

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

# ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 3

Том 1

Ужгород-2018

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Головний редактор:** Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*

**Заст. гол. редактора:** Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*

**Відповідальний секретар:** Рошко С.М. – *к.філ.н.*

**Члени редколегії:** Бездір Н.П. – *д.філ.н., професор*

Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*

Лизанець П.М. – *д.філ.н.*

Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*

Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*

Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*

Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*

Вереш М.Т. – *к.філ.н.*

Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*

Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*

Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*

Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*

Суран Т.І. – *к.філ.н.*

Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*

Томенчук М.В. – *к.філ.н.*

**Bialek Edward** – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

**Gierczyńska Danuta** – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

**Nowakowska Katarzyna** – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*

**Pusztay János** – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet  
Вченою радою Державного вищого навчального закладу  
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 21.06.2018 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
серія КВ № 23097-12927Р,  
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: [www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua](http://www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua)

## ЗМІСТ

## РОЗДІЛ 1

## УКРАЇНСЬКА МОВА

<b>Вовк А.В.</b> СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІВНОСТІ В «ЩОДЕННИКАХ» О. ГОНЧАРА (РЕДУКЦІЯ ВИХІДНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ).....	7
<b>Демешко І.М.</b> МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ІЗ ВЕРШИНАМИ-ВЕРБАТИВАМИ НА МОРФОНЕМИ {Г}, {К}, {Х}.....	12
<b>Дружинець М.Л.</b> УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ДЕВІАНТНІ ОРФОЕПІЧНІ ПРОЦЕСИ.....	16
<b>Золота О.В.</b> СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	21
<b>Лизанець П.М.</b> РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ, А ТАКОЖ ПРОПАГАНДА ТА ПОШИРЕННЯ УКРАЇНІСТИКИ ЗА КОРДОНОМ: ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	25
<b>Омельковець Р.С., Примак М.А.</b> ЛЕКСИКА НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ В ГОВІРКАХ САРНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	32
<b>Романченко А.П.</b> ЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС: СОЦІАТИВНО-ІНФЛУКТИВНА СТРАТЕГІЯ.....	38
<b>Сіроштан Т.В.</b> ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ АБСТРАКТІВ НА -ОСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІ – ХІІІ СТ.....	44
<b>Соколовська О.М.</b> ХАРАКТЕРИСТИКА СУБСТАНЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ У КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ТРИВАЛЕНТНИМИ ПРЕДИКАТАМИ ПРОЦЕСУ І СТАНУ.....	48
<b>Шелест Г.Ю.</b> ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРОБЛЕМИ, НОВІ МЕТОДИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	51
<b>Юзбашев Вюсал Исфендияр оглу.</b> КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	56

## РОЗДІЛ 2

## РОСІЙСЬКА МОВА

<b>Падура С.А.</b> МЕТОД КОГНИТИВНОЇ СЕМАНТИКИ КАК ОСНОВА ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ВОПРОСОВ СОВРЕМЕННОЙ АНТРОПОНИМИКИ.....	62
---	----

## РОЗДІЛ 3

## ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

<b>Бандурко З.В.</b> ВЛАСТИВОСТІ ІДЮСТИЛІЮ ЙОАХІМА РІНГЕЛЬНАТЦА.....	70
<b>Бараняк М.М.</b> ТИПИ МОДИФІКАЦІЙ У ПРИСЛІВ'ЯХ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ).....	75
<b>Батринчук З.Р.</b> КРЕОЛІЗОВАНИЙ ТЕКСТ ЯК ПАРАГРАФЕМНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ.....	80
<b>Билиця У.Я.</b> ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ЛЮДИНИ ОДИНИЦЯМИ КОМПАРАТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	85
<b>Блинова І.А.</b> СТИЛІСТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ МОРФОЛОГІЧНОГО РІВНЯ ПРИ СТВОРЕННІ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ.....	92
<b>Віт Ю.В.</b> ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ОФТАЛЬМОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	96
<b>Галянт Г.В.</b> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В ДЕТЕКТИВНОМУ ЖАНРІ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕТЕКТИВНИХ ТВОРІВ А. КРІСТІ).....	105
<b>Горченко О.А.</b> АВТОРСЬКИЙ СТИЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХVІІІ – ХХІ СТОЛІТЬ: РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ КЛАСІВ.....	111
<b>Давидович С.С.</b> ТАКТИКА ПІКТОРАЛЬНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В ЖАНРІ «ПРОСПЕКТ УНІВЕРСИТЕТУ» (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСПЕКТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ).....	116

---

---

<b>Дойчик О.Я., Павлюк Х.Т.</b> МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ <i>FEAR</i> (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT», «INSURGENT», «ALLEGIANТ»)	122
<b>Калитюк Л.П., Іщук Т.М.</b> ДИСКУРС-ПОРТРЕТ АМЕРИКАНСЬКОГО БЛОГЕРА ФІОНИ ЦИТКІН	127
<b>Коваль Н.О.</b> ІНТОНАЦІЙНА РЕГІОНАЛЬНА ВАРІАТИВНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ СПОНТАННОГО МОНОЛОГУ)	132
<b>Куш Е.О.</b> СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНА ТА НАРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	137

## **РОЗДІЛ 4**

### **ТЮРКСЬКІ МОВИ**

<b>Мустафаева Н.</b> ЖАНР «МУХАММАС» В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРЕ XVIII ВЕКА	142
---	-----

## **РОЗДІЛ 5**

### **МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ**

<b>Нечитайло М.О.</b> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, МЕТОДИ ТА ПРЕДМЕТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРАМАТИКИ ТА СИНТАКСИСУ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ КИТАЙСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ МОВОЗНАВЦІВ)	146
---	-----

## **РОЗДІЛ 6**

### **КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ**

<b>Борбенчук І.М.</b> МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЙ КАТУЛЛА (НА МАТЕРІАЛІ ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТІВ)	151
<b>Мартин В.О.</b> НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ СУБКОНЦЕПТУ <i>AΣΘENEIA</i> В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ	155

## **РОЗДІЛ 7**

### **ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО**

<b>Балабан О.О.</b> КОНЦЕПТ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ КОНЦЕПТУ «СУЧАСНА ЖІНКА»)	158
<b>Гридюшко О.О.</b> ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КРИТИКИ В ПАРЛАМЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)	162
<b>Коренькова О.А.</b> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ ЕМОЦІЙНОГО ПСИХІЧНОГО СТАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	169
<b>Петрина О.С.</b> МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ	174
<b>Солюк Л.Б.</b> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ ЗВ'ЯЗОК <i>WERDEN</i> І <i>СТАВАТИ/СТАТИ</i> В СТРУКТУРІ ЕЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ)	179

---



---

## CONTENTS

**SECTION 1****UKRAINIAN LANGUAGES**

<b>Vovk A.V.</b> SYNTACTIC MEANS OF THE EXPRESSIVITY IN OLES HONCHAR'S "DIARIES" (REDUCTION OF ORIGINAL SENTENCE MODEL).....	7
<b>Demeshko I.M.</b> MORPHONOLOGICAL PARAMETERS OF WORD-FORMING UNITS WITH APICAL VERBATIVES ENDING WITH MORPHEME {Г}, {К}, {Х}.....	12
<b>Druzhynets M.L.</b> UKRAINIAN ORAL SPEECH OF THE MODERN YOUTH: DEVIANT ORPHOEPIIC PROCESSES.....	16
<b>Zolota O.V.</b> STRUCTURAL AND GRAMATIC CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN CERAMIC TERMINOLOGY.....	21
<b>Lyzanets P.M.</b> STATE LANGUAGE POLICY REALIZATION IN UKRAINE, PROPAGANDA AND SPREAD OF THE UKRAINIAN LANGUAGE ABROAD: PROBLEMS, TASKS AND PERSPECTIVES.....	25
<b>Omelkovets R.S., Prymak M.A.</b> FOLK MEDICINE GLOSSERY IN THE DIALECTS OF THE SARNY DISTRICT RIVNE REGION.....	32
<b>Romanchenko A.P.</b> LINGUISTIC DISCOURSE: SOCIATIVE-INFLUCTIVE STRATEGY.....	38
<b>Siroshstan T.V.</b> THE WORD-BUILDING TYPES OF ABSTRACT NOUNS WITH SUFFIX -ОСТЬ IN UKRAINIAN LANGUAGE OF XI – XIII CENTURIES.....	44
<b>Sokolovska O.M.</b> CHARACTERISTICS OF THE SUBSTANTIVAL COMPONENTS IN THE CONSTRUCTIONS WITH THE TRIVALENT PREDICATES OF PROCESS AND STATE.....	48
<b>Shelest H.Yu.</b> LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: PROBLEMS, NEW METHODOLOGIES, PERSPECTIVES.....	51
<b>Yuzbashev Viusal Ysfendiyar ohlu.</b> THE CONTEXTUAL EXPRESSION OF SPATIAL RELATIONS.....	56

**SECTION 2****RUSSIAN LANGUAGE**

<b>Padura S.A.</b> METHOD OF COGNITIVE SEMANTICS AS A BASIS FOR STUDYING THE ISSUES OF MODERN ANTHROPOLOGY.....	62
--	----

**SECTION 3****GERMANIC LANGUAGES**

<b>Bandurko Z.V.</b> THE CHARACTERISTICS OF THE IDIOSTYLE OF JOACHIM RINGELNATZ.....	70
<b>Baraniak M.M.</b> TYPES OF MODIFICATIONS IN PROVERBS (BASED ON GERMAN POLITICAL SPEECHES).....	75
<b>Batrynychuk Z.R.</b> CREOLIZED TEXT AS A PARAGRAPHEMIC ELEMENT IN MODERN ENGLISH EPISTOLARY DISCOURSE.....	80
<b>Bylytsia U.Ya.</b> THE OBJECTIVATION OF INTELLECTUAL QUALITIES OF THE PERSON BY COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH LANGUAGE WORLD VIEW.....	85
<b>Blynova I.A.</b> STYLISTIC TRANSPOSITION AS A METHOD OF MORPHOLOGICAL LEVEL MEANS ACTUALIZATION IN COMIC EFFECT CREATING.....	92
<b>Vit Yu.V.</b> FRAME APPROACH TO STUDYING ENGLISH OPHTHALMOLOGIC TERMINOLOGY.....	96
<b>Haliant H.V.</b> PHRASEOLOGICAL UNITS IN DETECTIVE GENRE (ON THE BASIS OF THE DETECTIVE STORIES OF A. CHRISTIE).....	105
<b>Horchenko O.A.</b> AUTHOR'S STYLE OF ENGLISH LITERATURE OF XVIII – XXI CENTURIES: REALISATION OF LEXICO-SEMANTICAL CLASSES.....	111
<b>Davydovych C.C.</b> TACTICS OF PICTORIAL VISUALIZATION IN THE GENRE OF UNIVERSITY PROSPECTUS (A CASE STUDY OF PROSPECTUSES OF BRITISH UNIVERSITIES).....	116
<b>Doichyk O.Ya., Pavliuk Kh.T.</b> METAPHORIC REPRESENTATION OF FICTION CONCEPT OF <i>FEAR</i> (BASED ON VERONICA ROTH'S NOVELS "DIVERGENT", "INSURGENT", "ALLEGIANT").....	122

<b>Kalytiuk L.P., Ishchuk T.M.</b> A DISCOURSE-PORTTRAIT OF AMERICAN BLOGGER FIONA CITKIN.....	127
--	-----

<b>Koval N.O.</b> INTONATIONAL REGIONAL VARIATION (BASED ON SPONTANEOUS MONOLOGUE MATERIAL).....	132
--	-----

<b>Kushch E.O.</b> STRUCTURAL-COMPOSITIONAL AND NARRATIVE ORGANIZATION OF ENGLISH SCIENTIFIC ARTICLES DISCOURSE.....	137
--	-----

#### SECTION 4

##### TURKIC LANGUAGES

<b>Mustafaeva N.</b> CHARACTERISTIC FEATURES OF XVIII-CENTURY MUHAMMASES OF AZERBAIJAN.....	142
---	-----

#### SECTION 5

##### LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIAM

<b>Nechytailo M.O.</b> THE MAIN TRENDS, METHODS AND SUBJECTS OF RESEARCHES IN GRAMMATICS AND CHINESE LANGUAGE SYNTAX (ON MATERIALS OF SCIENTIFIC WORKS OF CHINESE AND FOREIGN LINGUISTS).....	146
---	-----

#### SECTION 6

##### CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

<b>Borbenchuk I.M.</b> MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CATULLUS' POETRY (BASED ON LATIN TEXTS).....	151
--	-----

<b>Martyn V.O.</b> THE NOMINATIVE FIELD OF SUBCONCEPT ΑΣΘΕΝΕΙΑ IN ANCIENT GREEK LANGUAGE.....	155
---	-----

#### SECTION 7

##### COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

<b>Balaban O.O.</b> CONCEPT AS A COGNITIVE AND SEMANTIC UNIVERSAL IN RELATED LANGUAGES (ON THE BASIS OF THE CONCEPT "A MODERN WOMAN").....	158
--	-----

<b>Hrydiushko O.O.</b> THE LINGUAL FEATURES OF EXPRESSION OF CRITICAL EVALUATION IN THE PARLIAMENTARY DISCOURSE (IN THE GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES).....	162
--	-----

<b>Korenkova O.A.</b> LEXICAL-SEMANTIC CLASSIFICATION OF EMOTIONAL PSYCH VERBS IN UKRAINIAN, GERMAN AND ENGLISH.....	169
--	-----

<b>Petryna O.S.</b> METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR STUDY OF ENGLISH AND UKRAINIAN BANKING TERMINOLOGY.....	174
---	-----

<b>Soliuk L.B.</b> THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF VERBAL COPULAE <i>WERDEN</i> AND <i>STAVATY/STATY</i> IN THE STRUCTURE OF A SIMPLE SENTENCE (GERMAN-UKRAINIAN PARALLELS).....	179
--	-----

## РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 821.161.2

### СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В «ЩОДЕННИКАХ» О. ГОНЧАРА (РЕДУКЦІЯ ВИХІДНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ)

### SYNTACTIC MEANS OF THE EXPRESSIVITY IN OLES HONCHAR'S "DIARIES" (REDUCTION OF ORIGINAL SENTENCE MODEL)

Вовк А.В.,

*аспірант кафедри української мови**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті досліджуються синтактико-стилістичні маркери в «Щоденниках» О. Гончара, засновані на принципі редукції вихідної моделі. Основна увага зосереджена на виявленні стилістичних функцій, які сприяють посиленню загального експресивного тла щоденникових текстів Олеся Гончара. Також зроблено акцент на класифікації синтаксичних виразних одиниць різними дослідниками. Ідіостиль О. Гончара завжди перебував у колі зацікавлень мовознавців (праці Н. Сологуб, Ю. Кохана та ін.). Проте вивчення мовотворчості письменника в його щоденникових записах ще не було предметом спеціальних досліджень лінгвістів.

**Ключові слова:** редукція вихідної моделі, замовчування, еліпсис, парцеляція, приєднання, номінативні речення, асиндетон.

В статье исследуются синтактико-стилистические маркеры в «Дневниках» О. Гончара, основанные на редукции исходной модели предложения. Основное внимание сосредоточено на выявлении стилистических функций, способствующих усилению общего экспрессивного фона дневниковых текстов Олеся Гончара. Также акцент сделан на классификации выразительных синтаксических средств разными учеными. Индивидуальный стиль О. Гончара всегда пребывал в кругу интересов языковедов (работы Н. Сологуб, Ю. Кохана и др.). Но изучение языковтвора писателя в его дневниковых записях еще не было предметом специальных исследований лингвистов.

**Ключевые слова:** редукция исходной модели, умолчание, эллипсис, парцелляция, присоединение, номинативные предложения, бессоюзие.

The article considers syntactic-stylistic markers in Oles Honchar's "Diaries" which are based on the reduction of original model principle. It also focuses on stylistic functions which contribute to general expressive background of Oles Honchar's "Diaries". Classification of syntactic expressive units by different specialists emphasized in particular. Oles Honchar's individual style has always been in the focus of interest for linguists (works of N. Sologub, Y. Kokhana and others). But a study on Gonchar's language creation in his diary records has not been conducted yet by linguists.

**Key words:** reduction of original sentence model, aposiopesis, ellipsis, parcelling, joining, nominative sentences, asyndeton.

**Постановка проблеми.** «Щоденники» О. Гончара, як і щоденники будь-якого іншого автора, не мають рис певного світоглядно-мистецького напрямку, оскільки це специфічна форма творчості. Тому дати точне визначення її жанровій природі неможливо, оскільки серед усіх форм документалістики щоденник є найменш канонічним і може об'єднати не лише різні жанри літератури, а й різні роди та види творчості загалом. Художнє мовлення щоденникових засобів є складною багаторівневою цілісною структурою, яка створена з мовного матеріалу й наповнена різноманітною інформацією. У процесі мовотворчості реалізується не лише активний потенціал мовних одиниць, а й народжуються нові есте-

тичні значення. Хоча щоденниковий текст не несе інформації про факти й образи, створені уявою митця, не передає ставлення персонажів до фактів, подій, процесів об'єктивної реальності, проте в щоденнику може бути інформація, що набуває глибшого смислу, коли виражена за допомогою певного (або певних) засобів експресії. Це може бути, наприклад, інформація про реальні факти, образи, події, процеси, а також вираження ставлення автора щодо цього. На нашу думку, саме за допомогою стилістичних засобів експресивного синтаксису можна збагнути наміри автора й осмислити його індивідуальний стиль.

Цікавість до експресивного синтаксису зумовлений потребою вивчення мовних засобів, за



допомогою яких можна досягти максимального впливу на читача, що особливо актуально для щоденникових записів, де немає персонажів, а автор намагається писати лише про те, що справді зацікавить і примусить замислитися реципієнта. «Щоденники» Олесь Гончара написані в літературні епохи модернізму й постмодернізму, коли створювалися нові типи і форми художнього прозового тексту: структурно розмиті, умовні, гротескні.

Актуальність дослідження зумовлена загальним спрямуванням сучасних граматичних студій до вивчення стилістично-синтаксичних засобів, заснованих на редукції вихідної моделі речення. Ідіостиль О. Гончара завжди перебував у колі зацікавлень мовознавців (праці Н. Сологуб [1], Ю. Кохана [2; 3] та ін.). Проте вивчення мовотворчості письменника в його щоденникових записах ще не ставало предметом спеціальних досліджень лінгвістів. Тому актуальність теми дослідження незаперечна.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сьогодні експресивний синтаксис досліджують у межах стилістичних студій. Серед українських лінгвістів потенціал експресивного синтаксису активно студіювали Н. Гуйванюк [4], С. Єрмоленко [5], А. Загнітко [6], В. Чабаненко [7], В. Ткачук [8], І. Дегтярьова [9] та ін., однак мову «Щоденників» О. Гончара в цьому ракурсі спеціально не вивчали, вона не була предметом розгорнутих наукових досліджень.

Свої критерії поділу синтаксичних виразових одиниць пропонують німецькі дослідники Б. Совінські та Г. Уедінг [10, с. 411; 11, с. 96]. Вони розглядають текстові форми в контексті редукції, експансії, конверсії та порушення форми речення. В. Фляйшер класифікує стилістичні фігури за чотирма критеріями: заміна компонентів; додавання мовного елемента; упущення синтаксичного складника; зміна порядку синтаксичних одиниць [12, с. 177–181]. Стилiстичний синтаксис залучає прийоми зміни будови речення не лише для збільшення виразності граматичних структур, а передусім для перетворення їх на стилістичні прийоми. До таких прийомів належать: 1) редукція синтаксичної структури; 2) експансія синтаксичної структури; 3) трансформація структури речення; 4) навмисне порушення порядку слів і речень [13, с. 304; 10, с. 411].

Інший підхід до вивчення одиниць експресивного синтаксису пропонує О. Мороховський. Виразні засоби на синтаксичному рівні – це синтаксичні моделі речення, які мають додаткову логічну й експресивну інформацію, сприяють

підвищенню прагматичної ефективності висловлення в мові [14, с. 138]. Дослідник ділить усі виразні засоби синтаксису, відповідно до трансформації вихідної моделі, на три групи:

1. Редукція вихідної моделі (*еліпс, замовчування, називне речення, асиндетон*).

2. Експансія вихідної моделі (*різні види повтору, перелічення, емпатична конструкція, вставне речення*).

3. Зміна порядку компонентів (*інверсія, винесення, виділення*).

У нашому дослідженні зосередимо увагу на синтаксичних засобах експресивного синтаксису, що, за О. Мороховським, належать до редукції вихідної моделі.

**Метою статті** є опис особливостей організації стилістично-синтаксичної моделі речення, заснованої на редукції; виявлення особливостей функціонування синтаксичних засобів експресивного синтаксису, що спричиняють скорочення тексту в «Щоденниках» О. Гончара для його увиразнення.

**Виклад основного матеріалу.** Олесь Гончар у своїх «Щоденниках» для упущення синтаксичного складника використовує такі стилістичні фігури: *обірвані речення (замовчування, апосіопеза, недоговорення, умовчання), еліпсис, парцеляція, приєднання, номінативні речення, асиндетон*. Отже, у результаті аналізу щоденникових записів О. Гончара до групи редукції вихідної моделі, представленої в класифікації О. Мороховського, додаємо приєднання та парцеляцію.

**Приєднання** – прийом експресивного синтаксису, що передбачає ніби приєднання якоїсь важливої інформації до основного повідомлення в процесі мовлення. Кінець речення із приєднанням набуває експресивного наголосу: *Провів Валу, стою на зупинці – пустилася злива. Просто тропічна!* [2, с. 311].

Приєднувальні конструкції в «Щоденниках» Олесь Гончара містять приєднання всіх членів речення:

а) присудків: *<...> раптом один з курсантів падає. Зомлів!* [2, с. 371];

б) підметів: *Сиджу з роботою в Кончі. Сам* [2, с. 262];

в) означень: *Зовні Трнка – богатир середніх років, вусатий, типом обличчя схожий на Тараса Бульбу. Скромний* [1, с. 163];

г) додатків: *Це яблукові й треба. І вишні!* [1, с. 332];

г) обставин: *Пам'ятник відкр[ито] 5 травня 1958. В парку* [1, с. 282].

Як і члени речення, до основного висловлювання можуть приєднуватися конструкції у ви-



гляді тропів: *А над Миргородом якраз на північ – Чумацький зоряний Шлях. Як Ромоданівський* [2, с. 195]. У цьому разі приєднується порівняння. Приєднуватися можуть і синтаксичні конструкції з іншими стилістичними фігурами: *А я щодалі, то яснійш бачу, який він був потрібний. І тоді, і зараз* [2, с. 197]; *Хочу написати листа в Москву. В інстанцію найвищу* [2, с. 479]. У наведених прикладах маємо антитезу й інверсію. Використовує Олесь Гончар і приєднання, оформлені за допомогою:

а) однорідних членів речення: *А зараз у ролі ді-дів відставники. Обважнілі, розруйновані, набундючені, хмури* [2, с. 301]; *Дамба – коротка твоя дорога... Бетонна, безлюдна* [2, с. 409];

б) вставних слів: *Зібрався був у Молдавію на Дні української літератури, і от не випадає. На жаль* [2, с. 378].

За структурою приєднувальні конструкції в «Щоденниках» можна поділити на такі різновиди:

а) двокомпонентні (коли приєднано два речення з однаковою синтаксичною структурою): *Процаючись, уже з порога тричі вклонився до пояса. Сивою головою. Всіма пережитими літами* [2, с. 267];

б) трикомпонентні (коли приєднано три речення з однаковою синтаксичною структурою): *Розповідав про дивовижну болгарську жінку по імені Ванта (через «т»). Сліпа. Живе десь аж на грецькім кордоні. Ясновидиця* [2, с. 431].

В окрему групу можна виділити короткі приєднувальні конструкції (малі за обсягом, часто їх основне речення є простим непоширеним): *Кінчається нарейті рік 80-й. Високосний* [2, с. 443]; *Дівчата закохані неодмінно красиві. Всі* [2, с. 349]; приєднувальна частина в останньому типі речень також невелика за обсягом – здебільшого вона складається з одного слова.

**Асиндетон** – стилістична фігура, що має будову багатоконпонентного складного безсполучникового речення. В усній мові асиндетичний зв'язок передається через ритміко-мелодичні засоби, у тексті – через пунктуацію. Відсутність сполучника, з одного боку, посилює інтонацію, а з іншого – залишає простір для уявлення читача, який ніби стає співавтором тексту, домислює чітке граматичне оформлення речення, яке могло б бути. Асиндетон робить художній прозовий текст динамічнішим.

Олесь Гончар часто використовує асиндетон для опису природи, застосовує в такому разі іменники: *Вітер, дощ, вечірні алеї...* [2, с. 71]; *Дощ, вітер, холодно* [1, с. 338]. Подекуди іменники

замінені дієсловами: *Вечоріє, гримить, блискає* [1, с. 311].

Асиндетичне перелічення надає синтаксичній конструкції живості та фотографічної точності: *Київ 1941-го, рови біля опери, сталеві «павуки», мішки з піском* [2, с. 45]; *Бетон, метал, естакади, гуркіт, чад...* [2, с. 134].

О. Гончар використовує в асиндетичних конструкціях абстрактні іменники для чіткішого й істотнішого відображення важливих проблем у тексті: *Культ речей, голий практицизм, споживацтво, занепад духовності, зменшення в житті поетичного елемента...* [1, с. 291].

**Замовчування (обірвані речення)** – випадковий обрив думки, чи недоговорення. Здебільшого замовчування передає: а) хвилювання, невпевненість: *<...> кудись писали з хлопцями, щоб вислали нам післяплатою, але нічого не вийшло, і ось аж коли...* [2, с. 357]; б) обережність мовця в думках щодо певних подій, осіб тощо: *<...> або партія, або Дзюба. Або голосуй, або...* [2, с. 107].

Обірвані речення використовують:

а) з метою недопущення грубості у висловлюваннях: *Можливо, там уже летіть кров наших юнаків, а тут...* [2, с. 393];

б) коли автор не може знайти потрібних слів для вираження свого захоплення: *А ліси... Все сповнене чару, розвивається вільно, як йому хочеться, як диктує йому власна снага* [1, с. 125];

в) якщо автора переповнюють емоції: *Боже, які таланти посилала доля цій багатостраждальній землі! Наче за все, за все...* [2, с. 402];

г) для передавання розпачу: *Чую відгуки від братії на цей виступ: стаття розумна, щира, але...* [2, с. 408]; *Хай їм щастить. А я... Не до кіно мені зараз* [2, с. 441].

Іноді досить важко зрозуміти, чому автор використовує цей синтактико-стилістичний прийом, не договориючи речення до кінця: *Крізь товщу снігу пробивсь і зелено спалахнув серед білого...* [1, с. 235].

Подекуди Олесь Гончар вдається до замовчування, щоб зобразити різні сторони певної історії, яку можна було б умістити в цілий текст: *Дим заводу... Вчитель... Цигарки, фетрова шляпа... На руках біля школи ходив...* [3, с. 6].

Текст «Щоденників» О. Гончара наділений експресивною потужністю, яку зrealізовано через **еліпсис (еліпс)**. Еліптичні конструкції є наслідком неформального спонтанного розмовного мовлення, яке відтворене в прозовому тексті. Велика кількість пропусків змушує читача заповнювати їх власними думками. Окрім лаконічності і точності, еліптичні конструкції усувають

тавтологію та посилюють експресивність тексту. Основна функція еліптичних конструкцій – мовна економія.

Засобами еліпсу можуть бути присудок зі значенням дієслова руху, переміщення в просторі: *Дейч нещодавно з Франції* [2, с. 46]; *Листя багряною бурєю з-під машин!* [2, с. 54].

Опускаються й нульові форми дієслова *бути* та синонімічні з ним дієслова: *Вічна хай слава йому* [1, с. 208]; *<...> тіло везли волами круторогими, роги – в ясных стрічках!* [2, с. 79]; *Нічого в людстві красивішого за дівчину, діву...* [2, с. 73].

У наступному прикладі спостерігаємо бездієслівну структуру, яка є продуктивним засобом мовної економії та експресії: *З їхньої сторони: Ірвін Стоун, співредактор «Нью-Йорк таймс» Гаррісон Солсбері та ін.; з нашої – Айтманов, Алексєєв, Кугультінов, Дудін...* [2, с. 525]. Окрім присудка, у другій частині речення пропущено ще й додаток «сторони», який можна відтворити з першої частини.

Хоч в еліптичних конструкціях часто опускають обидва головні члени речення, їх можна легко відтворити з контексту: *Давня краса Києва виявила себе в ансамблях Софії і Лаври, новітня – в мостах* [2, с. 295]; *Вранці у вікно – гори сяють з-під неба* [2, с. 33].

Трапляються в «Щоденниках» конструкції, де пропущено лише присудок:

*Павук із квіту отруту бере, бджола – мед...* [2, с. 181]; *Різьба по дереву (дівчинка Будду різьбить). Інша – Ісуса Христа* [2, с. 137].

Отже, еліптичні речення вживають для уникнення зайвого повторення відомих уже слів і словосполучень. Пропуск окремих членів у таких реченнях не лише дозволяє стисло й економічно викласти інформацію, а й робить весь текст більш зв'язним і компактним, отже, полегшує його сприймання.

Синтаксичним маркером експресивності групи редукації є **парцеляція** (від франц. *parcelle* – частинка) – спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами) [15, с. 108].

У «Щоденниках» парцеляція є досить поширеним явищем, вона виконує кілька експресивно-стилістичних функцій. О. Гончар використовує парцеляцію:

а) в описах для зображення обставин дії, актуалізації окремих деталей: *Йому тяжко живеться. Самотньо. І хворіє. Їздить до знахарки-сірійки. Алероман новий написав. Повен пессимізму. Про майбутнє людства. Коли сонце гасне* [2, с. 419];

б) для передавання емоційно-психічного стану персонажа: *Важко будувати міста, але ще, мабуть, важче їх оберігати. Від спотворювача, від невігласа, від деформатора...* [2, с. 505]; *У дорозі тут дізнався, що помер Федір Абрамов. Ще один фронтовик. Майже ровесник...* [2, с. 559];

в) для конкретизації змісту базової частини вислову: *Їдемо в Каунас. Подивитись Чюрльніса і ще децю...* [2, с. 185];

г) для створення ефекту невимуженості, спонтанності спілкування: *Пішки йшли. Урбаністи й селяни. Сім'ями, з дітьми. І багато хто плакав. І мова – звучала* [2, с. 273];

г) для вираження авторського ставлення до зображуваного: *Чути гарну українську мову. Природну – як із джерела* [2, с. 254];

д) для прихованої іронії: *<...> писати ось про такого можна лише в зв'язку з кимось. Щоб не виділявся. Щоб був, як вони* [2, с. 215];

е) для вираження авторського захоплення: *Голос Валі такий красивий, срібливсь, переливався радістю. Як струмок гірський на сонці* [2, с. 166];

є) для уточнення і ширшого опису певного літературного твору: *Є могутні поезії. Особливо остання* [2, с. 322]; *<...> прочитав чудову статтю про бароко. Про мистецтво, що задавало тон в Європі XVII, а почасти й XVIII ст. ...* [2, с. 271].

Отже, парцеляція виконує різноманітні стилістичні функції, які сприяють посиленню загально-го експресивного тла щоденникових текстів Олеся Гончара.

**Номінативними реченнями** називають однопредметні речення, семантично місткі моделі, основою яких є єдиний ядерний компонент, виражений іменником у називному відмінку. Вони виконують здебільшого описову функцію, фіксують наявність окремих предметів чи явищ, а також допомагають лаконічно висловити думку, забезпечують синтаксичну компактність: *Море. Шторм. Сонце* [1, с. 126]; *Стадіон. Матч. Оголошення по радіо...* [1, с. 154]; *Впорядкованість. Сосни. Берези* [1, с. 313]; *Корима й гауптвахта! Туман чухонського болота!.. Імперія! Третій Рим!* [2, с. 173].

Відмітною рисою номінативних речень є констатувальна інтонація. Номінативні речення можуть бути поширеними і непоширеними. Поширені охоплюють означення та додатки, залежні від головного члена в називному відмінку: *Птиці в плавневій самотності. Дрімота полудня* [1, с. 379]; *Велика Обухівка (між Гадячем і Миргородом). Могила В.В. Капніста. Запущений парк...* [2, с. 195]; *Пальмові гаї. Рисові поля, зелена тропічна рослинність* [2, с. 450]; *Зустріч в уря-*

ді, у заст[упника] прем'єр-міністра. Вітальня зі смаком. Білі низенькі столики. Малиновий килим [2, с. 450].

**Висновки.** Отже, «Щоденники» О. Гончара містять різноманітні синтаксичні засоби експресивності, засновані на редукції вихідної моделі речення, що виконують різні функції в тексті: кінець речення із приєднанням набуває експе-

сивного наголосу; замовчування передає невпевненість, захоплення, ввічливість тощо; асиндетон робить художній прозовий текст динамічнішим; еліптичні конструкції, окрім лаконічності і точності, усувають тавтологію та посилюють експресивність тексту тощо. Усі ці засоби є чинниками скорочення тексту, що й підсилює експресивність повідомлюваного.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сологуб Н. Цвіт художнього слова Олеса Гончара. Мовознавство. 1988. № 2. С. 21–27.
2. Кохан Ю. Текстотвірна функція фразеологічних одиниць як риса ідіостилю письменника (на матеріалі прози Олеса Гончара і Павла Загребельного). Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2004.
3. Кохан Ю. Добір фразеологічного матеріалу як фактор формування ідіостилю письменника (на матеріалі прози Олеса Гончара). Вісн. Харк. держ. ун-ту. 1999.
4. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис. Слово – Речення – Текст: вибр. праці / Н. Гуйванюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 409–478.
5. Ермоленко С. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. К.: Довіра, 1999. 431 с.
6. Загнітко А. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: наук.-навч. посібн. Донецьк: ДонНУ, 2006. 289 с.
7. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 1993. Ч. 1. 216 с.
8. Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності: монографія / наук. ред., передм. А. Загнітка. Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. 240 с.
9. Дегтярьова І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози. Українська мова. 2009. № 3. С. 27–38.
10. Sowinski B. Stilistik der deutschen Sprache. Weimar; Stuttgart: Verlag Metzler, 1999. 339 s.
11. Ueding G. Klassische Rhetorik. München: 2. Aufl. Verlag Beck, 1996. 125 s.
12. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, G. Michel, G. Starke. Frankfurt am Main: Interdruck, 1993. 435 s.
13. Брандес М. Стилістика текста. Теоретический курс. М.: Прогресс-Традиция; Инфра-М, 2004. 416 с.
14. Стилістика англійського мови: учебн. пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков / А. Мороховский, О. Воробьева, Н. Лихошерст, З. Тимошенко. К.: Вища школа, 1984. 247 с.
15. Шутьжук К. Синтаксис української мови: підручник. – К.: Академія, 2004. – 406 с.

#### СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Гончар О. Щоденники. Том 1. 1943–1967. К.: Веселка, 2002. 455 с.
2. Гончар О. Щоденники. Том 2. 1968–1983. К.: Веселка, 2003. 607 с.
3. Гончар О. Щоденники. Том 3. 1984–1995. К.: Веселка, 2004. 648 с.

**МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ІЗ ВЕРШИНАМИ-ВЕРБАТИВАМИ НА МОРФОНЕМИ {Г}, {К}, {Х}**

**MORPHONOLOGICAL PARAMETERS OF WORD-FORMING UNITS WITH APICAL VERBATIVES ENDING WITH MORPHEME {Г}, {К}, {Х}**

**Демешко І.М.,**

*кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри української мови*

*Центральноукраїнського державного педагогічного університету  
імені Володимира Винниченка*

У статті проаналізовано параметри словотвірних гнізд у морфонологічному аспекті: охарактеризовано структуру дієслівних основ, їхні морфонологічно релевантні ознаки, контактну зону, вплив ініціалій суфіксальної морфеми на дієслівну основу C1VC2 на глоткову /r/ та задньоязикові /k/, /x/. Описано морфонологічні модифікації морфонологічно маркованих девербативів, встановлено й схарактеризовано морфонологічні позиції, визначено морфонологічні моделі.

**Ключові слова:** словотвірна морфологія, морфонема, словотвірне гніздо, вербативи, девербативи, морфонологічна позиція, морфонологічна модель.

В статье проанализированы параметры словообразовательных гнезд в морфонологическом аспекте: охарактеризована структура глагольных основ, их морфонологические релевантные признаки, контактная зона, влияние инициальной суффиксальной морфемы на глагольную основу C1VC2 на глоточную /r/ и заднеязычные /k/, /x/. Описаны морфонологические модификации морфонологически маркированных девербативов, установлены и охарактеризованы морфонологические позиции, определены морфонологические модели.

**Ключевые слова:** словообразовательная морфология, морфонема, словообразовательное гнездо, вербативы, девербативы, морфонологические позиция, морфонологические модели.

The article analyzes the parameters of word-forming units in morphological aspect: the structure of the verbal bases, their morphologically relevant features, the contact zone, the influence of the initiation of the suffixal morpheme on the verbal basis of C1VC2 with the pharynx /r/ and the back loop /k/, /x/ are characterized. Morphological modifications of morphologically marked deverbatives are described, morphologic positions are determined and characterized, morphological models are defined.

**Key words:** word-forming morphonology, morpheme, word-forming unit, verbatives, deverbatives, morphological position, morphological model.

**Постановка проблеми.** У сучасній лінгвістиці значна частина монографічних досліджень присвячена морфонології індоєвропейських мов, в яких домінує розгляд вокальної, або консонантної морфонології. Н.І. Даниліна зазначає, що цей факт відображає не стільки наукові уподобання, стільки мовну реальність [1]. У сучасній україністиці актуальним залишається вивчення словотвірної системи як гніздової організації, оскільки вивчення структурно-семантичної організації словотвірного гнізда дає змогу встановити парадигматичні і синтагматичні відношення дериватів, сприяє перспективному і глибинному аналізу процесу словотворення, супутніх словотворенню морфонологічних явищ для системного підходу до вивчення дериваційної структури похідних, зокрема девербативів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сучасному українському мовознавстві в межах словотвірної морфонології на початку XXI ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфонологічних процесів під час словозміни та сло-

вотвору староукраїнської мови другої пол. XVI – XVIII ст. (Н.П. Русаченко), опису морфонології відіменникового словотворення (М.Ю. Федурко), динамічних процесів морфонологічних моделей відприкметникового словотворення української мови (Г.В. Пристай) та ін.

Осмилення результатів дериваційної морфонології російських говорів з'ясовано в працях О.Г. Антипова, морфонології словозміни і словотворення білоруської мови – В.П. Русак, морфонології башкирської мови – Г.Р. Абдуліної, монгольської мови – С.О. Крилова, грецької та латинської мов – Н.І. Даниліної. Фактична база морфонології поповнюється описом мовних систем і їхніх фрагментів (Д.Б. Очирова (2008 р.), І.М. Рябов (2004 р.), М.М. Шабанов (2008 р.), В. Піреллі, С. Федерічі, А. Керстерса й ін.).

**Постановка завдання.** Морфонологічний аспект в аналізі словотвору досліджується в слов'янських, германських, балканських, тюркських мовах, однак ті численні праці не дають відповідей на низку надзвичайно важливих для мови



запитань, зокрема таких, як процедурні питання морфонологічного аналізу похідних, моделювання морфонологічної структури комплексних слівотвірних одиниць, визначення функційного навантаження слівотвірних одиниць та ін. На часі ґрунтовне вивчення як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних із поглибленням знань про особливості функціонування морфонологічних перетворень, про їхню роль у групуванні слівотвірних гнізд із вершиною-дієсловом; у встановленні правил зовнішньої видозміни компонентів слівотвірної структури девербативів. У коло важливих питань сучасної описової слівотвірної морфонології дослідники висувують перегляд деяких наукових понять, систематизацію слівотвірних одиниць на нових концептуальних засадах. Це засвідчено в низці монографічних праць С.М. Толстої (1998 р.), В.П. Русак (2004 р.), В.А. Дибо (2000, 2006 рр.), О.О. Лукашанця (2001 р.), О.Г. Антипова (2008 р.), С.О. Крилова (2004 р.), Н.П. Русаченко (2004 р.), М.Ю. Федурко (2005 р.), Н.І. Даниліної (2012 р.) та ін.

В українській дериватології узагальненням результатів вивчення слівотвірних гнізд окремих коренів стало створення таких лексикографічних праць, як: «Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів із вершинами – омографічними коренями» Є.А. Карпіловської (2002 р.); «Шкільний слівотвірний словник сучасної української мови» Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк (2005 р.). На часі укладання гніздового словника недосліджених коренів (основ). Цей чинник і сприяв вибору за об'єкт дослідження слівотвірних гнізд (далі – СГ) із вершинними дієсловами, вивченню морфонологічних закономірностей творення девербативів вербальної, субстантивної, ад'єктивної й адвербіальної зон відповідних слівотвірних парадигм. Опис морфонології СГ віддієслівних дериватів сприяє дослідженню дериваційного потенціалу вершинних дієслів слівотвірної парадигми (далі – СП), морфонологічних трансформацій на всіх ступенях слівотворення і в межах СП і СГ, установленню національних специфічних рис парадигмотворення. Побудова типології СГ дозволяє простежити характер морфонологічних трансформацій на різних ступенях слівотворення. Тому опис і дослідження формальних ознак мовних одиниць з погляду системно-структурної лінгвістики залишається актуальним.

**Постановка завдання.** Мета статті – установити морфонологічні класи слівотвірних гнізд із дієсловами у вершині. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1) з'ясувати морфонологічну структуру дієслівної твірної основи C1VC2 на глоткову /г/, задньоязикові /к/, /х/ і суфіксальній морфемі; 2) описати морфонологічні трансформації морфонологічно маркованих девербативів; 3) установити й схарактеризувати морфонологічні позиції девербативів зазначеного класу.

**Виклад основного матеріалу.** Морфонологічна система становить певну автономність (відіменникова та віддієслівна словозмінна морфонологія, відіменникова, відприкметникова та віддієслівна слівотвірна морфонологія).

Слівотвірна морфонологія як динамічний чинник впливає на формальну організацію похідного, особливості контактної зони, а морфонологічна варіативність внутрішніх компонентів твірної сигналізує про семантичну диференціацію формальної структури, що вказує на функції морфонології як парадигматичний чинник членованості / нечленованості вершинного слова, напрям мотивованості деривата, що детермінує функціонування слівотвірних засобів, набуває відповідних слівотвірних значень. Конституенти слівотвірної морфонології виконують функцію ієрархічної структури похідних, відображають синергетичний взаємозв'язок структури й семантики. Функціонування морфонологічних явищ як процес взаємоприспосовування кореневої та суфіксальної морфем у контактній зоні приводить до виділення в структурі похідних, а саме: мотиваційного змісту похідних, релевантної інформативності слівотвірної морфонології та її правила щодо творення похідних та використання умов взаємоприспосовування морфем.

Умови, функційні типи чергувань узагальнюються і виводяться для кожного типу морфонологічної системи – відіменникової та віддієслівної словозмінної морфонології, відіменникової, відприкметникової та віддієслівної слівотвірної морфонології. На позначення умов альтернативі вживається термін «морфонологічна позиція». Морфонологічну кваліфікацію слівотвірних гнізд визначає морфонологічна структура, морфонологічна позиція, морфонологічна трансформація і морфонологічна модель. СГ із вершинними дієсловами розподілено на морфонологічні класи на основі морфонологічної трансформації, яка маркує морфонологічну структуру дериватів відповідної слівотвірної парадигми і визначає морфонологічну специфіку кожного класу. Морфонологічний аналіз девербативів в українській мові необхідно виконувати з урахуванням морфонологічно релевантних ознак основних (кореневих) та афіксальних морфем (морфонологічної струк-

тури), фонемної характеристики структурних типів дієслівних основ, типу контактної зони (фіналь мотивувальної основи, ініціаль форманта), акцентної потужності, морфонологічної позиції, критерію на пряму мотивації віддієслівних похідних, множинності мотивації, специфіки СГ, особливостей СП (чотири-, три-, дво- та однозонна). Під час творення девербативів загальною морфонологічною операцією є усичення дієслівної фінали, у комплексі з іншим морфонологічним засобом (консонантні чергування на морфемному шві, вокалічні – у кореневій морфемі [3, с. 79–104], зміна акцентної позиції, інтерфіксація виявлена під час творення складних слів міжкореневими морфемами, нарощення суфіксальної морфемі).

Вершинні дієслова належать до різних морфонологічних класів. До першого морфонологічного класу (далі – МК-1) належать СГ із морфонологічно нечленованим дієсловом у вершині, до другого (далі – МК-2) та третього (далі – МК-3) – з морфонологічно членованою вершиною. Опис структури МК-1 СГ із вершинними дієсловами на групу приголосних у морфонологічному аспекті дозволяє зауважити, що СГ дієслів зазначеного класу C1VC2 на глоткову /г/ та задньоязикові /к/, /х/ на першому ступені словотворення зазнають усичення дієслівної основи, консонантних альтернацій (г//ж, к//ч), зміни акцентних позицій (переміщення наголосу із суфіксальної морфемі на кореневу або на формант): 1) *берегти* – *береж-ін'н'(а)* (дія за знач. **берегти** і **берегтися**), *берез-ен(ий)* (дієпр. пас. теп. ч. до **берегти**; 2) (СУМ 1, с. 159), *береж-лів(ий)*, *берез-н(ий)*, *уберегти* – *уберез-ен'н'(а)*; *пекти* – *печ-ен(ий)*, *печ-ін'н'(а)*, *пекти* – *теч-к(ий)*, *від-текти* – *відтік-а-ти* – *відтік-0*, *па-тьок-0*.

Під час вивчення морфонологічних позицій необхідно враховувати відмінність між реляційним (дескриптивно-дистрибутивним, статичним) та операційним (передбачуваним, динамічним) підходом. У дослідженні дескриптивно-дистрибутивного типу позиція розуміється як контекст, оточення, в якому перебуває окрема одиниця, а за операційним підходом позиція розуміється як модель, певний механізм вибору оточення й модифікація мотивата під впливом форманта [2, с. 92].

Основа морфонологічного типу на морфемі {г} становлять 7 СГ, на морфемі {к} – 9 СГ, на морфемі {х} – СГ із вершинними членованими дієсловами з формативами *-а-*, *-ну-*, що належать до іншого морфонологічного типу (членованих дієслів) і різних морфонологічних класів: *мах/а/ти* – *мах/ну/ти*, *штовх/а/ти* – *штовх/ну/ти*, *дих/а/ти* – *дих/ну/ти* та ін.

Аналізовані словотвірні гнізда на /з/, /к/, /х/ у позиції пом'якшення формують опозиційний ряд і реалізуються альтернантами /ж/, /ч/, /ш/: 1) *берегти* – *березжений* (дієпр. пас. теп. ч. до *берегти*; 2) (*берегти* (псл. \*berdja (іє. \*bher-)) (ЕСУМ 1, с. 171), *березжений* (обережний, обачний), *березіння*, *бережний*, *березко*, *бережливий*, *бережливо*, *березний*, *березність*, *бережність* (СУМ 1, с. 159); *зберегти* – *зберезжений* – *зберезено*, *спостерегти* – *спостережений*, *підстригти* – *підстрижений* – *підстрижено*, *перемогти* – *переможений*, *повергти* – *повержений* – *повержено*; *запрягти* – *запряжений*; *тягти* – *тяжа* (заст. *тягар*), *тяжба* (заст. *цивільна судова справа*, *позов*), *тяжинá* (заст. *тягар*), *тяжинá* (діал. *тягар*) (ВТСУМ, с. 1489), до цього морфонологічного типу належить і СГ із вершинним дієсловом *бігти* (230 похідних) [5, с. 55–58]: *біженець*, *біженка*, *біженство*, *біжучий* (біжуча вода), *біжкá* (присл., розм., рідко), *біжкóм* (присл., розм., рідко) (СУМ 1, с. 179). Кореневі морфемі в похідних зазначеного типу репрезентуються такими морфемами: *береж-*, *спостереж-*, *підстриж-*, *перемож-*, *поверж-*, *запряж-*. Від вершинних дієслів СГ *лягти*, зі зв'язаним коренем *засягти*, *присягти*, *осягти*, утворюються похідні з іншими морфонологічними трансформаціями, тому СГ із цими вершинними дієсловами належать до іншого морфонологічного типу.

Словотвірні гнізда з вершинним дієсловом характеризуються активністю I і II дериваційного кроку, а СГ із префіксальними дієсловами – II і III дериваційного кроку. Словотвірна парадигма II-го ступеня субстантивної зони залучає для творення девербативів такі суфікси: 1) *-ак*: *біж-ák* (діал., *стєпова вузька стежка*); 2) *-к-*: *набіж-к(а)* (прибуток), *перебіж-к(а)*; 3) *-чик*: *перебіж-чик*; 3) нульовий суфікс: *б-біг-0* (рух; вжиток), *збіг-0*, *забіг-0<sup>1</sup>* (дія), *забіг-0<sup>2</sup>* (попереджувальний захід); для творення девербативів ад'єктивної зони такі суфікси: 1) *-уч-*: *біж-уч(ий)*; 2) *-н-*: *біж-н(ий)* (край невода) (Сл. УМ 1, с. 63), *обіж-н(ий)*, *набіж-н(ий)* (позашлюбний), *перебіж-н(ий)*, *побіж-н(ий)*, *збіж-н(ий)* (однаковий); 3) *-уц-*: *побіж-уц(ий)*; для творення девербативів адвербіальної зони такі суфікси: 1) *-к-*: *біж-к(á)*, 2) *-ком*: *біж-кóм*; 3) *-ки*: *перебіж-ки*; 4) *-о*: *побіжн-о*. На I-ому ступені деривації утворюється й віддієслівний прислівник *біж-ачі*. Так, вербальна зона представлена похідними із префіксами *в-*, *ви-*, *від-*, *до-*, *з-*, *за-*, *на-*, *над-*, *о-*, *об-*, *од-*, *пере-*, *під-*, *при-*, *про-* зі значенням завершального етапу: *вбігти*, *вибігти*, *відбігти*, *добігти*, *збігти*, *забігти*, *набігти*,



надбігти, оббігти, одбігти, перебігти, підбігти, прибігти, пробігти, ці похідні вербальної зони утворюються на I-ому ступені деривації.

Чисельно більше розбудований субстантивний блок (поняття «блок» ширше за поняття «зона», «блок» стосовно словотвірного гнізда, «зона» – похідні певного ступеня деривації словотвірної парадигми). Зафіксовано девербативи субстантивної зони із субморфемізованими суфіксами **-енець, -енк**: *біж-енець, біж-енк(а)*. Субстантивна зона характеризується різноманітністю, оскільки її заповнили девербативи із траспозиційним значенням «особи», абстрактним та локативним значенням. Девербативи від дієслова *бігти* зі словотвірним значенням «руху» представлені чотиризонними словотвірними парадигмами – субстантивною, вербальною, ад’єктивною, адвербіальною.

Від одновидового дієслова *бігати*, що входить до одного словотвірного гнізда, утворюються прості похідні, але вони не морфонологічно марковані. А під час творення складних девербативів субстантивної й ад’єктивної зон відбувається чергування *г – ж*: *коньк-о-біж-ець; коньк-о-біж-н(ий), прудко-біж-н(ий), рівно-біж-н(ий), само-біж-н(ий)*.

У похідних від дієслів на задньоязикову приголосну /к/ у позиції перед суфіксами відбуваються консонантні альтернації: *товкті – тóвчений, пекті – пéчений, пéчений, пéч-ен’н’(а)* (кул., випікання) – *хліб-о-пéчен’н’(а)* (Лекс. львів., с. 551), *пéч-ив(о), пéч-іж(á), пéч-ільниць’(а), пéч-ін’н’(а); ректі – наректі, нарéчений, наречéний; в-ректі<sup>1</sup>* (висловити докір) – *врік-á-ти; в-ректі<sup>2</sup>* (завдати нещастя) – *врók-0(и), врók-ен’н’(а), вроч-лív(ий); об-ректі* (обіцяти) – *обрік-á-ти, від-рóч-и-ти* (відвести нещастя), *недо-річ-к0(а), при-ректі – прирік-á-ти, прорóч-и-ти*, що постали внаслідок дії морфонологічних правил усічення дієслівної фіналі палаталізації та консонантних і вокалічних альтернацій. СГ із вершинним дієсловом на задньоязикову приголосну /к/ репрезентовані в похідних морфами: *товк-* – *тóвч-*, *пек-* – *пéч-*, *піч,* *тек-* – *теч-*, *тік-*, *сік-* – *січ-*: *товкті – тóвч-ен(ий), пекті – пéч-ен(ий)* (дієприкм., пас., мин. ч. до *пекті* 1, 4), *пéч-én(ий)* (який спікся або засмажився в печі), (СУМ 6, с. 347), *текті – тік-0* (розтоплений жир), *теч-іж(á), затекті – затік-á-ти, обтекті – обтік-0, сікті – січ-ен(ий), січ-ен’н’(а), усікті – усіч-ен’н’(а)*.

Виділення в окремий морфонологічний різновид девербативів зазначеного типу спонукає сегмент С2, що репрезентує сполука приголосних і реалізація морфонологічної трансформації

в похідних субстантивної, ад’єктивної зон. Під час творення похідних відбувається усічення дієслівної фіналі, а у фіналях членованих питомих дієслівних коренів можливе поєднання із суфіксами **-én’н’(а), -ен(а)** і консонантні альтернації (г//ж, к//ч).

Словотвірні гнізда зі зв’язаним коренем **-вик-** (*звак/á/ти, волік/ті – зволік/á/ти*, на /х/ належать до іншого морфонологічного типу (членованих дієслів із формативами **-ну-, -а-**): *мах/á/ти; náх/ну/ти*, звуконаслідувального походження (*бáх/ну/ти, бабáх/ну/ти, тарáх/ну/ти* та ін.).

Є певні методології опису і типології консонантних альтернацій у різних слов’янських мовах. Консонантні морфонологічні альтернації необхідно описувати для кожного МК приголосних (губних, язикових, фарингальних). Це дає можливість сформулювати морфонологічні правила до цілого морфонологічного класу. Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, також передбачувати поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціалю форманта. У словотвірній морфонології термін «позиція» доцільно використовувати тоді, коли формальний і семантичний критерії виділення позицій не дають істотної розбіжності. Ця особливість характерна для девербативів субстантивного блоку на **-н’н’-, -ен’н’-, -ін’н’-**. Регулярні консонантні альтернації в певних морфонологічних умовах доцільно розглядати як відповідні морфонологічні позиції, що спричиняють реалізацію морфонологічних правил (усічення твірної основи, вокалічні / консонантні альтернації, палаталізації / депалаталізації (*сік/ті – січ-ен’н’(а), вод/і/ти – вод-ін’н’(а), по-вод/і/ти – поводж-ен(ий), хвал/і/ти – хваль-к(б), гуд/і/ти – гуд-ók*), нарощення форманта (*зр/і/ти – зрі-в/к(а), пересел-ен/ець, поповн-ен/ець, обр-ан/ець*), переміщення наголосу (*жál/и/ти – жал’-ін’н’(а)*). Для кожної морфонологічної позиції окреслено коло суфіксальних морфів [4].

**Висновки.** 1. Морфонологічна маркованість СГ залежить від їхнього словотвірного потенціалу; елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні зміни. 2. Найбільш активно морфонологічно марковано перший і другий ступені словотворення, для префіксальних дієслів – другий, на подальших ступенях морфонологічні процеси згасають. 3. Морфонологічні позиції спричиняють реалізацію морфонологічних правил (усічення, вокалічні / консонантні альтернації, палаталізації / депалаталізації, нарощення форманта, переміщення наголосу. Іс-

точною ознакою віддієслівного словотворення є взаємодія морфонологічних позицій. 4. Морфонологічна ідентичність вершинних дієслів у СГ дозволяє установити морфонологічний клас, для якого характерна морфонологічна будова й спрогнозована морфонологічна модель похідного.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфонології віддієслівних дериватів вбачаємо у визначенні морфонологічних типів членованих девербативів у межах кожного морфонологічного класу, оскільки вони мають свою специфіку і не досліджені в сучасному мовознавстві.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилина Н.И. Морфонологические системы в синхронии и диахронии (на материале неблизкородственных языков): автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Саратов, 2012. 38 с.
2. Демешко И.М. Морфонологические позиции и условия альтернатив в словообразовательных парадигмах отглагольных существительных в современном украинском языке. Актуальные вопросы современного словообразования: материалы междунар. науч. конф. / под общ. ред. Л.А. Араевой. Вып. 2. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2008. С. 91–96.
3. Демешко І.М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Таблиці, схеми: навч. посібник. Кіровоград: ПП «Авангард», 2013. 328 с.
4. Демешко І.М. Морфонологічні параметри суфіксів віддієслівного словотворення в українській мові. Наукові записки. Вип. 146. Серія «Філологічні науки». Кіровоград: Видавець В.Ф. Лисенко, 2016. С. 529–534.
5. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. 910 с.

УДК 81'322.5'342'06 (477+478+710)

### УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ДЕВІАНТНІ ОРФОЕПІЧНІ ПРОЦЕСИ

### UKRAINIAN ORAL SPEECH OF THE MODERN YOUTH: DEVIANT ORPHOEPIC PROCESSES

**Дружинець М.Л.,**

*кандидат філологічних наук, доцент,*

*доцент, докторант кафедри української мови*

*Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Стаття присвячена українському усному мовленню на синхронному рівні, зокрема вимовним особливостям української мови. На основі соціопитування зроблено спробу виявлення, аналізу й опису девіацій, що виникають у результаті порушення нестійких норм орфоепії (вимови шиплячих перед свистячим і навпаки, а також передньо-язикового [д] перед ними), залежно від регіону проживання – Південна / Західна / Центральна Україна. У компаративному аспекті подано вимову досліджуваних звукосполук молоддю різних країн (Україна, Канада, Молдова, Придністровська Молдавська Республіка). Виокремлено стійкі та слабкі норми вимови, вказано важливі вимовні проблеми та їхня органічність, що засвідчена історією.

**Ключові слова:** звукосполучення, соціопитування, девіації, українське усне мовлення, Південна / Західна / Центральна Україна.

Статья посвящена украинской устной речи на синхронном уровне, в частности, орфоэпическим особенностям украинского языка. На основе социопроса предпринята попытка выявления, анализа и описания девиаций, возникающих в результате нарушения неустойчивых норм орфоэпии, в частности, произношения шипящих перед свистящими и наоборот, а также переднеязычного [д] перед ними в зависимости от региона проживания – Южная / Западная / Центральная Украина. В компаративном аспекте представлено произношение исследуемых звукокомплексов молодежью разных стран (Украина, Канада, Молдова, Приднестровская Молдавская Республика). Выделены устойчивые и слабые орфоэпические нормы, указаны важные проблемы произношения и их органичность, подтвержденная историей.

**Ключевые слова:** звукокомплексы, социопрос, девиации, украинская устная речь, Южная / Западная / Центральная Украина.

The article is devoted to the Ukrainian oral speech at the synchronic level, in particular to the spoken features of the Ukrainian language. The attempt to reveal, analyze and describe the deviations which appear as a result of violations of unstable pronouncing norms was made on the basis of a sociolinguistic survey. In particular whistling sounds before sibilants and vice versa, also the alveolar consonant [d] is considered before sibilants depending on the sphere of activity of the respondents and their living environment depending on the region of residence – South or Western or Central Ukraine. In the comparative aspect, the pronunciation of the studied sound compositions by the youth of different countries (Ukraine, Canada, Moldova, Transnistrian) is presented. The important pronouncing problems which are evidenced by history and their organicity are indicated.

**Key words:** sound compositions, social surveys, deviations, Ukrainian oral speech Southern / Western / Central Ukraine.

**Постановка проблеми.** Володіння нормами літературної мови – запорука культури мовлення. Саме за допомогою цих норм у світі, державі, у найменшому куточку країни забезпечується спілкування і взаєморозуміння між усіма членами соціуму. Відхилення від загальноприйнятих, рекомендованих нормами літературної мови, правил використання слів, словосполучень та речень називають девіаціями. Правила ці формуються історично під впливом двох умов – системних закономірностей мовного устрою та деякого набору умовностей, що стосуються утворення і вимови окремих форм, слів та цілих виразів [5, с. 112]. Ф. Бацевич запропонував розподіляти невдачі, що виникають під час спілкування, на власне комунікативні та мовні девіації [2, с. 283]. На нашу думку, саме мовно-комунікативні девіації є причиною комунікативних непорозумінь між носіями мови.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Такі відхилення – девіації – стали предметом спеціального дослідження в сучасній комунікативній лінгвістиці, де вони трактуються як комунікативні невдачі, помилки, обмовки, описки, провали, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [1, с. 281]. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими помилки досліджуються для вдосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода). Українську школу орфоєпії представляють Н. Тоцька, М. Жовтобрюх, М. Наконечний, М. Фащенко. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача. Попередниками в дослідженні окремих аспектів проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову [11], М. Фащенко [12].

**Постановка завдання.** Норми вимови сьогодні, на жаль, ігноровані, про що свідчать численні мовленнєві девіації респондентів. **Мета дослідження** – акцентувати увагу на відхиленнях молоді Західної / Південної / Центральної України

від загальноприйнятих, рекомендованих норм літературної вимови, зокрема на нестійких нормах. Об'єктом дослідження є українське мовлення молоді Одеської, Херсонської, Миколаївської (студенти-філологи українського та болгарського відділень Одеського національного університету імені І.І. Мечникова), Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської (студенти-філологи українського відділення Львівського національного університету імені Івана Франка), Черкаської, Дніпропетровської, Полтавської (студенти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького) областей та обласних міст. Предметом дослідження є володіння орфоєпічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоєпією звукосполук (шиплячі перед свистячими та навпаки, африкатизація [д] перед свистячими та шиплячими). Наші завдання: проаналізувати мовлення українських респондентів, вказати стабільність та нестійкість тієї чи іншої норми; простежити відбиття вимови цих звукосполук у писемних пам'ятках та порівняти з мовленням українських респондентів зарубіжжя: Придністровська Молдавська Республіка (студенти різних курсів та факультетів Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка), Республіка Молдова (студенти різних курсів і факультетів Бельського державного університету ім. Алеко Руссо), Канада (молодь різних сфер м. Торонто), адже носії української мови всього світу повинні дотримуватися єдиних норм, зокрема норм вимови, яким присвячена розвідка.

**Виклад основного матеріалу.** У мовленнєвому потоці шиплячі приголосні перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення змінюються на свистячі: *бачишся* [бачи<sup>е</sup>:а], *запорожці* [запороз'ц'і], *водицці* [водиц'і], свистячі приголосні перед шиплячими – на шиплячі: *безжалісний* [бе<sup>ж</sup>:жал'існий], *віднісиш* [в'ід'іш:и]. Передньоязиковий приголосний [д] перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за способом творення змінюється на свистячий [дз], а за способом і місцем творення – на шиплячий африкат [дж]: [д] + [с] → [дзс]; [д] +

[ц] → [дзц]; [д] + [ш] → [джш]; [д] + [ч] → [джч]; [д] + [ж] → [джж]; [д] + [з] → [дзз] [4, с. 125].

У мовленні студентів філологічного факультету різні типи асиміляції в основних своїх виявах не зовсім підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми, тому потребують спеціального аналізу. 52% молоді південної України (далі – ПУ), 62% – центральної України (далі – ЦУ) продемонстрували уподібнення свистячих наступним шиплячим: *розжувати* [рож:увати], *розчистити* [рожчисти'ти] і [рошчист и'ти], *розшити* [рош:ити], *безжально* [бе"ж:ално], *безшумно* [бе"ш:умно] і [бе"жшумно], *без джему* [бе"жджему], *жити* [ш:ити], *зчарувати* [шчарувати], *житися* [ж:ити'са], *з джерела* [ж дже"ре"ла], *вивізиши* [вив'іжши], *принісиши* [при'ніш:и], *мотузчин* [мотужчи'н], *Парасчин* [парашчи'н]. 48% респондентів ПУ, 38% ЦУ показали неправильну вимову: вимовляють чітко кожен звук ([сш] замість [ш:], [сч] замість [шч], [зш] замість [жш], [зч] замість [жч], [зж] замість [ж:], [здж] замість [ждж]) та допускають регресивну асиміляцію за глухістю без уподібнення до свистячого: ПУ – [розчистити], [розжувати], [розшити], [безжа'лно], [бешшумно] і [безшшумно], [сш'іти], [счарува'ти], [зжитиса], [зджерелá], [вів'ізши], [принісиши], [мотушчин], [паращчин]; ЦУ – [мотушчин], [мотушчин], [мотушчин], [зш'іти], [счарува'ти], [зчарува'ти] [житис'а] [паращчин], [зджерелá]. У мовленні студентів Західної України (далі – ЗУ) теж спостерігається уподібнення свистячих наступним шиплячим: 50% респондентів підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми у вимові слова *Парасчин* [паращчин], 40% студентів – у вимові слова *мотузчин* [мотужчин], 35% – у вимові слова *принісиши* [прин'іш:и], 30% – у вимові слова *жити* [ш:іти], 25% – у вимові слова *зчарувати* [шчарува'ти], 20% – у вимові слова *вивізиши* [вів'іжши], інші виходять за межі норми: [вів'ісши] – 40%, [вів'ізши] – 30%, [вів'іш:и] – 10%.

Свистячий перед шиплячим у префіксі роз-, у словах *розшити* ([рожш'іти] або [рош:іти]), *розжувати* [рож:ува'ти] правильно вимовили 60% студентів західної, 80% – південної, 90% – центральної зон, в інших інформантів простежується вплив орфографічної норми: [розш'іти], [розжува'ти] чи оглушення префікса с- – [росш'іти].

Варто зазначити, що 74% студентів Придністров'я підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми під час вимови слова *жити* [ш:іти], 62% студентів – у вимові слова *зчарувати* [шчарува'ти], 86% молоді – у вимові слова *житися* [ж:іти'са], 64% інформантів –

у вимові з *джерела* [жджерелá]. Свистячий перед шиплячим у префіксі роз- у слові *розжитися* [рож:іти'са] правильно вимовили 90%. Респонденти Канади продемонстрували володіння нормою під час вимови слів *принісиши* [прін'іш:и], *Парасчин* [парашчи'н], *зжувати* [ж:увати]; у вимові слів *вивізиши*, *мотузчин* виходять за межі норми, зокрема під впливом південно-західного наріччя оглушують [з] і вимовляють [ш]: [вів'іш:и], [мотушчи'н]. Майже всі студенти Молдови вимовляють чітко кожен звук, без уподібнення: [сш] замість [ш:], [сч] замість [шч], [зш] замість [жш], [зч] замість [жч], але [зж] вимовляють як [ж:] ([ж:увати]), тобто дотримуються орфографічної норми. Правопис із самого початку став головним чинником нормування й регулювання не лише писемної форми літературної мови, а й усної: написане сприймалось й сприймається більшістю носіїв літературної мови як норма вимови. Отже, правопис, що в багатьох моментах не відбивав панівних особливостей вимови в мові, завжди впливав на неї [10, с. 183]. На думку В. Бойка, орфоепічна норма не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути до повної відповідності вимови й орфографічної норми [3, с. 41–42].

Наслідки асиміляції свистячого перед шиплячим засвідчують писемні пам'ятки XII – XIV ст.: *ижьжєнуть* (Єв. 1270, 20). Асиміляція свистячого перед наступним шиплячим відбита і в літописі С. Величка: *рожжаковало* (187), у фразеологічній збірці К. Зиновієва: *ро(ш)чину* (235) [9, с. 157], один раз у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *бряжчать* (15) та два рази в «Кобзарі» Є. Гребінки – *пидьижжає* (97), *зьижжає* (98). Частково цю вимовну особливість передано в повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка – *принишы* (37); у рукописах Т. Шевченка: *ближченько* (61, I); у граматиці О. Павловського: *рожжалувався* (83), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзижчати* (115) [8, с. 127]. Приклади свідчать, що в усному мовленні ця особливість простежувалася. Отже, у писемних пам'ятках переважає закріплена на письмі асиміляція свистячого перед шиплячим, а більший відсоток української молоді ігнорує ці тонкощі вимови.

85% студентів ПУ вимовляють правильно шиплячі перед свистячим в усіх запропонованих словах, а саме: *дивуєшся* [ди'в'у'је'с':а], *милуєшся* [ми'л'у'је'с':а], *хусточці* [х'устоц'і]. Лише 21% українських філологів вимовляють правильно такі запропоновані слова, як: *книжці* [книз'ц'і], *відважся* [в'ідваз'с'а], *сващиці*



[свас'ц'і], *мучся* [м'уц'с'а], *між дзеркалами* [м'ідззеркалами], *ніч дзеркальна* [п'іцдзеркальна], *річці* [ріц'і]. В інших 79% спостерігаємо таке: [жс'] замість [з'с'], [чс'] замість [ц'с'], [жц'] замість [з'ц'], [чц'] замість [ц':], [шс'] замість [с':], [шз] замість [жз]. Соцопитування в ЗУ показало, що правильно вимовляють лексеми *книжці* [книз'ц'і], *мучся* [м'уц'с'а], *свашиці* [свас'ц'і] 30% опитаних, інші опираються на орфографічні норми; а у вимові слова *відважся* [в'ідв'аж'с'а] всі респонденти ігнорують норму: [в'ідв'аж'с'а] – 70%, [в'ідв'аш'с'а] – 30%. У результаті соцопитування в ЦУ з'ясували, що молодь більше ознайомлена із загальноприйнятими нормами, адже, за даними досліджень, правильну вимову лексем *книжці* [книз'ц'і], *відважся* [в'ідв'аж'с'а], *свашиці* [свас'ц'і], *мучся* [м'уц'с'а], продемонстрували 54% респондентів. Що порівняно із ЗУ, ПУ свідчить про вищий рівень володіння орфоепічними нормами. Девіації поширені найбільше в словах [м'уц'с'а], [м'іжз'ор'ами].

Найвні суттєві проблеми у вимові фонетичних слів: за результатами соцопитування, сполуку *лиш дзвін* [лиж дзі'ін] правильно вимовляє 40% інформантів західної, 40% – центральної і 50% – південної зон, сполуку *між дзеркалами* [м'із дзеркалами] – 10% студентів західної, 20% – південної та 20% – центральної зон, а словосполучення *ніч дзеркальна* [п'іц дзеркальна] більшість респондентів у всіх зонах вимовляють із відхиленням від норми: [п'іч дзеркална].

Соцопитування в ПМР показало, що дотримуються норми під час вимови слова *книжці* [книз'ц'і] 66% інформантів. Крім відсутності уподібнення внаслідок асиміляції, можемо спостерігати оглушення дзвінкого, що також є грубим порушенням норми. Таких самих помилок припустилися респонденти Канади під час вимови слів *смужці*, *зв'яжся*, *стежці*, студенти Молдови в орфоепії лексем *зв'яжся*, *діжці* (вимовляють як [ш], а не [з'] звук, що позначається літерою *ж*). В озвученні лексеми *морочся* [мор'оц'с'а] останні відтворюють орфографічні норми [мор'оц'ся]. Інші запропоновані слова (*дивуєшся*, *милуєшся*, *хусточці*) вимовлено з дотриманням орфоепічних норм, але студенти-інформанти філологічного факультету Бельського державного університету ім. Алеко Руссо (Молдова) без потреби пом'якшують [ч] та не уподібнюють його до [ц], що суперечить кодифікованій вимові. Варто зазначити, що палаталізований [ч] більш властивий російській мові, тому спостереження показує, що цей звук вживається переважно жителями міста, які спілкуються російською.

Асиміляцію шиплячого перед свистячим у писемних пам'ятках старої української літературної мови виявлено тільки у фольклорній збірці Климентія Зіновієва: *свасці* (225), але *мишиці* (231) [9, с. 157]. У досліджуваних пам'ятках нової української літературної мови послідовно передається на письмі асиміляція шиплячого перед свистячим у граматиці О. Павловського: *пресься* (91), *печуроцьці* (82), у творах П. Куліша: *запорозці*, *книжці*, *довідаєсся*. Зрідка представлена вимова [ш] перед свистячим як [с'] в альманасі «Русалка Дністрова»: *виберасся* (197), *зведєся* (100), але *нап'єшся* (18). Виразно зафіксовано вимову [шс] як [с'с'] у рукописах Т. Шевченка: *смієшся* (399), *птаства* (235). Вимова [чц] як [ц'ц'] започаткована ще в «Енеїді» І. Котляревського, а в рукописах Т. Шевченка передається двома літерами *цц* або однією *ц*: *вкупоци*, *хатиноци*, *ріцці*, *купоцици* [10, с. 182].

Асиміляцію передньоязикового приголосного [д] перед свистячим продемонстрували правильно як [д'з] лише 50% студентів філологічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серед опитаних студентів Львівського національного університету імені Івана Франка майже всі інформанти правильно вимовили слова *відзнака* [в'ідзн'ака] – 90%, *заводський* [заводз'к'ій] – 88%, *блюде* [бл'удце] – 80%, *від дзвінка* [в'ідз'в'інка] – 78%, але [в'іддз'в'інка] – 22%. Студенти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького продемонстрували неволодіння цією нормою (70%): [бл'уц'е] і [бл'удце], [в'ід'с'в'аткувати] [в'ідзнака], [в'ідд'з'в'інка], але лексеми *відцвісти* [в'ідцв'істи], *заводський* [зав'одз'к'ій] більшість опитаних вимовляють правильно.

Молодь Молдови у словах *відзнака*, *відцентровий*, *відзеркаля* чітко вимовляє [д] та [з], деякі оглушують їх, що є грубим порушенням мовної норми. Майже 80% канадців вимовляють [в'ід'знака] замість [в'ідз'знака], безперечно, впливає темп мовлення та відсутність теоретичних знань. *Від дзвінка* [в'ід'з'в'інка] озвучили правильно в ПМР 16% студентів, слово *відзнака* [в'ід'з'знака] – 20% респондентів, *відсвяткувати* [в'ід'з'с'в'аткувати] – 14% молоді, [в'ід'з'ц'в'істи] – 36% респондентів. Здебільшого цієї норми дотримуються студенти України, респонденти зарубіжжя опираються на норми орфографії чи підкреслюють неволодіння орфоепічною нормою.

Африкатизацію [т'], [д] засвідчено в літературній мові порівняно пізно – на початку XVIII ст.,

і то зрідка, у фразеологічній збірці Климентія Зіновієва: *у людського* (250), *вернеця* (240), *людзскості* [9, с. 158]. Значно переважають традиційні написання. Аффрикатизація [дж] перед наступним свистячим приголосним у досліджуваних історичних джерелах не передається [10, с. 183], отже цю норму відносимо до нестійкої.

Щодо переходу передньоязикового [дж] в африкат [джж] перед шиплячими, згідно із соціопитуванням західної зони, маємо: фонетичне *от джміль* [одж:м'іл'] вимовили правильно 60% респондентів, 55% опитаних володіють нормою під час вимови слова *відчистити* [в'іджчісти'ти], зі словом *віджити* [в'іджжіти] студенти впоралися краще, оскільки 90% прочитали правильно, а от слово *наладчик* [наладжчик] – тільки 10% вимовили правильно, інші виходять за межі кодифікації: [наладчик], [налатчик], слово *молодший* тільки 2% вимовили згідно з кодифікованими нормами, інші – з відхиленнями: [молодшій], [молотшій], [молодчій]. Не всі студенти володіють нормою вимови *під швом*: 10% інформантів вимовляють правильно [п'іджшвóm], інші відтворюють норми орфографії [п'ідшвóm]. Лише 30% студентів-філологів українського відділення Одеського національного університету імені І.І. Мечникова знають про часткове африкативне уподібнення передньоязикового наступним шиплячим та африкатом, про що свідчить в основному правильна вимова: [дж] як [джж], [джш] як [джшш], [джч] як [джчч], [джж] як [джжж]. На жаль, не дуже відрізняється вимова молоді центральної зони України, адже, за даними досліджень, правильно вимовляють приголосний [дж] перед шиплячими лише 27%, найменше девіацій трапляється під час вимови [в'ідж:е"ре"ла]. Що також свідчить про низький рівень володіння цією нормою вимови. За свідченням М. Фащенко, з 15 студентів першого курсу набору 1998 р. правильну вимову слів *порадьяся* та *піджити* не зафіксував ніхто, в основному вимова ототожнювалася з написанням [12, с. 379]. Такі девіації можемо спостерігати й зараз, хоч ситуація дещо краща.

Студенти Молдови вимовили [п'іджі'вити] замість [п'іджжі'вити], тобто не відбивають асиміляції за місцем та способом творення, інші представлені слова вимовляють згідно з орфографічними нормами. Респонденти-канадці припустилися помилки й у слові *відшукати*: [в'ітшукати] замість [в'іджшукати]. Слово *від-*

*чистити* студенти Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка вимовили як [в'іджчісти'ти], тобто правильно, 14% респондентів, слово *віджати* [в'іджжіти] – 18%, слово *відшукати* [в'іджшукати] – 22%. Соціопитування показує, що оглушення дзвінких, які мають уподібнюватися, є типовою помилкою всіх учасників опитування з Канади, ПМР, Молдови.

Що стосується історичних пам'яток, то африкатизація [дж] перед шиплячими, за винятком одного слова *оджже* в граматиці О. Павловського, не відбита в пам'ятках XIX ст. У мовленні студентів, за спостереженням Л. Прокопової, Н. Тоцької, [дж] переходить у звичайний фрикативний. Отже, нормативна вимова [дж] як африката перед свистячими та шиплячими приголосними сьогодні є важливою орфоепічною проблемою [11, с. 21]. Літературну вимову [джз] та [джж], зокрема асимілятивного характеру, як реалізацію слабкого [дж], часто порушено. Ю. Шевельов доводить питомість африката [джз] для української мови, оскільки система фонем української мови не мала дзвінкого відповідника [ц], у ній було вільне місце для [джз]. Африкатизація [дж] загалом є найменш засвоєним орфоепічним явищем [8, с. 131], оскільки її відносять до слабких норм української літературної мови.

**Висновки.** Отже, мовленнєві помилки дозволяють чіткіше окреслити норму та дослідити мовленнєві явища. Сучасна молодь Південної, Центральної України здебільшого дотримується двох законів орфоепії – вимови свистячих перед шиплячими та навпаки, однак труднощі виникають під час вимови [дж] перед свистячими та шиплячими. Останньою нормою володіють тільки студенти-філологи спеціальності «Українська мова та література», та й то, як бачимо з дослідження, не всі, тому її відносимо до нестійких, найчастіше порушуваних. Крім того, нестійкі норми вимови звукосполук не відбито в пам'ятках XIX ст. або засвідчено зрідка. Сучасна молодь Західної України продемонструвала краще володіння нормами вимови [дж] перед шиплячими та свистячими, ніж нормами вимови свистячих перед шиплячими та навпаки. Орфоепічні девіації були пов'язані із впливом орфографії чи оглушення, яке властиве південно-західному наріччю. І, безперечно, ті норми вимови звукосполук, які тривалий час фіксувалися на письмі в XIX ст., є стійкимим в усному мовленні.



**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної прагматики. К.: Академія, 2011. 304 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології: моногр. Львів: Видавничий центр Львівського націон. університету, 2000. 237 с.
3. Бойко В. Проблема орфоєпії української мови. Мовознавство. № 11. 1937. С. 41–46.
4. Бондар О., Карпенко Ю., Микитин-Дружинець М. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. К.: ВЦ «Академія», 2006. 367 с.
5. Горбаневский М., Караулов Ю., Шаклеин В. Не говори шершавым языком. О нарушениях норм литературной речи в электронных и печатных СМИ. М.: Галерея, 2000. 272 с.
6. Горпинич В. Русско-украинский орфоэпический словарь. К., 1992. 254 с.
7. Дружинець М. Українське мовлення сучасної молоді України та зарубіжжя: нестійкі норми вимови. Мова: класичне – модерне – постмодерне. К., 2017. Вип. 3. С. 219–227.
8. Дружинець М. Українське усне мовлення за Кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемівського (1877), Євгена Гребінки (1878). Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. 2016. № 26. С. 125–131.
9. Микитин М. Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші. Приповідки або те(ж) прислів'я] посполитые...» Климентія Зіновієва. Мова та стиль українського фольклору. К.: ІЗМН, 1996. С. 154–160.
10. Микитин М. Кодифікована вимова звукосполук у пам'ятках XIX ст. Записки з українського мовознавства. 2003. № 12. С. 180–188.
11. Прокопова Л. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді. Мовознавство. 1990. № 6. С. 17–26.
12. Фащенко М. До проблем орфоєпії. Записки з українського мовознавства. 2000. № 9. С. 369–380.

УДК 811.161.2'373.46:666.3/7

**СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА  
УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ****STRUCTURAL AND GRAMATIC CHARACTERISTICS  
OF UKRAINIAN CERAMIC TERMINOLOGY****Золота О.В.,***аспірант кафедри української мови та літератури  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених вивченню керамічної термінологічної лексики. Досліджено структурно-граматичні характеристики субмови кераміки. Визначено структурні типи керамічних лексем (терміни-слова і терміни-символи). Проведено класифікацію однокомпонентних номінацій. Проаналізовано символні лексичні одиниці керамічної галузі. Подано граматичну характеристику номінативних термінологічних одиниць кераміки.

**Ключові слова:** термін, керамічна термінологія, керамічний термін, термін-символ, однокомпонентна номінація, термін-епонім.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных изучению керамической терминологической лексики. Исследованы структурно-грамматические характеристики метаязыка керамики. Определены структурные типы керамических лексем (термины-слова и термины-символы). Проведена классификация однокомпонентных номинаций. Проанализированы символические единицы керамической отрасли. Представлена грамматическая характеристика номинативных терминологических единиц керамики.

**Ключевые слова:** термин, керамическая терминология, керамический термин, термин-символ, однокомпонентная номинация, термин-эпоним.

The article continues the cycle of author's publications devoted to the study of ceramic terminological vocabulary. The structural-grammatical characteristics of the submixture of ceramics have been studied. The structural types of ceramic lexemes (terms-words and terms-symbols) are defined. Classification of one-component nominations has been conducted. The symbolic lexical units of the ceramic branch are analyzed. The grammatical description of nominative terminological units of ceramics is given.

**Key words:** term, ceramic terminology, ceramic term, term-symbol, one-component nomination, term-eponym.

**Постановка проблеми.** Велике значення в лексико-семантичному дослідженні термінології має визначення шляхів її поповнення, а саме способів утворення терміноодиниць.

Поповнення термінологічних словників відбувається різними шляхами. Цей процес наявний у кожній фаховій субмові: утворення нової терміноодиниці на базі рідної мови, авторське термінотворення, термінологізація загальноживаних слів на основі подібності за зовнішнім виглядом або за виконуваними функціями, транстермінологізація термінів, використання морфологічних та синтаксичних ресурсів рідної мови або чужомовних компонентів для утворення терміноназв, міждисциплінарні та іншомовні запозичення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Визначення моделей побудови термінологічних систем стало пріоритетним завданням у працях провідних українських і закордонних мовознавців. Учені звертали увагу на принципи, за якими відбувалося термінотворення в досліджуваних ними термінологіях. Так, дослідниці А.В. Суперанська, Н.В. Подольська, Н.В. Васильєва зазначали, що «поява нового терміна зумовлена як логосом, так і лексисом: необхідність у тому чи іншому терміні та його загальний тип мотивовані сферою логоса (рухом наукового знання), а його конкретний вигляд значною мірою визначається сферою лексиса (лексичною системою мови – терміносистемою з її термінологічним узусом)» [9, с. 193]. В.М. Лейчик у процесі вивчення «мовних тенденцій», що превалюють під час створення або відбору лексичних одиниць, наголошував на важливості вираження принципів формування галузевих термінологій. Науковець зазначав, що «відбір принципу формування термінології, зокрема фахової, визначається комплексом лінгвістичних, прагматичних і термінознавчих чинників» [6, с. 133]. За визначенням С.В. Рождественської, поява термінів у межах термінологічних систем відбувається за словотворчими моделями, притаманними кожній національній мові. «Мова пропонує термінології свої принципи організації. Відбувається селекція способів. Саме ці способи є найбільш продуктивними у творенні термінів цієї системи» [8, с. 60–61].

Українські мовознавці Г.Л. Вознюк, С.З. Булик-Верхола й ін. зауважують, що «для виникнення терміна необхідна чітка дефініція, чого не потребує нова одиниця загальноживаної лексики» [2, с. 193]. Вони розглядають використання різноманітних засобів для створення нової номінації, що вважають досить складним процесом, зумовленим зовнішніми та внутрішніми чинниками.

Слушною є думка І.М. Кочан щодо утворення термінів. Під час аналізу проблем сучасної термінологічної деривації науковець доходить висновку, що «терміну варто надавати такої структури, в якій би він сам вказував на своє місце в поняттєвій системі» [5, с. 206].

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження граматичних ознак керамічних термінів та структурна характеристика керамічної терміносистеми.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: класифікувати структурні типи номінацій керамічної термінології; дослідити граматичний склад термінів субмови керамічної галузі.

Актуальність статті зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу української керамічної термінології, яка сьогодні недостатньо досліджена на лінгвістичному рівні.

**Виклад основного матеріалу.** Щодо структурного типу номінацій керамічної галузі виокремлено терміни-слова та терміни-символи. У межах типу терміни-слова вважаємо за доцільне класифікувати однокомпонентні та багатоконпонентні терміноодиниці.

Більшість номінацій керамічної галузі представлена термінами-однословами.

Серед однокомпонентних термінів кераміки виділяємо:

– непохідні терміноодиниці («прості, або кореневі» терміни [3, с. 121]): *глина, дефект, зерно, каолін, кераміка, марка, млин, паста, піч, прес, ротор, сировина, тісто, фаза, шамот, шлікер* та ін.;

– похідні терміноназви («афіксальні» терміни [3, с. 121]): *активатор, аспірація, білість, брикетування, вібрування, дробарка, футерування, шаруватість, штовхач* і под.;

– терміни-композиції: *авторадіографія, біо-кераміка, важкотопкий, вібростіл, глином'ялка, дрібнозернистий, пінокераміка, пробовідбірник* та ін.;

– терміни-юкстапозити: *глинозапасник-котлован, завантажувач-штовхач, контрольно-вимірювальний, майстер-формувальник, фільтр-прес* і под.;

– терміни-аббревіатури: *ВСК – високотемпературна кераміка, ГПП – гаряче ізостатичне пресування, ЛАС – літієвоалюмосилікатна кераміка, МЗЦ – масогазовий цех, ПХС – плазмохімічний синтез, ПАР – поверхнево-активні речовини* та ін.

Терміни-символи в межах термінології кераміки – це передусім формули хімічних елементів, використовуваних у керамічному виробництві:

$Al_2Si_2O_7 \cdot 2H_2O$  – каолінит;  $TiO_2$  – діоксид титану;  $MgAl_2O_4$  – алюмомагнезійні шпинелі;  $CaO$ ,  $MgO$  – оксиди лужноземельних металів і под. Варто підкреслити, що формули хімічних сполук, а також номінацій на позначення якісних показників матеріалів та сировини в керамічній термінології вживаються як у словесній формі, так і у вигляді символів, які в досліджуваній терміносистемі виступають варіантами слів на основі тотожності значень понять: *глинозем* –  $Al_2O_3$ ; *кремнезем* –  $SiO_2$ ; *вапняк* –  $CaCO_3$ ;  $\lambda$  – коефіцієнт температуропровідності;  $K$  – коефіцієнт чутливості до сушіння,  $\Pi$  – число пластичності й ін.

У термінологічній керамічній лексиці функціують словесно-символьні терміни, що позначають назви матеріалів, готової продукції (*композит 01*, *композит 05*, *композит 09*, *кераміка  $ZrO_2$  – 3%  $Y_2O_3$* ) або приладдя (*сито № 35*), літерні (*S-подібна тріщина*) та літерно-цифрові одиниці, що використовують для називання марки продукції (*ВО-3* – марка «білої» ріжучої кераміки; *ВОК* – марка «чорної» ріжучої кераміки і под.; морозостійка цегла – *F 15*, *F 25*, *F 35*, *F 50* та ін.; футерувальні матеріали для печей: шамотні марки «Ц» – клин торцевий: *Ц-1*, *Ц-1А*, *Ц-2*; клин ребровий – *Ц-4*, *Ц-5*, *Ц-6*; багатошамотні марки «ЦМ» – клин торцевий: *ЦМ-1*, *ЦМ-1А*, *ЦМ-2*, *ЦМ-4*, клин ребровий: *ЦМ-5*, *ЦМ-6* та ін.).

Щодо частиномовної репрезентації термінологічного словника можна спостерігати дискусії в колах провідних науковців.

Український мвознавець М.С. Зарицький підкреслює, що «іменник є основною частиною мови вираження термінологічного значення» [5, с. 63]. Схожої думки дотримується О.С. Ахманова, яка зазначає високорозвинену систему іменників в європейських мовах. Науковець підкреслює, що «основний склад термінологічного списку для цих мов цілком може бути вичерпаний іменниками» [1, с. 11].

В.П. Даниленко припускає використання різних частин мови в термінології і зазначає, що «кількість термінованих понять ширша, ніж семантичні властивості іменника як засобу вираження цих важливих понять» [3, с. 70].

Аналіз словникового матеріалу дозволив виокремити групи слів у межах керамічної термінолексики, що об'єднані спільною граматичною ознакою, синтаксичними та словотвірними особливостями: іменники (*адаптер*, *аналіз*, *бульдозер*, *вагонетка*, *густина*, *декор*, *живильник*, *заслінка*, *ізостат*, *каркас*, *лійка*, *маса*, *нагрів*, *пальник*, *решето*, *тирса*, *цегла* та ін.); прикметники, що є компонентами терміносполучень

(*авантюринова полива*, *вібраційне спікання*, *глиниста порода*, *дрібна фракція*, *кр'єрні роботи*, *кислототривка цегла*, *контрольний ролик*, *майолікові виробни*, *нефункційні випробування*, *пластична деформація*, *баштова розпилювальна сушарка*, *відносна формувальна вологість*, *грубозернисті керамічні маси*, *кам'яні керамічні виробни*, *нижня межа плинності*, *температурний інтервал спікання*, *фактичний час випалу* і под.); дієслова (*брикетувати*, *випалювати*, *набрякати*, *опіснювати*, *сортувати*, *суспендувати*, *торкетувати*, *формувати* тощо).

Терміноодиниці на позначення різноманітних ланок керамічного виробництва: назви матеріалів і сировини, процесів і явищ, дій, устаткування, професій тощо, в українській мові виражені здебільшого іменниками і мають граматичні категорії роду та числа.

У керамічній термінолексичній функціують іменники чоловічого (*агломерат*, *бандаж*, *вал*, *дефект*, *згущувач*, *кєрн*, *люк*, *модуль*, *період*, *пульверизатор*, *силос*, *трепел*, *шамот* тощо), жіночого (*атмосфера*, *білість*, *вібрація*, *глина*, *дробарка*, *звивина*, *кераміка*, *майоліка*, *підкладка*, *проба*, *сировина*, *сушарка*, *цегельня* і под.) і середнього родів (*осердя*, *покриття*, *решето*, *родовище*, *середовище* та ін.), більшість яких репрезентована в керамічній термінологічній лексиці віддієслівними іменниками. Деякі з іменників позначають процес, що відбувається в результаті докладених зусиль чогось або когось (*брикетування* – *брикетувати*, *вакуумування* – *вакуумувати*, *випалювання* – *випалювати*, *компактування* – *компактувати*, *пакування* – *пакувати*, *подрібнення* – *подрібнювати*, *пресування* – *пресувати*, *спікання* – *спікати* та ін.), інші – процес під дією чинників зовнішнього середовища (*вигорання* – *вигорати*, *набрякання* – *набрякати*, *просочення* – *просочуватися* і под.).

Здебільшого терміни-іменники кераміки змінюються за числами: *дутик* – *дутики*, *збовтувач* – *збовтувачі*, *інтервал* – *інтервали*. Але наявні винятки вживання терміноодиниць лише у формі множини. В.П. Даниленко вважає, що «таку особливість можна зазначити в речовинних іменниках, що за природою не можуть мати множини, тому поява форми множини в них продиктована необхідністю підкреслити сорт або вид цієї речовини» [3, с. 192]. Форму множини мають терміни керамічного виробництва, що називають сировину та допоміжні речовини (*абразиви*, *активатори*, *аттрітори*, *бентоніти*, *гранули*, *домішки*, *електроліти*, *класифікатори*, *колоїди*, *мастила*, *оксиди*, *пасти*, *порошки*, *сіалони*, *сорбенти*, *спо-*

луки, топники і под.). Менш чисельною є група термінів – назв деталей приладдя й устаткування (*бігуни, вальці, човники, лопаті, муфелі, наважки, порожнини, рольганги, сита* тощо).

Іменники в складі керамічної термінологічної лексики не лише функціують у вигляді однокомпонентних номінацій, але й виступають ядром складених термінів, утворюють полікомпонентні одиниці (*атмосферостійка полива, високодисперсні глини, загальна пористість, вхідна зона печі, крихкий стан глини, осадкові гірничі породи, максимальний ступінь спікання матеріалів, штучний спосіб оброблення глини* і под.).

Прикметники в термінології керамічного виробництва не вживаються окремо, а виступають у складі багатокомпонентних сполук, називають якісні або функційні характеристики, вказують на приналежність до чогось (*барабанна сушарка, експлуатаційні якості, кульовий млин, пресовий тиск, гранулометричний склад глини, кінцева температура випалу, мозаїчні плитки для підлоги* та ін.). Знаходимо також приклади уживання віддієслівних прикметників (*відформована плитка, завантажувальна камера, розвантажувальне вікно, розмелювальні домішки, розпилювальна сушарка, розрізні матриці* та ін.).

Для позначення дій та процесів керамічна термінологія послуговується дієсловами. «Дієслова-терміни творяться лексико-семантичним способом шляхом спеціалізації окремих значень полісемантичного дієслова. У такому разі при дієслові є слово-детермінант, що надає значенню дієслова термінованого характеру» [5, с. 68]. У словнику керамічних термінів представлені такі дієслова: *декорувати, класифікувати, молоти, нагрівати, поливувати, різати, спінювати* та ін.

Необхідно виокремити в групу низку термінів-епонімів, наявних у керамічній термінологічній лексиці. Як зазначив М.С. Зарицький, «термін-епонім – окремих вид словесного термінотворення» [4, с. 62]. Д.С. Лотте називає їх «прізвиськовими» термінами і вбачає у використанні епонімів як позитивний, так і негативний моменти, оскільки такі терміни не викликають жодних асоціацій та не відображають зв'язок певного поняття з іншим [8, с. 53].

Терміни-епоніми керамічної галузі, що містять власні імена, можна класифікувати так:

– терміни-епоніми на позначення приладдя, обладнання (*віскозиметр Воларовича, віскозиметр Енглера, лічильник Культера, прилад типу Вейлера-Рейндера, сітка Франка* й ін.);

– терміни-епоніми для вираження показників, критеріїв (*модуль Вейбула, модуль Юнга, критерій Біо* і под.);

– терміни-епоніми на позначення способів та методів (*пресування методом Оліветті, спосіб Аттерберга, тричленна класифікація глин за Рутковським* тощо);

– терміни-епоніми для називання якісних характеристик (*твердість за Кнутом, твердість за Роквеллом* та ін.).

**Висновки.** Отже, структурно-граматична характеристика термінів керамічної галузі дозволила визначити, що керамічна термінологія послуговується як багатокомпонентними й однокомпонентними одиницями, вираженими іменниками, прикметниками (у складі багатокомпонентних сполук, ядром яких є іменник) та дієсловами для позначення дій та процесів керамічного виробництва, так і термінами-символами. Вважаємо перспективним подальше дослідження структурної організації української керамічної лексики.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стереотип. М., 1969. 608 с.
2. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение: учебн. пособие для студентов высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2008. 304 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.
4. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник. К.: ІВЦ «Політехніка»; ТОВ «Періодика», 2004. 128 с.
5. Кочан І.М. Словотвірні норми і термінологія. *Термінологічний вісник: збірник наукових праць* / відп. ред. В.Л. Іващенко. К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2 (1). 223 с.
6. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд. М.: Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.
7. Лотте Д.С. Как работать над терминологией: основы и методы / пособие сост. по тр. Д.С. Лотте и Комитета научно-технической терминологии АН СССР. М.: Наука, 1968. 76 с.
8. Рождественская С.В. Структурно-семантическая организация керамической терминологии в английском и русском языках: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Пятигорск, 2009. 186 с.
9. Общая терминология. Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. М.: Наука, 1989. 246 с.



10. Термінологічна лексика в системі професійного мовлення: Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи студентів з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / укл.: Г.Л. Вознюк, С.З. Булик-Верхола, М.В. Гнатюк, Н.І. Голубінка, Н.З. Дрівко, З.Й. Куньч, О.Г. Литвин, І.Б. Ментинська, Г.В. Наконечна, А.Я. Середницька, Ю.В. Теглівець, І.Д. Шмілик. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 92 с.

УДК 811.161.2'272

## РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ, А ТАКОЖ ПРОПАГАНДА ТА ПОШИРЕННЯ УКРАЇНІСТИКИ ЗА КОРДОНОМ: ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

### STATE LANGUAGE POLICY REALIZATION IN UKRAINE, PROPAGANDA AND SPREAD OF THE UKRAINIAN LANGUAGE ABROAD: PROBLEMS, TASKS AND PERSPECTIVES

**Лизанець П.М.,**  
*доктор філологічних наук, заслужений професор,  
заслужений діяч науки і техніки України,  
професор кафедри угорської філології  
Ужгородського національного університету*

Статтю присвячено функціонуванню української мови серед національних меншин Закарпаття, особливо угорців. У цьому зв'язку значна увага приділяється створенню підручників з української мови в національних школах, двомовних словників, написанню книжок для читання українською мовою та покращенню матеріально-технічної бази. Автор торкається проблеми поширення української мови за кордоном, її вивчення і викладання, місця серед інших мов та ролі в житті українців, що проживають в Україні і за її межами. На прикладі Центру гунгарології, який функціонує в Ужгородському національному університеті, пропонується створити такий самий за кордоном для дослідження української мови та літератури.

**Ключові слова:** українська мова, національні меншини, угорці, українці, Центр гунгарології.

Статью посвящено функционированию украинского языка среди национальных меньшинств Закарпатья, особенно венгров. В этой связи большое внимание уделяется изданию учебников по украинскому языку в национальных школах, двуязычных словарей, книг для чтения на украинском языке за рубежом, его изучения и преподавания, места среди других языков и роли в жизни украинцев, живущих в Украине и за её пределами. На примере Центра гунгарологии, функционирующего в Ужгородском национальном университете, предлагается создать ему подобный за границей для исследования украинского языка и литературы.

**Ключевые слова:** украинский язык, национальные меньшинства, венгры, украинцы, Центр гунгарологии.

The paper deals with the Ukrainian language functioning among the national minorities of Transcarpathia, mostly the Hungarians. In this respect much attention is paid to printing the Ukrainian language textbooks, bilingual dictionaries, reading books in Ukrainian and technical equipment usage. The author touches upon the problem of the Ukrainian language spreading abroad, its learning and teaching, place among other world languages and its role in the lives of the Ukrainians living in and outside Ukraine. On the example of the Hungarological centre functioning at Uzhhorod national university, it is suggested to create the similar one abroad for the study of Ukrainian language and literature.

**Key words:** Ukrainian language, national minorities, the Hungarians, the Ukrainians, Hungarological centre.

**Постановка проблеми.** У цій статті зараз не будемо торкатися теми про роль і місце української мови в Україні, хоч це питання і в наш час є дуже важливим, актуальним і водночас дивним, адже ж дехто запитає таке: як це розуміти, що у соборній Україні немає єдиної державної мови? На папері є, але насправді немає. Вирішення цього питання дуже чітко, вдало і науково обґрунтовано

у монографії члена-кореспондента НАН України О. Ткаченка і стисло викладено у дев'яти пунктах на шести сторінках у підрозділі «Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови?». Автор доходить висновку, що «душею кожної держави є нація, в Україні – українська...» [11, с. 272], а ми добре знаємо, що необхідною умовою існування нації є її національна мова, яка в Україні

має посісти гідне місце, поступово завоювати серця населення України, насамперед серця киян, мешканців столиці, з якої беремо приклад. Це поступовий процес, для нього зараз створені всі умови, тому ми переконані, що це буде. Але для цього треба зробити чимало, зокрема перейти від слів до конкретних дій. У Законі про мови в Українській РСР написано чимало добрих положень, рекомендацій, але ми, наш Уряд і Верховна Рада їх не виконують. Так, наприклад, у Законі про мови в Українській РСР та розробленій у 2006 році комісією Верховної Ради України «Концепції державної мовної політики України» написано, що «Володіння державною мовою та її використання посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад» [11, с. 34]. Як бачимо, сказано дуже добре, проте у нас зараз (як у Верховній Раді, так і в Уряді та інших адміністративних установах) багато службовців обіймають високі посади, але українською мовою не володіють і не дуже стараються нею оволодіти. Не кажучи вже наших відомих спортсменів, які дають інтерв'ю переважно російською мовою. Є низка інших проблем, але тут державні органи повинні зайняти чітку позицію і домагатися виконання прийнятих законів.

**Виклад основного матеріалу.** *Українська мова – єдина державна мова в усіх регіонах України.*

Оскільки держава неможлива без нації, а нація – без загальнонаціональної мови, то завдання мовної політики набувають особливої державної ваги, зокрема якщо в цьому питанні немає потрібної єдності. Наступ на українську мову здійснюється двома шляхами: 1) практичними заходами (витісненням української мови російською у пресі, на телебаченні, у книговидавництві, рекламі тощо); 2) шляхом систематично влаштованих кампаній, особливо під час проведення виборів до Верховної Ради, коли окремі представники російськомовного населення України поширення знання й опанування української мови (як державної в багатонаціональних містах України) розглядається «насильницькою українізацією». Чому, наприклад, у Великобританії, Франції, Німеччині та інших країнах, де поряд із національними меншинами є й інші, крім основного, народи, проте володіння англійською, французькою, німецькою мовами (як державними) є обов'язковим і ніхто не розглядає це насильницькою мовною асиміляцією.

Запровадження в Україні поряд з українською російської мови державною (бо про інші мови не згадується) поставило б російську мову в привілейоване становище щодо всіх мов України, зокрема української, увічнило б фактично домінуюче становище російської мови на Сході України, а це сприятиме збереженню розколу між Східною і Західною Україною, поставить у ще більш нерівноправне (ніж українців) становище національних меншин України, які не належать до росіян, що, крім своєї мови, муситимуть вивчати поряд з українською ще й другу державну мову, тобто російську. Тим самим, як зазначає професор О. Ткаченко, буде виявлено зневагу не тільки до українського (етнічного) народу, а й до білорусів, поляків, угорців, румунів, молдован, болгар, греків, мови яких поширені в Україні.

В усіх державах світу з двома або кількома державними мовами (наприклад, у Фінляндії, Канаді, Бельгії, Швейцарії) ставиться вимога, щоб якщо й не все населення у повному обсязі, то в усякому разі всі високі посадові особи і державні службовці вільно володіли державними мовами і цим самим давали приклад для опанування решті населення. Уважаємо, що це питання і культурологічне, тобто громадянин України, який поважає себе й державу, у якій він живе, докладе всіх зусиль, щоб вивчити українську мову, адже він збагачується ще однією мовою, культурою цього народу і цим самим виявить високу свою культуру і прихильність українців до себе.

Еталоном, взірцем для наслідування в кожній державі є її столиця; це стосується й мови. Доки Київ говоритиме російською мовою, дуже важко зацікавити всіх інших вивчити українську мову. Отже, образно кажучи, треба, щоб у Києві українська мова стала модою, а вже ця столична мода, престижна, як усе столичне, почне нестримно поширюватися і в регіональних провінційних центрах. О. Ткаченко зазначає: «Щоб зберегти й поширити мову, український народ має стати не тільки освіченим, але й багатим, бо «нарід, – як говорив ще Грабовський, – покинутий на злидні, нарід, плазуючий у млі, повинен стратити риси рідні, безслідно стертися з землі». Міцну українську державу (а тим самим і міцну українську мову) побудує лише нерозривне поєднання трьох складників: національної ідеї, національної економіки, національного закону [10, с. 272].

*Реалізація української мови як державної в угорськомовному соціумі на Закарпатті.*

Як відомо, близько 1 000 років окремі східнослов'янські племена (сіверяни, в'ятичі та поляни), а пізніше українці (русини) знаходи-



лися і знаходяться у тісному економічному і культурному взаємозв'язку з угорцями. До 1867 р. ці контакти були більш-менш нормальними як у культурному, так і в мовному аспектах. Але з розпадом Габсбургської імперії та з утворенням так званого «дуалізму» (1867) угорська мова щодо української (русинської) стає привілейованою, а з 1879 року – обов'язковою в усіх школах і установах Закарпаття [3, с. 263]. Указом Міністра освіти Угорщини Аппоні з поч. ХХ ст. українська (русинська) мова забороняється, тобто становище української (русинської) мови щодо угорської є нерівноправним на Закарпатті [4, с. 23–24]. Цим пояснюється те, що більшість українського населення старшого покоління володіє угорською мовою, тоді як переважна більшість угорського населення старшого покоління нею не володіє.

Після листопада 1944 року угорська мова перестає бути панівною щодо української, стає, як б сказав, рівноправною, тобто вони знаходяться в однакових умовах. На перший план виходить російська мова. Починається зворотня дія. Більшість угорського населення молодшого і середнього покоління певною мірою володіє російською мовою, тоді як значна кількість українського населення молодшого і середнього покоління нею не володіє. Це є яскравим доказом того, що за умов безпосереднього мовного контактування дуже важливим є привілейованість тієї чи іншої мови.

Які ж передумови склалися для функціонування української мови в угорському середовищі на Закарпатті? Перша передумова – безпосереднє сусідство українців та угорців і спілкування між ними. Ця передумова була природною і дала свої результати. Однак тут треба зауважити, що українська мова почала функціонувати серед угорського населення тільки у тих населених пунктах, де українське населення складало 50 і більше відсотків. При цьому необхідно зазначити, що в селах Ракошино, Вишково, де близько половини населення українці, а решта – угорці, з обох боків розвинулася двомовність. У інших населених пунктах, де переважає українське населення, а угорці проживають тільки острівками, повна двомовність розвинулася тільки серед угорського населення. На Берегівщині, південно-західній Виноградівщині, Мукачівщині та Ужгородщині, де угорці проживали і проживають компактно, українська мова не функціонувала, тому угорці нею не володіють, за винятком невеликої кількості людей, які з різних причин вивчили українську мову. Після 1945 року відбулась певна міграція українського населення з гірських районів на

територію компактного проживання угорців, але це аж ніяк не вплинуло на розвиток двомовності серед угорського населення, а українці, які поселились на цій території, вивчили угорську мову. Цей процес відбувався поступово: українці спілкуються з молодшим поколінням угорців російською мовою і паралельно опановують угорську. Тільки після опанування угорської мови починається повноцінне спілкування з угорським населенням різних поколінь і цим самим поглиблюються знання угорської мови.

Із 1945 року відкриваються школи з українською та російською, а з 1949 року – з угорською та румунською мовами навчання. І в цей період українська мова не є обов'язковою для нововідкритих російських шкіл, тобто будь-кому із батьків чи учнів цих шкіл достатньо було написати заяву, що бажають вивчати російську, а не українську мову, заяви дирекцією задовольнялись. У школах з угорською та румунською мовами навчання українська мова міністерськими програмами не вводиться. Обов'язковою стає російська, до того ж кількість годин, відведених на вивчення російської мови та літератури, значно перевищувала кількість годин, відведених на вивчення рідної мови та літератури. Отже, після 1945 року російська стає привілейованою щодо мов національних меншин – угорської та румунської, а це значить, що у цей час українська мова не могла функціонувати в середовищі національних меншин на Закарпатті.

Уперше українська мова (як навчальна дисципліна) була введена для студентів філологічного факультету, які спеціалізуються з угорської мови та літератури, з 1966 року. Однак українська мова тільки вивчається, а не стає ще мовою спілкування, адже студенти на перервах і в побуті розмовляють між собою рідною угорською мовою. Проте нововведення дало свої результати, адже студенти 4–5 курсів, які активно вивчали українську мову і протягом п'яти років проживали в гуртожитку зі студентами українського відділення, добре оволоділи українською мовою, з ними можна було спілкуватися, тобто вони уже не переходили на російську мову, а з українцем вільно розмовляли українською. Мовою спілкування угорського та румунського населення в адміністративних установах, на заводах і фабриках, в наукових та навчальних закладах і надалі залишається російська мова [3, с. 264].

У 1989 р. був прийнятий Закон «Про мови в Українській РСР». Постало питання про надання українській мові статусу державної, введення її обов'язковою навчальною дисципліною

у національних школах, зокрема в школах з угорською мовою навчання. Розпочалася тривала й копітка робота з упровадження української мови в національних школах, було укладено три альтернативні варіанти програм з української мови для шкіл з угорською мовою навчання. Перехідна програма, яка ставила собі за мету дати скорочений курс української мови для старших класів; за другою програмою передбачається введення української мови з 4-го класу, а третім варіантом поставлено за мету розпочати викладання української мови як обов'язкової дисципліни в угорських школах з 2-го класу. В усякому разі директори шкіл не можуть знайти належну кількість годин для української мови, тому в 35 школах, де цей курс був введений, щотижня виділялося 2–3 уроки, що занадто мало. За альтернативними програмами українська мова вивчалася у вигляді факультативу, а в низці національних шкіл (угорських, румунських) вона зовсім не викладалась. Для цього було декілька причин. По-перше, національні меншини, які певною мірою володіють російською мовою, ще не були підготовлені до того, щоб взятись до вивчення ще однієї слов'янської мови (після рідної, іноземної та російської). По-друге, не було жодних підручників, шкільних словників, методичних розробок для вчителів. По-третє, як не дивно, не було вчителів, які б відразу могли взятись за ведення цього курсу. Тому Центр гунгарології та кафедра угорської філології Ужгородського державного університету активно приступили не тільки до укладання й обговорення програм з української мови для угорців, але й вважали доцільним підготувати відповідні програми і з угорської мови для діючих паралельних українських та російських класів в угорських школах, а також для тих українських та російських шкіл, де частина учнів виявила бажання вивчати угорську мову у вигляді факультативу.

Коли ці програми були укладені, ми з доцентом кафедри угорської філології К. Горват взяли за підготовку навчальних посібників із цих дисциплін. Спочатку матеріали цих підручників протягом 1991 р. друкуються у вигляді окремих уроків в обласних газетах «Карпаті Ігоз Сов» і «Новини Закарпаття». У першій газеті із 30 січня 1991 року щовівторка подаються уроки з української мови для угорців (було опубліковано 15 із 25), а в газеті «Новини Закарпаття» щочетверга друкувалися уроки з угорської мови для українців (вийшло 19 уроків із 25). Ці ж уроки з відповідними доповненнями і додатками у вигляді різних вправ та завдань у 1992 році вийшли друком окремими книжками [2]. Вони розраховані на вчителів,

які викладатимуть ці дисципліни у школах, а також для тих, хто самостійно бажає вивчити якусь із цих мов. Кожен посібник включав 25 уроків. Цими посібниками було започатковано функціонування української мови в угорському середовищі серед учнів [8, с. 124].

Закарпаття – багатонаціональна область, де сьогодні проживають представники понад 100 національностей. Згідно з переписом, загальна кількість наявного населення області станом на 2011 року становила 1 мільйон 258 тисяч осіб. Серед них 80,5% українців, 12,1% угорців, 2,6% румунів, 2,5% росіян та представників інших національностей. Як бачимо, населення угорської національності за кількістю населення посідає друге місце в області. Для них в області діє низка середніх шкіл, гімназій і ліцеїв. Є кафедра угорської філології, Берегівський угорський інститут ім. Ф. Ракоці та інші навчальні заклади.

Усі ці навчальні заклади з угорською мовою навчання сьогодні забезпечені частково підручниками з української мови і словниками «Угорсько-українським» (2001) і «Українсько-угорським» (2005) за ред. П. Лизанця, а також двомовним фразеологічним словником [9; 10] Зараз потрібно ще працювати над виданням читанок та різних методичних розробок. Важливою вважаємо підготовку різних відеоматеріалів та інших технічних засобів із вивчення української мови.

Отже, сьогодні створено сприятливі умови для засвоєння української мови як державної учнями національних шкіл. Однак ми не можемо заплющувати очі на те, що викладання української мови в національних школах не відповідає рівню сучасних вимог. Адже не секрет (і ми особисто в цьому переконались), що українську мову (як обов'язкову дисципліну) в багатьох школах з угорською мовою навчання здебільшого викладають неспеціалісти, тобто недипломовані українські філологи, а це велика проблема як Міністерства освіти і науки України, так і відповідних обласних відділів. Ці освітні установи повинні найближчим часом навести порядок у цій справі.

Що можемо ми уже тепер зробити, щоб угорськомовна молодь практично оволоділа українською мовою без очікування нових якісних підручників і технічних засобів? По-перше, організувати відпочинок учнів угорськомовних шкіл разом з українцями у літніх оздоровчих таборах області чи за її межами (наприклад, у Львівській чи Івано-Франківській областях). По-друге, вивчати українську мову угорцям необхідно уже з дитячих ясел, коли дитина починає розмовляти, і продовжувати це у дитячих садочках. Мається

на увазі, що в цих дошкільних закладах вихователям потрібно розмовляти й українською, й угорською мовами (наприклад, одна вихователька розмовляє до обіду з дітьми угорською мовою, а після обіду – українською; такі діти, йдучи у перший клас, уже мають певні знання розмовної української мови). По-третє, у початкових класах із дітьми слід більше розмовляти українською мовою, щоб закріпити те, що отримали в дошкільних закладах та збагатити словниковий запас українських слів, а тільки потім переходити до вивчення фонетики та граматики. Практикувати з учнями цікаві ігри для кращого вивчення української мови. По-четверте, на Закарпатті багато змішаних шлюбів, де один із батьків має угорську національність, а інший – українську. У таких сім'ях обов'язково слід розмовляти з дітьми обома мовами, адже це найкращий метод практичного засвоєння угорцями української мови. По-п'яте, починаючи з дитячих садочків, слід читати багато казок українською мовою, художніх творів, слухати українські передачі по радіо і телебаченню, залучати дітей до художньої самодіяльності, де вони напам'ять вивчатимуть і виступатимуть із віршами чи співатимуть українські пісні. Усе це дає неабиякі результати.

Усім треба пам'ятати, що знання різних мов духовно збагачує нас, допомагає краще зрозуміти матеріальну і духовну культуру іншого народу. Наша порада: разом із рідною мовою вчіть і українську, любіть її, тоді ви обов'язково її досконало засвоїте, а це принесе вам радість і повагу до української мови і культури.

*Пропаганда і поширення україністики за кордоном.*

Україністика – міждисциплінарна наука, яка займається дослідженнями української мови, літератури, усної народної творчості, історії, етнографії, культури та мистецтва українського народу на різних етапах його формування і розвитку за кордоном. Україністика має стати міжнародною науковою дисципліною подібно до германістики, славістики (а в її межах русистики, богемістики), фінно-угристики, тюркології тощо.

Завданням україністики, на нашу думку, має бути всебічне вивчення та викладання за кордоном усіх сукупних дисциплін із цієї проблеми. Необхідно підтримувати і розвивати національні науки, які розкривають, підсумовують й аналізують наші знання про минуле і сучасне українського народу, його контакти з іншими народами, глибше вивчати і досліджувати матеріальну та духовну культуру українців, яка є самостійним складником універсальної людської культури,

маючи свій оригінальний відтінок, унікальну цінність, а тому розроблення цих важливих питань становить загальнолюдський інтерес.

Після початку ХХІ сторіччя і нового тисячоліття доцільно було б озирнутися назад і проаналізувати те, чи багато зроблено нами за останні роки у розвитку і пропаганді української мови, науки, освіти та культури серед національних меншин в Україні та за її межами. Гадаю, що відповідь буде однозначно негативною. Починати цю роботу необхідно з підготовки висококваліфікованих кадрів із представників національних меншин та науковців тієї чи іншої країни, які не належать до національних меншин, але добре володіють мовами і хочуть присвятити своє життя науковим дослідженням цієї проблеми. Ми глибоко переконані, що підготовка спеціаліста-україніста за межами України можлива тільки шляхом його навчання в університеті, де науковій роботі, на відміну від педінститутів, звертається значно більша увага. Тільки тут може здійснюватися підготовка наукових кадрів через аспірантуру, тільки при університеті може бути створена спеціалізована вчена рада із захисту дисертаційних робіт чи підготовка науковців через PhD. Якщо університету вдасться протягом п'яти років підготувати в тій чи іншій країні хоча б одного-двох спеціалістів-україністів, то це вже великий результат. Якщо серйозний спеціаліст присвятить своє життя і фах певній україністичній темі, то це більше значитиме, ніж велика кількість тих, які лише цікавляться такими питаннями [7, с.6–13].

Основними завданнями навчальних та наукових закладів з україністики є підготовка висококваліфікованих спеціалістів-філологів, етнографів, фольклористів, істориків тощо як серед молоді української національної меншини, так і серед корінного населення, що не належить до національних меншин, проте володіє українською мовою, цікавиться проблемами україністики і хоче в майбутньому свої знання присвятити цій проблемі.

У країнах, де компактно проживає українська діаспора, потрібно створити кафедри української філології чи кафедри україністики широкого профілю, основним завданням яких була б підготовка кваліфікованих кадрів із представників української діаспори, які б готували викладачів з україністики для шкіл з українською мовою навчання. Перші кроки будуть важкими, бо прийдеться укладати навчальні програми з кількох дисциплін українського профілю, готувати конспекти лекцій, розробляти методичні посібники для практичних занять, розробляти тематику кур-

сових, бакалаврських та дипломних робіт, керувати цими роботами, відкрити згодом аспірантуру і готувати наукові кадри. Випускники цього відділення зможуть успішно працювати не тільки в українськомовних школах, але й редакціях газет, що видаються українською мовою, в українськомовних виданнях, засобах масової інформації (радіо та телебачення), у різних туристичних фірмах тощо. Завданням кафедри україністики було б також розроблення і видання підручників для шкіл з українською мовою навчання, підготовка двомовних словників та іншої навчально-методичної літератури.

Молодь, яка володіє у цих країнах українською мовою, складає вступні іспити на відділення україністики і зараховується на п'ятирічне навчання, а ті що не володіють українською мовою, але бажають отримати спеціальність з україністики, приймаються на однорічне підготовче відділення, щоб вивчити українську мову і вступити через рік на відділення україністики. Бажано, щоб протягом п'яти років навчання студенти писали курсові, бакалаврську та магістерську роботу з української мови. Студенти повинні виступати з доповідями на наукових гуртках з україністики, студентських внутрішньовишівських та міжвишівських наукових конференціях, а також міжнародних наукових форумах. Наукова підготовка молоді з україністики в країнах, де компактно проживає українська діаспора, є надзвичайно важливою, адже викладачі покликані готувати і видавати у своїх країнах низку дуже потрібних зукраїністики праць («Українські народні казки», «Українські народні балади», «Антологію українськомовної художньої літератури»), укладати різні одномовні та двомовні словники, словники українських говірок цієї території, лінгвістичні атласи українських говорів, досліджувати міжмовні та міжлітературні контакти української мови та літератури з мовами і літературами відповідних країн, укладати фразеологічні двомовні словники та інші наукові праці. Дещо відмінний підхід до викладання українознавчих дисциплін та дослідження питань україністики буде в тих країнах, де українська діаспора компактно не проживає, але зараз на цьому питанні ми зупинитися не будемо.

Розроблення наукових проблем з україністики ставить на порядок денний відкриття Центру (Інституту) україністики, основне завдання якого – підтримувати і координувати у тій чи іншій країні наукову, педагогічну і дослідницьку діяльність у галузі вивчення української мови, літератури, історії, етнографії та культури, спри-

яти згуртуванню і співробітництву дослідників, викладачів та спеціалістів, які працюють у цих галузях наук у вишах, наукових установах, школах, видавництвах, редакціях газет і журналів як на території України, так і за кордоном, а також поживленню і всебічному дослідженню матеріальної і духовної культури української діаспори в її тісному взаємозв'язку з культурою основної нації цієї держави та її національними меншинами.

Центр україністики повинен фінансуватися Міністерством освіти тієї країни, де він створений, за підтримки української держави. До наукової роботи необхідно широко залучати і студентів, організовувати міжнародні та міжвишівські наукові конференції. У нашому університеті Центр гунгарології фінансується Міністерством освіти і науки України, то чому б, наприклад, не створити Центр україністики в Угорщині, Канаді, США чи інших країнах із фінансуванням відповідних держав? Це, безперечно, можна зробити, але треба, щоб була наполегливість із боку науковців та відповідних міністерств України. Важливим є початок, а далі вже все піде своїм шляхом. Ці наукові Центри не тільки дадуть новий науковий імпульс дослідженням важливих питань, але й зближать науковців різних країн, про нас будуть багато чути, читати, знати, тому нас сприйматимуть у світі, ми станемо світовою державою. Кращих шляхів входження в Європу немає.

Наукові дослідження – це тільки один бік справи, а публікація результатів – інший. Тому дуже важливо приділяти цьому питанню велику увагу, адже друкований орган на роки і десятиріччя збереже наші знання про дослідження з україністики у світі. Друкований орган поширять серед шкіл, вишів, наукових закладів, бібліотек, його розішлють в інші країни і він слугуватиме найкращим документом для майбутніх поколінь.

Створивши друкований орган Центру україністики (наприклад, «Україністика», «Acta Ukrainistica»), необхідно розробити його теоретичні засади і детальну наукову спрямованість. Бажано, щоб цей друкований орган видавався мовою тієї країни, де створений цей Центр, то можна було б краще пропагувати дослідження з україністики в цій країні. Окремі статті доцільно публікувати і світовими мовами поряд з українською та відповідними резюме. Створення друкованого органу з україністики за кордоном і забезпечення його постійного функціонування дає набагато більший результат, ніж проведення важливих, цікавих заходів, бо перший залишається на роки, а різні заходи скоро забуваються.



Журнал є міцною єднальною ланкою і фіксатором наукових досягнень.

На базі Центру україністики за кордоном бажано створити українськомовні наукові товариства викладачів та студентів, що володіють українською мовою. Метою цих товариств може бути організація і проведення наукової роботи з метою розширення міжнародних наукових зв'язків між ученими України і науковцями тієї країни, де діє Центр україністики, та науковцями інших країн. Вони займатимуться організацією та проведенням наукових конференцій, симпозіумів, нарад і наукових форумів. Крім того, члени товариств щомісяця проводитимуть засідання, де науковці-члени Товариства чи запрошені гості виступатимуть зі своїми доповідями (бажано українською мовою), після чого за чашкою кави проходитиме обговорення. Було б дуже добре, якби українськомовні наукові товариства за кордоном теж мали свій друкований орган, наприклад, «Вісник українськомовного наукового товариства», в якому друкуватимуться виголошені на його засіданнях наукові доповіді.

**Висновки.** Підсумовуючи сказане, хочемо зазначити, що робота зі створення українськомовних навчальних та наукових закладів за кордоном є дуже важкою, проте благородною справою і за умов відповідної настирливості дає позитивні результати.

Ми переконані, що за умов цілеспрямованої роботи науковців і освітян українська мова та суміжні дисципліни (література, усна народна творчість, історія, етнографія та українська культура взагалі) прокладуть собі дорогу до народів інших країн, до сердець багатомільйонної аудиторії за кордоном і принесуть нашій державі, на наше переконання, значно більший авторитет у світі, ніж економіка і політика. Виконавши це завдання, підготувавши спеціалістів-україністів у різних країнах світу, ми будемо мати чимало друзів, пропагандистів нашої мови, літератури, культури й історії, тоді й в Україні інакше ставитимуться до рідної мови. Отже, роль вищої освіти та науки у підготовці кадрів з україністики за кордоном має вирішальне загальнодержавне значення.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція державної мовної політики України. Київ, 2006.
2. Лизанець П., Горват К. Українська мова для початківців. Ужгород, 1992. 367 с.
3. Лизанець П. Функціонування української мови в угорському середовищі на Закарпатті. Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія: культура». Ужгород, 1993. С. 260–266.
4. Лизанець П. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. Acta Hungarica. 1994. С. 125–130.
5. Лизанець П. Українська мова за кордоном: проблеми та перспективи. Ukrajnistika na prahu nového století a tisíciletí. Problémy jazyka, literatury a kultury. 1. Olomoucké sympozium ukrajínistů. Sborník příspěvků. Olomouc, 2001. С. 13–18.
6. Лизанець П., Юрчук Т. Учим украинский язык. 1999. 376 с.
7. Лизанець П. Україністика в Європі і у світі на порозі XXI століття: завдання та перспективи. Acta Hungarica. 2004. С. 6–13.
8. Лизанець П. Забезпечення прав угорської національної меншини в українсько-угорському прикордонному регіоні. Розвиток гуманітарного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінка, матеріал міжнародного круглого столу. Ужгород, 2011. С. 120–129.
9. Лизанець П. Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів. Ужгород, 2009. 527 с.
10. Лизанець П. Угорсько-український словник сталих словосполучень та виразів. Ужгород, 2009. 558 с.
11. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. Київ, 2004. 272 с.

## ЛЕКСИКА НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ В ГОВІРКАХ САРНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

### FOLK MEDICINE GLOSSERY IN THE DIALECTS OF THE SARNY DISTRICT RIVNE REGION

**Омельковець Р.С.,**  
*кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри історії та культури української мови  
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

**Примак М.А.,**  
*магістрант  
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Стаття присвячена дослідженню лексичного складу західнополіських говірок, що становить особливий інтерес, оскільки саме в лексиці відображаються різноманітні зміни в мові діалектоносіїв, а Західне Полісся і сьогодні зберігає справжні скарби для славістики. Зокрема, розглянуто семантичні особливості лексики народної медицини та лікувальної магії в говірках Сарненського району Рівненської області. Встановлено, що аналізований матеріал належить до 17 лексико-семантичних груп. Характерною особливістю аналізованої групи слів є абсолютна наявність синонімів для багатьох понять. Часто в одному населеному пункті для позначення одного і того ж явища використовуються декілька понять. Більшість літературних найменувань, особливо іноземного походження, мають декілька фонетичних, морфологічних чи акцентуаційних варіантів. Тому, вдаючись до засобів народної фітотерапії, важливо правильно ідентифікувати рослину.

**Ключові слова:** номінація, засоби номінації, лексема, лексика народної медицини, західнополіські говірки.

Статья посвящена исследованию лексического состава западнополесского говора, который представляет особый интерес, поскольку именно в лексике отображаются разнообразные изменения в языке диалектоносителей, а Западное Полесье и сегодня хранит настоящие сокровища для славистики. В частности, рассмотрены семантические особенности лексики народной медицины и лечебной магии в говорах Сарненского района Ровенской области. Установлено, что анализируемый материал принадлежит к 17 лексико-семантическим группам. Характерной особенностью анализируемой группы слов является абсолютное наличие синонимов для многих понятий. Часто в одном населенном пункте для обозначения одного и того же явления используются несколько понятий. Большинство литературных наименований, особенно иностранного происхождения, имеют несколько фонетических, морфологических или акцентуационных вариантов. Поэтому, обращаясь к средствам народной фитотерапии, важно правильно идентифицировать растение.

**Ключевые слова:** номинация, средства номинации, лексема, лексика народной медицины, западнополесский говор.

The article deals with the investigation of lexical structure in Western-Polissian dialect which represents the particular interest as far as it concerns lexics reflecting different language changes in local dialect since the Western-Polissian preserves the real treasure for slavics philology. The work is devoted to the complex investigation of the lexics and semantic, word building peculiarities of the folk medicine and curative magic glossery in the dialects of the Sarny district Rivne region. The analyzed material is divided into 17 lexics and semantic groups. The distinctive peculiarity of the analyzed group of words is absolute presences of synonyms for many notions. Several notions are often used to denote the same phenomenon in one settlement or even in the respondent's conversation. Majority of the literary names, especially of foreign origin, have several phonetic, morphologic or accentuation variants. Therefore, it is important to identify the plant correctly according to folk phytomedicine.

**Key words:** nomination, tools of formation of titles, lexem, folk medicine glossery, westernpolissyan dialect.

**Постановка проблеми.** Вивчення діалектної лексики – одне з актуальних завдань сучасного мовознавства, оскільки дослідження різних її тематичних груп є цінним джерелом інформації як про мовлення діалектоносіїв, так і про їх позовне оточення. Тому сьогодні лінгвісти приділяють велику увагу ботанічній, мисливській, рибальській, будівельній, побутовій, географічній, тваринницькій лексиці та ін.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Об'єктом діалектологічних студій стала і терміно-

логія народної медицини окремих регіонів України. О.М. Вікторіна дослідила лексику народної медицини і лікувальної магії в степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя [1], Я.Ю. Вакалюк – у прикарпатських говірках [2], В.А. Прокопенко [3] та О.С. Стрижаковська – в буковинських говірках [4], О.Ф. Миголінець – на території Закарпаття [5; 6]. Вагомим внеском у дослідженні цієї лексики є колективна монографія М.В. Никончука, О.М. Никончука, В.М. Мойсієнка «Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії» [7].

**Постановка завдання.** Ця тематична група, як і багато інших, поки що вивчена недостатньо. Зокрема, ще не досліджено лексику народної медицини та лікувальної магії західнополіських говірок, хоча найменування лікарських рослин вже були предметом докладного вивчення [8; 9; 10]. Але Західне Полісся – це територія, «з якої наука може черпати без кінця найрізноманітніші дані» [11, с. 88], яка зберігає справжні «скарби для славістики» [12, с. 6].

Метою розвідки є виявлення за спеціально укладеною програмою номенів, які репрезентують лексику народної медицини в говірках Сарненського району Рівненської області, та окреслення лексико-семантичних особливостей цієї тематичної групи.

Джерелами дослідження послужили власні польові записи, здійснені за авторською програмою, яка охоплює 98 питань і містить кольорові зображення 62 видів лікарських рослин, поширених у Сарненському районі Рівненської області, що використовуються в місцевій народній фітотерапії. Із часом цінність таких матеріалів зростатиме, оскільки основними носіями знань у цій галузі є люди похилого віку, тому варто говорити про небезпеку поступової втрати інформації в цьому плані та необхідність її збереження.

**Виклад основного матеріалу.** Питання народної медицини здавна вивчаються в різних аспектах: біологічному, медичному, біохімічному. Лексика народної медицини цікавить і мовознавців. Такий широкий інтерес до цієї ділянки народної культури цілком закономірний і зрозумілий. Насамперед, він пояснюється високою ефективністю засобів народної медицини, які пройшли багатовікову апробацію, що не раз підтвердила їх надійність. Лікування травами часто значно дешевше, ніж їх офіційними аналогами, і, на думку респондентів, відповідає принципу «Як не допоможе, то й не зашкодить». Народна медицина – складний комплекс, в якому поєдналися позитивні емпіричні знання і засоби лікувальної магії, народна традиція і досвід місцевих спостережень. Крім суто практичних завдань, народна медицина цікава і як один із проявів світогляду і життєвого досвіду народу [13, с. 4]. Народні цілителі користуються цілком заслуженою повагою і часто володіють знаннями та досвідом, які стануть набутком офіційної медицини лише в майбутньому, якщо не будуть втрачені разом зі своїми носіями. Хоча відомо, що половину офіційних ліків у нашій країні виробляють із рослинної сировини, вітчизняна фармакологія використовує значно менше рослин, ніж відомо травникам. Народна медицина як

галузь традиційної культури пов'язана не тільки з раціональними, а й з ірраціональними народними знаннями, а замовляння – важливий компонент психотерапевтичних народних методик, що передбачають лікування словом [14].

На Поліссі здавна було багато відунів, знахарів, травників, які уміло використовували в боротьбі з хворобами арсенал природи. Варто зауважити, що таємниці знахарства їх носії зазвичай зберігали у великій таємниці: *ете так'е шо йа знайу / йа не м'ожу передават' / йа он'о м'ожу / йак уж'е / не даї Б'оже ўже незд'ужатиму / йа перед'ам котр'омус' м'енишому / м'ож'е хтос' з в'нуков зах'оч'е знат' / йак сх'оч'е / за п'азух'ої г'етого нос'іт' не буд'е // йа дес' м'атер'і дал'а понап'исув'ане / там баг'ато мол'ітв'ей //*

Логіко-предметне членування зафіксованого матеріалу дозволило виділити 17 лексико-семантичних груп, які дають системне уявлення про досліджене явище. До них належать такі назви, пов'язані з лікувальною магією: 1) **назви особи, яка займається лікувальною магією або нетрадиційними засобами лікування:** *ба́бка, сц'ил'іт'ел'н'іца, цел'іт'ел'н'іца*; 2) **назви на позначення магічних дій, замовлянь:** *сп'ал'ват'; л'он сп'ал'уват'; сп'ал'уїут / мол'ітва йе сп'еї'іал'на; сп'ал'ват' тр'еба / р'ожу да́же врач'і ка́жут' / шо тр'еба пал'іт'; йаїц'ем викач'уват'; зн'ат' порч'у; шепт'ат'; пошепт'ат'; до шипт'ух'і; шепт'ат' тр'еба; йак йа р'ожу пал'у / то йа ж мол'у'с'а мол'ітвойу; тоже шепчут; ну / по вс'акому був'аїе л'іч'іца / а п'от'ім прих'одит' / шепт'аца; йа́кос' шепч'ут бор'одаўк'і; л'ак шепт'ати / виговорл'ати; от'ак вон'а нас шепт'ала; йач' м'ен' викач'вайут'; йа́кшо ч'ір'йак'іў баг'ато / ч'ір'йак'і обс'ідаїут / то тр'еба викач'ват' хл'ібом; мол'ітца / мол'ітва низив'аїеца соб'ач'е кач'ало; кр'ікл'ів'іци-нос'ів'іци; помол'іласа / і не ст'ало; сц'іліт'; 3) **назви особи, яка зазнала впливу дії магії:** *згл'аз'аній, зур'оч'еній*; 4) **назви на позначення хвороби:** *бол'ач'ка, бул', хвор'оба, бол'езн'*; 5) **назви на позначення процесу перенесення хвороби:** *бол'іїе, незд'ужаїе, бол'іт'*; 6) **назви на позначення людини, що хворіє:** *бол'ній, хвор'ий*; 7) **назви на позначення важко хворої людини:** *бол'ній, д'уже бол'ній, сіл'но бол'ній, н'ікудишн'ій ўже, нікуди не потр'ібній*; 8) **назви на позначення хворобливої людини:** *здихл'ак, здих'ота, слаб'ій, хворобл'івій*; 9) **назви на позначення звільнення від хвороби, одужання:** *на н'ог'і пост'авит', зн'ат' вр'оки, м'ертвого п'ідн'ат', сц'іліт'*; 10) **назви на позначення недуг, насланих поглядом, словом, лихою думкою:** *зглаз, вр'ок'і; поган'і б'ч'і*; 11) **назви на позначення хвороб:** *л'ак (переляк),**

*п'ідри́у* (опущення шлунка), *чир'е́ї* (фурункул), *бол'на́ голова́* (головний біль), *без'со́н'и́ца* (безсоння), *ч'орна́ бол'ез'н'*, *чо́рна бул'* (епілепсія), *кр'ікл'ів'и́ци*, *вро́к'и*, *кр'ікл'ів'и́ци-нос'ів'и́ци*, *крику́ні* (дитячий плач); 12) **назви на позначення речей, які стосуються магії:** *йа́їц'а*, *ме́ртва вода́*, *кв'іти з кла́дб'и́шч'а*, *п'ісо́к з кла́дб'и́шч'а*; 13) **назви на позначення замовлянь:** *шеп'та́н'а* (*шеп'та́н'е*), *уда́ри*; 14) **назви на позначення замовлянь:** *соба́ч'е ка́ч'ало*, *чир'е́ї Вас'і́л'і* (від чир'яка), *ла́к* (від ляку), *згла́з'ане*, *кр'ікл'ів'и́ци*, *кр'ікл'ів'и́ци-нос'ів'и́ци* (від дитячого плачу); 15) **назви особи, яка займається збиранням лікарських рослин:** *це́л'іт'ел'н'и́ца*; 16) **назви особи, яка лікує людей лікарськими рослинами:** *зна́хар*, *зна́харка*, *це́л'іт'ел'н'и́ца*; 17) **назви на позначення лікарських рослин:** *тра́ви*, *зі́л'е́*, *зі́л'а́чка*, *трави́ч'ка*.

Здавна добре відомі нашим предкам і цілющі властивості багатьох трав. Народна медицина Полісся знає 435 видів лікарських рослин, у той час як офіційна медицина використовує лише 116 із них [15, с. 91]. На думку народних цілителів (*травник'ів* (*тра́вник'ів*), *до́хтур'ів*, *зна́хар'ів* (*зна́хур'ів*)), *всі ро́сле́ни ду́же пол'ез'ни́* / *йакшо́ вм'і́йш пон'іма́ти* // [16, с. 99]. Зауважимо, що терміни «травник», «квітник» увійшли у вжиток ще наприкінці XVII ст., причому під поняттям «травник» мали на увазі різноманітні лікувальні засоби [17 с. 160].

З огляду на обсяг, ми не можемо зупинитися на описі всіх лікарських трав, які використовують у народній медицині Сарненського району Рівненської області, тому зосередимо увагу лише на найбільш вживаних, вказуючи зафіксовані нами їх говіркові назви.

Однією з найвживаніших у народній фітомедицині рослиною є **звіробій звичайний** (*Hypericum perforatum* L.), який в Сарненському районі іменують переважно *зв'іробо́ї*. Його добре знають у кожному населеному пункті й називають *«травною од 99 хвороб»*, тому що *п'ють почт'і в'ід ус'ого...* [16, с. 99]: */ п'і́ут / зв'іробо́ї па́р'ат / і од жи́лудка / і од ч'ого́ хоч' / од п'е́ч'ин'і / і от́* *йак худоба́ мо́ч'и́ца* //, */ в'ін і зв'і́ра мо́же вбит' / ду́же сі́л'на росли́на е́тот зв'іробо́ї / його́ бага́то не мо́жна / його́ тре́ба знат' по́рц'и́й / но воно́ то́же лі́ч'іт гет' ус'і о́ргани в живото́ї / в гар'і́лку к'іда́йут тро́шк'і / в'ін росте́ де хоч' / у́нас у́садо́чку росте́ / у́ ча́ї к'іда́йут його́ то́же* //.

У хаті кожного поліщука (особливо старожилів) серед кімнатних рослин обов'язково знаходиться **алоє деревоподібне** (*Aloe arborescens*) (*ало́йя*, *ало́йї*, *ко́л'учи́ вазо́н*, *ко́л'у́к*), соком якого лікувалися з діда-прадіда:

*/ і ра́ни сок то́ї лі́ч'іт / і ожо́г'і / і е́те / пі́ут його́ от жи́лудка / його́ так йі́д'а́т пра́мо з ме́дом / са́харом / наме́л'вайут / лі́ка́рства так'і от жи́лудка ро́бл'а́т* //.

Відвар із **багна звичайного** (*Ledum palustre* L.) (*багно́*, *баго́н* (*багу́н*)) також здавна відомий як лікувальний засіб: */ ну са́ме лу́ч'е е́то ц'в'і́т / зава́рвайеш йак ча́ї / од ка́шл'у // ц'в'і́т з багна́ / його́ то́же п'і́ут / па́р'ат / йак у́же бронх'і́т сі́л'ни́ї* //.

Ще однією ефективною при багатьох недугах рослиною є **береза повисла** (*Betula pendula*) або **бородавчаста** (*Betula pendula*) (*береза́*, *березов'і бру́нк'і*, *по́ч'к'і березов'і*). За словами респондентів, винятково цілющим засобом є настій із бруньок цієї рослини: */ наста́вайут во́дкою́ / оно́ обрива́йут / ну от́ за́ра / роспу́ска́йу́ца так'і мал'е́с'ін'к'і́йе і обрива́йут / оно́ розбу́ха́йут ото́ ко́нч'ік'і тійі́ / то ў́же на́до обрива́т' йі́х навесні́ / шо́б вони́ не роспу́сти́ліса шо́ вже лі́сто́ч'к'і пу́ст'а́т отак'іво́ ші́шечки те́йе шо́б вони́ бу́лі мале́н'к'і́ / йа́ покажу́ отамво́ у буті́лці́ / ў ме́не то́же йе наста́ваний / і за́літ' во́дкою́ / і то́ди тро́х'і шо́б наста́валоса́ / ў ме́не ў́же мо́же го́ди два ч'і три сто́їт / йак оп'а́рила ру́ку / то примочва́ла / то́же до́бре / або йак'а́с' ра́нка то́ примочва́йу́ і примочва́йу // то́же наста́вайут / да пі́ут / од то́го / од жи́лудка* //.

Дуже поширеною в лісах Сарненського району Рівненської області є **брусниця звичайна** (*Rhodococcum vitis-idaea* L.) (*брусні́ка*, *брусні́ца*), з якої готують не лише смачне варення, що також має цілющі властивості, а й використовують як засіб під час лікування нирок: */ ва́рен'а ва́рат' ду́же до́бре з йа́блуками́ або гру́шами́ ду́же до́вго сто́їт / брусні́ч'ник то́же пі́ут за́м'іст' то́го / йак його́ / от́ з зо́лови́й вже не бер'е́тц'а / брусні́ч'ник то́же до́бре од по́ч'ок* //.

Знайшла своє застосування в народній фітомедицині й **горобина чорноплідна** (*Aronia melanocarpa*) (*горо́біна ч'орна*, *ра́б'і́на*): */ йак сгу́щ'вач' кро́в'і ца́ ра́б'і́на / і те́йе / дав'ле́н'і́йе / засі́пат' йа́годи цу́кром / і наста́йка бу́де / але бага́то пит' не мо́жна* //.

Добре знаною в цьому регіоні травною, яка дуже часто входить до лікарських зборів, є **деревій звичайний** (*Achillea millefolium* L.) (*дереві́й*, *кровані́к*, *серпор'і́зник* (*серпорі́зник*), *тис'ачо́лістник* (*тис'ач'ол'і́стн'і́к*, *тис'ачо́лі́стник*), *ма́точник*). Номені з коренем *кров-* зумовлені властивостями рослини спиняти кровотечу і сприяти загоюванню ран. Лікарські властивості рослини лежать в основі мотивації і таких номенів на позначення цієї рослини: *серпор'і́зник*, *ма́точник* [8, с. 34]: /



ра́ни вѐл'ми го́йт оно́ / ёто л'іст'іч'ко / ма́ти / йак поруба́йу но́гу / і вона мен'і до ног'і́ / до ног'і́ / і на п'іич' етра́вл'ен'а хорошо́ вл'ійа́е / а б'іле (квіт-ки) йа па́ру йак / од ка́шл'у / то мо́жу гетегево́ к'інут' //.

Здавна жителі Полісся використовують потужні лікувальні властивості **дуба звичайного** (*Quercus robur* L.) (дуб), а особливо його кори: / корі́ дуба поло́ска́єм ро́та / промива́єм / інфе́кційу вбива́е / ге́ту стару́ кору́ / обдеру́ / да / вона́ висиха́е / да надкол'ва́йу надкол'ва́йу / кип'йатко́м запа́рвайу́ / да йак за́пах з ро́та / то вона́ вбива́е / інфе́кційу / і но́са Л'уба хл'о́пц'ам промива́е // ко́ра до́бре / вот / ра́ни на то́го / йак ра́на / то промива́т' // поло́ска́т' ро́та / воспале́н'іе зн'іма́е у́ рот'і / п'ит' його́ / і од жи́лудка / ну по́рці'йу тре́ба / шоб но́рма бу́ла / і у́ гар'ілку його́ к'іда́йут //.

**Живокіст лікарський** (*Symphytum officinale* L.) (живокіст) – рослина, що добре відома як лікарська не лише у Сарненському районі. Вона входить до складу багатьох народних та офіційних препаратів зовнішнього та внутрішнього вживання. Найменування *живо'к'іст* зумовлене сприятливим впливом ліків із цієї рослини на зрощення кісток [8, с. 35]: / *натира́н'е ро́бл'ат* / і *воспале́н'іе сн'іма́е* / і *жи́вит ко́сточку* // до́бре *натира́т' ото́* йак *но́г'і бол'н'і* / *ру́к'і бол'н'і* / *спі́на бол'іт* / то *ду́же до́бре* // *ко́рен'а ко́рен'а живоко́сту* / *пор'ізат' його́* / *др'ібнен'ко* / *да́йтого́* / *ї насто́ivat'* / *ї до́бре натира́ц'а* / *натира́н':а до́бре* //.

Одним із основних об'єктів народного промислу поліщуків, що славиться своїми смаковими та лікарськими властивостями, є **журавлина болотна** (*Oxycoccus palustris* Pers.) (журавліна) (журахфіна), *кл'у́ква*): / *а кл'у́ква* / *од вс'ого́ йід'ат* / *од чо́го хоч* //.

Перевіреною віками протипростудним засобом вважають місцеві жителі **каліну звичайну** (*Viburnum opulus* L.) (каліна, каліна): / *з де́рева зрива́йу йак в'іс'іт зимо́йу* / *да к'іда́йу у́ чай* / *да па́р'у* / *віс'іт* на *де́рев'і* / *пошла́ зорва́ла* / *напа́рила* / *засіп'йу са́харом* *да зр'об'ітца* в'іно́м //.

**Кульбаба лікарська** (*Taraxacum officinale*) (кул'ба́ба, кул'ба́ ба́ба) мешканцями Сарненського району використовується не лише в медичних цілях, але й у кулінарії: / *варе́н'е ва́рат* / *і насто́ива́йут на натира́н'е цв'ето́'ч'к'і* *то́же* / *ї ко́рен' кул'ба́би ка́жут то́же* / *вѐл'ми ж корі́сний* // *то́же до́бре од ка́шл'у п'ит'* / *мед ва́рит'* / *цв'іто́ч'к'і зрива́т'* / *рвут* *кв'іточ'к'і* / *і* / *ва́рат варе́н':е* / *і гет' йак мед* / *йак ба́гато дасі́ са́хару* *да по но́рм'і* / *то вун гу́стий* / *таке́ йак мед* //

*кул'ба́ба од ка́шл'у* / *і то́же медо́к ва́рат* *з ётой* *кул'ба́би* //.

**Кріп городній, чи пахучий** (*Anethum graveolens* L.) (окр'і́п (окро́п, укро́п) не лише посідає особливе місце серед прянощів української кухні, але й здавна відомий лікувальними властивостями: / *то́же л'у́ди па́рат п'йут од взду́т':а жи́вота́* / *от* *йак кол'іс'* / *тепе́р вже д'іт'ам да́йут шо хоч* / *а кол'іс'* *не бу́ло* / *окр'і́пч'ік па́рили* / *дава́ли потро́шку* / *йак дит'а́тко* / *чайо́к* //.

**Кропива жалка** (*Urtica urens* L.) (кро́півá, кро́півá кінс'ка, се́куч'а кро́півá) цінується респондентами і як лікарська рослина, і як багата на вітаміни рання зелень: / *кро́півá* / *у́ н'ї ба́гато в'ітам'іно́у* / *ча́сто гу́сто ра́но навесн'і́* *вона́ вила́зит'* / *і кроу́ остано́вл'а́ет* / *йа́кос' мен'і при́п'ісвали* //.

Здавна поблизу помешкань садили **липу серцелисту** (*Tilia cordata* Mill.) (*лі́па* (л'і́па)), цінуючи це дерево за гарний запах під час цвітіння, медоносні та цілющі властивості: / *то́же од ка́шл'у* / *ча́й зава́рват'* / *про́сто зава́рват' ц'в'іт* / *не гетийево́ л'істо́ч'к'і* / *а ц'в'іт* // *мед з цв'іто́ч'к'іу ва́рат* // *од ка́шл'у* / *од ді́хал'них тих шлахі́у* / *ча́й па́рат* / *да мед ро́бл'ат лі́повий* / *понау́ч'валіс'а те́пера* / *на па́рит'* *ётого́ л'іст'а* / *да з круши́ни* / *зна́ете шо так'е́ круши́на* / *да круши́на* / *да м'я́та* / *да́й прода́йут* / *да ака́ці́йу* / *син у́ н'бо́го́ йе* / *да хо́дит по лу́гу* / *збира́е вс'а́к'і з'іл':ачка* / *да на́парат'* *його́* / *на́парат'* / *бере́ вже одці́дит'* *його́* / *са́хару доба́ййа́е* / *і ка́же шо то мед* / *од':ел'но* *з лі́пи* / *то ка́же з круши́ни* / *нава́рит'* / *і так* / *тро́шки ме́ду доба́вит'* / *і ка́же* / *шо то лі́повий* //.

Поширеною ягідною культурою на присадибних ділянках жителів Сарненщини є **малина європейська** (*Rubus idaeus*) (*мал'і́на*): / *то́же ка́жут'* *шо до́бре од ка́шл'у* / *йа кол'іс'* / *ха́й Бог мі́луйе* / *у́же йа́кос' ге́то* / *то про́шло* / *у́ одно́м ро́ці* *да так'ї́ буу́ ка́шел'* / *ну задиха́лас'* / *і шо у́же не пи́ла* / *о* / *а пошла́ да на́р'ізала мал'і́ни розо́к зимо́йу* / *да на́р'ізала кал'і́ни розо́к* / *да в'з'ала ба́гна* / *йак ста́ла п'ит'* *то чай* / *так'ї́ гар'а́чий* / *держала на плит'і* / *пи́ла й пи́ла* / *да́й дау́ Бог* //.

**Мелісу лікарську** (*Melissa officinalis* L.) (*мел'і́са*, *мн'а́та*, *кото́вник*) і **м'яту перцеву** (*Mentha piperita*) (*мн'а́та*) цінують за декоративні (приємний запах) та лікарські властивості (заспокійливу, знеболювальну та спазмолітичну дію): / *і заспок'ї́ливе* / *і жи́лудок то́же так га́рно при́йа́е* // *па́рат* / *у́ чай к'іда́йут* / *м'йшайу́т* //.

**Мухомор червоний** (*Amanita muscaria* L. ex Fr.) (*мухо́мо́р*), відомий своїми отруйними властивостями, використовується травниками для

приготування настоянок, якими лікують біль у суглобах: / *отó йак óсену грибá знайдеш / да так'ї старій гриб / то тóже дóбре натурáт' сустáви // рóбл'ат' натурáн'е / от сáме ім'ен:о / крáсний мухомóр / збирáйеш отó óс'ін'у / крáсний мухомóр / йогó зал'івáйеш гор'їлкою //*

**Нагідки лікарські** (*Calendula officinalis* L.) (наг'ідк'ї, кал'єндула), що вирощують на квітниках, крім естетичної функції, можуть виконувати й ряд лікувальних: / *от простуду / от кáшл'у / сам'ї кв'їточк'ї / мóжна / на тóму / настóйку роб'їт' / натурáц'а / і мóжна запáрват' і пит' / кал'єндула дóуже кор'їсна //*

На випасах та узліссях часто трапляється **дивина залізняковидна** (*Verbascum phlomidoides*) (коров'їак, дивина), яку мешканці навколишніх сіл використовують для лікування захворювань травної системи: / *йогó зривáт' єт'ї цв'їточ'к'ї і нап'їхáт' ў банку / тóже настóйвайеца на вóдц'ї / кол'ї понóс в'ел'їк'ї / нал'їт' йогó і в'їп'їт' / і деї понóс д'їнеца // вєлми рáни гóйїт' гар'їлкою ў бáнку / гар'їлкою зал'їт' / т'їл'ко не сп'їртом //*

Цінною сировиною для приготування смачного та цілющого варення є **обліпиха крушиновидна** (*Hipporhaë rhamnoides*) (обл'їп'їха), а олію з плодів цієї рослини використовують для лікування опіків: / *обл'їп'їхове мáсло рóб'їят' / да од ожóгов дóбре / казáли кол'їс' баб'ї / да тóже настáйвали п'їл'ї / сáхаром засипáл'ї да од кáшл'у п'їл'ї // пересипáйеш їїїї з сáхаром / вонá пускáйе сок / ц'а обл'їп'їха / вид'їл'áйе / сáме головне сок / отдаїе в сáхар / і получ'áйеца такá настóйанка //*

**Підбіл звичайний** (*Tussilago farfara* L.) (мáму і мáч'уха) та **подорожник великий** (*Plantago major* L.) (подорóжн'їк (подорóжн'ак)) у народній медицині Сарненщини вживають як засіб від кашлю: / *тóже кол'їс' од кáшл'у пáрили // до рáни кладóт' / йогó шче одвáрвайут по мóйему / од простуду / од кáшл'у / їе ж сирóп дáже подорóжн'ака //*

Для посилення апетиту та покращення травлення місцеві травники радять **полін гіркий** (*Artemisia absinthium* L.) (пол'їн (пол'їн, пол'їн'), бил'нік): / *пол'їн од ап'ет'їта / кол'їс' пáрили да давáли //*

Дуже корисною харчовою та лікувальною рослиною вважають **рев'їнь** (*Rheum*) (рєв'їн' (рєвен')): / *тóже ж в'ел'ми йак'єс кор'їсне / йогó п'їют ч'ї не од сáхара //*

Однією з найвідоміших лікарських рослин (і не лише у цьому районі) є **ромашка лікарська**, яка має широкий спектр лікувальної дії (*Chamomilla recutita* L.) (ромáшка): / *тóже / отак'є /*

*антис'епт'їч'не / ромáшки да черед'ї накалатáт' / даї бóде од простуду // ромáшку кол'їс' пáр'їл'ї йак пород'їл'а порóдица / то пар'їл'ї да давáли ромáшеч'ку / очишчáласа мáтка // ромáшеч'ка / вонá од ус'áкого / вона ж тóже ж / од тóго / од животá / дванáцат'перстóвоў кишк'ї / і по жєнскому / і од чóго вонá / єта ромáшка тóко не л'їчит' / так йак сóнечко йакє тєплє //*

Загальновідомо, що **собача кропива** (*Leopurus quinquelobatus* L.) (собáч'а кропива, пуст'їрн'їк (пуст'їрн'ак)) входить до складу заспокійливих ліків офіційної медицини. У народній фітотерапії району, за свідченням респондентів, її використовують для лікуванні нервових розладів, шлунково-кишкових хвороб та захворювань серця: / *вонá од нєрвоў / вонá р'їдко де ростє / прóсто завáр'увáт' і пит' // вонó і н'єрви л'їк'їє / вонó і серд'єч'не / кишєч'ника л'їк'їє / дóуже гáрна росл'їна //*

У районах, багатих на хвойні ліси, завжди особливе місце посідала **сосна звичайна** (*Pinus sylvestris* L.) (сóсна (соснá)), що використовувалася і у вигляді відвару, і як настоянка з бруньок: / *шишєч'к'ї рвáл'ї / не єт'ї велик'ї / а малєн'к'ї / да тóже настóйвал'ї / он ск'їл'к'ї од кáшл'у мóжна нарвáт' ле'кáрства / ал'є тепєр скор'їт' табл'єткам'ї // настóйвайóт шишєч'ї / нак'їдат молодєн'к'їх / зелєнен'к'їх шишєч'ók / зак'їдат' ў бáнку / і по лóжц'ї пит' / ск'їл'ко хоч' / ск'їл'ко пїт' //*

Ще з дитинства всі на Поліссі знають, що найкращими ліками при простудних захворюваннях є чай, до складу якого входять **суніці лісові** (*Fragaria vesca* L.) (сун'їц'а (сун'їца)): / *от простуду дóбра вонá //*

У народній медицині краю **чебрець повзучий** (*Thymus serpyllum* L.) (чебрєц', тмин), **череду трироздільну** (*Bidens tripartita* L.) (чередá), **чистотіл великий** (*Chelidonium majus* L.) (ч'їстот'єл) використовують для приготування лікувальних ванн: / *купáйут д'їтєї мал'єн'к'їх / йак от д'їатєз // од шкирнóго захвóрван'а / і так / гєто / ц'ої / чистот'єл // тóже кáжут' шо од вс'ák'їх тих хворóб'єї / йогó т'їл'ко мál'єнко / по кáп'єл'ци кáпáйут // / цв'їном все пáриў //*

**Чорниця звичайна** (*Vaccinium myrtillus* L.) (черн'їц'а (черн'їца), йáгоди, йáгодóчки) – основний об'єкт ягідного промислу краю. Це і продукт харчування, і лікарська сировина: / *м'їшáйут мал'їну / кáл'їну / черн'їцу / і от простуду // кáжут' трєба черн'їц'ї їїсти / то бóдєш дóбре бáч'їт' // тóже і од голоўнóїї бóл'ї //*

І декоративні, і лікарські властивості поєднує **шипшина собача** (*Rosa canina* L.) (шипш'їна), з плодів якої часто готують цілющі чаї: / *то так п'їсók з пóч'ок їде шо ў ну / а шче кóр'їн' шипш'їни*

*ка́жут' вѣл'ми до́бре пит' // од по́ч'ок / на печ'інку  
ду́же до́бре // су́шат / мѣл'ут / йа́годи / ї́йак ч'аї'.*

**Висновки.** У лексичі народної медицини і лікувальної магії досліджених говірок можна виділити 17 лексико-семантичних груп: 1) назви особи, яка займається лікувальною магією або нетрадиційними засобами лікування; 2) назви на позначення магічних дій, замовлянь; 3) назви особи, яка зазнала впливу дії магії; 4) назви на позначення хвороби; 5) назви на позначення процесу перенесення хвороби; 6) назви на позначення людини, що хворіє; 7) назви на позначення важко хворої людини; 8) назви на позначення хворобливої людини; 9) назви на позначення звільнення від хвороби, одужання; 10) назви на позначення нездужань, насланих словом, лихою думкою, поглядом; 12) назви на позначення хвороб; 13) назви на позначення речей, які стосуються магії; 14) назви на позначення замовлянь; 15) назви особи, яка займається збиранням лікарських рослин; 16) назви особи, яка лікує людей лікарськими рослинами; 17) назви на позначення лікарських рослин.

Щодо найменувань лікарських рослин, то варто зауважити, що значна кількість зафіксо-

ваних номенів одночасно використовується як назва кількох рослин, і, навпаки, відомо випадки позначення одного десигната в тій самій говірці кількома номенами. Сьогодні встановити точно причини такої номінативної динаміки не завжди можна. Одні з найменувань лікарських рослин добре відомі на всій мовній території, тому на їх основі сформувалися загальнозживані та наукові ботанічні флоронімени, інші ж функціонують лише в певних говорах. Часто сама назва рослини вказує на хворобу, яку вона лікує, напр.: деревій звичайний (*Achillea millefolium* L.) *серпор'ізник* (*серпор'ізник*), *ма́точник*; чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.) *ч'істом'ѣл*; живокіст лікарський (*Symphytum officinale* L.) *живокóст*.

Надбання народних методів лікування як результат багатовікового досвіду народу не потрібно забувати, а спеціалістам різних наук продовжувати докладно вивчати. Вдаючись до засобів народної фітомедицини, потрібно бути дуже обережними й уважними. Перед використанням рослини як фітозасобу важливо правильно ідентифікувати її.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікторіна О.М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2009. 22 с.
2. Вакалюк Я.Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1974. 18 с.
3. Прокопенко В.А. Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах // Матеріали 19 наукової сесії Чернівецького ун-ту. Секція філологічних наук. Тези доповідей. Чернівці, 1963. С. 6–7.
4. Стрижаківська О.С. Назви хвороб у буковинських говірках: автореф. дис. канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2011. 25 с.
5. Миголинець О. Назви осіб у лексичі народної медицини українських закарпатських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2009. Вип. 13. С. 71–75.
6. Миголинець О. Лексика на означення інфекційних хвороб в українських Закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2015. Вип. 20. С. 59–65.
7. Никончук М. В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001. 147 с.
8. Омельковець Р. С. Західнополіські флоронімени, мотивовані лікарськими властивостями рослин // Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim. Ryki, 2003. Т. II. С. 37–246.
9. Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі. Луцьк: Вежа, 2006. 300 с.
10. Омельковець Р.С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок. Луцьк: П.П. Іванюк В.П., 2009. 220 с.
11. Козачук Г.О. Лінгвогеографічне дослідження діалектної лексики // Полісся: мова, культура, історія: Матеріали міжнародної конференції. Київ, 1996. С. 88–93.
12. Толстой Н.И. О лингвистическом изучении Полесья // Полесье. Москва, 1968. С. 27–35.
13. Болтарович З.Е. Народная медицина украинцев. Київ: Наук. думка, 1990. 232 с.
14. Шкарбан А. Знахарство на Поліссі (за експедиційними матеріалами) // Полісся: мова, культура, історія. К., 1996. URL: <http://spadok.org.ua/polissya/zamovlyannya-v-systemi-duchovno-kultury-polissya>.
15. Смык Г.К., Бортняк Н.Н., Балашев Л.С. и др. В краю ландыша и азалии. Київ: Урожай, 1989. 08 с.
16. Омельковець Р.С. Західнополіські найменування звіробою звичайного (*Hypericum perforatum* L.) // Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukrainskim. Lublin, 2006. 106 s.
17. Ігнатенко І. Народна медицина і магія українців. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 320 с.



## ЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС: СОЦІАТИВНО-ІНФЛУКТИВНА СТРАТЕГІЯ

### LINGUISTIC DISCOURSE: SOCIATIVE-INFLUCTIVE STRATEGY

**Романченко А.П.,**

*кандидат філологічних наук, доцент,  
докторант кафедри української мови*

*Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті виокремлено та охарактеризовано соціативно-інфлуктивну стратегію на матеріалі наукового лінгвістичного дискурсу. Розглянуто комунікативні тактики вказаної стратегії: побажання, подяка, похвала й комплімент. Зазначено, що вони відображають позитивне оцінювання адресата, його професійної діяльності, емоційного стану адресанта щодо майбутнього чи минулого. Автор вважає, що подяка, похвала й комплімент апелюють до сфери минулого адресата, побажання – до його майбутнього. Перші з них проаналізовано як комунікативні ходи, що базуються на завершених діях об'єкта позитивного оцінювання, а оптативний комунікативний хід – як такий, що зорієнтований на перспективу.

**Ключові слова:** соціативно-інфлуктивна стратегія, тактика, комунікативний хід, учений, лінгвістичний дискурс.

В статье выделена и охарактеризована социативно-инфлуктивная стратегия на материале научного лингвистического дискурса. Рассмотрены коммуникативные тактики указанной стратегии: пожелание, благодарность, похвала, комплимент. Названные тактики отображают позитивную оценку адресата, его профессиональную деятельность, эмоциональное состояние адресанта относительно прошлого или будущего. Автор считает, что благодарность, похвала и комплимент апеллируют к прошлому адресата, пожелание – к его будущему. Первые из них проанализированы как коммуникативные шаги, которые базируются на завершённых действиях объекта позитивного оценивания, а оптативный коммуникативный ход – как ориентированный на перспективу.

**Ключевые слова:** социативно-инфлуктивная стратегия, тактика, коммуникативный ход, ученый, лингвистический дискурс.

The article outlines and characterizes sociative-influctive strategy on the material of scientific linguistic discourse. The communication tactics of the mentioned strategy such as wish, gratitude, praise and compliment are considered. It's indicated that they are aimed at displaying positive evaluation of the addressee, professional activity of the addressee and emotional state of the addressant in relation to his future or past. The author believes that gratitude, praise and compliment as tactics of a scientist's linguistic discourse appeal to the past of an addressee and wishes – to his future. The first of them analyzed as communicative moves based on the completed actions of the object of positive evaluation and the optative communicative move is analyzed as perspective oriented.

**Key words:** sociative-influctive strategy, tactic, communicative move, scientist, linguistic discourse.

**Постановка проблеми.** Наукову комунікацію в українському мовознавстві вивчають у різних аспектах: із кута зору структурної організації окремих жанрів, семантико-синтаксичних параметрів, функційно-стилістичних особливостей, реалізації інтенцій аргументування, а також з огляду на розвиток та культуру наукового тексту тощо (С.Ю. Дашкова, О.А. Должич, З.І. Висоцька, О.М. Гніздечко, Н.Є. Доронкіна, С.В. Єлісеєва, С.Я. Єрмоленко, О.В. Єрченко, А.П. Коваль, Г.І. Крохмальна, І.П. Левчук, О.В. Михайлова, Н.Ф. Непійвода, Г.С. Онуфрієнко, О.М. Семенов, І.А. Синиця, І.А. Скрипак, П.В. Токарева, С.Т. Шабат-Савка).

**Огляд останніх публікацій.** Останнім часом дослідників цікавить комплекс проблем, пов'язаний із виокремленням комунікативних стратегій і тактик. На матеріалі наукового дискурсу цими питаннями опікуються українські та зарубіжні лінгвісти (О.Л. Балацька, О.Б. Га-

лицька, О.М. Ільченко, Н.В. Карпусенко, О.П. Марюхін, А.М. Морева, Н.М. Пільгуй, І.А. Скрипак, Л.В. Сологуб, А.В. Ярхо, Т.В. Яхонтова та ін.). Вивчено проблеми дефінування, основних категорій, типології дискурсів, жанрів наукового дискурсу, досліджено комунікативно-прагматичні особливості лінгвістичного дискурсу в аспекті авторизації на матеріалі англомовних наукових статей європейських та американських мовознавців (О.М. Гніздечко, 2005), опрацьовано сучасний німецькомовний науковий дискурс із лінгвістичної проблематики на широкому фактичному матеріалі, описано стратегії репрезентаційної та гармонізаційної спрямованості, що реалізуються за допомогою тактик полегшення декодування інформації, солідаризації з адресатом і привертання уваги адресата, вуалювання негативної думки та зменшення впливу на адресата (О.Б. Галицька, 2008, 2009), кваліфіковано наукову критику як дискурсивну сутність, як компонент англомовної



статті, як стратегію, що реалізується за допомогою формальних, змістових і прагматичних засобів (О.Л. Балацька, 2013). Українськомовний лінгвістичний дискурс із погляду комунікативної лінгвістики ще мало вивчений, за винятком окремих стратегій і тактик.

**Мета статті** – виокремити комунікативні тактики соціативно-інфлюктивної стратегії, проаналізувати мовні маркери кожної з них на матеріалі українськомовного лінгвістичного дискурсу.

**Виклад основного матеріалу.** Спираючись на класифікацію мовленнєвих актів американського логіка Дж. Сьорля, який серед інших запропонував розрізняти експресиви як такі, що передають психологічний стан адресанта [22; 23], а також на подальші розробки семантики оцінки (Н. Бігунова [2], О. Вольф [4], Г. Приходько [6], Н. Трофимова [11; 12]), вважаємо за можливе кваліфікувати стратегію, скеровану на вияв симпатії й подяки, позитивного сприйняття наукової концепції, доробку адресата як соціально-інфлюктивну. Мотивуємо це тим, що в межах експресивів розрізняють ті, що зумовлені соціальними конвенціями, і оцінні висловлювання, які належать індивідуальним суб'єктам, метою котрих є вираження власного емоційного стану або вплив на емоційний стан адресата [4, с. 167]. Крім того, експресиви виражають визнання адресата членом однієї з адресантом соціальної групи (привітання, побажання, подяка, вибачення ідентифікуються як соціативи) або емоційно-оцінне ставлення адресанта до адресата (похвала, комплімент, лестощі, образа, негативне побажання (визначаються як інфлюктиви)) [12].

Оцінні висловлювання широко представлені в таких жанрах наукового лінгвістичного дискурсу, як рецензія, огляд, наукова стаття, вступне слово до монографії чи збірника, ювілейна стаття. На відміну від розглядуваних стратегій ввічливості та зближення [17; 8], що застосовні для художнього, буттєвого дискурсів тощо, в науковому дискурсі стратегія, зорієнтована на гармонійне спілкування, на наше переконання, відрізняється певною специфікою й обмеженим функціонуванням експресивів, не містить гіперболізованої оцінки, не має на меті принести задоволення адресату, не є засобом маніпуляції.

Джозеф Семюель Джерард став найуспішнішим американським продавцем у світі, продавши за 15 років понад 13 тисяч автомобілів у салоні Шевроле в Детройті (штат Мічиган). Відомо, що він надсилав своїм клієнтам щомісяця 13-16 тисяч листівок із нагоди різних свят. Завдяки вдало обраній стратегії торговець, а нині ще й один

із популярних авторів книг про маркетинг, член зали слави американського музею, присвяченого впливовим діячам у галузі автомобілебудування, досяг успіху. Наведене лише підтверджує, що етикет, увага до інших людей, конвенційні правила є невід'ємним складником комунікації, що забезпечують її успішність.

Крім загального принципу кооперації як важливого принципу міжособистісного спілкування, розробленого американським логіком Г.-П. Грайсом [19, с. 45], затребуваним у науковому дискурсі є принцип ввічливості (етикетності), сформульований британським дослідником Дж. Лічем [20]. Виокремлені максими забезпечують дотримання етичних норм, що, у свою чергу, створює необхідну атмосферу під час спілкування. У соціативно-інфлюктивній стратегії активовано максими схвалення й симпатії, які сприяють позитивному налаштуванню щодо поглядів іншого та доброзичливому ставленню до нього.

Одна з тактик соціативно-інфлюктивної стратегії в науковому дискурсі, зокрема лінгвістичному, – *тактика побажання*. Психологічною базою побажання – висловленого бажання здійснити, одержати, здобути й т. ін. що-небудь – є надія, очікування на його втілення. Названа тактика функціонує в таких жанрах наукового дискурсу, як рецензія та вітання з нагоди ювілею, подане в науковому журналі. Можливі кілька семантичних варіантів побажання. Один із них – власне побажання з обґрунтуванням, напр.: *Дай тільки Боже Україні висококласних гумористів і сатириків. Вона того потребує і для енергійнішого усунення негараздів, і для піднесення аж занадто часто зіпсованого настрою* (Ю. Карпенко), інший – побажання-благословіння, напр.: *Основні здобутки молодої дослідниці – в майбутньому. Побажаяй великих успіхів* (Ю. Карпенко). Зауважимо, що побажання успіху, репрезентоване в другому прикладі, стосується майбутньої професійної діяльності авторки. Побажання в першому прикладі розглядаємо як ситуативне, пов'язане з перспективою кращого життя, усунення недоліків, чому сприятимуть своїми творами митці-сатирики, на думку автора побажання.

Також побажання може мати форму пропозиції, напр.: *Дуже хотілося б, щоб аналогічні (і бажано вичерпні, з тезами) дані з лінгвістичної україністики з'явилися в авторитетному журналі «Мовознавство»* (Ю. Карпенко). Приводом для побажання в лінгвістичному дискурсі насамперед є наукова діяльність фахівців. Іntenція оптативності, що реалізується в тактиці побажання, виражається за допомогою кон'юнктива.

Вирізняють внутрішню та зовнішню бажальність, першу з яких трактують як прагнення адресанта здійснити дію, корисну для нього, а другу – як корисну для когось [13, с. 183]. На нашому матеріалі спостерігаємо поєднання двох типів бажальності, що скероване не тільки для отримання користі для себе, а й для інших, для наукового поступу. Це свого роду спонукування до дії, пропозиція здійснити бажане. С. Т. Шабат-Савка серед оптативних висловлень вирізняє ті, що мають спонукальну семантику [13, с. 185]. Така семантика прозирає крізь усі типи побажань у лінгвістичному дискурсі.

Побаження часто функціонує в комплексі з привітанням, що являє собою інший різновид у реалізації аналізованої тактики. Якщо власне побаження переважно стосується успіхів у подальших дослідженнях, наукових перспектив, то в привітанні з побажанням вказується підстава для вітання (ювілей, публікація, подія) і міститься побаження тривалого життя (*довголіття, довгі роки життя*), напр.: *Кафедра української мови, філологічний факультет ОДУ палко вітають славетного ювіляра й щиро бажають міцного здоров'я та творчого довголіття* (О. Бондар); *Загалом збірник треба з радістю привітати, а семінарові побажати довгих років життя* (Ю. Карпенко). Останній приклад трактуємо як побаження-благословіння науковому заходу. Значимо, що привітання окремо в досліджуваному матеріалі не зафіксовано.

Успішним побажання стає за кількох умов: попередня умова, суть якої полягає в тому, що адресант хоче, щоб настав певний стан справ для адресата; умова щирості, що зводиться до того, що адресант оцінює висловлюваний бажаний стан справ як позитивне для адресата (додамо, або для науковців) та сподівається на те, що так і станеться; сутнісна умова, завдяки якій адресант знатиме про гарне ставлення до себе з боку адресанта [11, с. 74].

Із наведених вище прикладів випливає, що побажання може реалізуватися як побажання здійснити, досягти, здобути щось можливе, необхідне, як пропозиція, як благословіння на подальшу роботу, що реалізується в таких різновидах: власне побажання, побажання-пропозиція, побажання-благословіння. «Оптативний» діапазон залучає до здійснення чогось людину, країну, науку в широкому розумінні.

Мовними маркерами (функторами [3, с. 184], модальними модифікаторами [10, с. 127] за іншою термінологією) висловлення побажань є лексеми й стійкі сполуки *бажати, хотіти, дай*

*Боже*, виражені дієсловами у формі індикатива, імператива та кон'юнктивна. У різних стилях української мови, крім названих, у ролі функторів для вираження семантики оптативності використовуються також *хотіти, воліти, жадати, прагнути, старатися, намагатися, збиратися, нахвалятися, рватися* та деякі дієслова мислення, вжиті у вторинній функції (*думати, мріяти*) [3, с. 185]. Невеликий репертуар засобів вираження в науковому дискурсі пояснюється формалізованістю побажань й обмеженими можливостями їхньої реалізації в жанрі статті, що є основним науковим жанром.

Приводом для подяки слугує вчинок або діяльність адресата, що уможливило реалізацію задуму адресанта, дало змогу досягти йому певної наукової мети. Подяку вважають ритуальним жанром з огляду на мету – «адекватно реагувати на наявну ситуацію, пов'язану з відносинами між людьми» [7, с. 85] та етикетність спілкування під час комунікативної взаємодії [9, с. 227].

*Тактику подяки* як вияв почуття вдячності в лінгвістичному дискурсі орієнтовано на конкретних осіб, які сприяли або сприятимуть науковій діяльності адресанта, напр.: *Тут хочу сердечно подякувати Іванові Петровичу Бондаренкові, талановитому перекладачеві тонкої японської лірики і знаному вченому-японісту, доктору філологічних наук, професорові за допомогу в аналізі назви «Тойота», у тому числі кількості рухів при її написанні* (Ю. Карпенко). Тактику подяки застосовують у жанрі наукової статті та вступному слові, напр.: *Усього, за нашими підрахунками (якщо хтось може внести уточнення, то ми будемо вельми вдячні) з 2000 до 2001 року вийшло 33 діалектні словники, словнички, матеріали ...* (О. Бондар); *Під час написання роботи окремі її положення були предметом обговорення на нарадах, що значно вплинуло на їх подальшу розробку; автор скористався порадами В.М. Русанівського, М.І. Толстого, В.Л. Карпової, Н.П. Прилипка, відповідального редактора книги І.Г. Матвіяса, рецензентів С.П. Бевзенка, М.М. Пещак, за що складає усім їм щиро подяку* (П. Гриценко). Указана тактика відображає зону перетину інтересів адресанта та адресата, об'єднує обох комунікантів навколо спільної справи – наукової діяльності.

Подяка переважно має конкретного адресата, тобто є індивідуалізованою. Адресант може називати всі наукові регалії того, хто йому допоміг (подяка І.П. Бондаренкові від Ю.О. Карпенка), або обмежуватися прізвищами вчених, відомих у певній галузі знань, коли немає необхідності подавати якусь додаткову інформацію або вказувати

на виконанні функції суб'єктами подяки (подяка П.Ю. Гриценка конкретним мовознавцям за цінні поради, редагування та рецензування). Зміст подяки містить підставу для її висловлення: 1) допомога в аналізі складного випадку, коли потрібно додатково залучити фахівця; 2) допомога під час створення великої за обсягом наукової праці; 3) потенційна допомога, що, може, й не буде надана. У конкретному випадку адресант або вербалізує заслуги адресата, або вони стають зрозумілими з указівки сфери його відповідальності. В обох комунікативних ситуаціях тактика подяки репрезентує внесок адресата в наукову діяльність адресанта.

Лексичними індикаторами розглядуваної тактики виступають однокореневі слова *подякувати*, *подяка* (що входить до складу стійкої сполуки *скласти подяку*), *вдячний*. Їхніми конкретизаторами, що уточнюють ступінь вдячності, є прислівники та прикметники.

Із приводу диференціації схвалення, похвали й компліменту серед дослідників немає однаковості. Суміжні позитивно-оцінні акти пропонують розрізняти за іллокутивними цілями. Оскільки адресант у науковому дискурсі не має на меті «визнання рис об'єкта оцінки позитивними» [2, с. 97], то в межах розглядуваної стратегії тактику схвалення не виокремлюємо.

Об'єктами схвалення вважають предмети, ідеї та явища, що не входять до кола особистих інтересів адресанта, а предмет оцінювання похвали – моральні та інтелектуальні параметри, вміння й вчинки іншої людини [2, с. 100], що становить професійний інтерес для адресанта. З огляду на специфіку наукового дискурсу, словникові дефініції інфлюктивних лексем і зафіксований фактичний матеріал вважаємо за можливе вирізнити тактику похвали й компліменту.

Похвалу потрактуємо як *доброзичливий відгук, позитивне оцінювання професійних якостей іншої людини*. Реалізуючи ці риси в певній діяльності, вона добивається професійних результатів, позитивне оцінювання яких витлумачуємо як комплімент. Мовленнєві ходи адресанта, скеровані на визнання наслідків розумової праці науковця, його фахових досягнень кваліфікуємо як такі, що задіяні в тактиці компліменту. Під час оцінювання результатів наукової діяльності об'єктами можуть бути концепції, здобутки, окремі досягнення як визнаних учених, так і дослідників-початківців.

Тактику *похвали* втілено у висловлюваннях, що характеризують вміння й навички дослідника аналізувати факти, точно кваліфікувати явища, напр.: *Крупеньова ґрунтовно й кваліфіковано її*

*інтерпретувала* (Ю. Карпенко); *Особливо розгалуженим та ефективним став аналіз гелоніма Крижоватка, де скупчено багато етимологічних знахідок і цікавих топонімічних думок* (Ю. Карпенко); *Учений слушно кваліфікує варіантність як закономірність фонографічного освоєння чужомовних запозичень ...* (Ю. Карпенко); *Добре продумана й аргументована українська передача оніма, запропонована А. Гудманяном, робить усі ці словники рекомендаційними* (Ю. Карпенко), а також стосуються інтелектуальних рис, наукових здібностей, напр.: *Автор виявляє тут обізнаність з великою кількістю праць різного наукового рівня і відстоює необхідність динамічного розгляду освоєння чужомовних онімів...* (Ю. Карпенко).

Серед типів категорії оцінки, запропонованих Н.Д. Арутюновою [1, с. 198], для опрацьованого матеріалу актуальними є інтелектуальний й телеологічний (пов'язаний із доцільністю, ефективністю використання чогось, методів, аспектів тощо). Останній затребуваний також під час реалізації комунікативної стратегії критики.

Н.О. Бігунова зауважує, що за відповідних умов комунікації в літературному художньому дискурсі та в кінодискурсі похвалу можна витлумачувати як комплімент або лестощі. Ідеться про позитивне оцінювання творів мистецтва, літератури й науки в присутності їхнього автора. У випадку позитивної оцінки їжі в ресторані або купленої в магазині їжі маємо справу зі схваленням, а позитивний відгук про страви, приготовлені кухарем, варто ідентифікувати як комплімент кулінарним вмінням, смаковим якостям [2, с. 104].

У маніпулятивній стратегії позитиву серед компліментарних висловлювань вирізняють більше десяти семантичних різновидів. Дослідниця І.Ю. Шкіцька, вивчаючи в основному твори української літератури, зафіксувала такі типи компліментарних висловлювань: компліменти щодо вмінь, здібностей, можливостей та заслуг співрозмовника; компліменти, що характеризують інтелектуальні якості адресата; компліменти із загальною позитивною оцінкою; компліменти на позначення моральних якостей; компліменти щодо зовнішності; компліменти з акцентом на ділових якостях та професійній майстерності; компліменти з відзначенням предметів, об'єктів чи осіб, що мають відношення до адресата; компліменти на позначення рис характеру, індивідуальних особливостей; компліменти стосовно імені; компліменти щодо фізичної сили, віку, манери поведінки тощо [14, с. 262–284]. Такий спектр семантики компліментів зумовлено широким



розумінням компліментарного висловлювання авторкою, матеріалом дослідження (художнє та усне мовлення). У зафіксованій нами вибірці актуальними, реалізовуваними є окремі з існуючих, що пов'язуємо з відповідним матеріалом, специфікою розглядуваного дискурсу, можливостями його жанрів стосовно форми та змісту.

Інтенцією комунікативної *тактики компліменту* в лінгвістичному дискурсі є позитивне оцінювання досягнень автора певної наукової праці, визнання його заслуг авторитетним ученим. Указана тактика ґрунтується на максимі Дж. Ліча, що має забезпечити в процесі комунікації позитивну налаштованість. Семантичний діапазон оцінки *схвалення* → *похвала* → *захоплення*, визначений на основі трактування її семантики [5, с. 76], відображає ступені вираження позитивного оцінювання. У писемній формі лінгвістичного дискурсу йдеться про оцінювання внеску іншого дослідника відповідно до системи наукових цінностей ученого-адресанта. Тут відображено позитивний оцінний ланцюжок, що перебуває в центрі уваги аналізованої тактики, на відміну від негативного оцінювання, що розглядається нами в межах стратегії критики. Схвалення формують власне оцінні висловлювання, на відміну від захоплення, поваги, що функціонують як емоційно-оцінні мовленнєві акти [6, с. 191]. Комплімент кваліфікуємо як емоційно-оцінне висловлювання, як наслідок професійної діяльності вченого, що має вплив на особистість адресанта та на розвиток науки.

Визнання професійних досягнень, авторських здобутків, позитивне оцінювання наслідків чиєї-небудь діяльності, що перебувають в основі тактики компліменту, вчені висловлюють у статтях, напр.: *Ми не будемо заглядати в зміст етноніма русин, давньої назви українців. Найліпше на сьогодні це зробив В.Г. Склярєнко; Усю цю динаміку античної міфології в українській літературі блискуче описала Л.Т. Масєнко* (Ю. Карпенко), рецензіях та оглядах, напр.: *А взагалі дисертація Т.І. Крупеньової мені дуже подобається. Мабуть, її можна вважати **взірцевою** – саме такі описи ономастики класиків української літератури (і будь-якої літератури!) нині дуже потрібні; Внесок його в теорію літературної ономастики і в лінгвістичне лєсезнавство слід оцінити як **вагомий*** (Ю. Карпенко). Предметом компліменту є власне наукова робота певного жанру, внесок дослідника.

Як видно з поданих вище прикладів, об'єктом похвали й компліменту завжди є конкретний дослідник, який якісно, сумлінно виконав певну ро-

боту, що й стало стимулом для реакції адресанта. Адресованість у розглядуваних тактиках двоекторна. Об'єктом оцінки може бути адресат або третя особа, що корелює з відповідними жанрами дискурсу: в статті ним є третя особа, в рецензії, огляді – конкретний автор. Позитивне оцінювання безпосередньо не стосується об'єкта похвали або компліменту в жанрі наукової статті, в рецензії ж воно безпосередньо скероване на нього. Часткова тотожність адресата та об'єкта компліменту можлива в рецензії, бо тут адресатом також є звичайний читач. У статті адресат і об'єкт оцінки не збігаються. Похвала й комплімент слугують своєрідним стимулювальним чинником для продовження діяльності того, хто заслужив схвалення адресанта.

Маркують позитивну оцінку в аналізованих тактиках прикметники й дієприкметники з позитивною семантикою (*докладний, продуманий, ефективний, аргументований, систематизований, глибокий, взірцевий, вагомий* тощо), прислівники (*блискуче, дуже, слушно, найліпше* та ін.), дієслова (*імпонує, подобається*) та іменники (*обізнаність, крок*). Опорні маркери можуть комплексно виражати похвалу або комплімент, напр.: *Загалом волинський словник В.П. Шульгача можна впевнено кваліфікувати як **помітний крок уперед** у розвитку цього **талановитого** вченого і як **визначний успіх** української ономастики* (Ю. Карпенко). Висхідна градація, інфосегмент-уточнення неабияк увиразнюють позитивне оцінювання, реалізуючи його за допомогою тактики похвали, напр.: *Докладний, системний й глибокий аналіз (саме аналіз, а не купа переліків!) усіх онімів в усіх творах...* (Ю. Карпенко).

Індексальними ознаками інфлуктивів як складника експресивів є експліцитність, оцінка, індивідуальний характер, референція успіхів [11, с. 183], певна демонстративність адресантом цінних для нього критеріїв, за якими він дає позитивну оцінку. Комплімент об'єктивно сприймається як визнання здобутків, коли висловлений особистістю, схвалюваною й поцінюваною в науковому співтоваристві, авторитетним ученим. Об'єднуючим елементом для розглядуваних тактик, вербалізованих за допомогою відповідних мовних індикаторів, є емоційний вплив, заґрунтований на вираженні позитивних почуттів адресанта щодо адресата [18; 21].

Інтенції аксіологічного вияву, як стверджує С.Т. Шабат-Савка, спрямовані на те, щоб щось оцінити [13, с. 121]. Тактика похвали має на меті оцінити якості, знання та вміння, а не показати прихильність, гарне ставлення, захоплення



[13, с. 127], а тактика компліменту – оцінити досягнення науковця. У лінгвістичному дискурсі оцінюють дослідження, досягнення певного автора, його рівень знань, внесок у науку, професійні вміння, заходи, ідеї, здійснений аналіз, використану методику тощо. На основну схвалювальну інтенцію накладаються додаткові інтенції: заклик до сумлінного продовження діяльності; передбачення враження, яке справить схвалюване адресантом на адресата; висловлення подяки за виконану роботу; підбадьорювання адресата, який доклав чималих зусиль для досягнення результату; переконання в унікальності схвалюваного; повідомлення про вплив схвалюваного на адресанта [11, с. 196]. У художньому дискурсі може реалізуватися й маніпулятивна інтенція, втілювана в компліментарних тактиках, на що вказують Н.О. Бігунова та І.Ю. Шкіцька [2; 14; 15, 16].

**Висновки і перспективи.** Комунікативні тактики побажання (із семантичними варіантами), подяки, похвали й компліменту, виокремлені в межах соціативно-інфлюктивної стратегії, спрямовані на відображення позитивного оцінювання адресата, його професійної діяльності, емоційного стану адресанта щодо його майбутнього чи минулого. Подяка, похвала й комплімент як тактики лінгвістичного дискурсу вченого апелюють до сфери минулого адресата, побажання – до його майбутнього. Зважаючи на це, перші з них слід схарактеризувати як комунікативні ходи, що базуються на завершених діях об'єкта позитивного оцінювання, а оптативний комунікативний хід – як такий, що зорієнтований на перспективу. Перспективу дослідження пов'язуємо з виокремленням та дослідженням естетичної стратегії в українському лінгвістичному дискурсі.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М., 1999. 896 с.
2. Бігунова Н.О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання: монографія. Одеса, 2017. 580 с.
3. Бондар О.І. Японські граматичні аналоги українського інфінітива. Мова: структура, суспільство, культура: зб. наук. статей [До дня народження професора Бондаря Олександра Івановича]. Одеса, 2012. С.183–191.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. М., 2009. 280 с.
5. Маркелова Т.В. Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке. Филологические науки. 1995. № 3. С. 67–79.
6. Приходько Г.І. Мовленнєві акти оцінки в загальній типології мовленнєвих актів. Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. 2015. Вип. 740-741. С. 189–192.
7. Славова Л.Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна: монографія. Житомир, 2012. 360 с.
8. Стернин И.А. Ведение в речевое воздействие. Воронеж, 2001. 252 с.
9. Стрій Л.І. Подяка як ритуальний мовленнєвий жанр політичного дискурсу. Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. Одеса, 2017. Вип. 24. Т. 2. С. 225–230.
10. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Л., 1990. 263 с.
11. Трофимова Н.А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ: монография. СПб., 2008. 376 с.
12. Трофимова Н.А. Экспрессивы: мнения и решения. Ученые записки. Т. 22: Современные проблемы филологии, межкультурной коммуникации и перевода. СПб., 2013. С. 77–88.
13. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці, 2014. 412 с.
14. Шкіцька І.Ю. Компліментарні висловлювання із загальною оцінкою та оцінкою моральних якостей адресата в маніпулятивному дискурсі. Культура народів Причорномор'я. 2012. № 253. С. 186–189.
15. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові: дис. ... доктора філол. наук. Тернопіль, 2012. 484 с.
16. Шкіцька І.Ю. Семантичні різновиди маніпулятивно спрямованих компліментарних висловлювань. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2014. Вип. III. С. 85–93.
17. Brown P., Levinson S. Politeness: some universals in language usage. Cambridge, 2004.
18. Bula D., Nawacka J. Proba klasyfikacji aktow mowy. Sociolingwistyka. Nr. 5. 1983. Warszawa-Katowice-Krakow. S. 31–46.
19. Grice H. P. Logic and Conversation. Syntax and Semantics. N. Y., 1975.
20. Leech G.N. Principles of Pragmatics. London, 1983. 257 p.
21. Norrick N. R. Expressive Illocutionary Acts. Journal of Pragmatics. No 2. 1978. P. 277–291.
22. Searle J. R. The classification of illocutionary acts. Language in society. 1976. № 5(1). P. 1–23.
23. Searle J.R., Vanderveken D. Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge, 1985. 230 p.

## ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ ТИПИ АБСТРАКТИВ НА -ОСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XI – XIII СТ.

### THE WORD-BUILDING TYPES OF ABSTRACT NOUNS WITH SUFFIX -ОСТЬ IN UKRAINIAN LANGUAGE OF XI – XIII CENTURIES

Сіроштан Т.В.,

кандидат філологічних наук, доцент,  
докторант кафедри української мови  
Запорізького національного університету

У статті на широкому фактичному матеріалі давньої русько-української мови XI – XIII ст. аналізуються структурно-семантичні та словотвірні особливості похідних абстрактних іменників із суфіксом **-ость**. Установлено, що в зазначений період за допомогою цього форманта від прикметникових основ утворювалися переважно назви почуттів, рис характеру, поведінки та фізичного стану істоти. У XI – XIII ст. лексико-словотвірні типи абстрактних іменників на **-ость** із незначними змінами продовжили розвиток від праслов'янської доби. Джерела давньої русько-української мови не зафіксували пік продуктивності цього суфікса.

**Ключові слова:** праслов'янська мова, давня русько-українська мова, абстрактний іменник, деад'єктив, лексико-словотвірний тип, формант, суфікс **-ость**.

В статье на широком фактическом материале древнего русско-украинского языка XI – XIII вв. анализируются структурно-семантические и словообразовательные особенности абстрактных существительных с суффиксом **-ость**. Установлено, что в рассматриваемый период с помощью этого форманта от основ имен прилагательных образовывались преимущественно названия чувств, черт характера, поведения и физического состояния существа. В XI – XIII вв. лексико-словообразовательные типы абстрактных существительных на **-ость** с незначительными изменениями продолжили развитие от праславянского периода. Источники древнего русско-украинского языка не зафиксировали пика производительности этого суффикса.

**Ключевые слова:** праславянский язык, древний русско-украинский язык, абстрактное существительное, деадъективы, лексико-словообразовательный тип, формант, суффикс **-ость**.

The article deals with the structural-semantic and word-building features of derivative abstract nouns with suffix **-ость** on the wide factual material of the Old Russian-Ukrainian language of the XI – XIII centuries. It was found out that during the analyzed period this formant used to create the names of feelings, features of character, behavior and physical condition of the creature from adjective bases. In the XI – XIII centuries the lexical and word-building types of abstract nouns continued with insignificant changes their development from the Proto-Slavic language. Sources of Old Russian-Ukrainian language do not yet capture the peak of productivity of this formant.

**Key words:** the Proto-Slavic language, the Old Russian-Ukrainian language, abstract noun, adjective, lexical and word-building type, formant, suffix **-ость**.

**Постановка проблеми.** Пам'ятки української мови XI – XIII ст. фіксують велику кількість абстрактних найменувань, тобто слів, що позначають узагальнені якості, властивості, предметні дії, стани тощо. Такі іменники мають і специфічну словотвірну структуру. Серед абстрактних назв, які трапляються в писемних джерелах української мови зазначеного періоду, помітне місце посідають деривати із суфіксом **-ость**.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Абстрактна лексика була об'єктом вивчення в працях В. Веселітського, В. Німчука, Л. Полюги, О. Потебні, Н. Томи, І. Чепіги та інших мовознавців. Питанню дериваційних особливостей іменників на **-ість** у сучасній українській мові присвячено праці В. Грещука, який установив словотворчу здатність мотивувальних прикметникових основ у творенні таких похідних [1]. Історію конфіксальних похідних на **-ость** висвітлено в моногра-

фії «Нариси з історії української мови (іменникові конфікси)» [2, с.347–349]. Динаміка дериваційної структури композитно-суфіксальних похідних із цим формантом розглядалася в працях В. Ліпич [3, с.73–75]. Однак сьогодні історія лексико-словотвірних типів абстрактних іменників на **-ость** у давній русько-українській мові XI – XIII ст. залишається недостатньо вивченою. Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

**Постановка завдання.** Метою статті є лексико-словотвірний аналіз групи іменників з абстрактною семантикою, утворених за допомогою суфікса **-ость**, що фіксуються у писемних джерелах XI – XIII ст.

Завданнями, які сприяють реалізації мети, є такі: з'ясувати питання історії, структурно-семантичних і словотвірних особливостей похідних іменників із суфіксом **-ость**; установити ті лексико-словотвірні типи абстрактних іменників

зі згаданим формантом, які уможливають окреслення його функцій; виявити динаміку цього дериваційного засобу шляхом зіставлення фактів праслов'янської та давньої русько-української мов.

**Виклад основного матеріалу.** У сучасному мовознавстві походження суфікса **-ostь** має різні гіпотези. На думку деяких учених, він виник на слов'янському ґрунті в результаті злиття кількох давніх формантів (**-es-** / **-os-** і **-ть**) [4, с. 120]. Інші дослідники відносили його до праслов'янських утворень [5, с. 129], вважали явищем, властивим ще індоєвропейській добі [6, с. 52], або запозиченням із церковнослов'янської мови [7, с. 77–83].

Мовознавці встановили, що за допомогою зазначеного суфікса вже в праслов'янській мові утворювалася велика кількість відприкметникових абстрактів із різноманітною семантикою [8, с. 296], наприклад:

– найменування внутрішнього стану істоти, психічних відчуттів, властивостей її характеру – **\*bolgostь** (ЕССЯ 2 173, Sławski I 305) «доброта, добродушність» від **\*bolgъ(jь)** або від **\*bolgo**; **\*bujestь** (ЕССЯ 3 83) «безумство, дурість; марнославство, зарозумілість; сміливість, хоробрість» (**\*bujь** «нерозумний, безумний»);

– назви фізичних відчуттів істоти – **\*bridostь** (3 27) «терпкість, кислота, гіркота» (**\*bridъкъ**); **\*bridъkostь** (ЕССЯ 3 27, Sławski I 380) «гіркота; гидотна» (**\*bridъкъ**);

– найменування фізичного стану, зовнішнього вигляду істоти – **\*bъdrostь** (ЕССЯ 3 111) «бадьорість» (**\*bъdrъ**); **\*gluxostь** (6 145) «глухота» (**\*gluxъ**);

– назви узагальнених якостей, властивостей – **\*bъrzostь** (ЕССЯ 3 136, Sławski I 426) «швидкість; квапливість; стрімкість» (**\*bъrzъ**); **\*bystrostь** (ЕССЯ 3 152, Sławski I 479) «чистота, ясність, прозорість; кмітливість; швидкість» (**\*bystrъ**);

– назви узагальнених ознак за кольором – **\*bѣlostь** (ЕССЯ 2 74, Sławski I 235) «білизна, чистота» (**\*bѣлъ**); **\*čьrnostь** (Sławski II 236) «чорнота, темнота» (**\*čьrnъ**) тощо [9].

Отже, в праслов'янській мові окреслилися основні лексико-словотвірні типи деад'єктивів на **-ostь**; за цим формантом закріпилося загальне значення опредметненої ознаки.

У словотвірній системі давньої русько-української мови XI – XIII ст., за нашими спостереженнями, відприкметникові похідні на **-ostь** утворювали кілька доволі продуктивних лексико-словотвірних типів абстрактних найменувань:

1) назви почуттів, емоційних станів, властивих людині, представлені в обстежених джерелах великою кількістю дериватів, які вживалися ще в праслов'янській мові, а також новотворами

XI – XIII ст., наприклад: *се бо благовѣстоу\ вамі радость велик@* (1056 ОЕ 57), *испольні я радости* (XII/XIV СлТур 253), *радость* (1057 СлРЯ XXI 125) «радість»; *велика гѣ млѣть твоѣ* на на<sup>с</sup> (п. XI/1377 Повч 31), *милость* (1076 СДЯ IV 530) «милість, милосердя; співчуття»; *Архю же ррость* (XI/XIII–XIV ХА 71) від *ррѣи*; *гордость ѿтерга* (XI/XIII–XIV 73), *гърдость* (1076 СДЯ II 408), *гърдость, гъръдость* (XII–XIII СлРЯ IV 82) «гордість, гордовитість» від *гордѣи*; *ко благости испълненъ бысть* (XII–XIII ЖБГ 48), *благость* (1076 СДЯ I 205) «доброта, милосердя, милість»; *лютость* (1076 IV 486) «жорстокість, лють»; *ко писано ~сть жалость домоу тво~го снѣсть м<* (1283 ЄС 46), *жалость* (1076 СДЯ III 232) «горе, печаль; співчуття» тощо.

За допомогою фонетичного варіанта **-estь** твориться іменник **боуесть** (XI/XIII I 323) «гордість» від *боуи* (Там само) – «самовпевнений, нерозумний», пор. **буесть** (XI СлРЯ I 349) «відвага; гарячність»;

2) доволі поширеними в українській мові аналізованого періоду виявилися найменування особливостей характеру, поведінки істоти: *имѣ ... вс<коу свѣдоуще мдрѣть* (XI/XIII–XIV ХА 20), *трудолюбива бчела свою мудрость показуюци* (XII/XIV СлТур 252), *мудрость* (1073 Ср II 186), *моудрость* (1076 СДЯ V 33) «розум; знання, сукупність знань, філософія» від *мудрѣи*; *то «ради дивны» хитрости и премдрѣти* (XI/XIII–XIV ХА 55) від *хитрѣи*; *и себе и сво си погоуби за многоую несытость* (XI/XIII–XIV 39), *несытость* (1076 СДЯ V 374) «жадібність, ненажерливість» від *несытии* (375) «жадібний, ненажерливий»; *не хвалю бо с< ни дерзости свое* (п. XI/1377 Повч 35), *дързость* (XI СДЯ III 146), *дързость, дръзость, дерзость* (XI Ср I 778) «зухвалість; рішучість» (*дързыи*); *лѣнность* (1076 СДЯ IV 455) «недбальство, бездіяльність; байдужість», пов'язане з прикметником *лѣнъ*, *лѣнѣи* (КЭСРЯ 238), пор. також *нелѣнность* (XI Ср II 394); *кротость* (1076 СДЯ IV 75) «лагідність, незлобність, покірність»; *правость* (1076 VII 442) «справедливість»; *грубость* (XI/XIV II 395) «невігластво» (*грубыи*); *злохытрость* (XI/XIII–XIV III 424) «підступність» від *злохытрѣи* (Там само) «хитрий, підступний»; *жестость* (XI Ср I 863) «суворість»; *грубость* (1113/1496 СлРЯ IV 143) «невігластво, неосвіченість»; *прѣмдрость дана ~моу* (1144 ГЄ 186) від *прѣмудрѣи* та ін.

Пор. **боуесть** (1076 СДЯ I 323) «дурість, нерозумність» (*боуи*);

3) найменування фізичного стану людини спостерігаються в обстежених джерелах доволі



часто, наприклад: *оукрһннвѣ ^ дһтескыи младости* (XI/XV ІлСл 41), *младость* (XI/XV СлРЯ ІХ 186) «молодість»; *побһдами и крһностію поминаютьсѧ нынһ* (XI/XV ІлСл 41), *крһность* (1076 СДЯ ІV 321) «здоров'я, сила», *крһность* (XI–XII СлРЯ VIII 36) «фізична сила, міць; могутність, сила, непереможність; твердість, міцність» від *крһні* (СДЯ ІV 322) «активний», пор. *креп* (ЕСУМ III 84) «міць, сила» або від *крһнікыи* (СДЯ ІV 322) «міцний, твердий»; *бьдрость* (XII І 325) «бадьорість, рішучість, сила»; *мертвость* (1096 СлРЯ ІХ 106), *мьртьвость, мртьвость* (1097 Ср II 232) «тілність, смертність», пор. *мьртьвость* (XII–XIII СДЯ V 96) «стан мертвого»; *нагость* (XIII/1477 СлРЯ X 55) «вид і стан голого тіла»; *лудость* (XII–XIV VIII 293) «дурість» (пор. *лудий* «дурний») та ін.;

4) трапляються також іменники на позначення *фізичних відчуттів істоти*, проте вони залишаються, як і в попередній період розвитку мови, не дуже численними, наприклад: *прһизлиха насыттьшемсѧ сладости книжныѧ* (XI/XV ІлСл 40), *сладость* (XII–XIII СлРЯ XXV 68) «приємний або солодкий смак»; *горесть* (1076 СДЯ II 356) «гіркота» від *гории* (за допомогою суфікса *-есть*), пор. переносне *стонааше горестію срдьчьною* (XII–XIII ЖБГ 45); *мьрзость* (1076 СДЯ V 95) «те, що викликає відразу; гидотна» з первинним значенням «холодність» від *мьрзыи* (КЭСРЯ 262); *мьртьвость* (XII СДЯ V 96) «розслабленість, слабкість»; *бридость* (1073 Ср I 178) «терпкість, кислота, гіркота», пор. *бридость* (XI–XII СлРЯ I 334) «біль, печіння»;

5) різноманітні назви, що характеризують *морально-етичні поняття або обставини життя людини*, на *-ость* представлені окремим лексико-словотвірним типом в обстежених джерелах: *благость* (XI–XII СДЯ I 205) «чеснота, праведність»; *злохытрость* (XI/XIII–XIV III 424) «підступи, обман» (*злохытрыи*); *добрость* (XI Ср I 679) «чеснота».

За допомогою суфікса *-есть* твориться іменник *горесть* (1076 СДЯ II 356) «горе, нещастя, біда» від *гории* (Там само) «гірший; більш суворий»;

6) окремі *параметричні ознаки об'єктів навколишнього світу* представлені такими іменниками: *дльгость* (XII СДЯ III 119), *долгость, дльгость* (1263 СлРЯ IV 299) «тривалість; якість властивість за значенням прикметника *долгий*»; *малость* (XIII IX 20) «малість, незначність щодо величини, обсягу, тривалості».

У словотвірній структурі деяких іменників цього типу спостерігається, певно, усічення при-

кметникового суфікса *-ок-*, наприклад: *высость* (XI Ср I 452) «висота» від *высокыи*; *глубость* (до 1200 I 521) «глибина» від *глубокии*;

7) серед іменників на позначення *ознак за кольором* в XI – XIII ст. трапляється невелика кількість дериватів. Цей лексико-словотвірний тип, за нашими даними, залишається малопродуктивним, як і в праслов'янській мові: *бледость* (1073 Ср 119), *блһдость* (СлРЯ I 237) «блідість»; *зеленость* (XIII/1477 V 370) «властивість і стан зеленого»;

8) деривати, що називають *фізичні характеристики об'єктів довколишнього світу*, формують в українській мові аналізованого періоду окремий лексико-словотвірний тип, відомий ще з праслов'янської мови, наприклад: *быстрость* (XI Ср I 204, СДЯ I 338) «швидкість, квапливість» (*быстрыи*); *борзость, брьзость* (XI Ср I 198), *бьрзость* (XII СДЯ I 329) «швидкість, стрімкість» (*бьрзыи*); *гладость* (XI Ср I 517);

9) абстрактні назви з іншою семантикою: *высость* (1076 СДЯ II 253) «велич, досконалість» від *высокыи* (з усіченням суфікса *-ок-*); *лһность* (1073 Ср II 73) «пристойність, краса» від *лепыи* (Там само) «гарний, хороший, прекрасний», що пов'язано з праслов'янським прикметником вищого ступеня порівняння *\*lěpjь* (ЕСУМ III 264–265); *мьдлость, медлость* (XI Ср II 224) «повільність» від *медлыи*.

**Висновки.** В українській мові XI – XIII ст. підтримується здатність суфікса *-ость* утворювати іменники жіночого роду від прикметникових основ, засвідчена ще в праслов'янській мові. Пам'ятки давньої русько-української мови фіксують доволі високу продуктивність суфікса *-ость* в оформленні словотвірної структури деад'єктивів з абстрактною семантикою на позначення почуттів, емоційних станів людини, рис характеру, особливостей поведінки та фізичного стану істоти. Трапляються також в обстежених джерелах назви фізичних відчуттів, окремі морально-етичні поняття та параметричні найменування. Творення іменників, що називають ознаки за кольором та фізичні характеристики об'єктів довкілля, за допомогою форманта *-ость* в аналізованій період розвитку мови було дуже обмеженим.

Таким чином, у XI – XIII ст. лексико-словотвірні типи абстрактних іменників на *-ость* із незначними змінами продовжили розвиток від праслов'янської доби. Джерела давньої русько-української мови не зафіксували пік продуктивності цього форманта.



**УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:**

**ГЄ** Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 року *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* Житомир: «Полісся», 2015. С. 174–193.

**ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–1988. Т. 1–6.

**ЄЄ** Євсевієве Євангеліє: наукове видання. Пам'ятки української мови XIII ст., Серія канонічної літератури / відп. ред. В. Німчук. Київ: КСУ, 2001. 320 с.

**ЖБГ** Сказание и страсть и похвала ... бориса и глѣба. *Успенский сборник XI–XIII вв.* / под ред. С. И. Коткова. Москва: Наука, 1971. С. 43–58.

**ІлСл** «Слово о законі і благодаті» митрополита київського Іларіона середини XI ст. у списку XV ст. *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* Житомир: «Полісся», 2015. С. 39–45.

**КЭСРЯ** Шанский Н. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя. Москва: Просвещение, 1971. 542 с.

**ОЄ** Остромирове Євангеліє 1056–1057 років *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* Житомир: «Полісся», 2015. С. 47–61.

**Повч** «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст. у списку 1377 року *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* Житомир: «Полісся», 2015. С. 30–35.

**СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) / гл. ред. Р. Аванесов. Москва: Русский язык, 1998–2008. Т. 1–7.

**СлРЯ** Словарь русского языка XI – XVII вв. Москва: Наука, 1975–2008. Вып. 1–28.

**СлТур** «Слово на Антипасху» Кирила Турівського XII ст. у списку XIV ст. *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* Житомир: «Полісся», 2015. С. 248–256.

**Ср** Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1893–1912. Т. 1–3.

**ХА** Книги времєны и вбразны Гєврги мниха / Истрині В. *Хроника Георгія Амартола вѣ древнемѣ славянорусскомѣ переводѣ: текстѣ, изслѣдованіе и словарь.* Т. 1: Текстѣ. Петроградѣ, 1920. 612 с.

**ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Трубачева. Вып. 1–39. Москва: Наука, 1974–2014.

**Ślawski** Ślawski F. Słownik prasłowian'ski. Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. Т. 1–3. 1974–1979.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Грещук В. Дериваційна здатність прикметникових основ в утворенні українських іменників на -ість. Питання словотвору. Київ: Вища школа, 1979. С. 124–131.

2. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. Білоусенко та ін. Запоріжжя – Кривий Ріг, 2010. 480 с.

3. Ліпич В. Нариси з історії українського словотворення (комполитно-суфіксальна деривація іменників української мови XI – XVIII ст.). Донецьк, 2007. 158 с.

4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.

5. Бевзенко С. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

6. Мартынов В. Праславянская и балто-славянская деривация имен. Минск, 1973. 58 с.

7. Обнорский С. К истории словообразования в русском литературном языке. Русская речь. 1927. Вып. 1. С. 77–83.

8. Мейе А. Общеславянский язык. Москва: Издательство иностранной литературы, 1951. 491 с.

9. Сіроштан Т. Лексико-словотвірні типи назв узагальнених ознак у праслов'янській мові. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». № 26. Т. 1. 2017. С. 66–68.

## ХАРАКТЕРИСТИКА СУБСТАНЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ У КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ТРИВАЛЕНТНИМИ ПРЕДИКАТАМИ ПРОЦЕСУ І СТАНУ

### CHARACTERISTICS OF THE SUBSTANTIVAL COMPONENTS IN THE CONSTRUCTIONS WITH THE TRIVALENT PREDICATES OF PROCESS AND STATE

**Соколовська О.М.,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри філософії,  
соціально-гуманітарних дисциплін, іноземних мов,  
української та латинської мов № 2  
Донецького національного медичного університету

Статтю присвячено проблемі вивчення особливостей функціонування субстанціальних компонентів на матеріалі речень із тривалентними предикатами процесу та стану в сучасній українській мові. Охарактеризовано межі сполучуваності зазначених предикатів із субстанціальними компонентами. Розглянуто семантичну типологію субстанціальних синтаксем у конструкціях із предикатами процесу і стану. Проаналізовано основні морфологічні засоби вираження суб'єктних та об'єктних одиниць у семантико-синтаксичній структурі речень із такими предикатними компонентами.

**Ключові слова:** семантико-синтаксична структура речення, предикат, валентність, предикат процесу, предикат стану, субстанціальний компонент, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема.

Статья посвящена проблеме изучения особенностей функционирования субстанциальных компонентов на материале предложений с тривалентными предикатами процесса и состояния в современном украинском языке. Охарактеризованы границы сочетаемости указанных предикатов с субстанциальными компонентами. Рассмотрена семантическая типология субстанциальных синтаксем в конструкциях с предикатами процесса и состояния. Проанализированы основные морфологические способы выражения субъектных и объектных единиц в семантико-синтаксической структуре предложения с такими предикатными компонентами.

**Ключевые слова:** семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, валентность, предикат процесса, предикат состояния, субстанциальный компонент, субъектная синтаксема, объектная синтаксема.

The article deals with the investigation of the functional peculiarities of the substantival components in the sentences with trivalent predicates of process and state in the modern Ukrainian language. The terms of combinability of these predicates with substantival components are defined. The semantic typology of the substantival components in the constructions with predicates of process and state is investigated. The basic ways of the morphological expression of subjective and objective units in the semantic and syntactic structure of the sentence with such predicative elements are analyzed.

**Key words:** semantic and syntactic structure of the sentence, predicate, valence, predicate of process, predicate of state, substantival component, subjective syntaxeme, objective syntaxeme.

**Постановка проблеми.** Граматичні дослідження сьогодення спрямовані на поглиблене вивчення проблем синтаксису, що зумовлено необхідністю детального опису змістового боку речення і його семантичної структури, яка ґрунтується на предикатних і непередикатних знаках. Вагомою відмінністю такого підходу до аналізу структури простого речення є те, що він пов'язаний із семантико-синтаксичною категорією валентності предикатної синтаксеми. Відбиваючи значеннєво зумовлену сполучуваність предиката з іншими непередикатними компонентами, валентність визначає тип семантико-синтаксичної структури речення.

Семантико-синтаксична валентність належить до найскладніших граматичних категорій, вивчення якої є досить актуальною проблемою української лінгвістики. Проблема вивчення валентного потенціалу предикатних синтаксем

привернула увагу багатьох лінгвістів, які своїми працями довели доцільність і перспективність аналізу семантико-синтаксичної структури речень на основі валентності предиката.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Свій розвиток теорія валентності отримала у наукових дослідженнях С.Д. Кацнельсона, М.Д. Степанової, Б.А. Абрамова, Й.Ф. Андерша, Ю.Д. Апресяна, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, О.І. Леути, Т.Є. Масицької, О.Г. Межова, О.Ф. Ледней, В.А. Тимкової, І.А. Пасічник, О.В. Куц та ін. Досить широкий діапазон зв'язків між валентністю предиката і семантико-синтаксичною структурою речення знаходимо у працях І.Р. Вихованця. Учений визначає семантико-синтаксичну валентність предиката (ознакового слова) здатністю його сполучатися з іншими (як правило, неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій,

які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [4, с. 41]. Слід зазначити також, що семантично елементарне речення сучасної української мови включає до свого складу шестивалентні-одновалентні предикати. Це означає, що максимальна кількість іменників в елементарному реченні не може виходити за межі шести компонентів, а мінімальна кількість не може бути нульовою. Один предикат із залежними від нього непередикатними компонентами (власне іменниками, тобто іменниковими словами, що позначають реальні предмети) формує елементарне із семантико-синтаксичного погляду речення та визначає кількісний склад іменникових компонентів та семантичну природу.

Іменникові компоненти у складі простого семантично елементарного речення визначають зумовленими семантико-синтаксичною валентністю предиката субстанціальними синтаксемами зі значенням власне-предметності.

На думку І.Р. Вихованця, семантико-синтаксичні відношення спрямовані від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковуючого (опорного) і членуються залежно від лексичного наповнення предиката на суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні. Відповідно до цих різновидів субстанціальних відношень, виділяють суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми [3, с. 112–136]. Кількість залежних іменникових компонентів, їхні функції, лексичне вираження та морфологічне оформлення у простому із семантичного погляду елементарному реченні визначаються семантичною природою предиката.

Дискусійним у мовознавстві залишається питання про семантичні угруповання предикатних знаків. Деякі дослідники вдаються або до надто узагальнених класифікацій, або до надто деталізованих, що зумовлено врахуванням різних критеріїв розподілу предикатів на семантичні класи. Зважаючи на це, заслуговує на увагу класифікація І.Р. Вихованця, який виділяє предикати дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні [3, с. 111]. Ступені подальшого розчленування вказаних класів предикатів на семантичні підкласи можуть бути різними (залежно від характеру відповідних семантичних ознак).

**Постановка завдання.** Аналіз семантичних характеристик тривалентних дієслівних предикатів доводить, що поряд із тривалентними предикатами дії у сучасній українській мові функціонують тривалентні предикати процесу та стану, які становлять своєрідну (з погляду синтаксичних та морфологічних ознак) групу в системі предикат-

них знаків. Зважаючи на особливості зазначених типів предиката як організуючого центра елементарного речення та характерні риси окремих субстанціальних компонентів, що перебувають у певних семантичних відношеннях щодо предиката, спробуємо описати закономірності функціонування іменникових синтаксем, які поєднуються з тривалентними предикатами процесу і стану. Слід зазначити, що керування трьома іменниками вважається середньою єднальною спроможністю дієслова, що є досить поширеним в українській мові, проте в сучасному українознавстві відсутня детальна характеристика синтаксично елементарних речень із зазначеними типами предикатів. Тому виявляється доцільним проаналізувати та систематизувати предикати процесу і стану, що поєднуються з трьома субстанціальними компонентами, а також виявити закономірності функціонування іменникових синтаксем у семантико-синтаксичній структурі зазначених речень.

**Виклад основного матеріалу.** Предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця, а стосується суб'єкта процесів, які ним не породжуються й активно та безпосередньо не стимулюються [4, с. 201]. Предикатні одиниці з процесуальною семантикою відбивають ситуацію, пов'язану зі зміною станів або інших ознак предмета. Субстанціальні компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предикатів процесу, є пасивними носіями процесу. У сучасній українській мові предикати процесу утворені дієсловами, що позначають динамічні явища в природі, кількісні та якісні зміни, що стосуються фізіологічного або емоційно-психічного стану людини [9, с. 58].

Предикати процесу вимагають участі однієї субстанціальної синтаксеми – суб'єктної, що представлена назвами конкретних істот, предметів або речовин, які є носіями процесу. В окремих випадках спостерігаємо розширення валентної межі предикатів процесу та заповнення правобічної позиції іменниковим компонентом у функції об'єкта процесу. Це стосується досить обмеженої групи дієслів, які позначають емоційно-психічні процеси, напр.: *сердитися, гнівитися, ображатися, злитися* та ін., напр.: **Мама сердилися не на Вербеня, не на мене навіть, а на саму себе** (Р. Федорів); **Ви не ображайтеся на мене, старого, може, я трохи крутувато сказав** (М. Чабанівський). Проте іноді семантико-синтаксична структура речень із зазначеними предикатами поповнюється ще одним об'єктним компонентом, що має уточнювальну функцію.

У таких випадках маємо справу з нетиповою для предикатів процесу тривалентністю, що передбачає відкриття позицій для суб'єктної та двох об'єктних синтаксем, напр.: *Після вчорашнього друзі ніби сердилися одне на одного за те, що сталося, і працювали мовчки* (О. Гончар); *Думаю, ви не образитеся на мене за мою щирість* (Л. Українка). Тривалентними виявляються також предикати процесу, які позначають «визнання» об'єкта, представлені дієсловами типу **визнавати, вважати, признавати, лічити, приймати, мати, вбачати** та ін. Такі предикатні одиниці вимагають участі суб'єктного та двох об'єктних іменникових компонентів, напр.: *Шофер почав лаштувати свої вудки, бо принципово не визнавав спінінга за серйозну рибальську снасть* (М. Чабанівський); *Він приймає переодягнену Онисю за доньку господаря* (Д. Бедзик); *Він почитує всіх немужиків за інакшу породу людей* (Л. Мартович). Приклади доводять, що суб'єктна синтаксема при тривалентних предикатах процесу виражена здебільшого іменниками-назвами істот або особовими займенниками. Правобічну позицію такі предикати заповнюють іменниками у функції об'єкта процесу, які мають досить вузький лексичний діапазон (переважно назви осіб, істот), та об'єктними синтаксемами із семантикою уточнення. Основним морфологічним засобом вираження суб'єктної синтаксеми є називний відмінок, водночас об'єкт процесу сполучається зпредикатним словом за допомогою прийменника **на** (*За віщо ж на тебе гніватись?* (Ю. Мушкетик) або виражений формою знахідного відмінка (*Говорили всі одразу, говорив кожен голосно, мов бесідників своїх уважав за глухих* (А. Головка). Об'єктна синтаксема із семантикою уточнення виражена іменниковою формою з прийменником **за**, напр.: *Не гнівайтесь, прошу, на мене за те, що я так довго не писав* (М. Коцюбинський); *Не маю я злих думок до тебе, бо за брата почитаю* (С. Васильченко).

Аналізуючи семантико-синтаксичну структуру речень із тривалентними дієслівними предикатами, доходимо висновку, що певна кількість таких речень утворена тривалентними предикатами стану. Стан охоплює певний відрізок на часовій осі, вказуючи на тимчасову характеристику предмета, тому має місце в будь-який момент між початком і кінцем цієї осі [7, с. 55]. Тривалентні предикати стану вирізняються семантикою емоційно-оцінного ставлення (почуття), що спрямоване на певні об'єкти. До таких предикатних одиниць зараховуємо дієслова типу *любити, кохати, ненавидіти, боготворити, цінувати, поважати, драгувати, гнівити, зневажати, зворушувати,*

*веселити, тішити, радувати, ображати, кривдити, бентежити, вабити, вражати, дивувати, хвилювати, чарувати, шанувати* та ін. Визначальною рисою предикатів емоційно-оцінного ставлення до об'єкта (істоти або предмета) є те, що вони не виражають значень дій або процесів, а вказують на позитивне чи негативне ставлення суб'єкта (переважно особи) до об'єкта (іншої особи, предмета, явища), почуття, спрямованість інтересу до когось або чогось, а тому валентна межа таких предикатних одиниць передбачає обов'язкове заповнення суб'єктним та об'єктним компонентами, напр.: *Дівчина любить хлопця; Люди поважають воїнів; Ти мене вражаєш*. Проте в окремих випадках предикати емоційно-оцінного стану здатні виявляти тривалентність, відкриваючи позицію для об'єктної синтаксеми із семантикою уточнення або обмеження, напр.: *[Мусії:] Усе нашого Мартина почитують, люблять за те, що він добрий чоловік* (Б. Грінченко); *Боярська служба поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість* (І. Франко); *Коструб вражав людей своєю нелюдською силою і вмінням гратися гирями, мов пампушками* (М. Чабанівський). Як видно з прикладів, об'єктні компоненти з уточнювальною семантикою поєднуються з предикатом за допомогою прийменника **за**, а морфологічним засобом вираження об'єктних обмежувальних синтаксем є орудний відмінок іменника. Лексичне наповнення об'єктних компонентів при тривалентних предикатах стану представлене назвами осіб, істот, конкретних та абстрактних назв, збірними іменниками тощо, напр.: *Дуже цінив Ізваров молоду дружину за її ясний розум* (А. Шиян); *Покохав Андрій Семена за його доброту, як рідного брата, як батька, як неньку*... (М. Коцюбинський); *Я – артист і скоро буду своїм талантом зворушувати і потрясати публіку* (В. Собко); – *Тільки згадка про тебе зваблювала мене якоюсь тасмною принадою!* (Б. Грінченко). Дослідники синтаксису зазначають, що поєднання предикатів стану з об'єктними компонентами є характерною ознакою художнього та публіцистичного стилю, рідше – наукового і майже зовсім не використовується в документах офіційно-ділового стилю. Це цілком зумовлено призначенням художнього стилю, який полягає в образному відтворенні дійсності, а публіцистичному стилю притаманне поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням, тоді як головним завданням наукового та офіційного стилів є інформативність під час виразної логізації викладу [2, с. 83–87].



**Висновки.** Отже, предикати процесу та стану утворюють периферію тривалентних дієслівних предикатів. За семантичними ознаками вони охоплюють емоційно-психічні процеси та ставлення до певного об'єкта або істоти. У семантико-синтаксичній структурі елементарного речення тривалентні предикати процесу та стану вимагають участі суб'єктної синтаксеми та двох об'єктних компонентів, один із яких указує на істоту чи

предмет спрямування стану або процесу, а інший має семантику уточнення (іноді обмеження). Основним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми виступає називний відмінок іменника, власне-об'єктні компоненти виражені здебільшого знахідним відмінком, а уточнювальні та обмежувальні об'єктні одиниці знаходяться в орудному або мають іменниково-прийменникові форми.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Москва: Наука, 1997. 252 с.
2. Бабій О.Ф. Засоби вираження категорії суб'єкта стану в сучасній українській літературній мові (на матеріалі публіцистичного стилю). Лінгвістичні дослідження: Зб. наукових праць / За ред. проф. Л.А. Лисиченко. Харків: ХДПУ. Вип. 7. 2001. С. 83–87.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г. Городенська. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ: Наук. думка, 1995. 231 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1996. 435 с.
6. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности. Вopr. языкознания. 1987. № 3. С. 20–32.
7. Леута А.И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке / дис. ...канд. филол. наук. Киев, 1998. 178 с.
8. Мацицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208с.
9. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення / дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 1998. 215 с.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
11. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. Москва: Высш. шк., 1988. 258 с.

УДК 811.161.2

### ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ПРОБЛЕМИ, НОВІ МЕТОДИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

### LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: PROBLEMS, NEW METHODOLOGIES, PERSPECTIVES

Шелест Г.Ю.,

старший викладач

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Статтю присвячено актуальній проблемі вивчення української мови як іноземної. Увагу зосереджено на методах і прийомах навчання української мови для іноземців, а також на необхідності вивчення логіко-граматичної системи української мови. Увагу акцентовано на розробленні сучасної стратегії вивчення української мови як іноземної. Виділено практичну спрямованість навчання; функціональний підхід до відбору і подання мовного матеріалу тощо. Акцент зроблено на практичному аспекті вивчення мови: як користуватися українською мовою як іноземною.

**Ключові слова:** методика вивчення української мови, українська мова як іноземна, комунікативна організація навчального процесу, логіко-граматична система української мови, методичні прийоми вивчення української мови як іноземної.

Статья посвящена актуальной проблеме изучения украинского языка как иностранного. Внимание уделено методам и приемам обучения украинскому языку для иностранцев, а также необходимости изучения логико-грамматической системы украинского языка. Внимание акцентировано на разработке современной стратегии изучения украинского языка как иностранного. Выделена практическая направленность обучения; функциональный подход к выбору и представлению языкового материала и т.д. Акцент сделан на практическом аспекте изучения языка: как пользоваться украинским языком как иностранным.

**Ключевые слова:** методика изучения украинского языка, украинский язык как иностранный, коммуникативная организация учебного процесса, логико-грамматическая система украинского языка, методические приемы изучения украинского языка как иностранного.

This article is devoted to the vital problem of studying Ukrainian as a foreign language. Attention was paid to the ways and methods of teaching Ukrainian to foreigners and the necessity of mastering logical and grammar system of the Ukrainian language. Special attention was paid to developing an up-to-date strategy of learning Ukrainian as a foreign language. The practical orientation of teaching, the functional approach to the selection and presentation of linguistic material, etc. are singled out. The emphasis is placed on the practical aspect of language learning: how to use Ukrainian as a foreign language.

**Key words:** methods of studying Ukrainian, Ukrainian as a foreign language, communicative organization of the process of teaching, logical and grammar system of the Ukrainian language, teaching methods of learning Ukrainian as a foreign language.

**Постановка проблеми.** Останніми роками інтерес до української мови у світі посилюється, це пов'язано з багатьма як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Як наслідок, методика викладання української мови як іноземної стала одним із нових і пріоритетних напрямів української лінгводидактичної науки. Предметом сучасних досліджень у цій царині наук стають нові методи і прийоми у навчанні української мови як іноземної. Саме методичні прийоми покликані максимально допомогти іноземним громадянам у вивченні української мови, оскільки вивчення іноземної мови є одним із головних засобів залучення до культури, менталітету народу, мову якого вивчають.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В Україні проблемі вивчення української мови як іноземної присвятили свої дослідження такі науковці: І. Кочан, І Зозуля, В. Корженко, В. Бадер, К. Брунер, О. Туркевич. О. Туркевич виділяє чотири етапи формування методики вивчення української мови [1, с. 140]. Л. Бей та О. Тростинська у своїх дослідженнях зазначають, що під час вивчення української мови як іноземної треба враховувати психолого-педагогічні та соціально-педагогічні чинники, рівень знань на момент навчання, комунікативні потреби [2, с. 43]. Останніми роками з'явилися нові навчальні посібники, які допомагають у вивченні української мови як іноземної і дають можливість викладачам використовувати різні методики і техніки для вивчення мови: «Українська мова для іноземних студентів 1–4 курсів» (М. Арделян, 2010 р.), «Українська мова для іноземних студентів» (М. Винник, О. Гайда, І. Драч, 2013 р.) та ін.

**Постановка завдання.** Стаття передбачає вирішення таких завдань: визначити важливі методичні прийоми у вивченні української мови

як іноземної; виділити основні етапи навчання; окреслити мінімум вивченої лексики на занятті; сформувати ситуативно-тематичне подання матеріалу; створити навчально-мовленнєві та проблемні ситуації на заняттях; визначити комунікативний підхід у вивченні усного мовлення.

**Виклад основного матеріалу.** Мова будь-якого народу – це основна ознака етносу. Чужі мови люди вивчали протягом віків, але методика викладання іноземних мов виникла порівняно недавно. Методика викладання української мови як іноземної розвивається активно лише з кінця минулого століття, коли після проголошення Україною незалежності, посилюється інтерес і до мови, і до культури, і до самої держави.

Методика викладання української мови як іноземної, незважаючи на особливості, специфічні риси, є складовою частиною загальної методики викладання української мови.

Мову, як і будь-який інший складний механізм, необхідно вивчати з двох позицій: як практично на практиці використовувати набуті знання і як цей механізм працює, які він має складові частини.

Головне завдання вивчення української мови як іноземної полягає у послідовній комунікативній організації навчального процесу. Адже мова – це предмет навчання, завдяки процесу навчання учень/студент зможе розуміти, навчатися, спілкуватися, отримувати інформацію. Практичні навички володіння нерідною мовою можуть напрацюватися та існувати у відриві від теоретичного знання мови (або зовсім без теоретичної підготовки).

Сьогодні багато методистів сходяться на думці, що необхідно головну увагу приділяти вивченню логико-граматичної системи української мови. Тоді учні/студенти краще засвоюють граматику та слова, але не достатньою мірою

можуть користуватися мовою, спілкування буде викликати у них труднощі. Деякі вчені вважають, що вивчення флективних мов (якою є українська мова) сприяє розвитку розумово-логічних здібностей. Але більшість учених наполягає, щоб пріоритетною у вивченні мов була комунікативність. Вона (як основоположна категорія методики як науки) передбачає використання мови, яку вивчають, із початкової стадії навчання. Комунікативність ставить у центр теорії та практики вивчення другої мови вживання мови, її функціонування. Комунікативність передбачає вибір прийому навчання, застосування умінь і навичок, спосіб подання матеріалу, зміст загальноосвітніх завдань.

Для сучасного навчання української мови як іноземної важливим є:

- практична спрямованість навчання;
- функціональний підхід до відбору і подання мовного матеріалу;
- ситуативно-тематичне подання навчального матеріалу;
- вивчення лексики та морфології на синтаксичній основі;
- виділення етапів навчання.

Мета визначає зміст і методику навчання. Для чого обирають вивчення української мови? Насамперед для того, щоб спілкуватися, користуватися науково-технічною літературою, вільно читати, розуміти і перекладати фахові тексти, знати т. зв. «туристську» мову, яка включає стандартні розмовні фрази, елементарно будувати діалог.

Сьогодні багато молоді приїздить до України на навчання, тобто українська мова є засобом спілкування, навчання, здобуття освіти. Це передбачає досить вільне володіння українською мовою, тобто «гнучке» читання рідної літератури (спеціальної, художньої, публіцистичної), вільні бесіди на різні теми. Очевидно, що такого обсягу знань неможливо досягти за короткий термін навчання. Практичні цілі, які ставляться (навчитися читати, спілкуватися), визначаються не тільки індивідуальними потребами, але й підтримуються мовленнєвими запитами сучасного суспільства, умовами його розвитку.

Беручись за навчання української мови, необхідно чітко визначити життєві ситуації та форми спілкування, за яких учень/студент хоче користуватися українською мовою. Звідси ми вирішимо те, які тексти підбирати до занять, які тексти обговорювати на заняттях, які вправи виконувати письмово, які усно. Усе це визначає обсяг мовного матеріалу, систему усних і письмових вправ, характер викладання в цілому.

Не підлягає сумніву те, що навчання дорослих і дітей матимуть більший успіх, якщо вивчення мови буде відбуватися свідомо.

Щоб спілкуватися іноземною мовою, треба знати лексику цієї мови та правила вживання слів. Словниковий склад української мови дуже великий. Наприклад, в 11-томному словнику української мови зібрано більше 135 тис. слів. Навіть людина, для якої українська мова є рідною, не використовує всі слова, представлені у цьому словнику. На думку вчених, активний запас дорослої людини дорівнює приблизно 10–15% усього активного словникового складу її рідної мови. Визначаючи лексичний мінімум, тобто кількість слів, яку має знати іноземець, що вивчає мову протягом шести років поза мовним середовищем зазвичай називають 3 000 слів. За підрахунками вчених-методистів, 3000 спеціально відібраних слів дозволяють зрозуміти близько 95% будь-якого тексту. Якщо ж до цієї кількості додати слова, які від них походять, то можна зрозуміти вже 97% будь-якого тексту.

Лексичний мінімум – це мінімальна кількість слів, яка дозволяє користуватися мовою як практичним засобом спілкування. Лексичний мінімум – це ще й максимальна кількість слів, яку може засвоїти учень/студент у межах певної кількості навчальних годин. Тому й не вивчається на заняттях застаріла лексика, професійно-термінологічна, жаргонна та діалектна, бо ця лексика є зрозумілою у певному колі людей. До лексичного мінімуму не входить також просторічна лексика та обмежено вивчається розмовний, офіційно-діловий та інші стилі мови. Відбір здійснюється на основі нейтральної лексики. Існує декілька критеріїв відбору: семантична цінність слова, соціально-тематична співвіднесеність, здатність слова сполучатися з іншими словами, актуальність поняття, що називається цим словом.

Комунікативність передбачає таку організацію навчального матеріалу, яка б відображала специфіку функціонування відбраного матеріалу в різних життєвих ситуаціях: ситуації спілкування, яка визначає мету висловлювання, емоційне обрамлення, «будує» форму і тип мовлення, сприяє розвитку змісту спілкування нерідною мовою. Успішність опанування українською мовою залежить від того, скільки часу вже перебуває на території України людина, бо вона вже чула фрази і слова у певних ситуаціях. Характер ситуації (місце, час, стосунки співбесідників, тип і форма мовлення тощо) впливає на вибір і функціонування мовних одиниць, на розвиток здатності спілкування. На заняттях необхідно створюю-

вати різні тематичні ситуації (прохання принести ліки, подати води, подивитись книгу або журнал, запитати те, як дістатись до метро, зупинки, вокзалу тощо). У центрі такого спілкування завжди розігруються ситуації, які є типовими для національного менталітету і культури. Вони допомагають учням/студентам засвоїти типи мовленнєвих реакцій і взаємовпливів, характерних для носіїв української мови. Отже, ситуативно-тематична організація навчального матеріалу – один із суттєвих проявів комунікативності. Дійсно, для того, щоб побудувати фразу українською мовою учень/студент має зорієнтуватися в ситуації, оцінити те, що він хоче сказати, з позиції людини, мову якої він вивчає.

Можна досягти того, щоб учень/студент засвоїв мовні правила, не розігруючи ситуації, але тоді правила будуть віддалені від комунікативних потреб тих, хто вивчає українську мову. Можна навчити того, як будувати речення, фразу, але не зможемо навчити їх подати будь-яке повідомлення, невеликий зв'язний текст.

Ситуативна організація навчального матеріалу підштовхує учня/студента на прояв комунікативної активності, стимулює самостійну мовленнєву діяльність.

Завдання викладача – шукати шляхи залучення учня/студента у комунікативну взаємодію, знаходити такі шляхи і прийоми, щоб змусити вести бесіду.

Одним із засобів вирішення такого завдання є створення на заняттях навчальних мовленнєвих і проблемних ситуацій, за яких учень/студент стає впевненим у своїй здатності самостійно виразити свої думки, бажання, прагнення, вільно спілкуватися з викладачем та один з одним. Учень/студент має сам (без підтримки викладача або зразків-вправ) обмінюватися думками, вітаннями, розповідати про свої успіхи.

Особливо успішним є комунікативних підхід при вивченні усного мовлення.

Ситуативність навчання є важливою умовою вивчення української мови, тому перед викладачем поставлено завдання створити на заняттях атмосферу невимушеного спілкування. Частина таких ситуацій створюється без особливих труднощів (наприклад, спілкування викладача з учнем/студентом на занятті: прохання підійти до дошки, щось написати на дошці, стерти написане з дошки, розгорнути підручник, прочитати текст, відповісти на питання, відповісти, хто відсутній і з якої причини тощо). Наприклад, створюючи ситуацію пошуку, ми кладемо якусь річ на стіл, підвіконня і запитуюмо: «Де моя книга?»

Учень/студент відповідає: «Ваша книга на парті». Змінюючи місцеположення цього предмета, а не сам предмет, викладач стимулює таким чином відповідні репліки: Ваша книга на підвіконні, на столі тощо. Викладач може покласти предмет у різні місця і, залучаючи присутніх до бесіди (пропонує запитувати і відповідати, що де знаходиться), тренувати пам'ять. Ці конструкції «прив'язуються» до предметів і створюють ілюзію тренування в реальній ситуації.

Теми для розмов можуть братися з прочитаних текстів, кінофільмів, життєвих спостережень тощо. Спираючись на прочитаний текст, переглянутий фільм учень/студент будує аналогічний текст, ставить питання до тексту, виписує ключові слова, формулює тему тексту, оцінює його зміст тощо.

Комунікація передбачає групове спілкування, тому ставити такі питання можуть і однокласники, а не тільки викладач, що дасть змогу стимулювати активний обмін думками. Чим більше групових форм роботи застосовується на занятті, тим ефективнішим буде навчання.

Успішне вивчення української мови як іноземної залежить не тільки від того, яким мовленнєвим матеріалом володіє учень/студент, але й від того, як мова вивчається.

Комунікативна спрямованість навчання вимагає того, щоб будь-яке мовне явище (лексичне, граматичне...) використовувалось на занятті не ізольовано, а в тексті, реченні із зазначенням на його зв'язку з іншими явищами мови, на особливості вживання його у мовленні. Саме комунікативна спрямованість навчання вимагає того, щоб на будь-якому рівні володіння мовою (навіть на її початковому етапі), всі вправи були гранично наближені до умов мовленнєвого спілкування, створювали типові життєві ситуації.

На перших заняттях, коли учні/студенти знають лише кілька слів на позначення предметів, із якими вони стикаються постійно, вони мають розуміти їх і будувати елементарні речення типу Це книга. Ця книга цікава. Ця книга написана українською мовою тощо. Тільки-но учні/студенти засвоять прості форми запитань, можна їх запитувати так, щоб отримати у відповіді форми, які мають бути засвоєні. Наприклад, засвоюючи форми дієслова, можна використати дієслова жити, навчатися, працювати, перейти з питаннями до учнів/студентів: У якій країні ви живете? У якому місті ви живете? У якому будинку ви живете? У якій квартирі ви живете? Де ви працюєте? Де працюють ваші батьки? Де ви навчаєтесь? тощо. Такі питання створюють ілюзію бесіди.



Поступово накопичується кількість вивчених фраз і слів, а форми і зміст таких запитань ускладнюються, ілюзія бесіди посилюється за умови, якщо на заняттях учні/студенти не тільки відповідають на запитання, але й ставлять їх одне одному.

Центральне місце у навчальному процесі відведено тексту діалогічного і монологічного характеру, але при цьому він має включати мінімум мовного матеріалу, який відповідає цій темі й забезпечує спілкування у межах обраної ситуації або теми. Наприклад, під час вивчення теми «Мій робочий день» доцільно буде включити такі мовленнєві конструкції: кожного ранку, щодня, щотижня, о дев'ятій годині, о пів на четверту дня, дістатися за п'ятнадцять хвилин, йти до університету, відвідати друзів, дивитися новини по телевізору тощо.

Комунікативна спрямованість проходить через весь процес навчання. Учень/студент повинен уміти будувати діалоги, відповідати на запитання, розповідати про себе, про своїх рідних, друзів, використовуючи мінімум мовного матеріалу, який відповідає певному етапу навчання. Виділяють три етапи навчання: початковий, середній і вищий.

На першому (початковому) етапі навчання української мови як іноземної необхідно сформулювати на елементарному рівні навички говоріння, читання, слухання, письма на базі нейтрального стилю мовлення, тобто забезпечення можливості спілкування в обмеженому колі. Обсяг мовного матеріалу на початковому етапі включає фонетичний, граматичний і лексичний мінімум.

У межах фонетичного мінімуму розглядаються особливості артикуляції українських голосних і приголосних, особливості вимови наголошених і ненаголошених голосних. Робота над фонетикою та інтонацією є дуже важливою і необхідною, бо створює базу правильної вимови та полегшує процес комунікації.

Під час формування граматичного мінімуму враховується мета навчання, вік учнів/студентів, а також особливості рідної мови, обираються ті мовленнєві одиниці, які необхідні для активного мовленнєвого спілкування у певній сфері.

Лексичний і граматичний матеріал має подаватися невеликими дозами, щоб учень/студент активно залучався до вивчення української мови. На початковому етапі вивчення української мови як іноземної закладаються основи правильного мовлення. На цьому етапі необхідно використовувати тренувальні вправи, різноманітні мовленнєві звороти, максимально використовувати наочність, заняття необхідно проводити українською мовою, тим самим створювати ситуацію природного мовного середовища.

**Висновки.** Як свідчить практика і показує досвід, у методиці не існує одного ідеального методу під час вивчення будь-якого питання. На практичних заняттях у процесі викладання української мови як іноземної об'єднують і використовують кілька методів. Сучасне бачення освіти передбачає створення мотиваційного середовища для учнів/студентів у процесі вивчення української мови як іноземної.

Пропоновані у статті методи допоможуть у вивченні української мови як іноземної, зокрема сприятимуть розвитку мислення, застосуванню на практиці вивченого матеріалу, подоланню мовних бар'єрів, а також самостійно здобувати знання в умовах практичної та дослідницької діяльності.

Отже, вже на перших заняттях, коли вивчаються фонетика і граматики, необхідно наповнити процес навчання таким лексичним матеріалом, який підготує студента до майбутньої професії [3, с. 410], а учня – до успішного сприймання мовного матеріалу.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Туркевич О. Становлення термінологіки методики викладання української мови як іноземної (на матеріалі діаспорних навчальних посібників). Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук, праць. Львів, 2010. Вип. 51. С. 75–180.
2. Бей Л., Тростинська О. Проблеми викладання української мови різним категоріям іноземних студентів. Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 12. С. 42–49.
3. Лесная Г. Украинский язык для стран СНГ: Учебник. Москва, РГТУ, 2010. 368 с.
4. Туркевич О., Палінська О. Триступеневий підручник з української мови як іноземної на основі комунікативного підходу. Друга Міжнародна науково-практична конференція «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації». Львів, 18–20 червня 2008 року. С. 229–230.
5. Кочан І. Захлюпана Н. Українська лінгводидактика в іменах: словник-довідник. Львів, 2011. 236 с.
6. Корженко В., Опанасюк М. Інноваційні методи викладання української мови як іноземної у технічному університеті. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2011. № 1. С. 152–155.

## КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

### THE CONTEXTUAL EXPRESSION OF SPATIAL RELATIONS

Юзбашев Вюсал Исфендияр оглу,  
докторант кафедры иранской филологии  
Бакинского государственного университета

В статье рассматривается контекстное выражение пространственных отношений. Здесь рассматриваются пространственные отношения, которые появляются не в предложениях, а в самих текстах. Как и в других языках, в персидском языке имеются такие предложения, в которых (хотя и нет обозначения элементов пространства) из контекста ясно, что в любом из этих предложений в каком-то месте происходят те самые действия и процессы. Это связано с тем, что любое движение с философской точки зрения происходит в определенном времени и пространстве.

**Ключевые слова:** время, пространство, речевые отрывки, языкознание, выражение пространства и времени в контексте.

У статті розглядається контекстне вираз просторових відносин. Тут розглядаються просторові відносини, які виникають не в пропозиціях, а в самих текстах. Як і в інших мовах, у перській є такі пропозиції, в яких (хоч і немає позначення елементів простору) з контексту ясно, що в будь-якому з цих пропозицій у якомусь місці відбуваються ті самі дії і процеси. Це пов'язане з тим, що будь-який рух із філософської точки зору відбувається в певному часі й просторі.

**Ключові слова:** час, простір, мовні уривки, мовознавство, вираз простору і часу в контексті.

The article reviews the contextual expression of spatial relations. The type of the spatial relations which is reviewed in the article is the one which appears not in the sentences, but in the texts overall. Similar to other languages, there are some sentences in Persian where it's clear that the action takes place somewhere even if it's clearly stated in the sentence. This is due to the fact that any movement from a philosophical point of view occurs in a certain time and space.

**Key words:** time, space, speech fragments, linguistics, expression of space and time in the context.

**Постановка проблемы.** В современной лингвистике в системе лингвистических объемов этот сдвиг в понимании конечного объекта не случаен. Развитие науки о языке привело к появлению более сложных вопросов среди объектов исследования. Если в XIX веке для языкознания основной единицей было слово, то в современном языкознании основное место занимает предложение. Речевой отрывок не ограничивается лишь предложением, поскольку обычно оно выступает компонентом еще большего речевого единства.

Более углубленные исследования показывают, что в структуре предложения есть особенности, которые не ограничиваются предложением и объясняются более крупными единицами и комбинациями. Здесь может быть примером замена в предложении существительных местоимениями. Применение слов *тот*, *этот* и др. вместо имен, их толкование и объяснение выходят за рамки предложений и определяются в большей целостности (тексте).

Эти типы языковых событий называются дискурсивными, поскольку их использование и функционирование связаны с опосредованной речью. Связь в тексте основана на структурной взаимосвязи и зависимости предложений в тексте. Здесь

выделяются основные (опорные) и зависимые предложения.

**Степень исследованности проблемы.** Структура текста примерно может рассматриваться как сложная структура предложения. Взаимоотношения между независимыми предложениями в связном тексте несколько отличаются от взаимосвязи между частями сложного составного предложения. Так же, как и среди элементарных предложений сложного предложения, среди предложений текста встречаются определенные синтаксические процессы [2, с. 129, с. 127–133].

Интегральной составляющей текста, как коммуникативной единицы, является ее дейктическая объективация (или внешняя актуализация), то есть взаимосвязь между текстовым материалом и реальной ситуацией в общении. Здесь должны быть средства (как основные координатные индикаторы), которые реализуют речевой акт текста и указывают на функцию. Элементы, выполняющие дейктическую функцию, переходят на сверхсинтаксический уровень (уровень коммуникативных единиц). Здесь недостаточно классического объяснения дейксиса – субъекта и индикатора пространства и времени. Это признак социальных, региональных и жанровых отношений.

Современная лингвистика больше связана с исследованием текстовых понятий. Следует отметить, что текст понимается по-разному, эти различия значительны. В моделях «смысл-текст» понятие текста описывает структуру звуковых или графических элементов, которые являются результатом последовательности операций, направленных на регистрацию значения предложения. В современной лингвистике есть еще одна концепция текста. Она встречается в таксономических описательных моделях, основанных на принципе системы определенных компонентов. В общем, можно отметить, что текст в таких моделях характеризуется определенным уровнем описания языка, где проблематика мыслей, комбинация идей, актуальное членение и другие теоретические проблемы знаковых единиц предложения находят свое объяснение.

Проблема определения текстового компонента напрямую связана с включением этого компонента в конкретную модель, поэтому проблема теоретического исследования текстового компонента зависит от отношений между компонентами модели, связанных функциональной связью. К таким компонентам относятся синтаксические и морфологические компоненты.

**Постановка задания.** Целью статьи является определение возможностей пространственно-временного обозначения смысла в тексте, в предложении или фразе на основе примеров из персидского языка. Проанализированы точки зрения ведущих специалистов данной области языкознания.

**Изложение основного материала.** Одной из наиболее интересных и в то же время противоречивых проблем современной лингвистики является проблема взаимодействия текста и синтаксиса предложения. Существуют противоречивые соображения по этому вопросу. Некоторые исследователи неправильно рассматривают связь между двумя синтаксическими единицами, подчеркивая разницу между синтаксическими отношениями в тексте и синтаксическими отношениями в предложении. Другая группа исследователей не принимает эту позицию, полагая, что описание текста не имеет прямой связи с типологией предложения.

Например, Б.М. Гаспаров утверждает, что текущая текстовая теория ничего не дает типологии предложений и не использует категоризацию предложений независимо от описания текста [1, с. 113].

Обращаясь к структуре предложения, исследователи так обосновывают ответ на вопрос о том,

имеется ли связь между синтаксическим составом предложения и окружающими его элементами: структура предложения не является конститутивным признаком межфразовых отношений [1, с. 114].

С точки зрения синтаксиса, традиционные интерпретации членов предложения не приводят к желаемому результату и не решают проблему структурной связи между текстом и предложениями. Анализ структурных и смысловых компонентов объясняет некоторые вопросы в этом направлении.

Известно, что фрагменты текста формируются для выражения мыслей автора, другими словами, эти фрагменты сливаются в целях создания определенного семантического единства. Одним из основных вопросов здесь является то, через какой язык выражается это семантическое единство. Несомненно, это довольно важная проблема, но поскольку она несколько далека от нашего объекта исследования, то мы не считаем целесообразным останавливаться на этом вопросе.

Исследователи обосновывают текст независимой лингвистической областью следующим образом:

1) основное языковое целое, выражающее завершённую мысль, – это не предложение, а текст. Предложение-мысль – это отдельные виды текста. Текст – это наивысшая единица синтаксического уровня;

2) конкретные языковые произведения-тексты основаны на общих принципах их составления. Эти принципы относятся не к области речи, а к языковой системе или компетенциям языка. Отсюда можно сделать вывод, что текст следует рассматривать не только как речевую единицу, но и как языковую единицу;

3) как и другие языковые единицы, текст также является частью системы языковых знаков;

4) для всестороннего исследования текста как языковой и речевой единицы необходимо создать особую лингвистическую научную область лингвистики текста [3, с. 9].

Обычно мы выражаем мысль предложениями и текстами, а не отдельными словами. Только в текстовой форме и в текстовой функции язык выступает в качестве средства общения между людьми. Когда мы используем язык, то основной единицей являются не отдельные слова и предложения, а текст. Теперь все исследователи признают, что высшая и независимая единица языка – это текст, а не предложение.

Сравнение текста с предложением и рассмотрение в тексте особенностей, ранее относив-

шихся к предложениям, сыграли важную роль в решении проблемы исследования природы текста.

В лингвистической науке о тексте термин «текст» используется для обозначения двух разных единиц. Текст относится к любому выражению, состоящему из одного или нескольких предложений, содержащих законченную идею, а с другой стороны – это повествование, роман, газетная или журнальная статья, научная монография, различные типы документов и т. д. В качестве текста могут выступать и фрагменты текста: главы, подглавы, абзацы.

Эти разные речевые произведения и их относительная завершенность сочетают в себе функциональные критерии и значимость коммуникативного смысла.

Целостность смысла текста проявляется в единстве его темы. Между отдельными частями в главах, разделах и отдельными темами в сложных синтаксических формах существует только опосредованная связь. Тема всего речевого произведения – не просто арифметическая сумма отдельных тем. Это более очевидно в жанре художественной литературы. Основная идея художественного произведения не интерпретируется непосредственно самим писателем, а передается читателю через систему образов, через конкретные описания человеческой жизни. Естественно, что описание природы, внешнего вида человека, истории жизни героев или их опыта – все это выступает особой темой глав, разделов, надфразовых объединений, поэтому идейно-тематическое содержание всего произведения не может быть единым.

Самая маленькая тема – та, что выражается вместе с надфразовым текстом. Предложение лишь тогда может стать носителем темы, когда оно не является частью надфразового объединения и было независимым предложением. У отдельных предложений, взятых вместе с надфразовым единством, не бывает отдельной темы, они, взятые в единстве текста, выражают тему надфразового единства и дополняют друг друга, [3, с. 17–18].

Коммуникативная целостность текста выражается в коммуникативной последовательности между ее составными частями. Суть этого события состоит в том, что каждое последующее предложение основано на предыдущем предложении вместе с надфразовым единством в коммуникативном плане, и ведет от уже известной мысли к новой, как следствие, формируется цепочка *тема-рема*, которая определяет границы надфразового единства.

Определив закон коммуникативной первичности между предложениями в надфразовом единстве, современная лингвистика текста показывает не только членение на тему-рему, но и предложения-выражения, а также роль формирования текста в коммуникативной перспективе предложения [3, с. 21].

Предложения, входящие в состав надфразового единства, связаны не только с единством темы и коммуникативной прогрессией, но и с различными внешними сигналами, которые указывают на то, что они являются отдельными частями и в целом составляют структурное единство.

Предложения включают в себя структурные связующие сигналы, местоимения, местоименные наречия и т.д. Все эти случаи недостаточно объясняются при рассмотрении предложений, взятых отдельно, и их функция может быть полностью интерпретирована вместе с надфразовым единством и полным текстом. Они активно участвуют в установлении связей между предложениями и выполняют свою функцию по созданию текста.

Современной лингвистикой доля выражения (суждения) включена в категорию предсказуемости и рассматривается одним из существенных признаков предложения. Пространство (место) редко принимается во внимание. Это объясняется объективными различиями в средствах выражения соотношения времени и местности (пространства), различиями в выражении на регулярном уровне локальных и временных показателей. В то время, как в каждом предложении соотношение времени выражается грамматически, у пространственных отношений нет никаких морфологических средств выражения. Единственное уточнение локального соотношения выражения – это наречия места. В отдельных предложениях нет локальных спецификаторов.

В характере смыслов времени, выраженных морфологическим способом, и в наречиях важно учитывать различия между локальной и временной спецификой значений. Категория времени, выраженная формами глагола, как и многие другие грамматические категории, носит релятивный характер (который, как известно, выражает отношение движения к моменту речи). Наречия времени и места носят номинативный характер, обозначая место и время описанных событий, действуя принципами не лексических, а грамматических средств [3, с. 110].

В предложении, отделенном от текста, часто нет уточняющих средств наречий времени и места.



Фактическое выражение, состоящее даже из одного предложения, на самом деле отражает в себе двойное соотношение. С одной стороны, любое реалистическое выражение напрямую связано с моментом, где предыдущая или будущая ожидаемая речь является выражением событий, которые имели место. С другой стороны, события, о которых сообщалось, более конкретно характеризуются определенным объективным пространством и временем. Событие или реальная ситуация могут быть определены в пространстве или времени, а также могут быть получены из речевой ситуации.

Есть также указания на пространство и время событий, описанных в письменных текстах, составленных из целых предложений. Они могут вводиться непосредственно микротекстами или чаще определяются ситуационным контекстом и исходят из более крупного текста.

В художественных произведениях микротекст не обязательно напрямую отражает знаки пространства и времени. Пространственно-временные параметры событий придают особый характер художественному произведению, они существуют в художественной сфере, созданной автором. Однако в художественном контексте произведения читатель фокусируется на пространстве и времени событий, изображаемых в любом разделе текста. Отсутствие или малая представленность пространственных и временных характеристик в микротекстах завершается большим текстом.

В отличие от виртуального предложения, которое характеризуется только грамматическим временем, любое выражение (текст или предложение-текст) отражает объективное пространство и время событий (прямо или косвенно).

Время и пространство, хотя и различаются с точки зрения средств и способов выражения, но в соотношении носят относительно параллельный характер. Соотношение пространства и времени может быть выражено в любой словесной форме, формирует основу единого пространства-времени в словесном выражении. Средства выражения объективного пространства и времени дает возможность каждого из указанных вопросов в одинаковой форме.

В персидском языке, как и в других языках, в тексте между предложениями формируются посредством прибавления дополнительных слов типа *анджа*, *инджа*, *ан* и так далее. Эти связи могут сформироваться как в сложном предложении, так и в рамках текста. В этой функции больше используются слова *آنجا* (анджа) и *اینجا* (инджа).

دیگر در خانه دلتنگ نبود و ماندن در آنجا آزارش نمی داد.

(6, s. 98)

Он больше не скучал дома, и пребывание там уже не приносило ему боль.

وقتی از جلوی رستوران نایب رد شدیم یاد روزی افتادم که با امیر محمد آنجا غذا خوردیم.  
[5, c. 308].

Я вспомнил день, когда обедал вместе с Амиром Мохаммедом, когда проходил мимо ресторана

ساعتی بعد او مرا به جنگل برد و در آنجا آنقدر اکسیژن به خوردم داد که کم مانده بود جرنی از هوا شوم.

[4, c. 428].

Через час он отвел меня в лес и там я поглотил столько кислорода, что чуть не превратился сам в частицу воздуха.

В вышеуказанных примерах слово *анджа* во всех случаях использовано для обозначения пространства. Это слово использовано в значении слова, обозначающего место. Это слово также является связующим звеном между предложениями в качестве обозначения пространственных отношений. В первом предложении слово «андже» заменяет слово «хане», тем самым обозначает пространственную линию между двумя предложениями. В отличие от первого предложения, *анджа* используется вместе с предлогом *дэр*. Несомненно, что здесь бросается в глаза определенное грамматическое несоответствие, однако на самом деле с семантической и логической точки зрения подобное состояние имеет свое объяснение. Так, пространственное значение имеет лишь слово «анджа», однако подобное состояние имеет свое объяснение также и с семантической и логической точки зрения. Так, слово «анджа» здесь имеет пространственный смысл, в то же время сказуемое этого предложения также требует пространственного значения, потому и преодолевается необходимость применения предлога. Однако в первом и третьем предложениях применение *гошма* (послелог) необходимо, поскольку уточняется смысл.

В третьем предложении слово «анджа» заменено словом «джангал», потому здесь необходимо уточнение. Это относится и первому предложению.

В некоторых случаях в подобной функции выступает указательное местоимение *ан*. *Bəzi hallarda bu funksiyada an işarə əvəzliyi çıxış edir.*

باراهنمایی پرستار وارد اتاقی که بهناز در آن بستری بود، شدیم.

(4, s. 486)

В сопровождении медицинской сестры мы вступили в палату, где находилась Шахназ (буквально: в палату, где была уложена Шахназ).

خانه ای که در آن زندگی می کردند اجاره ای بود.

(6, s. 8)

Квартира, в которой они жили, была съемная (буквально: дом, в котором они жили...).

В вышеприведенных предложениях ан заметил слова пространственного значения, в итоге сформировалась линия в рамках пространственных отношений. Вместе с тем следует отметить, что знак ан в подобной функции выступает в редких случаях, эта функция в основном реализуется словами «инджа» и «анджа».

Все вышеуказанное относится к формированию пространственных отношений в рамках одного предложения. Вместе с тем следует подчеркнуть, что подобная связь реализуется на уровне текста подобным образом.

آن جایک خانه ی دوطبقه ی نویست متری بود که در یکی از نقاط مرکزی شهر تهران ساخته شده بود.

[6, с. 6].

В одной из центральных частей города Тегерана находился двухэтажный дом длиной двести метров.

دنبالش رفتیم و وارد یه سالن دیگه شدیم ... خانم اونجا کنار پنجره تشریف دارن، ببخشید خانم اینقدر اینجا بزرگه که چشم ماته سالن رو نمی بینه.

(7, s. 55)

Мы пошли вслед и вошли в другой зал. Женщина стояла рядом с окном этого зала. Простите, госпожа, здесь так просторно, что не видно конца зала.

دلت برای ایران تنگ نشده؟ نمی خواهی بری یه سر به پدر و مادرت بزنی؟ چیزی اونجا ندارم که دلم رو بهش خوش کنم

[7, с. 98]

Ты не соскучился по Ирану? Не хочешь пойти навести отца и мать? Там нет ничего, что порадовало бы меня.

همیشه مردم داروهای کمیاب رو که می خوان نامه می نویسن به یکی از فامیلاشون تو خارج که از اونجا براشون بفرسته. حالا تو هم نامه بنویس ایران برات این چیزا رو بفرستن اینجا.

(7, s. 52)

Люди всегда пишут письмо одному из своих зарубежных родственников, чтобы им привезли оттуда редкие лекарства. А теперь и ты напиши в Иран, чтобы тебе также привезли сюда эти вещи.

راستش اصلا دلم نمی خواد از این جا بره. دلم می خواد آخرین شاتسم رو برای نگاه داشتنش توی ایران امتحان کنم و در این راه تو باید کمک کنی.

(6, s.14)

По правде говоря, совсем не хочу, чтобы он отсюда ушел. Чтобы оставить его в Иране, хочу испытать последний шанс, помочь ему на этом пути.

Слово «анджа», использованное в первом предложении, заменяет слово, которое обозначает пространственную величину в предложении. Через это слово между предложениями в тексте формируется пространственная линия.

Во втором предложении слова «анджа» и «инджа» заменили однотипное слово пространственного значения (سالن).

В третьем предложении слово «анджа» заменило слово «Иран». В четвертом предложении слова «анджа» и «инджа» использовали слово в значении «зарубежная страна». В последнем предложении «инджа» заменило слово «Иран».

Как уже отмечалось, эти слова в тексте создали связь в пространственном значении между предложениями в тексте.

Так же, как пространственные отношения выражают связь между отдельными словами и элементами, в некоторых случаях это происходит и без их участия. Иными словами, в каждом предложении, абзаце или тексте в той или иной форме есть слова и элементы, выступающие в качестве указателей на пространственные отношения. Но в ряде случаев пространственное отношение может выражаться и без использования для этого слова, выражающего пространство. Естественно, что в таком случае общее содержание текста выступает в качестве выразителя пространства.

حاج رضا در حالی که لیخنند زنان یلدا را نگاه می کرد، شاید از آن همه شوز و هیجان یلدا به وجد آمده بود، گفت: عزیزم، یلدا جان! راستش می خواستم راجع به مطلب مهمی باهات صحبت کنم، اما اول برو لباست رو عوض کن و غذات رو بخور، پروانه خانم غذای خوشمزه ای درست کرده.

(6, s. 7)

Гадж Рза, улыбаясь, показался, глядя на Ялду. Ялда же от волнения пришла в восторг, он сказал: Ялдочка, дорогая, честно говоря, я пришел поговорить по важному делу, однако вначале пойти сменить одежду и поешь. Первана ханум приготовила что-то вкусненькое.

В данном абзаце не использовано слово, обозначающее конкретное пространство, однако при рассмотрении общего содержания можно прийти к выводу о том, что глаголы указывают на то, что действие происходит в каком-то пространстве.

یک هفته بود که یلدا حاج رضا را در جریان تصمیم خود قرار داده بود و او هم با شهاب قرار تلفنی گذاشته بود و با مخالفت شدید شهاب رو به رو شده بود. اما در آخر توانست با میان کشیدن قضیه ی ارثیه و بخشیدن یک سوم از اموالش او را راضی به این کار بکند. بنابراین قرار شد که یلدا و شهاب برای اولین بار هم دیگر را ببینند و صحبت هایشان را بکنند.

(6, s. 39)

Вот уже неделя, как Ялда дала знать Гаджи Рзе о принятом решении, а тот передал Шахабу по телефону об этом. При этом он встретился с резким протестом Шахаба, но впоследствии, когда наследие и вещи были поделены на три части и одна из них была дарована ему, он со всем согласился. В конце концов, было принято решение о том, чтобы Ялда и Шабан встретились лично и поговорили.

В этом абзаце, взятом из текста, нет слова, конкретно обозначающего пространство. Однако глаголы (процессы), использованные в этой части,

связывают весь сюжет с каким-либо пространством, которое можно определить лишь в связи с общим текстом и его содержанием.

پروانه خانم با یک سینی چای آمد. حاج رضا چای را برداشت و روی میز گذاشت. پروانه خانم چای یلدا را هم روی میز گذاشت و گفت: یلدا جان، یک چیز گرم تر می پوشیدی.

(6, s. 13)

Первана ханум вошла (вступила) с целым подносом с чаем. Гаджи Рза забрал у нее чай, поставил на стол. Первана ханум поставила на стол чай для Ялды и сказала: Ялдоочка, тебе надо бы одеться потеплее.

В этом абзаце, в отличие от других подобных, использованы некоторые слова, обозначающие пространство, однако для того, чтобы понять,

в каком пространстве происходит действие, особых слов нет и об этом мы можем судить лишь на основании общего содержания.

**Выводы.** Долгое время в лингвистике конечной величиной считалось предложение (самой большой и основной). Впоследствии лингвистическая методика стала применяться к более крупным текстовым единицам, включая надфразовые соединения, а затем и к тексту в целом. Текст в настоящее время стал, наряду с литературной критикой, предметом исследования лингвистики. Вопросы пространственного развития содержания текста можно обозначать самыми различными формами, то есть словами или без них.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Золотова Г.А. Роль ремы в организации и типологии текста. Синтаксис текста. Москва: Наука, 1979. С. 113–133.
2. Белехова Л.И. К вопросу о синтаксических процессах, действующих в сложном предложении и в тексте // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. Сб. науч. статей. Киев: 1978, с. 206.
3. Москальская О.И. Грамматика текста, Москва: Высшая школа, 1981. 183 с.
4. آرزو رضایی، پیچک عشق، تهران، مهتاب، ۱۳۸۷، ص ۵۷۳.
5. پریماسراب، وقتی بزرگ شدم، تهران، ۱۳۹۰، ص ۴۲۸.
6. مریم ریاحی، همخونه، تهران، پرسمان، ۱۳۹۲، ص ۴۵۸.
7. مودب پور، شیرین، تهران، نیریز، تهران، ۱۳۸۸، ص ۵۲۸.

## РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1'373.23

### МЕТОД КОГНИТИВНОЙ СЕМАНТИКИ КАК ОСНОВА ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ВОПРОСОВ СОВРЕМЕННОЙ АНТРОПОНИМИКИ

### METHOD OF COGNITIVE SEMANTICS AS A BASIS FOR STUDYING THE ISSUES OF MODERN ANTHROPONOMY

Падура С.А.,

*аспирант кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев  
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

В настоящей статье рассматривается проблема изучения номинативных единиц, структурированных конструктом «наименования творческих коллективов». В статье теоретически обосновывается проблема изучения и анализ семантических единиц с точки зрения когнитивной семантики. Описываются разработанные отечественными и зарубежными научными студиями методики изучения современной антропонимики с точки зрения когнитивной семантики. Основным выводом, к которому приводит настоящее исследование, заключается в том, что метод когнитивной семантики позволяет изучить и описать слово с разных ракурсов, понять смыслы и значения, которые могут быть связаны не только с взаимодействием различных областей знаний, но и раскрыть их антропоцентрическую направленность.

Задача данной статьи – изучить и исследовать методологическую базу для лингвистического анализа конструкта «наименования творческих коллективов». Цель – изучить теоретическую часть научных работ, описывающих методы когнитивной семантики. В представленной работе с точки зрения когнитивной семантики изучается методика анализа лексических единиц и функционирования их в лингвокультурном и социальном контексте современного русского языка.

Выбор темы статьи обусловлен необходимостью изучения методов исследовательской работы при наличии большого разнообразия лингвистических методологий. Эволюционные процессы в обществе теснейшим образом связаны с развитием языка и получают в нем реальное и адекватное воплощение. Очевидным является тот факт, что изучение языкового пространства приводит к осмыслению процессов в социуме. Наименования творческих коллективов входят в структуру языка «поп-культуры», «музыкальной культуры», которые адекватно отображаются в процессах, происходящих в сознании современной молодежи. Научный интерес к анализу лексем, структурированных конструктом «наименования творческих коллективов», свидетельствует об актуальности данной проблемы не только в лингвистической, но междисциплинарных науках: психологии, социологии, культурологии. Характерные для наименований творческих коллективов динамические процессы неологизации, архаизации, синонимизации, эвфемизации делают эту проблему актуальной для современной лингвистики.

**Ключевые слова:** когнитивная семантика, ономастика, антропонимика, метод, лингвистика, философия науки, прагматика, наименование творческих коллективов.

У цій статті розглядається проблема вивчення номінативних одиниць, структурованих конструктом «найменування творчих колективів». У статті теоретично обґрунтовується проблема вивчення та аналіз семантичних одиниць із точки зору когнітивної семантики. Описуються розроблені вітчизняними і зарубіжними науковими студіями методики вивчення сучасної антропоніміки з точки зору когнітивної семантики. Основний висновок, до якого призводить справжнє дослідження, полягає в тому, що метод когнітивної семантики дозволяє вивчити і описати слово з різних ракурсів, зрозуміти смисли і значення, які не тільки можуть бути пов'язані з взаємодією різних областей знань, а й розкрити їх антропоцентричну спрямованість.

Завдання даної статті – вивчити і дослідити методологічну базу для лінгвістичного аналізу конструкта «найменування творчих колективів». Мета – вивчити теоретичну частину наукових робіт, що описують методи когнітивної семантики. У представленій роботі з точки зору когнітивної семантики вивчається методика аналізу лексичних одиниць і функціонування їх у лінгвокультурному і соціальному контексті сучасної російської мови.

Вибір теми статті зумовлений необхідністю вивчення методів дослідницької роботи за наявності великої різноманітності лінгвістичних методологій. Еволюційні процеси в суспільстві найтіснішим чином пов'язані з розвитком мови і отримують в ньому реальне і адекватне втілення. Очевидним є той факт, що вивчення мовного простору призводить до осмислення процесів у соціумі. Найменування творчих колективів входять у структуру мови «поп-культури», «музичної культури», які адекватно відображаються в процесах, що відбуваються у свідомості сучасної молоді. Науковий інтерес до аналізу лексем, структурованих конструктом «найменування творчих колективів», свідчить про актуальність даної проблеми не тільки в лінгвістичній науці, але і в міждисциплінарних науках: психології, соціології, культурології. Характерні для найменувань творчих колективів динамічні процеси неологізації, архаїзації, синонімізації, евфемізації роблять цю проблему актуальною для сучасної лінгвістики.

**Ключові слова:** когнітивна семантика, ономастика, антропоніміка, метод, лінгвістика, філософія науки, прагматика, найменування творчих колективів.



In this article, the problem of studying the nominative units structured by the construct «names of creative collectives» is considered. The article theoretically substantiates the problem of studying and analyzing semantic units from the point of view of cognitive semantics. Describes the methods developed by Russian and foreign scientific studios to study modern anthroponomy from the point of view of cognitive semantics. The main conclusion to which this study leads is that the method of cognitive semantics allows one to study and describe the word from different angles, to understand meanings and signification that can be related not only to the interaction of various fields of knowledge, but also to reveal their anthropocentric orientation.

The task of this article is to study and investigate the methodological basis for the linguistic analysis of the construct of the «naming of creative collectives». The goal is to study the theoretical part of the scientific papers describing the methods of cognitive semantics. In the work presented, from the point of view of cognitive semantics, the technique of analyzing lexical units and their functioning in the linguistic and social context of the modern Russian language is studied.

The choice of the topic of the article is due to the need to study the methods of research work in the presence of a wide variety of linguistic methodologies. Evolutionary processes in society relates to the development of language, and receive in it a real and adequate embodiment. Obvious is the fact that the study of linguistic space leads to a comprehension of processes in society. The names of creative teams are included in the structure of the language of «pop culture», «musical culture», which are adequately reflected in the processes occurring in the minds of modern youth. The scientific interest in the analysis of lexemes structured by the construct of the «name of creative collectives» testifies to the relevance of this problem not only in the linguistic but interdisciplinary sciences: psychology, sociology, and cultural studies. Characteristic for the names of creative teams, the dynamic processes of neologization, archaization, synonymization, euphemization make this problem relevant to modern linguistics.

**Key words:** cognitive semantics, onomastics, anthroponymics, method, linguistics, philosophy of science, pragmatics, name of creative collectives.

**Постановка проблеми.** Употребляя те или иные слова в речи, редко задумываемся над глубинными процессами, которые происходят в нашем сознании. Именно эти процессы могут представлять большой интерес для исследователя языка. В философии, лингвистике и психологии разработаны теории, помогающие раскрыть глубинный смысл языковых знаков. Значение слов, согласно одним теоретическим предпосылкам, объективируются и вербализуются в мире объективной реальности. По данным когнитивной семантики, значения слов формируются нашим сознанием. Противопоставляя два направления в семантике – реалистичную и когнитивную, мы приходим к мысли, согласно которой реалистичный подход позволяет анализировать семантические единицы, объективированные внешним миром. В терминах философии данное явление квалифицируется как реалистическая теория. Однако реалистическая теория не объясняет, как человек может понять значения разных слов. Харнад говорит: «Значения элементарных символов должны быть заземлены в перцептивных категориях. То есть такие символы, которые раскрываются только на основе их формы (т. е. синтаксически), а не «значения», могут и должны сводиться к несимвольным, сохраняющим форму представлениям» [1, с. 550]. Реалистичная теория отличается от теории когнитивной семантики, которая провозгласила своим основным лозунгом: «Значения находятся в «голове», то есть в сознании». Когнитивная семантика языка позволяет анализировать глубинные метафорически структурированные символы. И здесь для исследователя важно понимать, что анализируются когнитивные сущности, а не просто те

или иные синтаксические структуры. Языковая парадигма, анализирующая глубинные процессы в языке и сознании, определяется как концептуальная или когнитивная. Важным принципом когнитивной семантики является то, что ментальные конструкты нашего сознания объективируются и вербализуются в языке. Эти структуры так же, как и любое слово в языке, создаются, когда мы воспринимаем – видим, слышим, прикасаемся и т. д. Если я увижу «Рекса», я вижу его как собаку, так как восприятие его для меня сочетается с когнитивной структурой в моей голове, что является концепцией собаки. В моей умственной классификации разных животных есть «схема» для того, как выглядит собака. Эта схема – это самый смысл слова «собака» в соответствии с познавательной семантикой. Следует отметить, что, согласно теоретическим воззрениям когнитивистов никакая ссылка на реальность не нужна для определения значения лингвистического выражения. Джекендофф говорит: «Выражение на уровне концептуальной структуры просто является значением высказывания» [2, с. 123].

**Цель** – изучить теоретическую часть научных работ, описывающих методы когнитивной семантики.

**Изложение основного материала.** Когнитивная семантика, в отличие от более ранних семантических теорий, подчеркивает, что лингвистические значения не образуют независимую систему, но тесно связаны с другими когнитивными механизмами, в частности с восприятием. Реджир пишет следующее: «Идея состоит в том, что, поскольку приобретение и использование языка покоятся на экспериментальной основе и поскольку опыт мира фильтруется через экстра-

лингвистические способности, такие как восприятие и память, языковая необходимость находится под влиянием таких способностей. Поэтому мы можем рассчитывать на природу человеческой перцептивной и когнитивной систем, чтобы получить существенное значение для изучения самого языка. Одной из основных задач когнитивной лингвистики является выявление связей между языком и остальной частью человеческого познания» [4, с. 123].

Этот тезис доказывает тесную связь когнитивной семантики с психологическими категориями, позволяющими говорящему и воспринимающему чужую речь «схватывать» значение. Объясняется это тем, что когнитивные структуры связаны с перцепционными механизмами. К таким механизмам относятся «когнитивное ограничение». По Джекендоффу, это и «уровни умственного представления» [3, с. 16].

Существуют ровни, содержащие информацию, которая передается через язык и совместима с информацией из других периферийных систем. К таким системам относят видение, невербальное прослушивание, запах, кинестезию и т. д. «Если таких уровней не было, было бы невозможно использовать язык для сообщения сенсорного ввода. Мы не могли бы говорить о том, что мы видим и слышим. Точно так же должен быть уровень, на котором лингвистическая информация совместима с информацией, передаваемой в моторную систему, в целях учета нашей способности выполнять заказы и инструкции» [3, с. 17].

Направление не только в западной лингвистике, но и в рамках более широкой области, известной как когнитивная лингвистика, основной своей задачей которой является семантическое описание языка, определяется термином «когнитивная семантика» [5, с. 13].

Когнитивная лингвистика как научное направление возникла относительно недавно. Симпозиум в Дуйсбурге весной 1989 года, организованный Рене Дирвеном (Дуйсбургский университет, Германия), знаменовал собой начало эпохи когнитивной семантики как науки. С выходом в свет журнала «Когнитивная лингвистика», который признан лучшим современным лингвистическим изданием. Редактором до последнего времени был Дирк Герартс, ученый из Лувенского университета, Бельгия. В указанном журнале стали публиковаться научные труды по проблеме «Исследования по когнитивной лингвистике». Отметим, что современное понимание семантики в целом и когнитивной семантики в частности связывают с теоретическими основами аналити-

ческой философии Готлоба Фреге и его логико-семантических идей. Впервые в своих работах Г. Фреге противопоставил «поверхностный» грамматический анализ «глубинному» логическому анализу языка. Синтаксис, структурированный средствами выражения языковых единиц, и семантика, раскрывающая смыслы и значения этих единиц, в работах философа были разграничены и носили самостоятельный характер. Согласно Г. Фреге собственное имя всегда обозначает определенный предмет и в то же время выражает некий смысл, который характеризует значение имени [14, с. 49].

Л. Витгенштейн в «Логико-философском трактате» рассматривал язык как объединяющий центр двух основных проблем. Основная идея сфокусирована на проблеме, что является природой языкового знака: логические истины или же сознание. Необходимо подчеркнуть, что этот вопрос остается актуальным и сегодня. Научная проблема, что представляет собой сознание, все еще остается не решенной. Изложенное не противоречит тому, что когнитивистика напрямую изучает все, что связано с сознанием человека, а семантика – смыслы, что в большей мере связывает ее с задачами логики [9].

Л. Витгенштейн определяет язык как универсальное и всеохватывающее средство, способное отображать окружающий мир. Средство, позволяющее актуализировать и объективировать структуры языка, адекватно отраженные в человеческом сознании. Философские основания современного лингвистического анализа приводят нас к факту разделения Фернандом де Соссюром лингвистики на «внешнюю» и «внутреннюю». Его базовая концептуальная теория основана на том, что язык (код, система знаков) является отправной точкой в изучении речевой деятельности, и только язык вносит единство в эту многомерную деятельность, не доступную человеку в её целостности [12]. Язык – феномен, идеальный и объективный. Вполне справедливо, что его устройство не дано исследователю в непосредственном наблюдении. Научная гипотеза, согласно которой язык представляет собой систему уровней, а содержание единиц этих уровней может быть описано лингвистически релевантными параметрами («значимостями»), оправдана многочисленными исследовательскими работами. В этой связи необходимо отметить, что и взгляд структуралистов на язык как на «слепок логики», внутренне присущей мышлению и внешне проявляющейся в языке, считается доказанным. Такая точка зрения на проблемы

языка, которая, как представляется, продолжает носить дискуссионный характер, в свое время Э. Бенвенистом было определено как «наивные воззрения» [10, с. 68].

Как известно, в конце XX века перед наукой о языке встали такие проблемы, решить которые в рамках сложившихся к тому времени направлений (структурной лингвистики, генеративной грамматики) было невозможно. Категоризация, в частности, являясь результатом мыслительной деятельности, объединяет предметы действительности на основе логики, но не формальной (по правилу эквивалентности в рамках вида и рода), а естественной для данного социума логики жизни (здравого смысла) и представлений о ней (мифологии) [11, с. 119].

Всё изложенное можно увязать также с актуализацией современной лексики, которые квалифицируются как сленг. Употребление в речи сленга является свидетельством не только возможности привлечь внимание слушателя, но и того, что новые сленговые слова также появляются на основе уже существующих. А этот факт говорит о расширении лексических значений и семантических дериваций языка [11, с. 119]. С точки зрения когнитивной семантики сленговые, заимствованные или новые слова являются носителями структурированных глубинных социокультурных смыслов. Например, метафорически структурированные слова «железо» в значении «компьютер» или «врезать» как «ударить по лицу» и т.п. Слово «железо» считается заимствованным из неизвестного восточного языка. Как известно, оно объективируется и такими значениями, как «сталь» и «чугун», поскольку в бытовых условиях стальные и чугунные изделия называются «железом». Этим словом вербализуется процесс, который определяется значением «ковать медные изделия,ковка предметов домашнего обихода» и т. д. Рассматриваемое слово несет в себе амбивалентный скрытый смысл, употребляется со знаками положительной и отрицательной коннотации, метафорически структурировано. Сравним: железная воля, железный характер; «За горячее железо не хватайся». Выражение «Куй железо, пока горячо, или пока не остыло, или пока кипит» структурируется смыслом: успеть сделать что-то важное, нужное, необходимое, пока есть некая сила. Таким образом, вторичная номинация компьютера как железа структурируется смыслом «предмет, обладающий определенными качествами, свойствами, характеристиками. С одной стороны, силой, мощью, надежностью, с другой – возможностью утраты этих качеств и свойств».

Фразеологические единицы, структурированные базовым компонентом «железо», вербализуются смыслом «менять свою форму, качество, свойство под воздействием каких-то сил – давления, натиска» и т.д. Сравним: «В горне и железо плавится» = «В огне и железо плавко» = «В горну и железо надсядется»; «Вскипело б железо, а молоток сыщется»; «Ест, как ржа железо»; «Женское сердце – что ржа в железе». Из изложенного следует, что ментальный конструкт «железо» несет в себе метонимический глубинный структурированный амбивалентный образ «сильный // слабый» [16].

Когнитивная семантика – раздел когнитивной лингвистики, объектом изучения которой являются знания и представления носителей культуры о внеязыковой действительности, отраженные в единицах языка. Для когнитивной семантики одинаково важно выявить типологию знаний, различия в способах их хранения в сознании и в формах выражения в речи. Особый вид знания, который по определению И.А. Бодуэна де Куртенэ, называется «языковым», содержит в себе «все области бытия и небытия, все проявления мира» [6, с. 231], мотивирующие и направляющие сочетаемость слова (субстантива) в речи [6, с. 242]. Через языковое знание раскрывается языковая картина мира. К базовым понятиям когнитивной семантики относятся «гештальт», «категория», «прототип», «концепт», «фрейм», которые отражаются в антропоцентрических моделях хранения знаний, семиотизированных фрагментах действительности [15, с. 45]. Когнитивные структуры проистекают из опыта человека, культурного в том числе. Этот опыт способствует взаимопониманию в коммуникативной деятельности. Знание внеязыковое (энциклопедическое) не должно противопоставляться знанию языковому, которое понимается структурной семантикой как пучок лингвистически релевантных (оппозитивных, реляционных) признаков, комбинацией которых может быть передано значение слов и предложений. Внеязыковое знание о мире должно включаться в содержание слова, поскольку, как и прагматические (коннотативные) элементы содержания, оно направляет сочетаемость лексических единиц языка в речи. Сочетаемость слов в речи направляется как системой значимостей, так и сложившимися в социуме представлениями о семиотизированных фрагментах действительности (коннотациями с позиции говорящего) [6, с. 305]. Для описания семиотизированных фрагментов действительности, анализа метафорически структурированных ментальных конструктов может

быть использован метод когнитивного моделирования, который позволит глубже изучить объект исследования. Репрезентируемый материал когнитивного моделирования – высказывания (например, предложения метафорического тождества, тавтологии), и непосредственный объект концептуального анализа может быть изучен с точки зрения сочетаемостных компонентов субстантивных конструкций (генитивные метафоры, синтагмы с вторичными предикатами – дескриптивные прилагательные и глаголы физического действия), в первую очередь – абстрактных, среди которых главным образом и выделяются «ключевые слова» культуры. Метод концептуального анализа нацелен на то, чтобы выявить имплицитные смыслы слова на основе буквального прочтения вторичных предикатов абстрактных субстантивов, выведения их вещных коннотаций (проективных смыслов). Одна из главных целей концептуального анализа – обнаружение текстопорождающих ассоциативных параметров абстрактных сущностей, которые одновременно являются мерой семантической (включающей и прагматическую) общности содержания их имен.

Идея эта является центральной для всего направления когнитивной лингвистики, она обсуждается во многих фундаментальных работах этого направления. Утверждается, что при восприятии речи человек использует те же механизмы, что и при восприятии вообще – зрительном восприятии или восприятии, скажем, музыки. Отсюда и научный интерес к междисциплинарным областям лингвистики. К исследователям, использующим материал славянских языков, следует отнести Б. Рудзку-Остин, Л. Янда, А. Ченки. Рассматриваемые явления могут и должны носить универсальный характер. Привлекательным является суждение, согласно которому нет и не может быть автономного синтаксиса. Такой подход исключает автономность лингвистики как науки и автономность ее отдельных областей [6, с. 345]. Бесспорным является и тот факт, что если речь идет о каких-то общих языковых правилах и принципах, на которые эти правила опираются, то это должны быть семантические правила. Когнитивный подход в лингвистике главным образом предполагает главенство семантики (когнитивной семантики), которая определяется поведением лексем, их частей и сочетаемостным потенциалом, конструкций, предложений и т. д. Представляется правильным, когда общие и частные семантические исследования способствуют описанию, классификации, анализу структурных компонентов языковых единиц. Из изложен-

ного следует, что структуризация языковых единиц должна быть отражена через призму антропоцентрической парадигмы. И здесь, думается, происходит «встреча» когнитивной семантики с реалистичной традицией [6, с. 356].

Когнитивная лингвистика опирается на изучение концептуальной и эмпирической базы языковых категорий и понятий. Изучение языковых форм происходит не само по себе, а с позиции того, как эти языковые формы отражают определенное видение мира человеком и способы его концептуализации в языке, общие принципы категоризации и механизмы обработки информации. Для исследователя интересна сама постановка проблемы: как в языке, в его структурных компонентах может отражаться весь познавательный опыт человека и как окружающая среда влияет на сознание человека [7, с. 6].

В отличие от традиционной лингвистики, которая базировалась на логико-понятийном моделировании связи языка и познания, в когнитивной лингвистике возникает и развивается так называемый «экспериментальный» подход, который учитывает особенности как теоретического, так и обыденного познания [13, с. 678]. Этот подход тесно связан с теорией прототипов и категоризации (Э. Рош, Дж. Лакофф), теорией выделенности (Р. Лэнекер), а также конкретизации и фокусировки внимания (Л. Талми, Ч. Филмор) [14, с. 24].

Главное отличие экспериментального подхода от логического заключается в том, что первый базируется на опыте взаимодействия с окружающим миром, а не на логических правилах. Так, например, логическая характеристика слова «чашка» будет следующей: «небольшой сосуд для питья округлой формы, обычно с ручкой» [13, с. 680]. Если же рассматривать это слово с точки зрения экспериментального подхода, то в сознании человека, описывающего этот предмет, всплывёт образ цвета, размера, удобства или неудобства формы чашки. Кто-то, по всей видимости, представит кофейную, чайную чашку, «любимую» чашку, события или эпизод жизни, связанный с конкретным предметом. Очевидно, что в такой ситуации тесно связаны денотат с сигнификатом, т. е. обозначаемое с понятийным содержанием знака. Важно отметить, что с гносеологической точки зрения сигнификат представляет отражение в человеческом сознании свойств денотата. Сказанное не противоречит тому, что факторы, выделяемые всеми, относятся к общему, универсальному опыту знания, а личные – к субъективному опыту. Личные факторы обусловлены непосредственному познанию мира. С помощью



человеческого опыта идентифицируются увиденные впервые предметы, сравнивают их со «стереотипами», хранящимися в памяти.

Другими словами, понятийное содержание сознания в терминах логико-философской мысли квалифицировались как «смысл» (Г. Фреге), «интенционал» (Р. Карнап), «значение» (У. О. Куайн), «концепт» (А. Чёрч). Идеальное психическое образование, получившее определение «означаемое» в работах Ф. де Соссюра. Отметим, что традиции эти восходят к средневековой схоластической логике 12 века, в частности к работам Иоанна Солсберийского, впоследствии нашедшим продолжение в 20 веке в научных трудах Ч. У. Морриса. Является ли концепт идеальным психическим конструктом и противопоставляется ли он материальному – вопрос, который все ещё остаётся открытым, вызывает научный интерес не только логико-философских студий, но и лингвистических. Подходя вплотную к проблеме, что следует понимать под термином «концепт», необходимо определить отличие «концепта» от «понятия».

Н.Н. Болдырев квалифицируя «концепт» и «понятие», объясняет разницу между ними и выделяет главное их отличие. Как считает указанный автор, «понятие – рациональный, логически осмысленный концепт. Оно возникает на основе выделения и осмысления существенных характеристик предметов и явлений, в результате постепенного отвлечения от их второстепенных, индивидуальных признаков, т. е. в результате теоретического познания. Концепт – результат когниции» [8, с. 24]. Другими словами, под когнициями следует понимать знания, познания, весь арсенал человеческого знания об окружающем его мире.

Изложенное неизбежно подводит к мысли, согласно которой изучение наименований возможно на глубинном ментальном уровне, используя для исследования когнитивный метод, позволяющий выявить особенности структуризации компонентов лексической системы, объективированной и категоризированной концептом «наименование творческих коллективов».

Для настоящего исследования остается актуальной проблема, какой объект подлежит анализу нарицательное имя или собственное. Как указывал Г.В. Колшанский, любой объект реальной действительности может быть назван как нарицательным, так и собственным именем [10, с. 68]. Зависит это от ряда экстралингвистических факторов, среди которых доминирующую роль играет коммуникативная потребность в обозначении именуемого объекта как индивида или

отдельно взятого конкретного предмета в окружении общающихся друг с другом партнеров. Конечно, последнее не должно пониматься буквально. Согласно теории познания в понятие «окружающий человека мир» входят не только люди, животные и конкретные предметы бытового, служебного и иного назначения, реально осязаемые и воспринимаемые с помощью данных человеку чувств – зрения, слуха, обоняния, тактильного ощущения и вкуса. В это понятие включаются также объекты, познаваемые в процессе обучения или самостоятельного изучения посредством чтения учебной, специальной, а также справочной литературы. Они могут стать результатом приобретения и расширения знаний об объективном мире. Благодаря средствам массовой коммуникации получить практически неограниченные пространственные и временные возможности, позволяющие снабдить пользователей информацией, закодированной и хранимой в памяти сети Интернет.

Решение некоторых спорных вопросов, не нашедших пока однозначного ответа в ономастике как науке о собственных именах, а также выделение и описание комплекса проблем, присущих современному русскому антропонимикону, имеют безусловную общетеоретическую значимость для лингвистической науки в целом. Изучение наименований творческих коллективов можно рассматривать как часть описания особенностей функционирования русской антропонимии в синхронии и выявление тенденций современного имянаречения в русскоязычном ареале. Указанные проблемы являются основным предметом данной научной статьи; думается, частичное их разрешение является свидетельством научной новизны работы.

Историческая ретроспектива и особенности когнитивной семантики рассматриваемого научного объекта, а именно наименования творческих коллективов напрямую связаны еще с одной деятельностью сознания, творческой деятельностью как таковой. Творчество, в первую очередь, исследуется в нейрофизиологической перспективе как единая конструкция. Творческое мышление возникает благодаря динамическому взаимодействию между несколькими когнитивными процессами. Творческий процесс в целом имеет сложную когнитивную структуру; данный научный объект, конечно, представляет научную ценность, но не является предметом нашего исследования. Необходимо говорить также об аспекте эмпирического исследования в когнитивной семантике, то есть не просто спекулятивного

рассмотрениях синтаксических или лексических структур, но и сбора конкретных примеров и выявления логических смыслов и фундаментов построения творческого процесса наименования.

Эмпирическая работа в когнитивной семантике затрагивает широкий спектр вопросов, имеющих отношение к «когнитивной семантике». Очевидным является тот факт, что еще не принята попытка сформулировать всеобъемлющую идеальную модель, которая могла бы быть изучена и описана. Данный факт объясняется тем, что эмпирически ориентированные исследования в когнитивной семантике все еще находятся в начале своего пути. Существующие и признанные концепции (с точки зрения набора операций) должны выполняться для идентификации и изучения явлений, лежащих в их основе. Привлекательной представляется мысль, согласно которой переход текущего теоретического дискурса в когнитивной семантике к метафизическому уровню должен вдохновлять исследователей на расширение этих методов. Очевидно, что поиск новых методов когнитивной семантики способствует расширению знаний о предмете мысли на глубинном ментальном уровне. Уже сегодня когнитивная семантика ориентирована на методологию выявления смыслов, которые тесно связаны с культурными, социальными и нейрофизиологическими процессами творчества. Рассматривая и анализируя структуры наименований, исследователю необходимо использовать эмпирический метод когнитивной семантики для выявления фундаментальных смыслов именованного творческих коллективов в русском языке.

Когнитивные структуры проистекают из опыта человека. Общеизвестно, что культурное взаимопонимание и взаимодействие возможно в коммуникативной деятельности. Знание внеязыковое (энциклопедическое) не должно противопоставляться знанию языковому, которое понимается структурной семантикой как пучок лингвисти-

чески релевантных (оппозитивных, реляционных) признаков, комбинацией которых может быть передано значение слов и предложений. Внеязыковое знание о мире должно включаться в содержание слов, поскольку, как и прагматические (коннотативные) элементы содержания, оно структурирует сочетаемостные элементы лексических единиц в речи. Сочетаемость слов в речи направляется как системой значимостей, так и сложившимися в социуме представлениями о семиотизированных фрагментах действительности (коннотациями с позиции говорящего). Материалом когнитивного моделирования являются высказывания (например, предложения метафорического тождества, тавтологии), а непосредственным объектом концептуального анализа – сочетаемость субстантивов (генитивные метафоры, синтагмы с вторичными предикатами – дескриптивными прилагательными и глаголами физического действия), в первую очередь абстрактных, среди которых главным образом и выделяются «ключевые слова» культуры.

Метод концептуального анализа позволяет выявить имплицитные смыслы слова на основе буквального прочтения вторичных предикатов абстрактных субстантивов, выведения их вещных коннотаций (проективных смыслов). Одна из главных целей концептуального анализа – обнаружение текстопорождающих ассоциативных параметров абстрактных сущностей, которые одновременно являются мерой семантической (включающей и прагматическую) общности содержания их имен.

**Выводы.** Таким образом, метод когнитивной семантики позволяет изучить и описать слово с разных ракурсов, понять смыслы и значения, которые могут быть связаны не только с взаимодействием различных областей знаний, но и раскрыть их антропоцентрическую направленность, показать связь с творческими процессами деятельности сознания человека.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Harnad S. *Categorical Perception*. Cambridge University Press, Cambridge. 1987. P. 550.
2. Jackendoff R. *Semantics and Cognition* / R. Jackendoff. MIT Press. Cambridge, MA. 1983. P. 123.
3. Jackendoff R. *Semantics and Cognition* / R. Jackendoff. MIT Press. Cambridge, MA. 1983. P. 16–18.
4. Regier T. *The Human Semantic Potential: Spatial Language and Constrained Connectionism*. Cambridge, MA. MIT Press. 1996. P. 123.
5. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной семантики Изд. РАН, СЛЯ. 1997 г. Т. 56. № 1. С. 11–21.
6. Бодуэн де Куртенэ И.А. Языкознание, или лингвистика, XX века. Количественность в языковом мышлении // Избранные труды по общему языкознанию. Т. 2. М., 1963 г. С. 391.
7. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Front Cover. Direct media, Apr 18. 2016. P. 163. P. 6.

8. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Front Cover. Direct media, Apr 18. 2016. P. 163. С. 24.
9. Витгенштейн Л. Избранные работы. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. С. 440.
10. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. М.: Наука, 1975. 232 с. С. 68.
11. Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX – XXI веков / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. М.: Языки славянских культур. 2008. С. 119.
12. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. М., 1977. С. 696.
13. Словарь современного русского литературного языка: в 4-х т. / под ред. А.П. Евгеньевой. М.: Русский язык. 1988. Т. 4. С. 800.
14. Шульгина Е.Г. «Трихотомия Фреге» и теоретико-игровая семантика // Анализ знаковых систем. История логики и методология науки: Тезисы докладов IX Всесоюзного совещания. Киев. 1986. С. 49.
15. Чернейко Л.О. Базовые понятия когнитивной лингвистики в их взаимосвязи // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 30. М. 2005. С. 43–73.
16. Пословицы и поговорки. Железо. URL: [http://uznayslovo.ru/sarticles.php?id\\_theme=794](http://uznayslovo.ru/sarticles.php?id_theme=794).

## РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.112.2:82-1

### ВЛАСТИВОСТІ ІДЮСТИЛЮ ЙОАХІМА РІНГЕЛЬНАТЦА THE CHARACTERISTICS OF THE IDIOSTYLE OF JOACHIM RINGELNATZ

**Бандурко З.В.,**  
*викладач кафедри німецької та романської філології  
Херсонського державного університету,  
аспірант кафедри німецької філології та перекладу  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті розглянуто властивості ідіостилю Й. Рінгельнатца як представника мистецького напрямку «Нова діловитість». Поезії Й. Рінгельнатца притаманні фактичність, об'єктивність, точність, лаконічність, повсякденність, іронічність, біографічність, про що свідчить використання топонімів, етронімів, фітонімів, морської термінології тощо. Мова поезії Й. Рінгельнатца наближена до розмовної, відзначається використанням латинізмів, іншомовних слів, незначна кількість оказіоналізмів. Одиначні приклади фразеологізмів та символів, невелика кількість метафор та тропів відповідають естетичним принципам «Нової діловитості». Ритміко-композиційній будові поетичних текстів Й. Рінгельнатца властива складність.

**Ключові слова:** ідіостиль, Й. Рінгельнатц, композиція, лексика, «Нова діловитість», поетичний текст, ритм.

В статье рассмотрены свойства идиостиля Й. Рингельнатца как представителя художественного направления «Новая деловитость». Поэзии Й. Рингельнатца свойственны фактичность, объективность, точность, лаконичность, повседневность, ироничность, биографичность, о чем свидетельствует использование топонимов, этнонимов, фитонимов, морской терминологии и т.д. Язык поэзии Й. Рингельнатца приближен к разговорному, выделяется использование латинизмов, иностранных слов, незначительное количество окказионализмов. Единичные примеры фразеологизмов и символов, незначительное количество метафор и тропов соответствуют эстетическим принципам «Новой деловитости». Ритмико-композиционному построению поэтических текстов Й. Рингельнатца свойственна сложность.

**Ключевые слова:** идиостиль, Й. Рингельнатц, композиция, лексика, «Новая деловитость», поэтический текст, ритм.

The article describes the characteristics of the idiosyle of J. Ringelnatz as the representative of the cultural tenor "New Objectivity". Factuality, objectivity, accuracy, laconism, dayliness, irony, biography are peculiar to the poetry of J. Ringelnatz, which is testified by the usage of toponyms, ethnonyms, phytonyms, marine terminology etc. The language of the poetry of J. Ringelnatz is close to the spoken language. The usage of Latinisms and foreign terms, a trace of occasionalisms are notable. Single examples of phraseological units and symbols, trace of metaphors and tropes conform to the aesthetic principles of the "New Objectivity". Complexity resides the rhythmical and the compositional structure of the poetic texts of J. Ringelnatz.

**Key words:** composition, idiosstile, J. Ringelnatz, "New Objectivity", poetical text, rhythm, vocabulary.

**Постановка проблеми.** Йоахім Рінгельнатц (1883–1934 рр.) є відомим представником мистецького напрямку «Нова діловитість», який існував на початку ХХ століття у Німеччині за часів Веймарської республіки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** «Нова діловитість» займає чільне місце в історії світового мистецтва, що зумовило чималу кількість лінгвістичних та літературознавчих досліджень закордонних науковців. Окрема незначна кількість наукових розвідок присвячена й творчості Й. Рінгельнатца [4; 5; 6; 7].

**Постановка завдання.** Попри значну увагу науковців до даного напрямку у різноманітних

сферах мистецтва та філософії, у тому числі у літературознавстві, існує ще чимало питань, які потребують вирішення. Наразі бракує розвідок, присвячених дослідженню ідіостилю окремих авторів, зокрема М. Калеко, Е. Кестнера, Й. Рінгельнатца, як у межах окремих напрямків лінгвістики, так і у комплексному вимірі та в їх порівнянні.

З огляду на зазначене вище, доцільним вважаємо аналіз ідіостилю поетичних текстів М. Калеко, Е. Кестнера та Й. Рінгельнатца (мовних, лінгвопоетичних та прагматичних складових). Тому метою запропонованої статті є визначення основних характеристик та специ-



фічних рис ідіостилю Й. Рінгельнатца. Завдання статті полягає в аналізі мовних та лінгво-поетичних властивостей поетичних текстів Й. Рінгельнатца. Матеріалом дослідження слугують 216 німецькомовних лірико-поетичних текстів Й. Рінгельнатца із поетичних збірок автора, виданих у різні роки, та окремі поетичні тексти з мережі Інтернет.

**Виклад основного матеріалу.** Поетичні тексти М. Калеко, Е. Кестнера та Й. Рінгельнатца становлять частину літературного доробку напрямку «Нова діловитість», однак у поезії кожного з авторів знаходить своє відображення авторське світобачення, втілене у мовних знаках та особистій манері письма.

Як відомо, стиль письменника створює та відтворює індивідуально-виразні якості та співвідношення речей-образів, типові для творчої системи саме цього митця та відтворюється засобами ідіолекту, який є сукупністю мовних засобів індивідуального мовлення [1, с. 128, 211]. Окрім того, «майстер слова... намагається «видобути» з кожної мовної одиниці максимальний семантико-стилістичний ефект і разом з тим уміло реалізувати її експресивні потенції. Лише тоді авторське висловлення вражає своєю точністю та образністю. Якщо вдається таке щасливе поєднання..., тоді можна говорити про індивідуальний стиль мовлення (ідіолект)» [2, с. 27].

Своєрідність поєднання авторських емоцій та інтенцій із можливостями мови й поезики створює точність та образність кожного окремого висловлення та поетичного тексту у цілому, а отже, ідіостиль кожного автора.

Поезії Й. Рінгельнатца притаманні фактичність, об'єктивність та точність, лаконічність, іронічність та повсякденність. Його «поетичні тексти віддзеркалюють власне різноманітне життя у багатьох нюансах, оскільки Й. Рінгельнатц, який постійно писав та описував, «стискував» своє життя. Місцевості, міста та люди, про які він дізнавався, можна знайти у його поетичних текстах, де виникла яскрава мозаїка спогадів» [7, с. 85]. У ліриці Й. Рінгельнатца лише зрідка є довгі рядки або довгі слова у римі, хоча для нього характерна складна структура метру. Його поетичні тексти часто нагадують ескізи, нариси, написані під впливом певних подій або вражень, які пережив автор, наявна і філософічність, яка часто проявляється в останніх рядках поетичного тексту [7, с. 86].

Одну із головних властивостей поезії Й. Рінгельнатца становить значна біографічність, яка, на відміну від творчості М. Калеко

та Е. Кестнера, передається найбільше у ліриці Й. Рінгельнатца.

Про все це свідчить, зокрема, чимала кількість лексичних одиниць, які позначають топоніми, етноніми, фітоніми, зооніми та орнітоніми, а також хрематоніми (сукупність власних назв окремих унікальних предметів, витворів людини або природи; тотожні власні назви серій предметів з однаковими денотатами [3, с. 103]), переважна більшість яких властива не лише Німеччині, але й віддзеркалює різноманітність усього світу:

*Daddeldu ging nachmittags wieder an Land,  
Wo er ein Renntiergeweih, eine Schlangenhaut,  
Zwei Fächerpalmen und Eskimoschuhe erstand.  
Das brachte er aus Australien seiner Braut.*

(Ringelatz, „Vom Seemann Kuttel Daddeldu“);  
*Er schenkte ihm Feigen und sechs Stück Kolibri*  
<...>

(Ringelatz, „Die Weihnachtsfeier des Seemanns Kuttel Daddeldu“);

*Die andre Seite – gab sie an –  
Sei das Gebirge Hindostan  
Und ihre große Rundung sei  
Bestimmt die Delagoabai.*

*Von ihrem schmalen Ende vorn  
Erklärte sie, es sei Kap Horn.* (Ringelatz, „Die Badewanne“);

*Es stehen die Litfaßsäulen  
Verstreut, den Leuchttürmen gleich,  
Und lassen vom Wind sich umheulen  
Und werden im Regen ganz weich.* (Ringelatz,

„Die Litfaßsäulen“);

*Als ich abends den Zoo verließ,  
Entdeckte ich noch ein Tier. Das hieß  
Thar;*

*Himalaja. Es war  
Wunderbar.* (Ringelatz, „Thar“);

*Die Nacht war kalt und sternenklar,  
Da trieb im Meer bei Norderney*

*Ein Suahelischnurrbarthaar.* (Ringelatz, „Logik“);

*Man baute um mich eine Art von Dock.  
Mit Strebestützen im 16. Stock*

*Eines Wolkenkratzers von Rockefeller.* (Ringelatz, „Der Athlet“).

Оскільки Й. Рінгельнатц довгий час працював мореплавцем, у його поетичних текстах можна зустріти морську термінологію різноманітних сфер вживання:

*Das Schiff hatte Fässer geladen  
Und Passagiere im Zwischendeck.*

*Mittags stieg eine Negerin  
In das Matrosenlogis. / <...> /*

*Da legte die Kartenlegerin*

*Die Karten, die ihn betrafen,  
An Deck und murmelte vor sich hin.* (Ringelnatz,  
„Die Kartenlegerin“);  
*Natur gewordene Planken  
Sind Segelschiffe. – Ihr Anblick erhellt  
Und weitet unsre Gedanken.* (Ringelnatz,  
„Segelschiffe“);  
*Eine Bark lief ein in Le Haver,  
Von Sidnee kommend, nachts elf Uhr drei.  
Es roch nach Himbeeressig am Kai,  
Und nach Hundekadaver. / <...> /  
Ging er weiter – kreuzte topplastig auf wilder  
Fahrt.  
Achtzehn Monate Heuer hatte er sich zusammen-  
gespart.*  
(Ringelnatz „Vom Seemann Kuttel Daddeldu“);  
*Im Kielwasser eines Dampfers auf See  
Ersäuft ein vertrocknetes Röschen.*  
(Ringelnatz, „Lied aus einem Berliner  
Droschkenfenster“).

Певну незначну кількість поетичних текстів  
Й. Рінгельнатца за їх ідейно-тематичним спря-  
муванням вважаємо автобіографічними (4,62%),  
але лише умовно, оскільки не слід забувати про  
художню вигадку та ліричне «Я» поета, від імені  
якого ведеться розповідь, наприклад, поетичний  
текст „Meine alte Schiffsuhr“:

*In meinem Zimmer hängt eine runde,  
Alte, achteckige Segelschiffsuhr.  
Sie schlägt weder Glasen noch Stunde,  
Sie schlägt, wie sie will, und auch nur;  
Wann sie will. Die Uhrmacher gaben  
Sie alle ratlos mir zurück;  
Sie wollten mit solchem Teufelsstück  
Gar nichts zu tun haben.  
Und gehe sie, wie sie wolle,  
Ich freue mich, weil sie noch lebt. / <...> /  
Nachts, wenn ich still vor ihr hocke,  
Dann höre ich mehr als Ticktack.  
Dann klingt was wie Nebelglocke  
Und ferner Hundswachenschnack.  
Und manche Zeit versäume  
Ich vor der spukenden, unkenden Uhr;  
Indem ich davon träume,  
Wie ich mit ihr nach Westindien fuhr.*

У поетичних текстах Й. Рінгельнатца ми  
можемо знайти переважно окремі вислов-  
лення, які є можливим відображенням біографії  
письменника:

*Übrigens: Würzen liegt nicht weit daneben,  
Die Stadt, wo meine Mutter mich gear.  
(Ringelnatz, „Dresden“);  
(Die Herren erreichten ihr Zimmer nimmer.  
Eigentlich war die Sache noch schlimmer.*

*Ich selbst war nämlich bei den Studenten –  
Doch lassen wir es dabei bewenden.)  
(Ringelnatz, „Das Schlüsselloch“);  
Ach, ich hab' die ganze letzte Nacht  
Rumgegrübelt, was ich Dir  
Geben könnte. Schließ deshalb nur eine  
Allerhöchstens zwei von sieben Stunden,  
Und zum Schluß hab' ich doch nur dies kleine  
Lumpige beschißne Ding gefunden.  
Aber gern hab ich für dich gewacht.  
Was ich nicht vermochte, tu du's: Drücke du  
Nun ein Auge zu.  
Und bedenke  
Daß ich Dir fünf Stunden Wache schenke.  
Laß mich auch in Zukunft nicht in Ruh.  
(Ringelnatz, „Zu einem Geschenk“);  
Das Schiff, auf dem ich heute bin,  
Treibt jetzt in die uferlose,  
In die offene See. – Fragt ihr: "Wohin?"  
Ich bin nur ein Matrose. (Ringelnatz, „Schiff“);  
Ein betrunkenen, lachender Neger  
Schenkte dich mir; du lustiges Kleines, <...>.  
(Ringelnatz, „An meinen Kaktus“).*

У цілому поетичні тексти Й. Рінгельнатца  
мають громадянське (46,76%), філософське  
(28,71%) та урбаністичне (7,41%) ідейно-тема-  
тичне спрямування.

Мова поезії Й. Рінгельнатца значно наближена  
до розмовної, про що говорить використання слів,  
словосполучень розмовної лексики, навіть фамі-  
льярних та грубих слів, у тому числі несхваль-  
ного чи зневажливого значення:

*„Sie faule, verbummelte Schlampe!“  
sagte der Spiegel zur Lampe. (Ringelnatz, „Lampe  
und Spiegel“);  
Ich gebe zu, daß ich den Anlaß gab.  
Ich war besoffen wie noch nie seit Wochen.  
Verzeiht mir, was ich ge-, zer- und verbrochen  
Und daß ich Fips mit Wachs beträufelt hab'.  
(Ringelnatz, „Entschuldigungsbrief“);  
Und wenn das Schiff mit euch ersauft,  
Dann seid ihr himmeltief getauft,  
Unschuldige, glückliche Tiere. (Ringelnatz,  
„Babies“);  
Jedoch sie sagt: "Baron, Sie sind  
Ein dickes Schweinigen." (Ringelnatz, „Der  
Mann, der...“);  
Ein Bogen strich die Geige.  
Und Stumme tranken Luft.  
Mich streiften nasse Zweige.  
Und irgend jemand sagte "Schufft". (Ringelnatz,  
„Leere Nacht“);  
Wenn der Pfaffe unter meine Röcke schießt,  
Sagt die Alte, werd' ich Geld bekommen.  
(Ringelnatz, „Chansonette“).*

Використання слів іншомовного походження та латинізмів передає досвідченість автора, зосереджує увагу читача на думці автора, але не впадає в очі, не порушує ритміко-композиційну та естетичну виразність поетичних текстів:

„*Two shillings*“ – *oder ein Kleidungsstück, Sie zeigt auf wollene Sachen.* (Ringelnatz, „Die Kartenlegerin“);

*Als ich den ersten wieder fand:*

*Shake hands, du ledernes Luder!*

(Ringelnatz, „Fand meinen einen Handschuh wieder“);

*Living or dead* – *Mir riecht sich das gleich.*

(Ringelnatz, „Was die Irre sprach“);

*Deine Ehre, zum Beispiel, ist nicht dasselbe*

*Wie bei Peter dem Großen L'honneur.* (Ringelnatz, „Ansprache eines Fremden an eine Geschminkte vom dem Wilberforce monument“);

*Mit Cumberland, und vis-à-vis*

*Sitzt von den Krankenschwestern*

*Die sinnlichste.* (Ringelnatz, „Silvester“);

*Und so nahm ich Abschied von die Stücke.*

*Ging mit einem Schoner nach Iquique,*

*Ohne jemals wieder ihr Gebein*

*Auszugraben. Oder anzufassen.* (Ringelnatz, „Seemannstreue“);

*Er hat sich mit einem Salto mortale*

*Aus dem Leben*

*Über ein Felsengeländer*

*Hinweggeben.* (Ringelnatz, „Zum Aufstellen der Geräte“).

Й. Рінгельнатц використовує латинізми та іншомовні слова і у назвах поетичних текстів задля досягнення естетичного задоволення, символічності, інакомовності чи навіть іронічного забарвлення, натяку чи вказівки на тему чи ідею твору: „*Babies*“, „*Zehn Mark, my dear*“ (англійська мова); „*Chansonette*“, „*Laufschritt-Couplet*“ (французька мова); „*Meine Musca Domestica*“ (латинська мова).

Використання оказіоналізмів є незначним, однак деякі з них є примітними й іноді навіть важкими для інтерпретації, як-от перший рядок поетичного тексту „Seemannstreue“: *Nafikare necesse est*. Даний вислів, можливо, створений автором на основі частини крилатого латинського вислову «*Navigare necesse est, vivere non est necesse*». Слова «*nafikare*» не існує у латинській мові, однак ми можемо виявити його граматичні характеристики – неозначена форма дієслова, I дієвідміна. Тобто, цей вислів можемо інтерпретувати як «деяка дія є необхідною» та, беручи до уваги поетичний текст, може актуалізувати імплікатуру +>

*Geschlechtliche Verhältnisse sind notwendig.* Схожу думку поділяють й інші дослідники [6, с. 82]. У більшості ж випадків оказіоналізми є легкими для сприйняття та зрозумілими:

*Und lass deine Melodien lenken*

*Von dem freigegebenen Wolkengezupf.*

(Ringelnatz, „Sommerfrische“).

*Was ist denn Leben?*

*Ein ewiges Zusichnehmen und Vonsichgeben.* –

(Ringelnatz, „Kniebeuge“);

*Der Fußballwahn ist eine Krankheit,*

*aber selten, Gott sei Dank.*

*Ich kenne wen, der litt akut*

*An Fußballwahn und Fußballwut.*

(Ringelnatz, „Fußball (nebst Abart und Ausartung)“);

*Drüben am Walde*

*Kängt ein Guruh* – –

*Warte nur balde*

*Kängurst auch du.*

(Ringelnatz, „Abendgebet einer erkälteten Negerin“);

*Würde der Mond noch monder, die Sonne noch sonner,*

*So würden die Menschen vielleicht noch drehlicher, als sie schon sind.*

(Ringelnatz, „Gewitter“).

Й. Рінгельнатц іноді називає у поетичних текстах власне прізвище, немовби говорячи від третьої особи, відокремлюючи себе самого від власного ліричного героя або застосовує апозіопезу, в якій все ж таки можна зрозуміти алюзію автора на самого себе:

*Doch begegnen Ringelnatzen*

*Hässlich alte Fraun mit Katzen,*

*Geht er schnell drei Schritt zurück.*

*Denn er sagt: Das bringt kein Glück.*

(Ringelnatz, „Schöne Fraun mit schönen Katzen“);

*Gott bewirke Dir*

*Alle Deine Schritte;*

*Ja, das wünschen wir;*

*Deine Freunde und darunter (bitte)*

*Dein ...* (Ringelnatz, „Gedicht zum 40. Geburtstag“).

*Sie sang, so schien*

*Es mir, für mich, für Ringelnatz. /<...> /*

*Nachtigall, /<...> /*

*Ich weiß, daß du*

*Nicht Verse suchst von Ringelnatz.*

(Ringelnatz, „Am Sachsenplatz: Die Nachtigall“);

Ще одним прикладом є поетичний текст „Olympische Hymne“ – акровірш, в якому перша літера кожного рядка утворює ім'я *Joachim Ringelnatz*, хоча поетичний текст був написаний під псевдонімом *Erwin Christian Stolze*.



Відзначаємо одиничні випадки використання фразеологізмів та символів, невелику кількість метафор та тропів загалом, що відповідає естетичним принципам «Нової діловитості» та свідчить про намагання автора описувати, насамперед, предмети, явища та події, оточуючий світ.

Фразеологізми вказані автором зазвичай дослівно, хоча іноді вони можуть бути дещо змінені задля використання як частини речення або дотримання структури поетичного тексту:

*Ja, alte Liebe, die rostet nicht!*

(Ringelnatz, „Ein Nagel saß in einem Stück Holz“);

*Aller Anfang ist schwer.*

(Ringelnatz, „Stimme auf einer steilen Treppe“);

*Heute ging mir beim Kofferflicken die Nagelschere Entzwei. Not bricht Eisen.* – (Ringelnatz, „Berlin“).

Поетичний текст Й. Рінгельнатца „Großer Vogel“ розповідає про солов'я, який гарно співає лише на волі. Тут соловей слугує втіленням метафори поетів та співаків, є символом гарної пісні, найкращого витвору митця, який може з'явитися лише на волі:

*Die Nachtigall ward eingefangen,*

*Sang nimmer zwischen Käfigstangen.*

В окремих поетичних текстах зображені неживі предмети, переважно за допомогою персоніфікації, які часто є відображенням стосунків людей, наприклад, „Lampe und Spiegel“, „Die Badewanne“, „Die Ameisen“, „Ein Nagel saß in einem Stück Holz“, „Ein männlicher Briefmark erlebte“, „Ohrwurm und Taube“, „Es war ein Brikett, ein großes Genie“, „Die Schnupftabaksdose“ тощо.

Стосовно ритміко-композиційної будови поетичних текстів Й. Рінгельнатца, зазначаємо чималу складність. Переважна більшість поетичних текстів у силабо-тонічній системі віршування (96,76%) написана у поєднанні різностопних двоскладових віршових розмірів (89,35%), серед яких переважає поєднання різностопних ямбів у межах одного поетичного тексту (87,04%). Така зміна віршового розміру підтверджує принципи «Нової діловитості», передає плинність та уривчастість думок автора або підкреслює важливість окремих думок, звертає на себе особливу увагу читача та здійснює перлокутивний ефект.

У деяких поетичних текстах, написаних поєднанням віршових розмірів, спостерігаємо їх градацію: чітке чергування (наприклад, поетичні тексти „Sehnsucht nach Berlin“, „Ruf zum Sport“ тощо), різке спадання (поетичні тексти „Ehrgeiz“, „Ein ganzes Leben“, „Trost an eine Mutter“, „Trüber Tag“, „Shakespeare“) чи зростання віршового розміру в останньому версі (поетичні тексти

„Entschuldigungsbrief“, „Zum Wegräumen der Geräte“, „Zehn Mark, my dear“), рамку із віршових розмірів (поетичний текст „Wer hört ein Stäubchen lachen?“, „Es ist besser so“).

Серед ямбів (6,95%) найчастотнішими за використанням є чотиристопний ямб (3,24%) та п'ятистопний ямб (2,32%). Використання хорею (0,46%) та тонічної системи віршування (3,24%) є незначним.

Композиційні прийоми та типи композиції використовуються досить часто у поєднанні між собою (6,02%). Найчастотнішими із них є кільце вірша (поетичного тексту) (7,41%), анафорична композиція (6,48%) та рефрен (3,24%). Однак, переважній більшості поетичних текстів Й. Рінгельнатца характерна відсутність особливих типів композиції та композиційних прийомів (74,54%), внаслідок чого композицію поетичних текстів визначаємо за їх строфічною будовою.

Окремі поетичні тексти складаються із певної кількості строф одного квалітативного значення – двох, трьох чи чотирьох і т.д. катренів (28,70%), секстин (3,70 %) тощо. Але переважну більшість поетичних текстів становить поєднання строф у різноманітній кількості та якості – від моновірша до шістнадцятирядника, об'єднаних між собою у різних варіантах (64,82%).

Можлива також і градація у поєднанні строф: строфи, які складаються із певної кількості версів, сполучені зі строфами із поступовим чи різким збільшенням („Ein Herz laviert nicht“, „Schlummerlied“, „Und auf einmal steht es neben dir“, „Großer Vogel“) або зменшенням кількості версів („Drei Tage Tirol“, „An einem Teiche“, „Einer meiner Bürsten“, „Leere Nacht“, „Leise Maschinen“); чітке чергування строф із різною кількістю версів („Nächtlicher Heimweg“); чітке схематичне розташування чи поєднання строф („Die Überholten“, „Ein ehemaliger Matrose fliegt“, „Leid um Pascin“); рамка зі строф („Die Frau mit der Reiherfeder“, „An der Alten Elster“, „Freunde, die wir nie erlebten“, „Nachtgalle“) тощо.

Окремі поетичні тексти написані зі строфами із більшою кількістю версів, які, однак, можна розкласти на строфи із меншою кількістю версів. Наприклад, одна зі строф поетичного тексту „Zum Schwimmen“ складається із 24 версів, які утворені чітким почерговим поєднанням двох катренів та восьмирядників. 26 версів однієї зі строф поетичного тексту „Die Weihnachtsfeier des Seemanns Kuttel Daddeldu“ утворені поєднанням катрену, терцетів, п'ятирядників та шестирядника.

Серед типів римування найчастотнішим є сплетене римування (73,61%), поруч з яким вико-



ривуються перехресне (19,45%) та суміжне (4,63%).

**Висновки.** Таким чином, поезії Й. Рінгельнатца притаманні фактичність, значна біографічність, об'єктивність та точність, повсякденність, лаконічність та іронічність, про що свідчить використання різних онімів, морської термінології різноманітних сфер вживання. Мова поезії наближена до розмовної

завдяки наявності слів, словосполучень розмовної лексики, однак використовуються і слова іншомовного походження, латинізми та okazionalizmi. Відзначаємо одиничні випадки використання фразеологізмів та символів, невелику кількість метафор та тропів загалом, складну структуру ритміко-композиційної будови, що відповідає естетичним принципам «Нової діловитості».

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградов В.В. О теории художественной речи. М.: Высшая школа, 1971. 240 с.
2. Жайворонко В.В. Національна мова та ідіолект. Мовознавство. 1998. № 6. С. 27–34.
3. Ткаченко Г.В. Историчні засади появи терміна хремадонім і межі хремадонімного поля. Слов'янський збірник. 2014. Вип. 18. С. 98–106.
4. Doering S. „Turnsprache laßt uns reden“ – Die Turngedichte von Joachim Ringelnatz. Ringelnatz! Ein Dichter malt seine Welt. Göttingen: Wallstein. 2000. S. 101–108.
5. Essen, G. von „Für das alles hatte ich Augen“ – Gewaltimaginationen bei Joachim Ringelnatz. Ringelnatz! Ein Dichter malt seine Welt. Göttingen: Wallstein. 2000. S. 92–100.
6. Schäfer-Weiss D., Versemann J. Mi no savi oder Kannitverstan – Ringelnatzens „sehr ernste Scherze“ mit fremden Sprachen. Ringelnatz! Ein Dichter malt seine Welt. Göttingen: Wallstein. 2000. S. 79–84.
7. Walsdorf A. „Wenn ich einen Anfang wüßte – säng ich ein Lied aus Inmirland“. Zu den Gedichten von Joachim Ringelnatz. Ringelnatz! Ein Dichter malt seine Welt. Göttingen: Wallstein. 2000. S. 85–91.

УДК 811.112.2:398.91

### ТИПИ МОДИФІКАЦІЙ У ПРИСЛІВ'ЯХ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ)

#### TYPES OF MODIFICATIONS IN PROVERBS (BASED ON GERMAN POLITICAL SPEECHES)

**Бараняк М.М.,**

*викладач кафедри германської філології  
та зарубіжної літератури*

*Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Сьогодні існує багато спроб систематизувати варіативні зміни у прислів'ях. Статтю присвячено визначенню та аналізу типів модифікацій у прислів'ях. З'ясовано головні причини трансформування пареміологічних одиниць з огляду на їх характерні позиції та функції у тексті. Стаття слугує спробою систематизації різних типів трансформацій у прислів'ях. Матеріалом дослідження стали прислів'я, вжиті у промовах та виступах політиків Німеччини.

**Ключові слова:** фразеологічні одиниці, прислів'я, модифікація, субституція, елімінація.

На сегодняшний день существует много попыток систематизировать вариативные изменения в пословицах. Статья посвящена определению и анализу типов модификаций в пословицах. Выявлены основные причины трансформации единиц паремииологии с учетом их характерных позиций и функций в тексте. Статья служит попыткой систематизации различных типов трансформаций в пословицах. Материалом исследования стали пословицы, использованные в речах и выступлениях политиков Германии.

**Ключевые слова:** фразеологические единицы, пословицы, модификация, субституция, элиминация.

To date, there are many attempts to systematize variation changes in proverbs. The article is devoted to the definition and analysis of modification types in proverbs. The main reasons for the transformation of paremiological units are determined due to their characteristic positions and functions in the text. The article serves as an attempt to systematize various types of transformations in proverbs. The proverbs used in speeches of German politicians were used as the materials for the research.

**Key words:** phraseological units, proverb, modification, substitution, elimination.

**Постановка проблеми.** Останнім часом можна спостерігати тенденції до вільного, часто грайливого поведіння з пареміями. До того ж мова йде про навмисну модифікацію зовнішньої форми прислів'я через доповнення новими елементами, субституцією на лексичному рівні, елімінацію різних частин прислів'я, комбінацію кількох та ін. Однак, попри ґрунтовні дослідження модифікацій фразеологізмів загалом, недостатньою мірою з'ясовано залишається проблема трансформацій паремій, зокрема у суспільно-політичному дискурсі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Існує чимало спроб систематизувати варіативні зміни у прислів'ях. Серед українських та зарубіжних учених, які займалися вивченням фразеологічних одиниць, а також модифікацій фразеологізмів на структурному та семантичному рівні, слід зазначити С.Б. Пташник, В. Фляйшера, Ж. Матуліну, А. Саббан, Г. Бургера та ін. Віддаючи належне дослідницькій роботі мовознавців, варто звернути увагу на те, що з огляду на постійне поповнення складу модифікованих фразеологізмів, і зокрема і прислів'їв, актуальною залишається проблема їх систематизації та подальшої розробки класифікації різних типів трансформацій фразеологічних одиниць.

**Постановка завдання.** Мета статті – систематизувати види трансформацій у прислів'ях на матеріалі паремій, використаних у промовах та виступах політиків Німеччини.

**Виклад основного матеріалу.** Модифікація прислів'їв має на меті свідоме сприйняття зміни вихідного тексту, яка була б прозорою і зрозумілою для реципієнта і має своїм завданням створення особливого експресивного ефекту [1, с. 256]. Хоча також існує думка, що будь-яка модифікація – це крок проти прислів'я, а результат її називають антиприслів'ям [2, с. 3–4]. Модифікаціям піддаються практично усі види фразеологізмів, однак найчастіше це – крилаті вирази та загальні істини. Прислів'я модифікуються приблизно у 20% випадків від їх загального вжитку [3, с. 216–217]. Такий високий відсоток, а також виникнення цілих збірок антиприслів'їв спричинили зацікавленість дослідників явищем модифікацій пареміологічних одиниць [4; 5].

Новоутворення на основі загально відомого прислів'я викликає незвичну реакцію реципієнта і робить мовлення живим і образним [6, с. 242]. Можливість модифікації залежить від ступеню ідіоматичності, яка виражається у неоднаковому значенні усієї фразеологічної одиниці порівняно зі значенням її компонентів. Характерна струк-

тура подвійного трактування фразеологічної одиниці дозволяє модифікацію будь-якого фразеологізму. Однак важливою передумовою можливості утворення модифікації є семантична автономія окремих компонентів [7, с. 293].

Головними функціями вживання модифікацій є:

- привернення уваги – деякі модифікації мають характер загадки, що змушує реципієнта шукати асоціації з відомими прислів'ями і аналізувати нове значення іншої його варіації;

- оригінал як фон для певного ефекту, особливо у політичних слоганах, девізах;

- визнання, ефект іміджу – відхилення від нормативного вживання – це знак майстерного поведіння з мовою і різнопланового розуміння, а вдала гра з очікуванням і вихід за межі звичного часто оцінюються позитивно [8, с. 103–104].

Окрім цього, модифікації виконують поетично-естетичну, лудичну, апелятивну та фатичну функції, а також підвищують рівень емоційності висловлювання. Для оцінки модифікації читачем/ слухачем і її дії на нього, з одного боку, важливими є енциклопедичні знання та високий індивідуальний рівень володіння мовою, а з другого, – знання, передані через текст, а також тематичні вказівки на інтерпретацію у співвідношенні з контекстом. Чим ширші знання, які висвітлені у дискурсі, має реципієнт, тим краще він може розкодувати модифікації та одночасно почуватись впевненим у власному когнітивному вкладі. Феномен модифікації у сфері фразеології як співіснування сталих лексичних елементів відтворюваного мовлення та наявної у мовному вжитку креативної варіативності створюється через характерну структуру, контекстуальні та референційні вказівки для інтерпретації фразеологічної одиниці [7, с. 301–302].

Г. Бургер пропонує поділяти модифікації на формальні та семантичні. Формальні модифікації пов'язані зі зміною форми прислів'я та стосуються його морфо-синтаксичної структури, а також лексичного наповнення. Семантичні модифікації мають на меті зміну значення прислів'я без видимих перетворень зовнішньої форми. Зазначені типи модифікацій не завжди зустрічаються у чистому вигляді, але й можуть вживатись комбіновано [9, с. 159].

А. Саббан пропонує розрізняти два випадки варіацій прислів'я [8, с. 83–84]:

- варіативність способу вираження, наприклад, за допомогою синонімічного ряду певної лексеми, порядку слів, що у кінцевому результаті не впливає на загальну семантику прислів'я: *Es*

*ist nicht alles Gold, was glänzt. (Nicht alles, was glänzt, ist Gold)*. Такі випадки стійкі та вживані;

– новоутворення у формі прислів'я оказіональні, їх не можна повністю лексикографічно охопити, вони залежать від контексту.

Саме друга група і викликає найбільше зацікавлення з огляду на зміну та пристосування значення до контексту, варіативності способів таких змін, а також ефекту, який викликають такі модифіковані прислів'я.

Серед типів модифікацій, за А. Саббан, можуть зустрічатись такі:

– субституція і розширення (*Wo ein Wille ist, kann mit viel Phantasie auch ein Weg gefunden werden* від *Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg*);

– розширення на переносному рівні – специфікація прислів'я відносно тексту (*In der Nacht des Vorurteils sind alle Katzen grau* від *In der Nacht sind alle Katzen grau* – обставина часу, вжита у переносному значенні для опису певних умов отримує вужчу специфікацію за допомогою уточнення *des Vorurteils*);

– розширення на словесному рівні – крайній випадок субституції, специфікація відносно тексту (*Schweigen ist (schwarzes) Gold: Blendende Geschäfte mit Gaddafi* від *Reden ist Silber, Schweigen ist Gold* – у контексті, де йдеться про успіх у сфері нафти, яку і називають чорним золотом, а на глибинному рівні мовчання практично каузує виникнення цього золота);

– заперечення – вживання невластивого для вихідної форми прислів'я заперечення (*Die dümmsten Bauern haben nicht mehr die dicksten Kartoffeln*);

– субституція з семантичним відношенням між заміненними лексемами – аналогізація прислів'я стосовно тексту (*Eine Meerforelle noch kein Fischfrühling* у контексті виступає семантичним аналогом прислів'я *Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer*);

– прислів'я як шаблон (*Wer CSU sät, wird WAA ernten* від *Wer Wind sät, wird Sturm ernten*) [8, с. 86–100].

Такі формальні модифікації, однак, не єдині, поряд з ними існують текстуально-семантичні, котрі можна розпізнати лише на дискурсивному рівні, аналізуючи семантику фразеологічної одиниці у її співвідношенні з конкретним контекстом [7, с. 294].

Згідно з дослідженнями, проведеними С.Б. Пташник, частка трансформацій саме у прислів'ях незначна [10, с. 129]. Дослідниця виокремлює серед модифікацій фразеологічних одиниць такі трансформації:

- структурні;
- граматичні;
- контекстуальні;
- змішані форми.

До структурних (формальних) модифікацій належать:

а) субституція (заміщення одного з елементів фразеологічної одиниці іншою лексемою);

б) розширення (введення до складу фразеологізму додаткової лексеми);

в) редукція (утворення еліптичних форм фразеологізмів);

г) узгодження (поєднання словосполучень зі фразеологічним та вільним значенням);

ґ) контамінація (злиття двох фразеологічних одиниць) [10, с. 82–103].

Серед граматичних модифікацій розрізняють морфологічні та синтаксичні трансформації. Контекстуальні трансформації об'єднують такі модифікації:

а) реалізацію фразеологічного значення з наступною актуалізацією вільного значення;

б) вираження вільного значення у протиставленні з фразеологічним;

в) одночасну реалізацію вільного та фразеологічного значення [10, с. 104–122].

Ж. Матуліна, досліджуючи прислів'я у політичному контексті, пропонує виділити 9 типів вживання паремій включно з незмінними формами, а також і з їх трансформованими варіантами:

I. Збереження вихідної форми прислів'я.

II. Перейняття синтаксичної моделі з оригіналу прислів'я з частковою зміною лексичного наповнення (*Veni, vidi, Visa* від *Veni, vidi, vici*).

III. Перейняття синтаксичної моделі оригіналу прислів'я з повною зміною лексики (*Spiel – Satz – Griff ans Herz* від *Veni, vidi, vici*).

IV. Часткова або повна перестановка компонентів прислів'я (*Über die Sternen zu den Dornen* від *Per aspera ad astra*).

V. Збереження лексичного наповнення з повною зміною синтаксичної моделі прислів'я (*Dann haben Sie den Spatz in der Hand – und die Taube auf dem Dach kann Ihnen trotzdem noch als Volltreffer ins Haus flattern* від *Besser der Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach*).

VI. І синтаксична модель, і лексичне наповнення піддаються змінам, однак хоча б один елемент повинен залишитись для асоціації з вихідною формою прислів'я (*Hören und fühlen* від *Wer nicht hören will, muss fühlen*).

VII. Комбінація двох прислів'їв або прислів'я з іншим сталим виразом (*Geld oder Glück* від *Geld allein macht nicht glücklich*).

VIII. Елімінація частини прислів'я (*Wer A sagt ...* від *Wer A sagt, muss auch B sagen*).

IX. Доповнення прислів'я на початку чи наприкінці за допомогою нових елементів (*Eine Hand wäscht die andere – manchmal tut es auch ein Finger* від *Eine Hand wäscht die andere*).

Такі модифікації, однак, дуже часто трапляються у комбінаціях, а не лише у чистому вигляді [6, с. 242–245].

Проаналізувавши вище зазначені класифікації модифікацій фразеологізмів, спробуємо узагальнити та систематизувати їх таким чином (табл. 1).

Розглянемо детальніше ті випадки модифікацій у прислів'ях, які були вжиті сучасними політиками Німеччини у виступах та промовах [11].

*Aber, meine Damen und Herren, es hat alles seinen Preis. Und wer A sagt, der muss – nach dem Sprichwort – auch zum B entschlossen bleiben. Man kann ja nicht nur glanzvolle Hüllen hinsetzen. Man muss dann auch dafür sorgen, dass sie im Weiteren leben können.* (*Ansprache des Bundespräsidenten in Hamburg, 10. März 1997*). Вихідна форма прислів'я – *Wer A sagt, muss auch B sagen*. Можемо спостерігати використання комбінованої трансформації (морфологічної, лексичної та синтаксичної) для досягнення оптимального узгодження з контекстом.

Зупинимося ще на одному прикладі розширення та узгодження як лексико-синтаксичної модифікації прислів'я: *Die Ursachen werden vielfältig sein und über die genannten ökonomischen Bedingungen weit hinausreichen. Immer münden sie in Angst vor dem Andersartigen, dem Fremden. Angst ist aber, so sagt ein Sprichwort, ein schlechter Ratgeber, insbesondere, wenn sie auf Unkenntnis oder falschen Annahmen beruht. Und sie ist verheerend, wenn sie in Aggression umschlägt.*

(*Ansprache des Bundespräsidenten, Berlin, 10. März 1997*). Вихідна форма прислів'я – *Angst ist ein schlechter Ratgeber*. Початковий варіант прислів'я введений у складнопідрядне речення, а також доповнений уточненням *so sagt ein Sprichwort* та часткою *aber*.

У промовах політиків зустрічаються також прислів'я, взяті з інших мов та перекладені німецькою: *Das chinesische Sprichwort stimmt, in dem es heißt: "Wer für 100 Jahre vorsorgen will, investiert in die Bildung."* (*Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Sigmar Gabriel, Peking, 24. Mai 2017*) або: *"Die somalische Weisheit besteht darin, dass man ein Kamel fordern soll, um am Ende eine Ziege zu bekommen. Und nun sind wir entschlossen, das Kamel zu fordern, aber wir müssen nun darüber reden, dass wir auch wirklich eine Ziege brauchen."* (*Anrede des Umweltministers Norbert Röttgen, Berlin.*) У такому випадку речення без фразеологічного значення отримують риси прислів'я виключно за умов існування у такому контексті, що дозволяє віднести їх до дискурсивної модифікації. Однак, за межами контексту розгляд таких речення як одиниць пареміології буде неможливим.

У своїх промовах політики звертаються також до формального згадування про прислів'я, повністю не цитуючи його, а лише номінуючи ключові елементи. У такому випадку для адекватного сприйняття реципієнтами закодованого у прислів'ї послання, аудиторії повинна бути відома така паремія. У своїй промові у Бундестазі А. Меркель використовує елімінацію частини прислів'я, а також піддає морфологічній модифікації паремію „*Wer einen Sumpf trockenlegen will, darf nicht die Frösche fragen*“: *Die Kommission war am Anfang sehr dagegen und meinte, dass das ihre ureigenste Aufgabe sei. Das Sprichwort von*

Таблиця 1

Типи модифікацій пареміологічних одиниць

Морфологічні	Лексичні	Синтаксичні	Дискурсивні	Комбіновані
Заміна морфеми	Субституція	Контамінація (за Пташник) – поєднання двох прислів'їв чи їх частин	Варіації конотації прислів'я у зв'язку з загальним контекстом, в якому воно вжите	Поєднання кількох видів модифікацій
Заміна часової форми дієслова	Елімінація (редукція)	Узгодження (прислів'я та іншого нефразеологічного звороту)		
Варіативне вживання відмінків	Розширення	Перестановка компонентів прислів'я		
		Використання синтаксичної моделі прислів'я у нефразеологічному значенні		



*den Fröschen im Sumpf ist in Brüssel noch nicht so bekannt, so dass sie damit nicht entsprechend umzugehen wissen. Gerade deshalb ist deine Berufung eine wirkliche Weiterentwicklung des Denkens der Kommission. (Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel, Berlin, 26. November 2007)*

Модифікації мають характерні позиції та функції у тексті. Знаходячись на початку тексту, вони служать ввідним судженням, яке згодом розгортається та ілюструється прикладами. Знаходячись наприкінці тексту, таке прислів'я виступає у ролі узагальнюючого підсумку, а саме, – у значенні підпорядкування певного одиничного випадку загальному правилу, висловленому у прислів'ї. Окрім цього, модифіковані прислів'я часто виконують роль слоганів чи девізів у ЗМІ чи політиці [8, с. 101–102].

Прислів'я вживаються зі стратегічними намірами, щоб узагальнити, спростити, популяризувати і підтвердити думку. Вони завжди зберігають за собою функцію концентрації (стиснення), бо складні обставини виражаються за тенденцією до мовної економії образно і лише у межах одного речення. Паремія володіє властивістю діяти абсо-

лютно, оскільки вона не терпить заперечень чи альтернатив, а її вимога абсолютності підкреслюється ще й через синтаксичну форму, бо вона не містить елементів для узгодження чи відмінювання. Прислів'я мають змістову функцію, котра зрозуміла і без контексту, хоча саме останній створює особливі рамки, в яких прислів'я повинно існувати [12, с. 113–116].

**Висновки.** Таким чином, реалізація функцій модифікованих фразеологічних одиниць спрямована на створення різноманітних стилістичних ефектів, зокрема стимулювання інтересу до повідомлення, підтримку засобів аргументації, переконання. Ґрунтуючись на ментальних та конотативних особливостях, на спільному історичному минулому народу, прислів'я та їх модифікації апелюють до аксіоматичних істин, закладених у свідомості, маючи на меті привернути увагу реципієнта та досягнути максимального впливу на нього. Подальше вивчення прислів'їв, а також їх модифікованих варіантів у суспільно-політичному дискурсі має значення для глибшого аналізу прагматичних цілей, які переслідують політиків у промовах.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2., durchges. und erg. Aufl. Tübingen: Niemeyer, 1997. S. 76–79, 110–161, 255–257.
2. Palm C. Phraseologie: eine Einführung. 2., durchges. Aufl. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. S. 3–4.
3. Lüger H.-H. Satzwertige Phraseologismen. Eine pragmlinguistische Untersuchung. Wien: Ed. Praesens, 1990. 314 S.
4. Mieder W. Antisprichwörter. 2. Aufl., Band 1. Wiesbaden: Verlag für deutsche Sprache (VfdS) GmbH, 1983. 235 S.
5. Mieder W. Antisprichwörter. Band 2. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache (GfdS), 1985. 222 S.
6. Matulina Ž. Sprichwortgebrauch im aktuellen politischen Kontext Kroatiens. Von der Einwortmetapher zur Stazmetapher / Rupprecht S. Baur, Christoph Chlosta. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 1995 (Akten des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie, Parömiologie; 94/95). S. 239–267.
7. Stammel K. Modifikation – ein phraseologisches Paradox? Phraseologie disziplinär und interdisziplinär / Hrsg. von Csaba Földers. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2009. S. 293–304.
8. Sabban A. Sprichwörter und Redensarten in kulturellen Vergleich. Hrsg. von A. Sabban, J. Wirrer. Opladen: Westdt. Verl., 1991. S. 83–109, 187–205.
9. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 4., neu bearb. Aufl. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010. 239 S.
10. Ptashnyk S. Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text: eine Studie am Beispiel der deutschsprachigen Presse. Phraseologie und Parömiologie. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2009. Bd. 24. 264 S.
11. URL: [https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Aktuelles/Reden/\\_node.html?gtp=422966\\_list%253D3](https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Aktuelles/Reden/_node.html?gtp=422966_list%253D3)
12. Gautschi T. Bildhafte Phraseologismen in der Nationalratswahlpropaganda: Unters. zum Vorkommen u. zum Gebrauch von Bildhaften Phraseologismen in d. Nationalratswahlpropaganda d. FDP, SVP u. d. SP d. Kantons Bern von 1919 – 1979 / Theres Gautschi. Bern; Frankfurt am Mein, 1982. S. 109–116.

## КРЕОЛІЗОВАНИЙ ТЕКСТ ЯК ПАРАГРАФЕМНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

### CREOLIZED TEXT AS A PARAGRAPHMIC ELEMENT IN MODERN ENGLISH EPISTOLARY DISCOURSE

Батринчук З.Р.,

асистент кафедри англійської мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті висвітлено особливості функціонування креолізованих текстів у сучасному англійському епістолярному дискурсі, у текстах традиційних листів. Експліковано мотиви їх узусу та результати кореляції вербальних та невербальних елементів, проведено детальний аналіз їх компонентів.

**Ключові слова:** епістолярний дискурс, креолізований текст, параграфемні елементи, вербальний компонент, невербальний компонент.

В статье рассматриваются особенности функционирования креолизованных текстов в современном англоязычном эпистолярном дискурсе, в текстах традиционных писем. Эксплицированы мотивы их узуса, а также описаны результаты корреляции вербальных и невербальных элементов, проведен анализ их компонентов.

**Ключевые слова:** эпистолярный дискурс, креолизованный текст, параграфемные элементы, вербальный компонент, невербальный компонент.

The article deals with the peculiarities of functioning of creolized texts in modern English epistolary discourse, that is manifested in the form of traditional letters. The motives of their usage and the results of correlation of the verbal and non-verbal components are explicated. The article also suggests the detailed analysis of the components of the creolized texts.

**Key words:** epistolary discourse, creolized text, paragraphemic elements, verbal component, non-verbal component.

**Постановка проблеми.** Процес оформлення думки у будь-якій формі спонтанного мовлення відбувається у своєрідному цейтноті. Для забезпечення комунікативного успіху на допомогу вербальним засобам приходять параграфемні, їх аналіз дає змогу отримати більше інформації про індивіда, аніж аналіз його мовлення. «Носій мови є обов'язково носієм парамови, і ця природня здатність використовувати обидві знакові системи у мовленнєвій діяльності визначає приналежність (чи не приналежність) індивіда до тієї чи іншої мови, вибудовує поняття та образ мовної особистості [5, с. 15]. Окрім специфічності вербального коду спонтанного мовлення носіїв мови у сучасній комунікації, закономірний інтерес мовознавців припадає на параграфемні (невербальні) засоби, що супроводжують письмовий текст. Їх функціонування в англійському епістолярному дискурсі ХХІ століття – явище не досліджене, тому у комплексі з вербальними компонентами породжує нові мотиви, конотації та допомагає автору листа передати особливості суб'єктивних суджень, створити додаткову сюжетну лінію листа (листів).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вперше об'єктом дослідження параграфемні засоби стали на початку 20 років ХХ ст., що пов'язане із розвитком віршової графіки, проте

об'єктом більш суттєвих досліджень це явище стало, починаючи з 70-х років (І.В. Арнольд, М.П. Брандес, Г.Т. Костенко, П.Б. Паршин, В.П. Григорьев, Л.В. Зубова), коли невербальні засоби у створенні стилістичного образу тексту стали у фокусі дослідження. На сьогодні параграфеміка – окремий розділ мовознавства, присвячений вивченню невербальних засобів, що супроводжують письмове мовлення та допомагають читачу краще сприйняти та зрозуміти текст [3, с. 322]. На сучасному етапі розвитку параграфемні засоби досліджують С.А. Нікітін, Н.С. Валгіна, М.Ю. Авдоніна, Л.П. Амیری, О.Є. Анісімова, Л.І. Яріца та ін.

**Постановка завдання.** Мета статті – дослідити особливості інтеграції та функціонування креолізованих текстів у сучасному англійському епістолярному дискурсі, зважаючи на його специфіку за формою та змістом.

**Виклад основного матеріалу.** Як зазначає О.Є. Анісімова невербальні засоби – такі, що існують біля графемної системи мови, супроводжують вербальне мовлення та слугують для вираження різних конотацій. До сфери параграфеміки відносять графічну сегментацію тексту, довжину рядка, пробіли, шрифт, колір, курсив, підкреслюючі та закреслюючі лінії, незвична орфографія слів та пунктуаційних знаків, таблиці, схеми, символи,

малюнки, графіки [1, с. 5]. Набір таких інструментів залежить від характеру тексту. Усе різноманіття параграфемних засобів А.М. Баранов та П.Б. Паршин звели у три групи у залежності від механізмів їх творення, де виокремили:

- синграфемні засоби (художньо-стилістичне варіювання пунктуаційних знаків);
- супраграфемні засоби (пробіл, курсив, розрядка, варіювання шрифтів);
- топографемні засоби (засоби графічного аранжування площинної синтагматики тексту) [2, с. 54].

До параграфемних засобів належать також креолізовані тексти (далі – КТ), в яких значна частина графічних елементів є іконічною (ілюстрації, графіки, схеми, зображення). При сприйнятті креолізованого тексту відбувається подвійне декодування базової інформації: при виокремленні концепту невербальної частини тексту відбувається його нашарування на концепт вербальної частини, у результаті взаємодії цих концептів створюється єдиний спільний концепт (смісл) КТ [6, с. 21].

О.Є. Анісімова пропонує класифікацію КТ, враховуючи характер зв'язку тексту та невербальної частини:

1. Тексти з нульовою креолізацією (зображення відсутні).
2. Тексти з частковою креолізацією (вербальна частина самостійна, не залежна від зображень, що, супроводжуючи вербальну частину тексту, є факультативними).
3. Тексти з повною креолізацією (вербальна частина не може існувати як самостійний елемент, між вербальною та невербальною частиною встановлюються сенсематичні відношення, зображення є головним елементом креолізованого тексту, а невербальна частина посиляється на зображення) [1, с. 58].

Ведучи мову про роль ілюстрацій в явищі креолізованого тексту, найбільш вичерпною вважаємо запропоновану О.В. Поймановою класифікацію:

- репетиційні ілюстрації, що повторюють вербальний текст;
- адитивні ілюстрації, що привносять значну кількість додаткової інформації;
- видільні ілюстрації, що підкреслюють аспект вербальної інформації, що за обсягом перевершує іконічне;
- опозитивні ілюстрації вступають у суперечність із невербальним компонентом;
- інтегративні ілюстрації, включені у вербальний текст чи доповнені вербальним компонентом з метою спільної передачі інформації.

– зображувально-центричні ілюстрації відіграють найвагомішу роль, у той час, коли вербальна частина їх конкретизує [6, с. 15].

Науковець також пропонує критерії, за якими здійснювалась класифікація:

- за ступенем гетерогенності (нульова, що передбачає лише вербальні чи лише іконічні тексти та ненульова з поєднанням ілюстрації та вербального компонента);
- за характером іконічного компонента (усний, включає живу мову чи її запис за допомогою технічних засобів, письмовий, представлений рукописами), а також такий, що включає знаки однієї природної мови або декількох природних мов;
- за співвідношенням обсягу інформації, що передається різними знаками і роллю зображення (репетиційні – зображення повторює вербальний компонент, адаптивні – зображення привносить додаткову інформацію, видільні – зображення підкреслює аспект вербальної інформації, опозитивні – зміст ілюстрації вступає у суперечність з вербальним компонентом, інтегративні – зображення вбудоване у текст або, навпаки, – задля спільного висвітлення інформації, образотворчо-центричні, де зображення займає провідну роль із незначною конкретизацією з боку вербального компонента);

– за характером зв'язків, що об'єднують вербальний та образотворчий компоненти (експліцитно виражені – одночасно вербально та іконічно, імпліцитні) [6, с. 21].

Зосередивши увагу на коментарі (вербальний компонент), виокремлюють такі його функції:

- інформативна (носії інформації);
- дейктична (вербальний елемент вказує на зображення (імпліцитно чи експліцитно);
- когерентна (пов'язує зображення і текст);
- інтегративна (забезпечує взаємодію між вербальними та іконічними кодами);
- атрактивна (привернути увагу адресата) [4, с. 293].

Звертаємо увагу на наявність у текстах епістолярного дискурсу креолізованих елементів, оформлених відповідно до інтенцій автора листа, що мають різноплановий характер. В епістолярному романі Д. Айвза “Voss”, написаного у формі традиційних листів, нараховуємо 5 випадків креолізації. Розглянемо найяскравіші приклади (рис. 1).

У представленому зображенні спостерігаємо приклад іконічного елемента, інтегрованого у текст листа, що має на меті передати автентичність повідомлення, водночас захопити увагу читача. Найбільш ймовірно, такий прийом автор



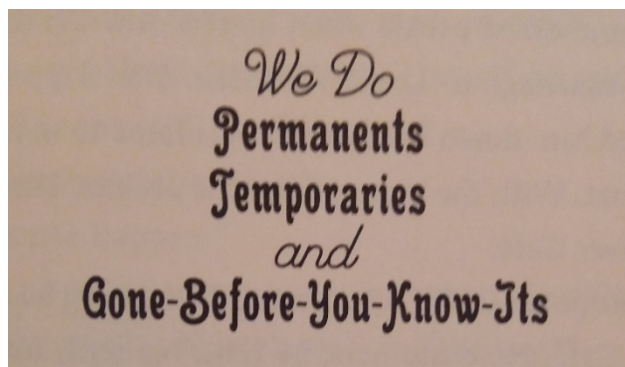


Рис. 1. Креолізований елемент у романі Д. Айвза "Voss"

листа використав для того, щоб проілюструвати іронічність ситуації: оточення елемента наступне: "Leena and Grandma Aleenska lived several streets away, over an abandoned Slobovian beauty salon. A sign still hung in the window [8, p. 22]". Слідом адресант вкраплює оригінальний текст, не змінений особливостями авторського дизайну повідомлення. Спосіб та площа оформлення повідомлення нагадує, що текст оформлений як знак (табличка) на вітрині салону краси. Комічний ефект відображений у самому тексті вивіски завдяки грі слів. Спосіб оформлення супраграфемного елемента також демонструє ознаки різноплановості інформації, що повідомляється. Словосполучення "We do" та сполучник "and" не виділені жирним шрифтом, автори вивіски намагались зробити акцент на запропонованих «послугах». Зауважуємо, що дискурсне розгортання не апелює до згаданого елемента. Після демонстрування вивіски, автор листа продовжує розповідь про свої пригоди, зокрема те, як він із подругою пішли у гості до її бабусі: "We walked up a dark and narrow and quickly staircase. On the third floor we entered an eetski-beetski apartment, very neat and spare [8, c. 23]".

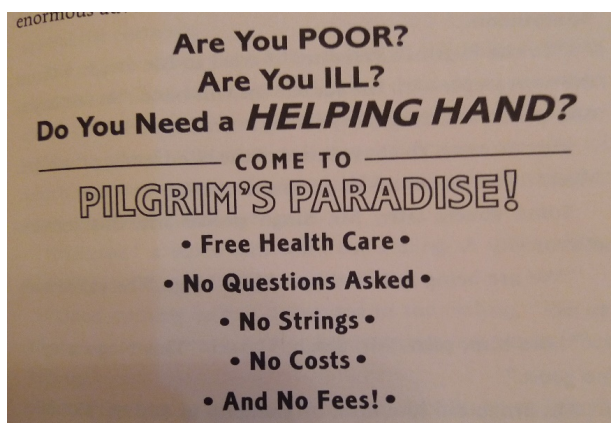


Рис. 2. Креолізований елемент у романі Д. Айвза "Voss"

Вважаємо, що використання такого елемента мало на меті занурити читача в усі реалії змалюваної ситуації, намагаючись допомогти його свідомості змодельовати хід подій.

Розглянемо наступний приклад з цього ж твору (рис. 2).

Зображення є оголошенням у газеті, що втрапила до рук автора листа. Про це свідчить його текстове оточення: "Below the article about Noah McBloomingdale was an enormous advertismint [8, p. 59]". Оформлення оголошення захопило передусім увагу автора листа, яке він, для детального ілюстрування ситуації уводив у текст свого повідомлення. Ряд риторичних питань, який спершу змусив відчувати самого адресанта передбачуваним реципієнтом інформації, що повідомляється, має на меті привнести частку співчуття, оформивши *helping hand* у тексті оголошення великими літерами і змушує адресанта зрозуміти, що інформація саме для нього (точніше, для його дядечка, що стає відомим у процесі дискурсного розгортання). Друга частина оголошення пропонує вихід із ситуації, приєднавшись до *Pilgrim's Paradise*. Назва установи також виділена особливостями оформлення шрифту. Далі за допомогою називних речень із застосуванням анафори представлені пропоновані переваги цього закладу. У наступному випадку креолізованого тексту передую наступна інформація: "The basement lay three long flights down. The farther down I went, the colder the air. I sheevered by the time I reached bottom. The stairs ended at another door with a pooshbar. A red-painted sign hung on the door at my eyes level [8, p. 105]".

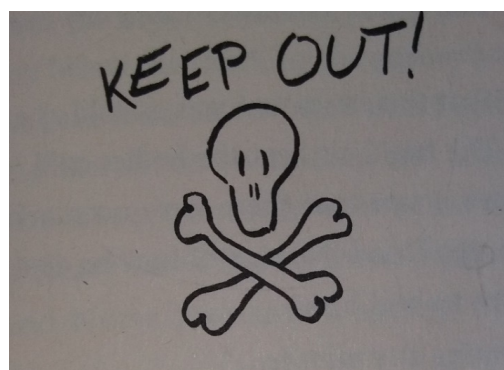


Рис. 3. Креолізований елемент у романі Д. Айвза "Voss"

Після зазначеного зображення адресант продовжує ситуацію: "I went through the door [8, p. 105]". Креолізований елемент є прикладом тексту з частковою креолізацією, оскільки вербальна частина відносно автономна та не залежить від зображуваного елемента. Образотворча



частина є своєрідним супроводом вербальної частини та виступає у ролі факультативного елементу тексту. Застереження “keep out!”, зазвичай не потребує додаткових пояснень. Як бачимо, додатково нижче зображений череп із кістками, що несе адитивний зловісний підтекст з приводу наслідків входу. Відповідно до розширеної класифікації О.В. Пойманової констатуємо, що креолізований елемент є ненульовим за ступенем гетерогенності (спостерігаємо вербальний та образотворчий елемент); за характером вербального компонента – письмовий; за характером іконічного компонента – статичний; за співвідношенням обсягу інформації – адаптивний (зображення несе додаткову інформацію з приводу наслідків, що виникнуть при порушенні застереження); за характером, що об’єднує вербальний та образотворчий компонент – імпліцитно виражені. Зауважуємо також те, що стиль написання застереження оформлений неохайно; складається враження, що напис виконаний нашвидкуруч. Проте іконічний компонент не є автентичним, оскільки адресант говорить, що знак та напис мали червоний колір, тому припускаємо, що такий «дудл» належить руці автора повідомлення, який намагався проілюструвати реалії ситуації, в яку він потрапив.

В епістолярному романі “Every Blade of Grass” Томаса Вартона, що написаний у формі традиційних листів знаходимо приклад креолізованого тексту, що належить руці автора листа. Інші ілюстрації, включені у структуру епістолярного роману, слугують для відділення глав та не апелюють до текстової інформації (рис. 4).



Рис. 4. Іконічний компонент у романі Т. Вартона “Every Blade of Grass”

Такий іконічний компонент є інтегральною частиною традиційного листа, текст якого є доволі коротким:

“Dear Mom,

Happy birthday! This is my drawing of a frog. Dad told me you liked them.

Love, Chris [9, p. 256]”.

Отже, інформація апелює до зображення жаби, пов’язуючи малюнок з маминими вподобаннями. Автор листа у такий спосіб вирішив привітати матір із днем народження, оскільки відстань не дозволяла цього зробити безпосередньо. У такий спосіб адресант хотів пробудити теплі почуття у мами, з надією на те, що їй буде приємно отримати листа. Розглядаючи власне іконічний елемент, констатуємо, що це приклад повної креолізації, адже спостерігаємо також вербальний компонент, що апелює до вербального компоненту у повідомленні. Відтак, вербальна частина такого іконічного елемента корелює не експлікує образотворчий елемент та не додає йому додаткових характеристик. Аналізуючи креолізований елемент зазначаємо, що за ступенем гетерогенності спостерігаємо ненульову креолізацію (присутній вербальний та невербальний елемент); характер вербального компонента – письмовий; характер іконічного компонента – двомірний, статичний; за співвідношенням обсягу інформації – образотворчо-центричний (роль зображення превалює); за характером зв’язків, що об’єднують вербальний та образотворчий компонент, – експліцитні.

Вартим уваги є також епістолярний роман Джона Бергера “From A to X”, адже компіляція традиційних листів «пронизана» тематичними зображеннями, інкорпорованими у тексти, що дає підстави зараховувати їх до креолізованих та автентичних, адже автором усіх малюнків є адресант.

Розглянемо наступний приклад. Для того, щоб зрозуміти причину застосування такого прийому, звертаємось до фрагменту листа: “Anyway, I wanted to put my hand on a letter and draw its outline to send you. Sometime after – whenever it was – I came across a book which explained how to draw hands and I opened it, turning page after page. And I decided to buy it. It was like the story of our life. All stories are also the stories of hands – picking up, balancing, pointing, joining, kneading, threading, caressing, abandoned in sleep, cutting, eating, wiping, playing music, scratching, grasping, peeling, clenching, pulling a trigger, folding. On each page of the book there are careful drawings of hands performing a different action. So I’m going to copy one.

I’m writing to you.

Now I look down at my hands that want to touch you and they seem obsolete because they haven’t touched you for so long [7, p. 69]”.

Уривок з листа демонструє причини, що виявились достатньо вагомими для того, щоб автор скопіював схожий прийом у власних посланнях, вважаючи, що ситуації у першопочатковому варі-

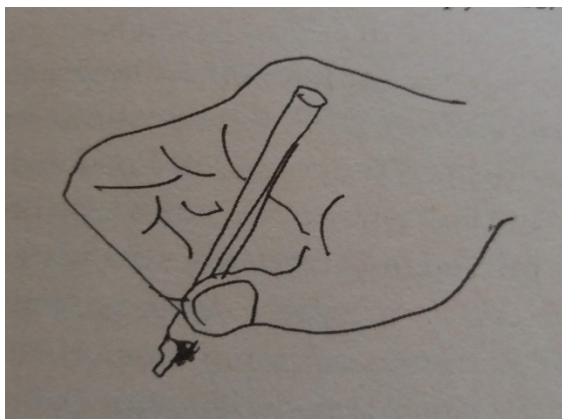


Рис. 5. Іконічний компонент у романі "From A to X" Дж. Бергера

анти дуже наближені до тих, що він переживає. Зображення руки, що тримає перо, інкорпороване у текст та є зразком тексту з повною креолізацією (вербальна частина апелює до невербальної у вигляді експлікування причини використання малюнків, а також часткової інтерпретації

невербального компонента). За ступенем гетерогенності – це ненульова креолізація, оскільки присутні вербальні та образотворчі компоненти; за характером вербального компонента – усний; за характером іконічного компонента – статичний, двомірний; за співвідношенням обсягу інформації – репетиційний (ілюстрація повторює текст "I'm writing to you"); за характером зв'язків, що об'єднують вербальний і образотворчий компонент – експліцитний.

**Висновки.** Отже, найчастіше зв'язок між вербальним та іконічним елементом імпліцитний, попри автентичність образотворчого елемента, часто виконує атрактивну, дейктичну та когерентну функції. Маніфестація прийому креолізованого тексту сприяє збільшенню потенційної зацікавленості листом, це спонукає адресанта активніше комунікувати, з цікавістю читати кожен наступний лист. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні функціонування креолізованих текстів у сучасних дискурсах мас-медіа.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация. Москва: Академия, 2003. 128 с.
2. Баранов А.Н., Паршин П.Б. Воздействующий потенциал варьирования в сфере метаграфемы. Проблемы эффективности речевой коммуникации: сб. научно-аналитических обзоров. 1990. С. 41-115
3. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов 5-е изд. Назрань: Пилигрим, 2010. 486 с.
4. Кудзаева А. Г. Семантическая и функциональная нагрузка фотокомментариев в креоллизованном тексте. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2014. №12. С. 292-294.
5. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. Изд. стереотип. Москва: ЛИБРОКОМ, 2013. 240 с.
6. Пойманова О. В. Семантическое пространство видеовербального текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1997. 24 с.
7. Berger J. From A to X. London: Verso, 2009. 198 p.
8. Ives D. Voss. NY: G. P. Putnam's Sons, 2008. 200 p.
9. Wharton T. Every Blade of Grass. Middletown, DE, 2016. 292 p.

## ОБЪЕКТИВАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ЛЮДИНЫ ОДИНИЦАМИ КОМПАРАТИВНОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В АНГЛОМОВНОЙ КАРТИНЕ СВЕТА

### THE OBJECTIVATION OF INTELLECTUAL QUALITIES OF THE PERSON BY COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH LANGUAGE WORLD VIEW

Билиця У.Я.,

*асистент кафедри англійської філології  
Прикарпатського національного університету  
імені Василя Стефаника*

Стаття виконана у руслі антропоцентричної лінгвістики і присвячена питанню вербалізації «інтелектуальних якостей» людини в англійській картині світу засобами компаративної фразеології. У дослідженні за дихотомічним принципом розроблено структуру концептуального й компаративного фразеологічного поля «інтелект людини», інвентаризовано й систематизовано основний корпус компаративних фразеологічних одиниць на позначення цього поля, а також здійснено їх ідеографічний, когнітивний та лінгвокультурологічний аналіз. Він засвідчує, що для номінації своїх «інтелектуальних ознак» засобами компаративної фразеології людина англійського світу найбільш часто запозичує символічні образи із зоонімного (39,7%), артефактного (21,2%) та антропоморфного (17,9%) культурних кодів. З точки зору аксіології, досліджені одиниці виявляють полярну оцінність і при цьому кількість негативно-оцінних одиниць значно переважає над позитивно-оцінними: 49,4% (–) : 38% (+). Семантично досліджений концепт демонструє наявність у ньому як універсальних, так і національно-специфічних й унікальних ознак.

**Ключові слова:** антропоцентризм, компаративна фразеологічна одиниця, дихотомічна опозиція, оцінність, національно-культурна специфіка.

Статья выполнена в русле антропоцентрической лингвистики и посвящена вопросу вербализации «интеллектуальных качеств» человека в англоязычной картине мира средствами компаративной фразеологии. В исследовании с помощью дихотомического принципа разработана структура концептуального и компаративного фразеологического поля «интеллект человека», инвентаризованы и систематизированы основной корпус компаративных фразеологических единиц для обозначения этого поля, а также осуществлен их идеографический, когнитивный и лингвокультурологический анализ. Он показывает, что для номинации своих «интеллектуальных качеств» средствами компаративной фразеологии человек англоязычного мира наиболее часто заимствует символические образы с зоонимного (39,7%), артефактного (21,2%) и антропоморфного (17,9%) культурных кодов. С точки зрения аксиологии, исследованные единицы показывают полярную оценочность и при этом количество негативно-оценочных единиц значительно преобладает над позитивно-оценочными: 49,4% (–): 38% (+). Семантически исследованный концепт демонстрирует наличие в нем как универсальных, так и национально-специфических и уникальных признаков.

**Ключевые слова:** антропоцентризм, компаративная фразеологическая единица, дихотомическая оппозиция, оценочность, национально-культурная специфика.

The article is written in the sphere of anthropocentric linguistics and is devoted to the verbalization of intellectual qualities of the person by the means of comparative phraseological units in the English Language World View. In the research the structure of the conceptual and comparative phraseological field "human intelligence" is framed according to the dichotomous approach, the main corpus of comparative phraseological units that designate this field is listed and systematized, as well as their ideographic, cognitive and linguocultural analysis is carried out. Due to it, an English-speaking person uses symbolic images of zoonimic (39,7%), artifactual (21,2%) and anthropomorphic (17,9%) cultural codes to nominate "intellectual features" by the means of comparative phraseology. From the point of view of axiology, these units show polar evaluativity, while the number of negatively-evaluating units is significantly bigger than the the number of positively-evaluating ones: 49.4% (–): 38% (+). Semantically the concept demonstrates its universal, national-specific or even unique features.

**Key words:** anthropocentrism, comparative phraseological unit, evaluativity, national cultural specificity.

**Постановка проблеми.** Характерною рисою мовознавчих студій останніх десятиліть стало утвердження у них пріоритету антропоцентризму, відповідно до якого людина як основа всього буття на Землі стала одним із центральних об'єктів дослідження. Згідно з цим методологічним принципом лінгвістика розглядає мову як таку, що «тісно зв'язана з людиною, з її свідомістю, мисленням та її духовно-практичною, культурною і пізнавальною діяльністю» [1, с. 6].

Особливий інтерес дослідників викликає з погляду антропоцентризму те, як і якими мовними засобами людина йменує себе, свої риси, ознаки та властивості, свої вчинки та дії, які мовні механізми та образні асоціації використовує при цьому, з яких концептуальних сфер запозичує символічні образи для своєї номінації, з ким / з чим себе порівнює, наскільки різняться ці номінації у різних мовах, що є у них універсального, а що специфічного / унікального тощо.

У руслі зазначеної проблематики у даній статті робиться спроба дослідити на матеріалі антропоцентричних компаративних фразеологічних одиниць (далі – АКФО) англійської мови одну із важливих складових у загальному образі людини – її «інтелектуальні якості».

Актуальність статті обумовлена підвищеною увагою дослідників у сучасному мовознавстві загалом до проблеми «людина», зокрема, до її «інтелектуальних ознак» та їх вербалізації різними мовними засобами, одними з яких є АКФО.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблемі вербалізації інтелектуальних ознак людини за допомогою різноманітних мовних засобів присвячено чимало праць. Часто вони виконані також на матеріалі фразеологічних одиниць (далі – ФО), причому різних мов, зокрема української – А. Дюська [2], російської – О.В. Самсонова [3], Т.В. Леонтьєва [4], німецької – Р.В. Угринюк [5]. В окремих працях ця проблема досліджується у порівняльному аспекті, однією із мов в яких є часто – англійська: О.Н. Волобуєва [6], А.А. Мішин [7], Л.В. Пушко [8], Г.М. Удовіченко [9]. Ще в інших дослідженнях «інтелектуальні знаки» як об'єкт аналізу фігурують як частина всього макрополя «людина» [див. праці О.Ф. Арсентьєвої, Г.А. Багаутдинової, Ж.Х. Гергокової, К.І. Мізіна та інших]. Проте в усіх цих дослідженнях АКФО як ефективні засоби вербалізації концепту «людина» та її «інтелектуальних ознак» фігурують тільки епізодично, поряд з іншими структурно-семантичними типами ФО. Відтак, відсутність у вітчизняній фразеологічній науці дослідження АКФО англійської мови на позначення «інтелектуальних ознак» людини й зумовили мотиви вибору теми даної статті.

Отже, об'єктом дослідження є 237 номінативних й комунікативних АКФО англійської мови зі структурою словосполучення і речення зі спільним семантичним компонентом «інтелект людини», що мають частково або повністю переосмислений склад і виокремлені шляхом суцільної вибірки із вітчизняних та зарубіжних фразеографічних джерел [10; 11; 12; 13]. Такими є одиниці різноманітних структурних типів, як наприклад: ад'єктивні – *(as) wise as an owl, (as) dull as an ass*; дієслівні – *read smb. / smth. like a book, know smb. / smth. like one's own pocket*, паремійні зі структурою речення – *Two heads are better than one. Years teach more than books* тощо. Перші два типи одиниць формують центральний пласт одиниць на позначення інтелектуальних ознак людини, третій тип має, зазвичай, інтерпретаційний характер.

Дослідження «інтелектуальних ознак» на матеріалі АКФО є у даній роботі не випадковим. По-перше, саме ці одиниці є чи не найбільш «антропоємними» [термін В.М. Телії], тобто є номінативно зорієнтованими на людину, адже домінантною зоною цих одиниць, яку вони покривають своєю семантикою, є насамперед «людина». Ці одиниці безпосередньо пов'язані з її «картиною світу», з характеристикою її зовнішності, фізичного стану, психоемоційних особливостей, інтелектуальних якостей, морально-етичної сторони діяльності тощо. По-друге, саме ці одиниці здатні достатньо коротко, проте ємно і влучно, образно й емоційно дати характеристику людині, її якостям, діям та вчинкам. Відбувається це завдяки тому, що у семантиці цих одиниць спостерігається перехрещення антропоцентричної та аксіологічної семантики, образності й емоційності, що потенційно і зумовлює їх яскраві виражальні можливості щодо образу людини.

**Постановка завдання.** Головною метою даного дослідження є виявлення засобів компаративно-фразеологічної об'єктивації інтелектуальних ознак людини в англійській картині світу (далі – АМКС), їх системно-ідеографічна організація й опис крізь призму когнітології та лінгвокультурології.

Для досягнення поставленої мети ставляться такі завдання:

– розробити структуру концептуального та компаративного фразеополі «Інтелект людини» з урахуванням даних психології, філософії, інвентаризувати й систематизувати за дихотомічним принципом основний корпус АКФО на позначення цього поля, а також здійснити їх ідеографічний опис, паралельно здійснюючи аналіз семантики цих одиниць, джерел їх формування, виявляючи ті сфери навколишнього світу, ті концептополя, звідки носії англійської мови запозичують символічні образи для їх перенесення на образ людини в АМКС;

– простежити оцінку та фрагментарно національно-культурну релевантність семантики цих одиниць, виявити окремі ціннісні орієнтири та стереотипи, особливості асоціативно-образного мислення, світобачення та світорозуміння представників англійської лінгвокультури.

**Виклад основного матеріалу.** Інтелект як поняття є дуже багатограним, а відтак не має якогось однозначного визначення, проте його основні структурні ознаки все-таки фігурують у науковій літературі з психології, філософії та лінгвістики. Так, у психології поняття «інтелект» (лат. *intellektus* – сприйняття, розуміння)



інтерпретується як «система пізнавальних здібностей індивіда, яка виявляється у здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти те, що відбувається навколо, в умінні адаптуватися до складного та мінливого середовища» [14, с. 156].

Практично аналогічно розглядається «інтелект» з точки зору філософії, а саме «як система пізнавальних здібностей індивіда» [15, с. 269], як феномен, який «найбільш очевидно проявляється у легкості навчання, здатності швидко й легко здобувати нові знання й уміння, у подоланні несподіваних перешкод, у здатності знайти вихід з нестандартної ситуації, умінні адаптуватися до складного, мінливого, незнайомого середовища» [15, с. 269].

У лінгвістиці «інтелект (від лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) трактується як «базова категорія когнітивної лінгвістики, що розглядається як здатність людини до розумної та раціональної поведінки у проблемних ситуаціях» [16, с. 183].

Загалом подібні концептуальні ознаки інтелекту наводить і довідникова література, яка розглядає його як «розум, здатність людини до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів», як «рівень розумового розвитку» [17, с. 500; 18, с. 265].

Крім вищезазначених концептуальних ознак інтелекту, варто, на наш погляд, до них додати й такі, як, наприклад, здатність / нездатність людини запам'ятовувати інформацію, мати / не мати відповідний досвід та раціонально / нераціонально використовувати його у різноманітних життєвих ситуаціях, мати / не мати хорошу уяву, бути / не бути розсудливим тощо.

Як бачимо, концептуальний діапазон «інтелектуальних ознак» людини надзвичайно широкий, що тим самим ускладнює їх моделювання. Проте не можна при цьому не помітити, що ці ознаки побудовані на протиставленні, а відтак можуть бути представлені у формі опозицій, які можна розглядати як опозиційні «гіпоконцепти» (термін А.М. Приходька), як наприклад: «розумний – нерозумний», «освічений – неосвічений», «раціональний – нераціональний», «досвідчений – недосвідчений» тощо. Такий двоїстий характер «інтелектуальних ознак» людини корелює із самою сутністю людини, в якій майже усе, що їй властиво, існує у протиставленні: краса і потворність, добро і зло, щедрість і жадібність, працелюбність і лінощі, геніальність і дурість тощо.

Така сутність людини та її «інтелектуальних ознак» зумовлює можливість дослідження останніх за бінарним принципом, який використовується у багатьох галузях знань, зокрема у лінгвістиці, як один із методів опису будь якого фрагмента картини світу. Однією із форм такого протиставлення є явище *дихотомії*, під яким розуміють, наприклад, у логіці «поділ обсягу поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному» [17, с. 301]. Саме у такому дихотомічному ракурсі і буде здійснено у даній статті аналіз «інтелектуальних ознак» людини, вербалізованих засобами АКФО в АМКС.

Отже, «інтелектуальні ознаки» людини можуть бути організовані у формі таких концептуально-дихотомічних опозицій:

**1. а) – «мудрий, розумний, гострий, швидкий розумом, кмітливий, тямущий» – б) – «дурний, нерозумний, безумний, недоумкуватий, некмітливий, тупий»: а) – (as) *bright as a button / as a (new) penny; (as) clever as a barrel of monkeys / as a dog / as the devil; (as) keen as a razor-edge / as mustard; (as) sharp as a blade / as a needle; (as) smart as a steel trap; (as) solemn as an owl; (as) wise as an old crow / as Solomon; read smb. / smth. like a book* та інші (всього 33 АКФО); б) – (as) *blunt as a hammer; (as) daft / silly / stupid as a brush / as a fish / as a goose; (as) dull as a beetle / as a Dutchman / as an ass / as ditch-water; (as) silly as a bag of worms / as a sheep; (as) thick as a brick / as two short planks; look like a stuffed calf; be like dead from the neck up; be out like a light* та інші (всього 47 АКФО).**

Як бачимо, ця дихотомічна опозиція є об'ємною і охоплює, виходячи з широкого розуміння інтелекту, не тільки інтелектуальні здатності людини за наявності / відсутності у неї розуму, але й кмітливості, здатності до набуття знань, проникливості тощо. Така висока щільність об'єктивації засобами АКФО в АМКС обох гіпоконцептів цієї опозиції свідчить про надзвичайну важливість, на думку носіїв англійської мови, цих інтелектуальних здібностей у житті людини.

Якщо розглядати вищезазначені приклади з точки зору джерел використання у них символічних образів, які переносяться на образ людини, то у формуванні АКФО, що вербалізують гіпоконцепт «мудрий, розумний, тямущий», перше місце посідають образи артефактного культурного коду, зокрема ті, які викликають асоціації *швидкості* розумової реакції людини, *гостроті* її розуму: *steel trap* (сталева пастка), *whip* (кнут), *blade* (лезо), *knife* (ніж), *needle* (голка) тощо. Це означає, що у формуванні цього гіпоконцепту

превалює в АМКС асоціативно-образна паралель «людина – артефакт», яка складає тут 17 АКФО / 51,5%.

Активно об'єктивується цей гіпоконцепт також за допомогою зоонімних символічних образів: *monkey* (мавпа), *dog* (собака), *fox* (лис), *owl* (сова) тощо, які в англійській лінгвокультурі, як і в інших, символізують «кмітливість, розум». Ця асоціативно-образна паралель «людина – зоонім» складає тут 6 АКФО / 18%.

В об'єктивізації гіпоконцепту «дурний, нерозумний, тупий» переважає використання символічних образів біоморфного культурного коду: *(as) dumb / silly / stupid as a fish* (риба) / *as a goose* (гуска) / *as a beetle* (жук) / *as an ass* (осел) / *as an ox* (віл) / *as an oyster* (устриця) тощо (всього 20 АКФО / 42,6%).

Окремі АКФО, як наприклад, *(as) clever as a monkey / a wagonload (cart-load, barrel, basket) full of monkeys* (досл.: розумний як мавпа / як вагон (кареता, бочка, кошик) мавп) об'єктивують досліджувані ознаки людини гіперболізовано й навіть гіпертрофовано, створюючи тим самим певний ефект комічності образу.

Семантика окремих одиниць, їх мотиваційна основа є затемненою, а тому її можна розкодувати тільки шляхом етимологічного аналізу. Так, наприклад, АКФО *(as) nutty as a fruitcake* (амер. сленг.) «дуже дурний» (досл.: як фруктовий торт із горіхами) побудована на грі слів *nutty* – «горіховий, з горіхами» та *nutty* – «дурний, божевільний». Аналогічно побудована також АКФО *(as) keen as Keen's mustard* «гострий розумом, проникливий» (досл.: як гірчиця): *keen* – «гострий» та *Keen's mustard* – гірчиця Кіна (за назвою фірми як виробника гірчиці) [10, с. 565].

Затемною на синхронному рівні є також семантика АКФО *(as) dumb as a wooden Indian* (амер.) (досл.: тупий, обмежений як дерев'яний індіанець). Ця одиниця асоціюється із колишньою традицією виставляти з метою реклами дерев'яну фігуру індіанця перед магазинами, де продавали тютюн [10, с. 295]. Крім цього, дана одиниця імплікує у своїй семантиці дещо високомірне та неетичне ставлення американців до автохтонного індіанського населення. Аналогічне ставлення англійців і до голландців заповане у семантиці АКФО *(as) dull as a Dutchman* «тупий як голландець». Загалом компонент *Dutch* у виразах з негативним значенням почало вживатися за часів англо-голландської конкуренції та війн у XVII ст. [10, с. 296].

Експліцитно вираженим є негативне ставлення англійців і до жителів своїх окремих регі-

онів, що є цілком очевидним на основі енантіо-семічної АКФО: *(as) «wise» as a man of Gotham* «тупий як людина із графства Готам». Ці та ціла низка інших вищезазначених одиниць характеризуються лакунарністю своєї семантики.

Біблійну етимологію виявляє АКФО *(as) wise as a serpent* «дуже розумний як змія». Вжитий у цьому виразі образ-еталон *serpent* (змія) є символічним образом «мудрості», а не «підступності» як це є, зазвичай, у слов'янських мовах.

Окремі АКФО цієї дихотомії характеризуються універсальністю своєї семантики. Так, компаратив *(as) wise as Solomon*, маючи у своїй основі біблійну етимологію, представлений у більшості мов. Одиниця, як відомо, пов'язана з іменем одного із царів Ізраїля, який відзначався своїм розумом. Окремі одиниці на позначення даної дихотомії свідчать про спільність образних асоціацій у багатьох етносах: англ. *(as) clever as the devil* – укр. *розумний як чорт* – рос. *умен как черт*; англ. *(as) silly as a donkey* – укр. *дурний як осел* – рос. *глуп как осел*.

Проте ціла низка АКФО актуалізує обидва гіпоконцепти цієї опозиції у порівнянні з іншими мовами специфічно й унікально. Так цілком унікальними є такі одиниці, які містять у своєму компонентному складі безеквівалентні слова-реалії, як наприклад, *(as) bright as a (new) dollar / as a dime / as a (new) penny*, або ж використовують у своїй семантиці унікальні образні асоціації, неочікувані з точки зору носіїв інших мов: *(as) smart as a steel trap*, *(as) silly as a bag of worms*, *(as) dull as dish-water*, *(as) thick as two short planks* тощо.

Звичайно, що «розумна» людина, її «розумове благополуччя» у всіх етносах, у тому числі і в англійському, викликає повагу і шанування, а відтак і позитивну оцінку. Саме така позитивна оцінка розумових здібностей людини в етносвідомості різних народів актуалізована, наприклад, у такій пареміологічній одиниці: англ. *Wisdom is like a blessing*. – укр. *Розум – скарб людини*. – нім. *Verstand ist das beste Kapital*. – рос. *Ум золота дороже*.

У цілій низці паремій компаративного характеру возвеличуються «розум, кмітливість» та їх пріоритетність перед «дурістю», «багатством»: *Wisdom is better than wealth; Better an empty purse than an empty head; A wise enemy is better than a foolish friend; It is better to sit with a wise man in prison than with a fool in paradise. It is better to lose with a wise man than to win with a fool*. Важливим є при цьому те, що «розум повинен бути щитом, а не мечем» людини у вирішенні її справ: *Use your wit as a shield, not as a sword* (або *dagger*).

Таку ж позитивну оцінку мають практично всі інші АКФО, що актуалізують гіпоконцепт «мудрий, розумний, тямущий». Виняток можуть скласти тільки поодинокі амбівалентні одиниці, як наприклад, (*as*) *wise as an owl*, яка у залежності від контексту може мати як позитивну, так і негативну оцінність. Так, позитивна оцінність виразу зумовлена тим символізмом, яку має лексема «сова» (*owl*) ще з античних часів – символ пізнання, проникливості та мудрості. І навпаки, негативна оцінність цього виразу зумовлена «зіткненням» у складі цієї одиниці семантики двох компонентів цієї одиниці: *wise* – «мудрий» та лексеми «*owl*», яка у будь-якому словнику англійської мови подається з одним зі значень: «дурень, що удає розумного». Саме цим і зумовлено паралельне використання вищезначеної АКФО із позитивною та негативною конотацією.

Правда, негативною оцінністю можуть характеризуватися АКФО, якщо вони позначають «зарозумілу» людину, що претендує на високу думку про свої розумові здатності, що бажає продемонструвати свій розум і знання, як наприклад, (*as*) *solemn as an owl, be / behave etc like a smart Aleck* тощо.

Практично всі АКФО, що вербалізують гіпоконцепт «дурний, нерозумний, тупий» мають негативну конотацію. Загалом кількість позитивно-оцінних одиниць цієї дихотомії складає 83,3%, негативно-оцінних – 89,8%.

2. Концептуально-дихотомічна опозиція, яка тісно примикає до попередньої:

а) «здоровий глуздом, нормальний, поміркований, розсудливий» – б) «божевільний, ненормальний, безумний»: а) – (*as*) *sober as a judge / as a parson* (всього 2 АКФО); б) – (*as*) *crazy / mad as a coot / bandicoot / as a loon / as a hoot owl / as a bed-bug / as a bee in one's bonnet; (as) mad as a beetle / as a frilled lizard / as a gumtree full of galahs / as a hatter / as a hornet / as a March hare / as a (cut) snake / as a frilled lizard / as a wet hen* тощо (всього 24 АКФО).

У складі одиниць, що вербалізують дану дихотомічну опозицію англійської мови, виявлено тільки дві одиниці на позначення «нормальної, поміркованої, розсудливої» людини і їх внутрішня форма є цілком вмотивованою і логічною, адже особи саме цих професій – *judge* (суддя) та *parson* (священник) за своїм професійним та соціальним статусом повинні володіти саме такими якостями. На противагу цьому виявлено достатньо велику кількість АКФО, що об'єктивують другу складову цієї опозиції – «ненормальну, божевільну людину». На наш погляд, ці одиниці

є проявом негативної реакції носіїв англійської мови не стільки на «божевільну, душевнохвору людину», скільки на людину, яка поводить себе подібно божевільній і чия поведінка та вчинки оцінюються як такі, що суперечать загальноприйнятим нормам, правилам тощо. І все-таки, ці одиниці характеризуються негативною конотацією, а одиниці на позначення «поміркованої, розсудливої» людини – позитивною.

Загалом у складі одиниць на позначення «божевільної, ненормальної людини» переважають анімалістичні символічні образи – (*as*) *crazy / mad as a coot* (як пташка-лисуха) / *as a bandicoot* (як бандикут) / *as a gumtree full of galahs* (як галахи), яким англійськомовний етнос приписує часто або ненормальну зовнішність або поведінку, чим вони і мотивують семантику АКФО. Так, семантика одиниць (*as*) *crazy as a hoot owl / as a loon* мотивована відповідно нічним моторошним криком сича (*owl*) та божевільним сміхом полярної гагари (*loon*). АКФО (*as*) *mad as a March hare / as a buck / as a mink* містять натяк на збуджений, навіжений стан цих тварин (*зайця / самця / норки*) під час весняного спарювання. Загалом асоціативно-образна паралель «людина – зоонім», значно домінуючи при вербалізації цього гіпоконцепту засобами АКФО, складає тут – 17 АКФО / 70,8%.

Якщо мотивація вищезгаданих компаративів є ще більш-менш зрозумілою, то цього не скажеш про (*as*) *mad as a hatter*; хоча відповідно до однієї із версій вважається, що в основі мотивації виразу лежить древня технологія виготовлення фетрових виробів, при якій вживалась ртуть, випари якої негативно впливали на психіку й поведінку капелюшників.

Не цілком зрозумілою на синхронному рівні є мотиваційно-образна основа АКФО *be / look / behave etc like a Bess of Bedlam / like Jack (Tom) of Bedlam* «бути, поводитися як ненормальний». У виразі згадані англійські імена божевільних *Bess* (від *Elizabeth*), *Jack*, *Tom*, яких не можна було вилікувати і яких відпускали з лондонської божевільні Бедлама і дозволяли жебракувати [10, с. 558].

Вищезазначені АКФО та й ціла низка інших зі значенням «божевільний, ненормальний» – (*as*) *daft as a brush, (as) crazy as a bee in one's bonnet / as a bed-bug, (as) nutty as peanut butter, be like a bear with a sore head* є лакунарними і не мають аналогів в інших мовах.

3. Концептуально-дихотомічна опозиція, яка трактує рівень «інтелектуальних здатностей» не як константну величину, а як змінну, тобто таку



що з роками може втрачатися або збільшуватися внаслідок набуття нових знань: **а) «освічений, знаючий, умілий» – б) «неосвічений, незнаючий, неумілий»:**

**а) – (as) clever as Crichton, know smb. / smth. as well as a beggar knows his bag / as one knows one's ten fingers / like one's own pocket / like the back (palm) of the hand / like a book; be like walking encyclopedia / like walking dictionary, sing like a bird/nightingale (всього 19 АКФО); б) – be like man of Gotham / like Mrs Grundy; know as much about smth. as a pig about pineapples; swim like a brick / like a tailor's goose / like a stone; have handwriting like chicken tracks тощо (всього 12 АКФО).**

Помітно, що окремі АКФО із наведених прикладів – *be like walking encyclopedia / like walking dictionary, have handwriting like chicken tracks, swim like a stone* тощо виявляють подібність асоціативного мислення в інших лінгвокультурах.

Значна кількість одиниць об'єктивує ці інтелектуальні ознаки людини в АМКС цілком унікально: *do smth. as easy as kiss my hand, know smb. / smth. as well as a beggar knows his bag / as much about smth. as a pig about pineapples* тощо.

Специфічною є семантика АКФО *know smb. / smth. as well as one knows one's ten fingers* «знати як свої десять пальців» (порівн. в інших мовах: *знати як свої п'ять пучок* (укр.) – *знать как свои пять пальцев* (рос.)), оскільки в усіх цих мовах фігурують різні об'єкти порівняння. Семантика окремих АКФО – *(as) clever as Crichton, (as) wise as a man of Gotham* взагалі недоступна без декодування їх етимології: *Crichton* – відомий шотландський учений XVI ст., чиє власне ім'я за розум та освіченість стало в англійських країнах загальноживаним; *man of Gotham* – «обмежена, недалека людина» (досл.: житель глухого англійського села, відомого простодушністю своїх жителів) [11, с. 661].

Об'ємним є інтерпретаційне поле цієї дихотомії, яке достатньо суперечливо і неоднозначно актуалізує ставлення в англійського етносу до зазначених інтелектуальних ознак людини. Так, з одного боку, вказується, що *Learning is better than house and land; Learning makes a good man better and a bad man worse*, а також на те, що «знання, вміння» не потребує хизування ними: *Wear your learning like your watch in a private pocket*. З іншого боку: *It's better to be happy than wise*. Більше того: *A learned blockhead is a greater blockhead than an ignorant one*.

Для англійського етносу є важливим, щоб знання не розходилося із ділом: *Many talk like philosophers and live like fools*.

Англійська пареміологія, зрештою як і українська, возвеличує життєву мудрість *жінки* у порівнянні із *чоловіком* та її вміння знайти вихід із будь-якої ситуації: *A woman knows a bit more than Satan*. – Жінка знає трохи більше, ніж сатана.

Переважає більшість АКФО першої складової опозиції характеризуються позитивною оцінністю, другої – негативною і їх співвідношення складає 61,5% (+) 75% (–). Решту складають нейтрально-оцінні та окремі амбівалентно-оцінні одиниці.

**4. Концептуально-дихотомічна опозиція а) «досвідчений, вправний» – б) «недосвідчений, невправний»: а) – be like an old bird / like an old dog / like an old fox / like Jack-of-all-trades / like a man of many parts (всього 7 АКФО); б) – (as) green as a cabbage / as (a) gooseberry / as grass / as a leek; (as) innocent as a lamb / as a new-born-babe / as the devil of two years old; be like a babe in arms / like an unlicked cub / like a spring chicken; be as if he were born yesterday (всього 15 АКФО).**

Семантика одиниць даної опозиції свідчить про спільність образних асоціацій носіїв англійської мови з представниками інших лінгвокультур, наприклад, укр. *досвідчений (битий) як старий пес / як старий лис, наївний як дитя, як учора народився*; рос. *как старый волк, как вчера родился* тощо. Можна тільки гіпотетично допустити, що подібні одиниці є універсальними.

Загалом в об'єктивації гіпоконцепту «досвідчений, вправний» домінує в АМКС асоціативно-образна паралель «людина – зоонім» (4/57%), гіпоконцепту «недосвідчений, невправний» – «людина – фітонім» (5/35,7%).

АКФО на позначення «відсутності досвіду» мають негативну оцінність, оскільки кожен етнос, зазвичай, цінує і поважає вік та досвід, але часто не довіряє молодості та юності через необачність та недосвідченість.

Загалом мотивація практично усіх АКФО цієї дихотомії є зрозумілою і доступною для носіїв інших мов. Специфічною може виявитися тільки одиниця *be like Jack-of-all-trades*, яка виражає «досвідченість, вправність» людини у різних сферах діяльності внаслідок широко вживаного антропоніму *Jack*. Англійська народна мудрість одночасно наголошує все-таки на тому, що «краще бути майстром в одній сфері, ніж в усіх. – *Better be master of one than Jack of all trades*.

Порівнюючи такі поняття, як досвід та освіченість, англійський етнос зазначає: *Years know (teach) more than books*. Більше того: *Experience without learning is better than learning without experience*.



Якщо говорити про оцінність одиниць даної дихотомічної опозиції, то для АКФО гіпоконцепту «досвідчений» характерна однозначно позитивна конотація, для гіпоконцепту «недосвідчений» – скоріше негативна оцінка, а іноді й нейтральна. Окремі з одиниць цього концептополя мають іронічно-співчутливе оцінне забарвлення: *(as) helpless / innocent as a (new-born) babe (baby) / as a babe unborn / as a citten / as a lamb / as the devil of two years old.*

5. Концептуально-дихотомічна опозиція: **а) «пам'ятливий» – б) «непам'ятливий»:** **а)** – *have a head (memory) like a sponge / like an elephant / like a steel trap* (всього 3 АКФО); **б)** – *have a head (memory) like a sieve / like of wood* (всього 2 АКФО). Образна основа більшості з цих одиниць цілком вмотивована і має цілком логічний і прозорий характер. Більшість образних асоціацій, використаних у вищевказаних АКФО, можна вважати гіпотетично універсальними: порівн.: *мати пам'ять як губку / як решето / як у слона* тощо.

Фактичний матеріал дозволяє виокремити й інші, проте малочисельні концептуально-дихотомічні опозиції, що стосуються інтелектуальних ознак людини, як наприклад: 7. «**уважний, спостережливий**» – «**неуважний, неспостережливий**»: *(as) attentive as a wild, watch smb. / smth. like a cat watches a mouse / like a hawk / like a lynx – (as) inattentive as a (little) child*; 8. «**далекоглядний, передбачливий**» – «**недалекоглядний, непередбачливий**»: *(as) foresighted / far-sighted as a strategist – (as) blind as a bat / as a beetle / as a brickbat / as a mole*; 9. «**реальний в думках, у діях і вчинках**» – «**схильний до фантазерства, до перебільшення та видумок**»: *take things as they are, not as you'd have them – paint the devil blacker than he is, try to fly like an eagle with the wings of a wren, be like Johnny Head-in-the-air.*

**Висновки.** Досліджений матеріал дозволяє стверджувати, що «інтелектуальні ознаки»

людини достатньо широко об'єктивовані у компаративній фразеології англійської мови (всього 237 АКФО). У цьому складі кількісно переважають одиниці, що об'єктивують негативні інтелектуальні ознаки, а саме відсутність розуму, кмітливості, освіченості, пам'яті, досвідченості, уважності, спостережливості, далекоглядності тощо (всього 127 АКФО).

Загалом при формуванні АКФО на позначення цих ознак людини в АМКС фігурують насамперед такі асоціативно-образні паралелі, як «людина – зоонім» (39,7%) та «людина – артефакт» (21,2%), «людина – антропоморфізм» (17,9%). Саме з цих концептуальних сфер людина запозичує в АМКС найбільшу кількість символічних образів для компаративно-фразеологічної номінації своїх «інтелектуальних ознак».

З точки зору аксіології, АКФО, що вербалізують «інтелектуальні ознаки» в АМКС, мають полярну оцінність. При цьому кількість негативно-оцінних одиниць значно переважає над позитивно-оцінними і це співвідношення складає 49,4% (–) : 38% (+), що зумовлено більш гострою емоційно-оцінною реакцією носіїв англійської мови на негативні інтелектуальні ознаки людини. Решту відсотків складають нейтрально-оцінні та окремі амбівалентно-оцінні одиниці.

Проведений аналіз також свідчить про те, що досліджуваний концепт є з точки зору семантики, з одного боку, універсальним, а з іншого – національно-специфічним й унікальним, оскільки він зв'язаний з інтелектуальними ознаками не просто людини, а з людиною як представником певної етнокультурної спільноти з її специфічними ментально-психологічними характеристиками, з її ціннісними пріоритетами.

Перспективу дослідження можуть скласти питання об'єктивації інтелектуальних якостей людини засобами АКФО на рівні дискурсу, різноманітностей прояву їх національно-культурної специфіки, їх гендерної маркованості тощо.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: монографія. Ужгород: Закарпаття, 1999. 240 с.
2. Дюська А. Фразеологізми на позначення рівня інтелекту людини (на матеріалі української мови). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Лінгвістика». Випуск 17. С. 120–124.
3. Самсонова О.В. ФО з рослинним компонентом на позначення інтелектуальних здібностей людини. Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: Матеріали I Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 256–257.
4. Леонтьева Т.В. Интеллект человека в зеркале русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 2003. 23 с.

5. Угринюк Р.В. Структура інтелекту у свідомості носіїв німецької мови (на матеріалі фразеологічних одиниць). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 34. С. 246–248.
6. Волобуева О.Н. Концептуальное роле «человек и его интеллект» в русской и английской фразеологии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.20. Тюмень, 2011. 20 с.
7. Мишин А.А. Концепты «ум» и «глупость» в немецкой и английской языковой картинах мира: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Владимир, 2007. 22 с.
8. Пушко Л.В. Реалізація аксіологічної функції фразеологізмів з рослинними номінаціями на позначення інтелектуальної діяльності людини (на матеріалі англійської, української та російської мов). Вісник СумДУ. Серія «Філологія». 2008. № 1. С. 87-89.
9. Удовіченко Г.М. Аналіз вираження концептів «розум/wit» та «дурість/stupidity» через фразеологічні одиниці мови. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2016. С. 253–259. URL: <http://phil.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016/2/39.pdf>
10. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. 2-е вид., виправлене. К.: Знання, 2005. 1056 с.
11. Мізін К.І. Англо-український словник компаративної фразеології. Кременчук: Щербатих О.В., 2010. 120 с.
12. Longman Dictionary of English Idioms. Lnd: Longman, 1980. 387 p.
13. A Dictionary of American Idioms / Revised by Adam Makkai. New York, 1975. 392 p.
14. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
15. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручн. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
18. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, АА. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченко. К.: АРІЙ, 2008. 672 с.

УДК 811.111.81'42

## СТИЛІСТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ МОРФОЛОГІЧНОГО РІВНЯ ПРИ СТВОРЕННІ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ

### STYLISTIC TRANSPOSITION AS A METHOD OF MORPHOLOGICAL LEVEL MEANS ACTUALIZATION IN COMIC EFFECT CREATING

**Блинова І.А.,**  
*докторант кафедри філософії мови,  
порівняльного мовознавства та перекладу  
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Стаття присвячена дослідженню стилістичної транспозиції, що є способом актуалізації засобів морфологічного рівня. Сучасній англійській прозі притаманна специфічна комічна модальність, яка є характерною рисою ідіостилю письменника. Проаналізовано провідні засоби морфологічного рівня, що сприяють реалізації комічного ефекту у художньому прозовому дискурсі. Матеріалом розвідки слугують англійські оповідання найвидатнішого письменника сучасної літератури Кевіна Баррі, що входять до збірки оповідань «Темрява вкриває острів». Автор послуговується транспозицією іменників, прикметників, числівників, вищо-часових форм дієслів, артиклів.

**Ключові слова:** транспозиція, морфологічний рівень, комічне, художній прозовий дискурс, ідіостиль.

Статья посвящена исследованию стилистической транспозиции, которая является способом актуализации средств морфологического уровня. Будучи характерной чертой идиостиля писателя, специфическая комическая модальность присуща современной англоязычной прозе. Проанализированы ведущие средства морфологического уровня, способствующие реализации комического эффекта в художественном прозаическом дискурсе. Материалом исследования послужили англоязычные рассказы выдающегося писателя современной литературы Кевина Барри, входящие в сборник «Тьма укрывает остров». Автор использует транспозицию существительных, прилагательных, числительных, видовременных форм глаголов, артиклей.

**Ключевые слова:** транспозиция, морфологический уровень, комическое, художественный прозаический дискурс, идиостиль.

The article deals with the study of stylistic transposition, which is a way of the morphological level means actualization. Modern English prose is characterized by a specific comic modality that is a characteristic feature of the writer's idiosyncrasy. The leading means of the morphological level that cause the comic effect realization in the belles-lettres discourse have been analyzed. The material of the investigation is the collection of short stories "Dark Lies the Island" by Kevin Barry, the greatest writer of modern literature. The author uses the transposition of nouns, adjectives, numerals, tense forms of verbs, articles.

**Key words:** transposition, morphological level, comic category, belles-lettres discourse, idiosyncrasy.

**Постановка проблеми.** Починаючи з античності, теорія комічного розробляється багато століть, але по теперішній час залишається безліч питань, пов'язаних зі змістом цього поняття, його формами і модифікаціями. Складність категорії комічного визначає неоднозначність підходів до інтерпретації її сутності, механізмів, філософської, культурологічної, психологічної, соціологічної, формально-логічної, естетичної і власне лінгвістичної природи. Звернення до цих проблем пояснюється прагненням мовознавців всебічно досліджувати особливості індивідуально-авторської словотворчості, організації образної системи, семантичного перетворення смислу в іронічно, сатирично тощо вживаній одиниці тексту, що і обумовлює актуальність цієї розвідки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Наразі маємо солідну теоретичну і практичну базу лінгвістичних досліджень, проведених на матеріалі різних мов і у різноманітних видах дискурсу, за такими пріоритетними напрямками: вивчення концепцій і поглядів учених на природу комічного; опис різновидів комічного (гумор, іронія, сарказм, сатира, чорний гумор); розгляд жанрової парадигми комічного (усмішки, гуморески, частівки, анекдоти, комічні романи, комікси тощо); виокремлення форм комічного (пародія, бурлеск, гротеск, трагедія); аналіз мовностилістичних механізмів і засобів створення комічного ефекту тощо (див. роботи Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Т.В. Булигіної, О.Д. Шмельова, О.А. Земської, О.В. Падучевої, Б.Ю. Нормана, Ю.Б. Борева, В.З. Саннікова, Т.О. Гридіної, С.І. Походні, О.Б. Шонь, В.Я. Проппа, М.Л. Желтухіної, Л.М. Песоріної, А.К. Кутоян, Н.Ю. Степанової, П.В. Мокрушиної, Л.О. Печерських, О.В. Кіреєвої, Г.В. Яновської, О.Л. Колесніченко, Б. Дзємидока, Р.Дж. Олександра, С. Агтарді, Р.Л. Брауна, У. Неша, Л.Г. Келлі, Ж.-Ж. Лесеркля та інших учених).

**Постановка завдання.** Мета статті – дослідити засоби морфологічного рівня, що сприяють реалізації комічного ефекту у художньому прозовому дискурсі. Матеріалом нашого дослідження слугують англійські оповідання найвидатнішого письменника сучасної літератури Кевіна Баррі (1969), що входять до збірки оповідань «Темрява вкриває острів» ("Dark Lies the Island" [6]).

**Виклад основного матеріалу.** Зауважимо, що сучасній прозі, англійській зокрема, притаманна специфічна комічна модальність, яка є засобом вираження авторської позиції й оцінки. Міркуючи про обсяг категорії комічного, переважна більшість дослідників зазначає її відмежованість від таких суміжних категорій і явищ, як смішне, веселе, сміх, дотепність. Зміст категорії комічного становить сукупність її варіантів. У нашому випадку ми виходимо з того, що категорія комічного являє собою родовий термін і включає такі змістовні види: гумор, іронію, сатиру, сарказм і чорний гумор.

Як доводять наші спостереження, різновиди категорії комічного функціонують на рівні глибинного смислу тексту, що являє собою узагальнений, не прив'язаний до окремих мовленнєвих складових, зміст, і є витвором численних підтекстових смислів, відбитих у мовленнєвій тканині цілого тексту. Як відомо, реалізуючи притаманну будь-якому художньому тексту естетичну функцію, одиниці різних рівнів, які складають прозову структуру, здатні нести естетичне навантаження різного ступеня, тому рівні мови і рівні прозового мовлення збігаються не у повному обсязі.

Текстова реалізація іронії/сатири тощо як макрофігури (її вживання у широкому контексті, у певній текстовій єдності) на глибинному рівні відбувається за сукупності мовностилістичних засобів її вираження на певних мовленнєвих рівнях (фонетичному, графічному, морфологічному, словотвірному, лексико-семантичному, фразеологічному, синтаксичному, стилістичному, концептуалізуючому) або їх перетині як у структурі авторської оповіді, так і у мовленні персонажів.

Показовим рівнем функціонування мовностилістичних прийомів для реалізації комічного смислу художнього прозового дискурсу є **морфологічний**. Стилістичний ефект вживання слів різних частин мови у незвичних лексико-граматичних і граматичних значеннях і з особливою референтною співвіднесеністю пов'язано з поняттям транспозиції.

Транспозиція – розбіжність між традиційним уживанням нейтрального слова і його ситуативним (стилістичним) уживанням на рівні морфології [3, с. 30]. Вираження емоцій, оцінки, експресивності, іноді і функціонально-стилістичні конотації

здійснюються при цьому внаслідок порушення звичних граматичних валентних зв'язків. Кожна частина мови у залежності від притаманних їй граматичних категорій і способів їх вираження має при транспозиції свою специфіку.

Як показав аналіз, найбільш поширеною є транспозиція розрядів іменників. Транспозиція у вигляді переходу слова із розряду до розряду дає як експресивні, оцінні, емоційні, так і функціонально-стилістичні конотації. Для відбиття іронічного тону висловлювання особливий інтерес являє собою транспозиція у *першій* лексико-граматичний розряд, що визначається як клас лексичних одиниць, об'єднаних загальним лексико-граматичним значенням, спільністю форм, в яких проявляються притаманні цим одиницям граматичні категорії, сукупністю можливих слів-замінювачів, а у деяких випадках і певним набором суфіксів і моделей словотворення [1, с. 100].

Найбільш численним типом подібної транспозиції виступає персоніфікація/уособлення, при якій неживим предметам, явищам природи або поняттям надаються властивості людини (її поведінка, думки, дії): *The Megane had a personality. It was companionable and long-suffering and he had named it Elizabeth for his mother. Car and mother had in common a martyr's perseverance and a lack of natural advantages* [6, с. 46]. У зазначеному фрагменті головний герой, лікар Сот О'Коннор, ставиться до власного авто на ім'я Елізабет як до особистості з певними рисами характеру і способом життя.

Типовим прикладом транспозиції у *першій* розряд є зоонімічна метафора (зооморфізм). Стосовно людей слова другого розряду, тобто назви тварин, птахів, фантастичних істот, отримують метафоричне, емоційно забарвлене, а іноді й образливе значення: 1) *Ellie was vexing between flushes of crimson rage and sobbing fits and making a sound like a lung-diseased porpoise* [6, с. 9]; 2) *Donie looks at the man's hand locked on his and the yellow of the spots on the back of the man's hand and it comes to him, the word comes from the colouring: hyena.*

*'You're like a hyena,' he says.*

*'And what would a hyena do to you, Donie?'*

*'Will you leave me go now?'*

*'What would he do? A hyena?'*

*'I have to go home to my mother. I have the twelve o'clock train to get.'* [6, с. 23];

3) *'Don't surprise me,' the West Indian said, 'that you come back up the pig-man. He who come in here, with his red face ...'* [6, с. 44]; 4) *N'gutha Ba'al, the Zambian self-confidence guru, told me in his rich,*

*honeyed timbre that I had a warrior's inner glow and the spirit of a cheetah* [6, с. 10];

5) *'We can't stay long, Dog,' he said.*

*'D'ya know I'd smoke a hunderd fags for you in a night if I was drinkin?'* said *the Dog.*

*'DVDs for you, Dog?'*

*'DVDs comin' out me bollix, Mull. I no more want DVDs than the fuckin' wall.'* [6, с. 62].

У наведених прикладах лексеми-назви героїв творів *dog, pig, porpoise, cheetah* мають ласкаво-іронічний характер, тоді як лексеми-назви *hyena, pig* – грубе і різке негативне забарвлення.

В останньому фрагменті лексема *Dog* є антономазією, що формується у результаті переносу імені – перейменування. Антономазія ґрунтується на тому, що власне ім'я, найчастіше ім'я особи, яка вирізняється якоюсь характерною ознакою або сталою належністю до певного явища, стає прикметою цієї ознаки або цього явища. Так, прізвисько головного героя *Dog* (скорочена форма від імені *Doggie*) походить від зовнішнього вигляду персонажу, що має схожість з собакою.

Поодинокими є випадки вживання при транспозиції слів сьомого розряду, тобто речовинних або абстрактних іменників, на позначення назв жінок: *'Of course not, my light. It's just I've thought maybe I was a little quick to rule it out <...> Maybe I should, you know, give something back?'; 'He's making a move to be on the safe side,' she said. 'He's headed for Tulsa. Ham sandwich, lovie?'* [6, с. 48]; *<...> all that was behind me had faded – my sweetheart, my dotey – to nothing, just nothing at all, and I was at a high vantage suddenly and beneath me, on a plain, were the lights of Gort* [6, с. 58];

*'Service!' he cried. 'What ever happened to the notion of serving the people?'*

*'You know what, sweetness?'*

*Sal's mouth shaped with awe as she grasped the brilliance of his idea* [6, с. 49].

Як бачимо, лексема *lovie* містить чудові експресивні можливості на рівні словотворення: зменшувальний суфікс *ie* надає слову пестливого, жартівливого забарвлення.

Як правило, транспозиції можливі не тільки для різних розрядів, але й для слів різних частин мови. Транспозиція прикметника *elderly* у розряд назв осіб і вживання його у множині отримує функціонально-стилістичне навантаження – іронічно-розмовне забарвлення: *The elderlies introduced themselves. 'After me own heart,' he said. 'Course 'round here, it's lagers they're after mostly. Bloody Welsh.'* [6, с. 53].

Стилістичний потенціал іменників суттєво посилюється транспозицією артиклів, що вико-



ристовуються як детермінативи іменників. Такі транспозиції виникають на противагу загально-прийнятими нормативним постулатам: артиклі у більшості випадків не використовуються з іменами осіб та тварин, деякими класами географічних назв, абстрактними іменниками та назвами матеріалу. Незвичайне використання артиклів спрямоване на відбиття конкретних відтінків значення у мовленні при передачі експресивно-оцінної інформації. Так, у наступних фрагментах знаходимо приклади вживання неозначеного артикля **a**, по-перше, з власними назвами – іменами осіб на позначення людей, у нашому випадку – дітей, невідомих комунікантам, по-друге, з абстрактними іменниками:

1) *She showed the sweets and popped one loose.*

*'Yes, yes,' she was beside the girl now, and she leaned in confidingly, and she squinted hard at the wine gum in her hand, as if a name was inscribed there.*

*'It says here that you're a ... Bob?'*

*'Can't be! Oh, it can't be a Bob! Maybe you're someone else altogether. Maybe I need to have a closer look now, my darling, and we'll find out what your name is yet.'* [6, с. 34–35];

She shucked another wine gum free and examined it intently.

*'Now it says here, we have a ... is it a Kathy? An Aoife? Is it a Megan? Is it ...'*

She turned her head close to the child.

*'Allie,' the child said.*

*'Oh baby Allie,' Ernestine said, and a tear came and ran slowly her cheek* [6, с. 35];

2) *Then, suddenly, a looseness, and she was freed – she dashed inside* [6, с. 67].

Завдяки ефекту повторення неозначеного артикля у зазначених діалогох відбувається попереднє позитивне оцінювання читачем ситуації знайомства персонажів. Проте, добродушна усмішка, викликана удаваним ніжним ставленням жінки похилого віку до дитини під час знайомства, поступово змінюється на почуття страху за подальшу долю дитини й викликає огиду й ненависть до жінки за її намір вкрасти малечу.

Збільшення експресивності притаманне персонажним діалогам, що відбивають ознаки живого розмовного мовлення. Так, саркастичне забарвлення характерне для наступних епізодів, де компанія молодих людей надає оцінку пивним закладам і власне пиву, враховуючи як Національну систему (за п'ятибальною шкалою), так і особистий досвід (за десятибальною шкалою):

*'Tenner for twenty minutes,' said Billy. 'Fiver, I'll stay the full half-hour.'*

*'You could be right on higher than sevens,' said Billy Stroud* [6, с. 26];

*Word had not been wrong on the quality of the scratchings. And the St Austell turned out to be in top form.*

*'I'd be thinking in terms of a seven,' said Everett Bell.*

*'Or a shade past that?' said John Mosely.*

*'You could be right on higher than sevens,' said Billy Stroud. 'But surely we're not calling it an eight?'*

*'Here we go,' I said.*

*'Now this,' said Billy Stroud, 'is where your 7.5s would come in.'*

*'We've heard this song, Billy,' said John Mosely.*

*'He may not be wrong, John,' said Everett.*

*'Give him a 7.5,' said John Mosely, 'and he'll be wanting his 6.3s, his 8.6s. There'd be no bloody end to it!'*

*'Tell you what,' said Mo. 'How about I catch up with you all a bit later? Where's next on the list?'*

*We stared at the carpet. It had diamonds on and crisps ground into it* [6, с. 29];

*'We're going to need a decision,' he said, 'about the National Beer Scoring System.'*

*Here was kerfuffle. The NBSS, by long tradition, ranked a beer from nought to five. Nought was take-backable, a crime against the name of ale. One was barely drinkable, two so-so, three an eyebrow raised in mild appreciation. A four was an ale on top form, a good beer in proud nick. A five was angel's tears but a seasoned drinker would rarely dish out a five, would over the course of a lifetime's quaffing call no more than a handful of fives. Such was the NBSS, as was* [6, с. 26];

Комічність наведених за приклад фрагментів спостерігаємо у нетрадиційному функціонуванні множини числівників (*sevens, 8.6s*) та неозначеного артикля **a/an** з числівниками (*a 7.5, an eight, a four*); у використанні видо-часових форм дієслів, що є відхиленням від норми (*he'll be wanting*): вживання дієслова *want* у формі майбутнього тривалого часу (the Future Continuous Tense) не є типовим. Саме неозначений артикль підкреслює найвищу якість пива (*a four, a five*).

Такі подібні відхилення характерні і для авторського мовлення, що демонструють наступні приклади: *Things had gone wrong in Cork and then they went wronger again* [6, с. 53]; *There was no option for a finish only to hop on a bus and then it was all black skies and bogger towns and Gort, finally, and Evan the Head waited for me there, in the ever-falling rain, and he had his bent smile on* [6, с. 54]; *I spoke of the darknesses that can so quickly seep between the cracks of a life* [6, с. 11]; *Skies and*

*mirrors – these were the fields of his visions, and oh, the strangenesses that he saw; hallucinations, yes, but no easier to handle for that. Last into surgery was Tom Feeney, the crane driver* [6, с. 50].

Порушення звичної валентності у вигляді приєднання суфікса вищого ступеня порівняння до основи іменника (*wronger; bogger*); уживання абстрактних іменників у множині (*darknesses, strangenesses*) є ознакою масштабності негативного стану речей, «чорної» смуги у житті героя, його поганого самопочуття, що передано автором у чорно-гумористичній тональності.

Таким чином, доходимо **висновку**, що текстова реалізація категорії комічного як макрофігури на глибинному рівні відбувається через сукупність мовностилістичних засобів її вираження на певних мовленнєвих рівнях, серед яких провідне

місце посідає морфологічний. Стилістична транспозиція є способом актуалізації засобів морфологічного рівня при створенні комічного ефекту. Автор послуговується транспозицією розрядів іменників (персоніфікацією/уособленням, зоонімічною метафорою, транспозицією речовинних або абстрактних іменників на позначення назв жінки), транспозицією прикметників (у розряд назв осіб, при вираженні елятиву), числівників, видо-часових форм дієслів та артиклів.

Перспектива подальших розвідок полягає, як нам убачається, у детальному аналізі мовностилістичних засобів створення комічного ефекту на інших мовленнєвих рівнях при вивченні своєрідності та оригінальності ідіостилю К. Баррі та інших письменників-прозаїків, чия поетика комбінується з комічним.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беляков А.А. Объем и содержание категории комического. Стереотипы лингвокультуры: коллективная монография / отв. ред. М.В. Пименова. К.: Изд-ий дом Д. Бурого, 2013. С. 90–103.
2. Данилевская Н.В. Методы лингвостиллистического анализа. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. М.: Флинта: Наука, 2006. С. 221–230.
3. Єфімов Л.П., Ясинецька О.А. Стилїстика англїйської мови і дискурсивний аналіз: учбово-метод. посіб. Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. 240 с.
4. Зайцева И. П. Стихотворение Инны Кабыш «И всяк беспомощен и сир...» (опыт лингвопоэтического анализа). Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды. 2016. № 2 (57). С. 3–9.
5. Электронный словарь ABBYY LINGVO 12 Multilingual Edition. URL: <http://www.lingvo.ru> (дата звернення: 2.07.2018).
6. Barry Kevin. Dark Lies the Island. URL: <https://knigogid.ru/books/403658-dark-lies-the-island/toread> (дата звернення: 2.07.2018).

УДК 811.111'374:165.0 (043.5)

## ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ОФТАЛЬМОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

### FRAME APPROACH TO STUDYING ENGLISH OPHTHALMOLOGIC TERMINOLOGY

**Віт Ю.В.,**

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови  
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті представлено спробу побудови концептуальної системи «Офтальмологія» з позицій фреймової семантики. Матеріалом дослідження стали 5 100 термінів, що були відібрані методом суцільної вибірки з таких довідкових видань: “Principles and Practice of Ophthalmology” Albert & Jakobiec (1995 p.), 12-титомне видання Американської академії офтальмології “Basic and Clinical Science Course” (1998–1999 pp.), Duane’s “Ophthalmology” (1996 p.). Як приклад побудови фрейму докладно розглянуто субфрейм I порядку «Фізіологія зорової системи» (*SFI Visual system physiology*).

**Ключові слова:** англійська мовна офтальмологічна термінологія, фрейм, субфрейм, зорова система, фізіологія.

В статті представлена попытка побудови концептуальної системи «Офтальмологія» з позицій фреймової семантики. Матеріалом дослідження послужили 5 100 термінів, отобранних методом сплошної виборки із наступних справочних видань: «Principles and Practice of Ophthalmology» Albert & Jakobiec (1995 г.), 12-томне видання Американської академії офтальмології «Basic and Clinical Science Course» (1998–1999 гг.), Duane's «Ophthalmology» (1996 г.). В якості прикладу побудови фрейма детально розглянуто субфрейм I порядку «Фізіологія зрительної системи» (*SFI Visual system physiology*).

**Ключевые слова:** англійська офтальмологічна термінологія, фрейм, субфрейм, зрительна система, фізіологія.

The article presents an attempt to construct the conceptual system «Ophthalmology» from the grounds of frame semantics. The material under research was 5 100 terms, selected by continuous sampling from the following reference books: «Principles and Practice of Ophthalmology» Albert & Jakobiec (1995), 12-volume edition of the American Academy of Ophthalmology «Basic and Clinical Science Course» (1998–1999), Duane's «Ophthalmology» (1996). As an example of constructing a frame, subframe *SFI Visual system physiology* is considered in detail.

**Key words:** English ophthalmologic terminology, frame, subframe, visual system, physiology.

У даний час все більше досліджень пов'язують рішення різних питань мовознавства з вивченням когнітивної діяльності людини. Застосування когнітивного підходу до мовних явищ сприяє розумінню мови як джерела відомостей про концептуальні структури нашого знання. Концепти, що народжуються під час сприйняття світу, створюються в процесі пізнання, відображають осмислену людиною дійсність і вербалізуються в мові. Термін «концепт» розуміють як оперативну, змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, що відображена в людській психіці [2, с. 90]. Вважається, що найкращий доступ до опису та визначення природи концепту забезпечує мова, тому що найважливіші концепти кодуються саме в мові, в її лексичній і граматичній будові.

Концепти різного типу (образи, уявлення, поняття) або їх об'єднання (картинки, гештальти, схеми, пропозиції, фрейми тощо) народжуються в процесі сприйняття світу, вони створюються в актах пізнання, відображають і узагальнюють людський досвід і осмислену в різних типах діяльності дійсність. Мова виявляє, об'єктивує те, як побачений і зрозумілий світ людським розумом, як він відбитий і категоризований у свідомості. Кожна мовна одиниця й особливо кожна мовна категорія можуть розглядатися як прояв зазначених вище когнітивних процесів і як специфічний їх результат [3, с. 38].

Когнітивні аспекти дослідження, що характерні для сучасної лінгвістики, особливо цікаві для термінології, де за кожним терміном стоїть чітка, точна структура знання [6, с. 13].

Когнітивний напрям у термінознавстві розробляється М. Володіною, С. Грін'ювим, В. Новодрановою та іншими. Так, В. Новодранова акцентує увагу на можливостях когнітивно-комунікативного підходу, що дозволяє розвивати нові напрями і методи в термінознавстві, в інтерпре-

тації мови науки як засобу категоризації людської діяльності [7, с. 69]. Будучи ініціатором дослідження систем медичних термінів із позиції фреймової семантики, вона розглядає значення номінативних одиниць «як аналоги готових концептуальних структур, що виконують функції переведення певних наборів концептів у реальні мовні форми» і наводить приклад побудови фреймів концептуальних систем «Гематологія» та «Антибактеріальна терапія», водночас зазначає, що всередині таких фреймів складаються специфічні ієрархічні відносини, причому мовне оформлення залежить від понятійної структури терміна і його місця в системі [6, с. 13–15].

Як лінгвістична концепція фреймова семантика була запропонована Ч. Філмором [9; 10] і стала продовженням вілмінкової граматики. Водночас введено поняття відмінкової рамки (фрейму), яке характеризує якусь сцену або ситуацію так, що визначення семантики дієслова і всього висловлювання пов'язувалося з відновленням самої описуваної ситуації. Виділення таких фреймів як особливих категоріальних і когнітивних структур пояснювало як деякі особливості породження висловлювання, так і закономірності його сприйняття. Надалі поняття фрейму зазнало трансформацій від уявлення про відмінкову рамку дієслова до уявлення про складні сукупності досліджуваних об'єктів.

Слідом за М. Минським, творцем теорії фреймів, ми розуміємо фрейм як мінімально необхідну структуровану інформацію, яка однозначно визначає даний клас об'єктів [5]. Це «організація уявлень, що зберігаються в пам'яті, структура знань про певний фрагмент людського досвіду. Дане знання включає: а) лексичне значення; б) енциклопедичне знання; в) екстралінгвістичні знання» [4, с. 46–47].

З онтологічної позиції фрейм відображає структуру організації науково-практичної діяльності. З гносеологічного погляду він є відобра-

женням цієї діяльності в процесі її пізнання. І, нарешті, у когнітивному плані він відображає структуру організації отриманих знань у свідомості людини [8, с. 64].

У даній роботі зроблена спроба побудови концептуальної системи «**Офтальмологія**» з позицій фреймової семантики.

**Метою** роботи є дослідження структурно-семантичних особливостей англomовних офтальмологічних термінів та принципів їх системної організації з позиції фреймової семантики.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

- відбір, інвентаризація та ієрархічне упорядкування лексичного матеріалу в межах досліджуваної термінологічної підсистеми для наступного комплексного аналізу й опису;

- побудова концептуальної моделі терміносистеми досліджуваної галузі медичного знання у вигляді гіперфрейма *Ophthalmology*;

- з'ясування ієрархічної структури, утвореної різнорівневими складовими частинами гіперфрейма: фреймами та субфреймами I–V порядків;

- встановлення кореляції між структурно-семантичними особливостями офтальмологічного терміна та його належністю до того чи іншого субфрейма;

- опис афіксальних, композитних та семантичних процесів деривації під час утворення терміноодиниць ОТ;

- виокремлення еталонних когнітивно-структурних моделей монологічних (афіксальних, композитних) та полілексемних (комбінативних) офтальмологічних термінів.

**Об'єктом** дослідження є англomовна офтальмологічна термінологія.

**Предметом** дослідження є семантичні особливості та структурні взаємозв'язки, що об'єднують аналізовані терміноодиниці в багаторівневий фрейм, який вербалізує професійні офтальмологічні знання.

**Матеріалом** дослідження стали 5 100 термінів, що були відібрані методом суцільної вибірки з таких довідкових видань: “Principles and Practice of Ophthalmology” Albert & Jakobiec (1995 p.), 12-титомне видання Американської академії офтальмології “Basic and Clinical Science Course” (1998–1999 pp.), Duane’s “Ophthalmology” (1996 p.). Як приклад побудови фрейму докладно розглянуто субфрейм I порядку «Фізіологія зорової системи» (*SFI Visual system physiology*) [14; 15; 16].

Концептуальна модель «Офтальмологія» представлена нами у вигляді розгалуженої системи, яка має фреймову структуру, що відображає

складність і ієрархію понять даної науки і термінів, які з ними співвідносяться.

На верхньому рівні терміносистеми перебуває гіперфрейм «Офтальмологія» (*Ophthalmology*). У нього входять фрейми другого рівня «Зорова система в нормі» (*Visual system in norm*) і «Офтальмопатологія» (*Ophthalmic pathology*), проміжне положення між якими, що співвідноситься з ними, посідає фрейм «Діагностика і лікування» (*Diagnostics and treatment*). Фрейми другого рівня, у свою чергу, поділяються на субфрейми третього рівня. Отже, виділяємо 17 базових фреймів (див. схему 1).

Як видно зі схеми, на кожному рівні є свої центри, що представляють окрему область розглянутого наукового знання у вигляді фреймових, рамкових структур і становлять основу груп наступних ієрархічних рівнів.

У фрейм другого рівня «Зорова система в нормі» входять чотири субфрейма «Анатомія зорової системи» (*Visual system anatomy*), «Фізіологія» («Фізіологічна оптика») (*Physiology (Physiological optics)*), «Біохімія та метаболізм» (*Biochemistry and metabolism*) і «Очна ембріологія» (*Ocular embryology*).

У фрейм «Офтальмопатологія» (*Ophthalmic pathology*) входять шість субфреймів: «Порушення зорової системи» (*Optic system disturbances*), «Запальні захворювання» (*Inflammations*), «Дистрофії, дегенерації, аномалії розвитку ока» (*Dystrophies, degeneration, congenital and developmental anomalies*), «Захворювання, пов'язані з порушенням кровообігу» (*Blood circulation disorders*), «Травми» (*Traumas*), «Пухлини» (*Tumors*).

Фрейм «Діагностика і лікування» (*Diagnostics and treatment*) ділиться на три субфрейми: «Методи дослідження» (*Methods of investigation*), «Методи лікування» (*Methods of treatment*) і «Обладнання» (*Equipment*).

Кожен із виділених фреймів і вся система загалом мають у своєму розпорядженні певний набір лексико-граматичних засобів відображення концептуальних знань у мові офтальмології з урахуванням їх взаємозв'язку і взаємозумовленості.

Представлена у вигляді фреймів структура знань є основою для їх подальшого розширення і поглиблення.

Як приклад докладно розглянемо субфрейм I порядку «Фізіологія зорової системи» (*SFI Visual system physiology*). Даний субфрейм, разом із субфреймом «Анатомія зорової системи» (*SFI Visual system anatomy*), є другим складником фрейму *Visual system in norm*. Він представлений



Схема 1

Гіперфреім «Офтальмологія»

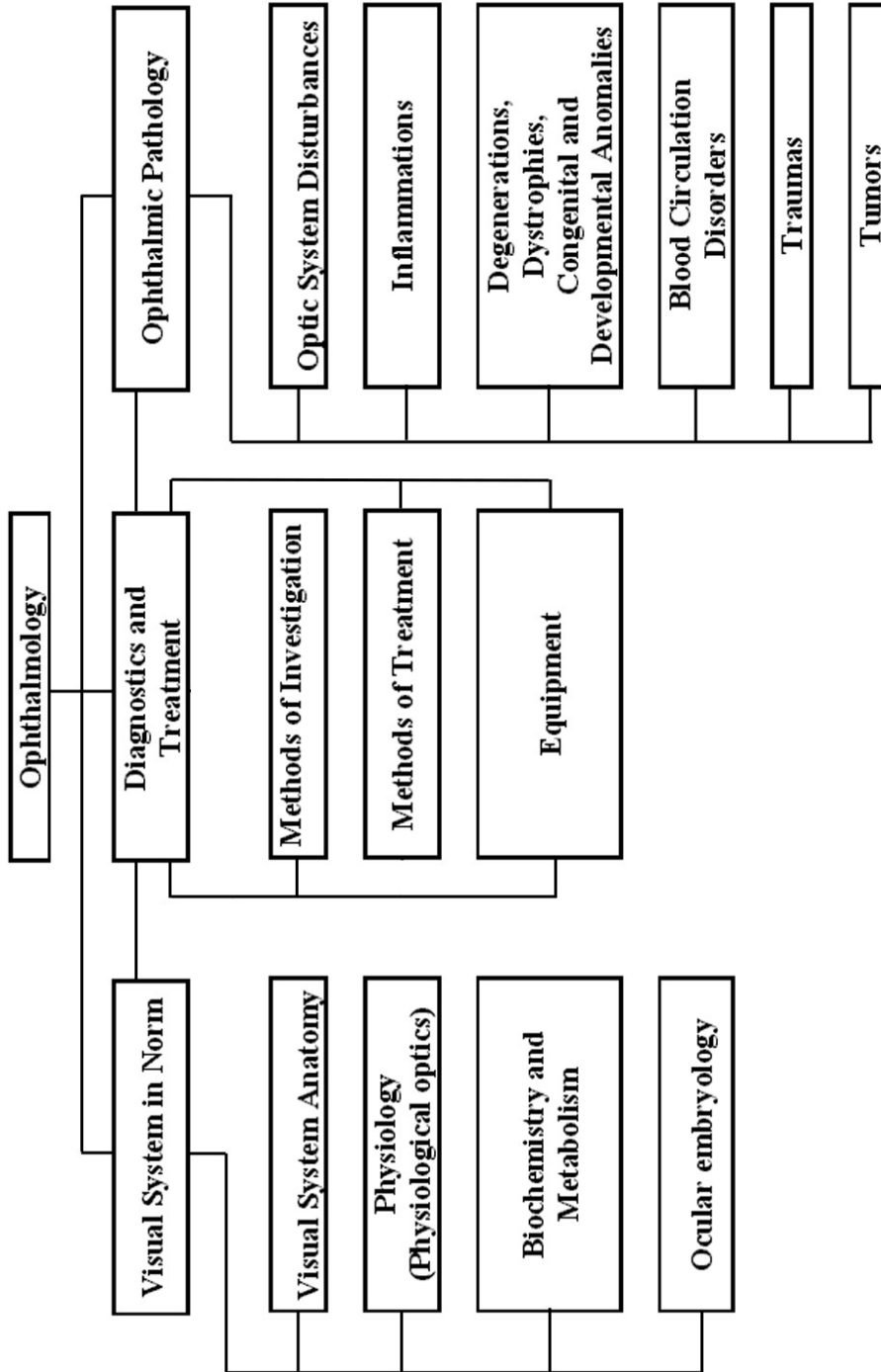
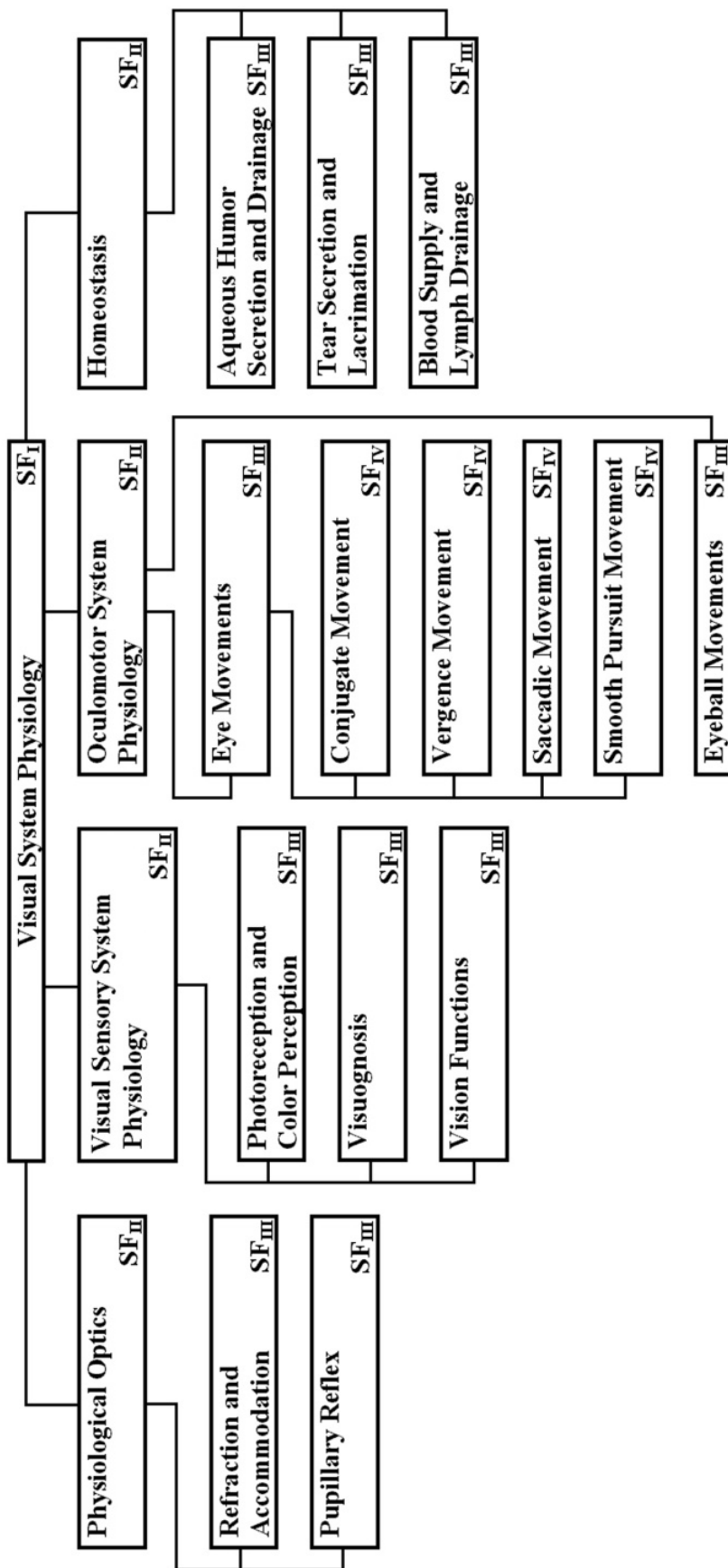


Схема 2

Субфрейм I порядку "Фізіологія зорової системи"



чотирма субфреймами другого порядку (*SFII*): *Physiological optics* («Фізіологічна оптика»), *Visual sensory system physiology* («Фізіологія зорової сенсорної системи»), *Oculomotor system physiology* («Фізіологія рухового апарату очей»), *Homeostasis* («Гомеостаз»), які в схематичному вигляді вводять основні поняття даної області і терміни, що стоять за ними (див. схему 2).

Термін «фізіологія» (від грец. *physis* – зростання, природа, *logos* – наука) означає медико-біологічну науку, що вивчає життєдіяльність цілісного організму і його частин – систем, органів, тканин, клітин у нормі і виявляє причини, механізми і закономірності життєдіяльності організму і його взаємодії з певним середовищем.

Фізіологія зору вивчає перебіг процесів зору, те, якими чинниками він зумовлюється, які фізіологічні механізми лежать в основі тих чи інших зорових функцій (гостроти зору, світлової чутливості, бінокулярного зору, кольоросприйняття тощо).

Історично фізіологія зору як наука виникла і розвивалася як фізіологічна оптика і розглядалася як галузь знання, що стоїть на межі між такими науковими дисциплінами, як фізика, фотохімія, фізіологія, психологія та ін. Тому в різних її розділах використовуються методи дослідження, що прийняті в перелічених вище дисциплінах, а разом із ними і відповідна термінологія.

У розгляді терміносистеми даного субфрейму насамперед бралось до уваги те, що різні фізіологічні функції зорової системи пов'язані з певними анатомічними структурами. Так, складниками *SFII Physiological optics* є *SFIII Refraction and accommodation* («Рефракція й акомодация») і *SFIII Pupillary reflex* («Зіничний рефлекс»). Терміни *refraction* (від лат. *refringo, refractum* – «розбивати», «руйнувати»; відхилення променя світла під час проходження двох середовищ із різною оптичною щільністю) і *accommodation* (від лат. *accomodo* – «пристосовуватися»; процес або стан адаптації) позначають процеси, що відбуваються в прозорих середовищах ока – рогівці, кристалику і склоподібному тілі, основною функцією яких є заломлення світла з метою фокусування зображення на сітчасту оболонку ока. Обидва терміни запозичені з області фізичної оптики, термінологія якої широко використовується в описі фізіологічних процесів оптичної системи ока. Наприклад: *light source* – джерело світла; *light / incident / refracted ray* – світловий / що входить / відбитий промінь; *point of incidence* – точка падіння, *angle of incidence / of refraction* – кут падіння / відображення, *relative*

*index of refraction* – відносний показник відображення, *focal / nodal point* – фокусна / вузлова точка, *focal plane / length* – фокусна площина / довжина фокуса, *accommodation range* – діапазон акомодации, *amplitude of accommodation* – амплітуда акомодации, *near / far point* – ближня / далека точка ясного зору, *dioptries* – діоптрії тощо.

Термін *papillary reflex* – зіничний рефлекс (від лат. *reflexus* – відбиття дії, рух) – означає зміну діаметра зіниці як регуляторне відповідь на світло або інший тип стимулу. Він узятий з області фізіології, але за своєю когнітивною природою входить також у понятійне поле оптики, оскільки позначає явище, пов'язане із процесами потрапляння світла на сітківку через зіницю, яка відіграє роль діафрагми.

Сприйняття навколишнього світу здійснюється за допомогою відчуттів, що викликані світловою енергією, яка має надзвичайно широкі параметри фізичних властивостей, що виявляються в зміні інтенсивності (потужності), спектральних характеристик, тривалості впливу. Зорова система здатна адаптуватися до таких змін. Прикладом великих адаптаційних здібностей зорової системи є той факт, що наше око реєструє поодинокі фотони в темряві. Водночас ми чітко бачимо і за яскравого сонячного освітлення, тобто тоді, коли на сітківку потрапляє понад 1 014 фотонів на секунду [1, с. 348].

Термінологія, що пов'язана з фізичними основами відчуття світла, запозичена з галузі фізики, наприклад: *luminous flux* – світловий потік; *lumen* – люмен (одиниця виміру світлового потоку); *luminous power* – сила світла; *illumination* – освітленість; *lux* – люкс, метр-свічка (одиниця освітленості); *brightness* – яскравість; *stilb / nit* – стильб / ніт (одиниці яскравості); *light wave* – світлова хвиля; *photon* – фотон, (світловий) квант; *ultraviolet spectrum* – ультрафіолетова частина спектра; *visible (-light) spectrum* – видима частина спектра тощо.

Крім інтенсивності світлової енергії, що надходить в око, зорова система миттєво реагує і на тимчасові характеристики інформації, що надходить та динамічно змінюється. Водночас вона зберігає, інтегрує, диференціює і стирає частину інформації, що надходить, і в такий спосіб приводить до сприйняття стійких зорових образів. Отже, зорова система функціонує одночасно як «диференціатор» та «інтегратор». Для інтерпретації зорових образів, що постійно змінюються, використовуються механізми безперервного пошуку інваріантності зображень і їх взаємвідносин у межах сітківки [1, с. 320].

Знання про механізм формування зорових відчуттів представлені у вигляді *SFII Visual sensory system physiology*, що розкладається на три *SFIII: Photoreception and color perception* («Фоторецепція і сприйняття кольорів»), *Visuognosis* («Зорове сприйняття») і *Vision functions* («Зорові функції»).

Деталізація понять *фоторецепція* і *сприйняття кольорів* здійснюється за допомогою термінів, запозичених з області:

– фізики: *light absorption* – поглинання світла;

– біохімії: *visual pigments* – зорові пігменти (світлочутливі пігменти паличок і колбочок сітківки, що поглинають світло й ініціюють зоровий процес), *rodopsin* (син. *visual purple* – зоровий пурпур) – родопсин (пігмент, що стимулює фотохімічні процеси під час поглинання світлової енергії), *neurotransmitter* (син. *neuromediator*) – нейротрансмітер (нейромедіатор) (речовина, яка здійснює передачу нервового імпульсу від однієї клітини до іншої) та ін.;

– цитології: *photoreceptors* (син. *photoreceptor cells*) – фоторецептори (світлочутливі нейрони, що відповідають за перетворення світлової енергії на нервові імпульси), *rods* – фоторецепторні палички сітківки, *cones* (син. *visual cones*) – колбочки сітківки (фоточутливі відростки колбочкоподібних клітин, що забезпечують гострий і колірний зір), *reticule neurons* – нейрони сітківки, *axon* – аксон;

– нейрофізіології: *nervous impulse* – нервовий імпульс, *synaptic stimulation* – синаптичне збудження, *stimulation potential* – потенціал збудження, *axonal transport* – аксональний транспорт, *inhibition* – гальмування та ін.

Вищенаведені терміни називають поняття, які пов'язані з перетворенням світлової енергії на нервовий імпульс на рівні сітківки і провідних шляхів зорової системи. Поняття, що пов'язані з остаточним обробленням зорової інформації і формуванням зорового сприйняття, тобто з вищою формою аналізу зображення на рівні кори головного мозку, позначаються термінами, які конституюють *SFIII Visuo gnosis*.

На найвищих рівнях оброблення інформації, тобто в корі головного мозку, аналізуються різноманітні якості навколишнього світу, які розцінюються як зорове сприйняття. Це одночасний аналіз руху, кольору, текстури і глибини розташування об'єктів, визначення комбінацій простих предметів тощо [1, с. 741], тобто те, що позначається терміном *visuognosis* (від лат. *visus* – бачити + *o* + гр. *gnosis* – знання) – впізнавання й осмислення образів.

Основними центрами *SFIII Visuognosis* є терміни з області нейрофізіології і психоло-

гії: *synaptic stimulation / inhibition* – синаптичне збудження / гальмування, *receptive field* – поле сприйняття, *associative centers* – асоціативні центри, *image formation* – формування образів.

Око функціонує як єдиний орган зору. Зорова функція являє собою комплекс окремих елементів зору, як-от здатність людського ока сприймати світло (*light sensitivity* – світлочуттєвість) і різний ступінь його яскравості (*day / daylight / photopic vision* – денний / фотопічний зір, *twilight vision* – сутінковий зір, *night / scotopic vision* – нічний / скотопічний зір), сприйняття форми і величини предмета (*central vision* – центральний зір), орієнтацію в просторі (*peripheral vision* – периферичний зір), сприйняття світлових променів із різною довжиною хвилі (*color / chromatic vision* – колірний зір), оцінку відстаней між предметами, їхньої об'ємності (*binocular / stereoscopic / solid vision* – нічний біокулярний / стереоскопічний зір). Єдність зорових функцій здійснюється в межах поля зору, тобто всього простору, яке одночасно бачить око (*visual field*).

Вищенаведені термінологічні одиниці конструюють *SFIII Vision functions* («Зорові функції»).

У цілісному процесі зорового відчуття і сприйняття, поруч із сенсорним апаратом, найважливішу роль відіграє моторний апарат [1, с. 10]. Рухи очей є прямим результатом функціонування зовнішніх м'язів ока і контролюються на нейронному рівні. Структурована система знань, що стосуються моторики очей, представлена у *SFII Oculomotor system physiology*, який об'єднує два *SFIII*, диференційованих за тематичним принципом; один із цих субфреймів далі ділиться на чотири *SFIV*.

Класифікація термінів, що позначають різні види руху очей, передбачає знання таких його характеристик, як спрямованість, швидкість, інтенсивність, тривалість, мета руху, спряженість руху обох очей. Перелічені характеристики по-різному актуалізуються в лексичних значеннях термінів залежно від того, які з них акцентуються в значенні терміна.

*SFII Oculomotor system physiology* конструюють два *SFIII: Eye movements* («Рухи очей») і *Eye-ball movements* («Рухи очного яблука»). Останній акумулює інформацію про механіку і топоніміку руху очного яблука в нормі, а перший – про рухи обох очей, які можуть бути узгодженими або неузгодженими, плавними або стрибкоподібними.

*SFIII Eye movements* включає чотири *SFIV*:

– *SFIV Conjugate movement* (від лат. *conjugatus* – об'єднаний) – кон'юговані (співдружні) рухи, за



яких обидва ока рухаються в одному напрямку щодо будь-якого орієнтира. Цей субфрейм включає опозитивні термінопоняття, номіновані антонімічними термінами *rapid eye movement (REM)* – швидкі симетричні рухи очей, які спостерігаються кілька разів протягом сну і відбуваються під час сновидінь групами тривалістю від 5 до 60 хвилин, і *non-rapid eye movement (NREM)* – повільні рухи очей під час сну;

– *SFIV Vergence movement* (від лат. *vergo* – повертати + *-ence*) – повільні рухи, за яких напрямок руху одного ока є дзеркальним відображенням руху іншого. Вид вергентного руху маркується в терміноодинацях за допомогою префікса, що додається до основи термінологічних дериватів із локативним значенням:

– *convergence movement* (від лат. *con* – разом + *vergo* повертати + *-ence*) – зведення зорових осей очей під час розгляданні близько розташованих об'єктів;

– *divergence movement* (від лат. *divergo* – розходитися + *-ence*) – розведення зорових осей очей під час розгляданні віддалених об'єктів;

– *infravergence movement* (від лат. *infra* – під + *vergo* – повертати + *-ence*) – поворот обох очей донизу;

– *supravergence movement* (від лат. *supra* – над + *vergo* – повертати + *-ence*) – поворот обох очей догори;

– *cyclovergence movement* (від лат. *kyklos* – коло + *vergo* – повертати + *-ence*) – обертання очей по колу;

– *SFIV Saccadic movement* містить термінопоняття *saccade* (від фр. *saccade* – сильний поштовх, ривок коня) – скачкоподібний рух обох очей (сакади) з однієї точки фіксації об'єкта до іншої як під час скануювального читання;

– і останній у цьому кластері *SFIV Smooth pursuit movement* – плавне стеження. Плавні (спостереження) рухи очей, необхідні в разі тривалої фіксації об'єктів, які рухаються, і стеження за ними.

Механіка руху очного яблука представлена термінами, що входять у *SFIII Eye-ball movements*. Це здебільшого терміни з локативними префіксами:

– *adduction* (від лат. *adducere* – тягнути в напрямку до чого-небудь) – наведення (аддукція); обертання ока в горизонтальній площині, за якого передній полюс зміщується назально (медіально), тобто в бік носа;

– *abduction* (від лат. *ab-* (від, з) + *ducere* – переміщати) – відведення (абдукція); обертання ока в горизонтальній площині, за якого передній полюс зміщується в скроневий бік (латерально);

– *supraduction* (син. *elevation*) (від лат. *supra* (над, зовні) + *ducere*) – супрадукція, елевация; обертання у вертикальній площині, що супроводжується зміщенням переднього полюса догори;

– *intraduction* (син. *depression*) (від лат. *intra* (всередину) + *ducere*) – опускання (інтрадукція, депресія); обертання ока у вертикальній площині, що супроводжується зміщенням переднього полюса ока донизу;

– *extorsion* (від грец. *ex-* (з) + лат. *torsio*, від *torquere* – крутити, повертати) – ексторсія; обертання ока назовні навколо передньо-задньої осі;

– *intorsion* (від лат. *in-* (в) + *torsio*) – зміщення верхнього полюса рогівки очного яблука досередини.

Інформація про підтримку обмінних процесів природного біохімічного середовища ока за допомогою гомеостазу структурована у *SFII Homeostasis*. Термін *homeostasis* (від гр. *homoios* – схожість + *stasis* – стан) позначає стан рівноваги в організмі щодо його різноманітних функцій, а також хімічного складу рідин і тканин. В офтальмології гіперонімічний термін *homeostasis* співвідноситься з гіпонімічними термінами, що номінують субфрейми III порядку. Див., наприклад, *SFIII: aqueous humor secretion / drainage* – секреція / відтік камерної вологи (процеси, які беруть участь у регуляції внутрішньоочного тиску), *SFIII tear secretion* (від англо-саксон. *tear-tēahor, tæher* – сльоза) – секреція сльози (вироблення слізними залозами рідини, за допомогою якої кон'юнктива залишається зволоженою), а також *lacrimation* (від лат. *lacrimatio, lacrimationus* – сльозотеча) – виділення сліз, що сприяє вивиденню сторонніх тіл, що потрапляють в око, і запобіганню інфекції, і *SFIII Blood supply and lymphdrainage* – кровопостачання і відтік лімфи.

Як видно з опису кожного із SFII, III, IV, які є складниками *SFI Visual system physiology*, загально простежується системність у відборі і функціонуванні термінологічних одиниць, пов'язаних із категоризацією понять: «дія», «процес». Системність формується насамперед на рівні морфологічного термінотворення за допомогою афіксації. В ОТ продуктивно використовується лат. суфікс *-ion* і його аломорфи (*-ation, -sion, -tion*), а також лат. суфікси *-age, -ence, -ment* для створення іменників, що позначають дію, процес або його результат, від відповідних дієслів.

Чинником систематизації на афіксальному рівні є також антонімічність префіксів *ab-* / *ad-*, *con-* / *di-*, *ex-* / *in-*, *supra-* / *intra-*, що маркують протилежну спрямованість руху анатомічних об'єктів у просторі.

Системність проявляється і в синтагматиці полілексемних терміноодиниць. Аналіз складених термінів показує, що словосполучення не просто вербалізують певні структури знання, а й являють собою результат сортування і перероблення інформації. На рівні розглянутих мікро-терміносистем, представлених у вигляді суб-фреймов, терміни-словосполучення виражають видо-родові зв'язки. У ряду таких словосполучень постійна їх частина позначає родові поняття (у прикладах, що виділені жирним шрифтом), а змінна частина, яка виконує функцію уточнення, позначає видові поняття. Наприклад: *day / night vision*, *binocular / chromatic vision* тощо; *conjugate / saccadic / vergence / smooth pursuit movement* тощо.

Як бачимо, терміни-словосполучення будуються за стандартними синтаксичним моделями:

іменник – іменник (N – N), прикметник – іменник (Adj – N) із суворою локалізацією компонентів, що забезпечує необхідну однозначність і системність ОТ.

Отже, термінологія, що входить до SF<sub>1</sub> «Фізіологія зорової системи», неоднорідна за своїм складом і разом із власне фізіологічними термінами включає терміни суміжних природничих наук – фізичної оптики, фізики, біохімії, цитології, нейрофізіології, психології – на позначення найскладніших динамічних процесів зору в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. У семантиці терміносполучень виокремлюються інтегруючий і диференційований компоненти. Інтегруючий компонент передає родові поняття і поєднує терміносполучення в тематичні групи. Диференційований компонент вказує на відмінну видову ознаку поняття.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богословский А., Рославцев А. Физические основы ощущения света и цвета. Многотомное руководство по глазным болезням. Том I. М.: Медгиз, 1962. 548 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков, Ю. Панкрац, Л. Лузина; под общ. ред. Е. Кубряковой. М., 1996. 248 с.
3. Кубрякова Е. Части речи с когнитивной точки зрения. М., 1997. 330 с.
4. Маслова В. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Мн.: Тетра Системс, 2004. 256 с.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний. М.: Энергия, 1979. 152 с. URL: <http://www.myai.narod.ru/Minsky/main.htm>.
6. Новодранова В. Когнитивные аспекты терминологии: материалы Первой международной школы-семинара по когнитивной лингвистике: в 2 ч. Ч. 1. Тамбов, 1998. С. 13–15.
7. Новодранова В. Когнитивные науки и терминология. Научно-техническая терминология: научно-техн. рефер. сб. Вып. 2. М., 2000. С. 68–70.
8. Панкрац Ю. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней (на материале сложноструктурированных глаголов современного английского языка): дисс. ... докт. филол. наук. М., 1992. 333 с.
9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. М., 1988. С. 52–92.
10. Fillmore Ch. The case for case. Universals in linguistic theory. L., 1968. P. 3–88.

#### СЛОВНИКИ

11. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь (адаптированный перевод 26-го издания Стедмана) / гл. ред. А. Чучалин, научн. ред. Э. Улумбеков, О. Поздеев. М.: ГЭОТАР, 1995. 717 с.
12. Энциклопедический словарь медицинских терминов: в 3-х томах. Около 60 000 терминов / гл. ред. Б. Петровский. М.: Советская энциклопедия, 1982.
13. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. Edition 28. Philadelphia: W.B. Saunders Company, 1994. 1940 p.

#### АНАЛІЗОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

14. Albert & Jakobiec. Principles and Practice of Ophthalmology. W.B. Saunders Co. Electronic Designs by Media Solutions Corporation. 1995.
15. Basic and Clinical Science Course. 1994–1995. Sections 1–12. American Academy of Ophthalmology. 1995.
16. Duane's Ophthalmology. 1996. CD-ROM Edition. 1995 Lippincott-Raven Publishers, Inc.

## ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В ДЕТЕКТИВНОМУ ЖАНРІ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕТЕКТИВНИХ ТВОРІВ А. КРІСТІ)

### PHRASEOLOGICAL UNITS IN DETECTIVE GENRE (ON THE BASIS OF THE DETECTIVE STORIES OF A. CHRISTIE)

Гаянт Г.В.,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри «Англійська мова» № 1

Національного університету «Одеська морська академія»

У статті розглянуто наявні класифікації фразеологічних одиниць, розроблені видатними лінгвістами. Окреслені ознаки фразеологічних одиниць, за якими їх можна ідентифікувати. Крім того, проведено кількісний аналіз фразеологічних одиниць за класифікацією В. Виноградова. Власна класифікація фразеологічних одиниць розроблена за принципом тематичного групування, згідно з яким виділено 8 груп фразеологічних одиниць. До корпусу аналізованих фразеологічних одиниць не увійшли фразеологічні зрощення через неможливість семантичного поділу їхніх компонентів.

**Ключові слова:** фразеологія, фразеологічне словосполучення, фразеологічна єдність, фразеологічне зрощення, стійке словосполучення, вільне словосполучення.

В статье рассмотрены существующие классификации фразеологических единиц, разработанные выдающимися лингвистами. Обозначены признаки фразеологических единиц, по которым их можно идентифицировать. Кроме того, проведен количественный анализ фразеологических единиц согласно классификации В. Виноградова. Собственная классификация фразеологических единиц разработана согласно принципу тематической группировки, по которому выделены 8 групп фразеологических единиц. Корпус проанализированных фразеологизмов не включал фразеологические сращения, что обусловлено невозможностью семантического разделения их компонентов.

**Ключевые слова:** фразеология, фразеологическое словосочетание, фразеологическое единство, фразеологическое сращение, стойкое словосочетание, свободное словосочетание.

The given article presents the analysis of the existing classifications of phraseological units that were developed by outstanding linguists. The peculiarities of phraseological units that allow identifying them are clearly determined. Moreover, the quantitative analysis of phraseological units has been carried out on the basis of V. Vinogradov's classification. The offered classification of phraseological units is developed according to the principle of thematic grouping which makes it possible to single out 8 groups of phraseological units. The corpus of data analysed has excluded phraseological fusions due to semantic inseparability of their components.

**Key words:** phraseology, phraseological combination, phraseological unity, phraseological fusion, fixed word-combination, free word-combination.

**Постановка проблеми.** Мова як явище соціально-тісно пов'язана з реаліями та традиціями народу – її носія. Безперечною є думка, що всі культурні та побутові події в житті суспільства відображені в мові. Однією з наук про мову, що привертає увагу багатьох лінгвістів своєю невичерпністю та потенціалом, є *фразеологія*.

Дослідженню фразеологічних висловлювань присвячені численні праці видатних учених (В. Виноградов, В. Телія, Ш. Баллі, Л. Блумфілд, О. Кунін, О. Хорнбі та ін.). Невичерпною є проблема складання класифікацій фразеологічних одиниць, що широко висвітлена в лінгвістичній літературі (Н. Азарх, Н. Амосова, О. Ахманова, Ш. Баллі, І. Бодуен де Куртене, В. Виноградов, Л. Сміт, А. Ворелл). Мовознавці пропонують різні критерії, за якими вони групують фразеологічні одиниці: частина мови як компонент поєднання слів, наявність синоніма тощо. Відсутність єдиної фіксованої класифікації фразеологічних одиниць

у сучасному мовознавстві зумовлює актуальність нашого дослідження.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає в складанні власної класифікації фразеологічних одиниць на матеріалі детективних романів, що передбачає ретельне вивчення випадків їх використання.

**Об'єктом** дослідження є функціонально-семантичні особливості фразеологічних одиниць на матеріалі детективних романів.

**Предметом** дослідження є корпус фразеологічних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з детективних романів А. Крісті.

З поставленої мети випливають такі **завдання**:

- окреслити завдання фразеології;
- проаналізувати різницю між стійкими та нестійкими словосполученнями;
- розглянути наявні класифікації фразеологічних одиниць;
- виявити ознаки фразеологічних одиниць;

– скласти власну класифікацію фразеологічних одиниць, що використані в детективних романах А. Крісті, за принципом тематичного групування.

**Матеріалом** дослідження послуговували детективні твори А. Крісті, а саме: “Ten Little Niggers”, “The Seven Dials Mystery”, “The Mysterious Affair at Styles”, “Whydidn’t they Ask Evans?”, загальний обсяг яких становить 890 сторінок та з яких відібрано 287 фразеологічних одиниць.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Фразеологія є розділом мовознавства, що вивчає фразеологічний склад мови, його семантичні, структурні, семіотичні, функціональні, комунікативні особливості, закономірності виникнення та творення фразеологізмів, тобто стійких виразів, що мають самостійне цілісне значення. Знання фразеологічних одиниць полегшує розуміння публіцистичних та художніх текстів. Грамотне використання фразеологізмів надає мовленню жвавого характеру. За допомогою ідіом, як і за допомогою різних відтінків кольору, інформаційний аспект мови доповнюється чуттєво-інтуїтивним описом нашого світу, нашого життя [2, с. 15].

Першу спробу обґрунтувати фразеологію як самостійну лінгвістичну дисципліну зробив видатний послідовник Ф. де Сосюра, представник Женевської школи Ш. Баллі в праці «Французька стилістика» (1909 р.). Вчений здійснив класифікацію фразеології та розробив методику ідентифікації фразеологізмів за їхніми аналогами – вільними синтаксичними корелятами. У 20–40 рр. минулого століття питанням про виділення фразеології в окрему галузь цікавилися радянські лінгвісти (Є. Поліванов, С. Абакумович, Л. Булаховський та ін.). Вони спиралися на розроблення фразеологічної проблематики в працях О. Потебні, О. Шахматова, П. Фортуматова. У роботах академіка В. Виноградова фразеологія набула комплексного обґрунтування: було здійснено класифікацію фразеологізмів на матеріалі російської мови. Увага до фразеології була посилена потребами лексикографічної фіксації фразеологічних масивів різних мов та їх зіставлення з метою встановлення їхньої еквівалентності під час перекладу.

Однак предмет та завдання, об’єми та методи дослідження, якими керується фразеологія, ще недостатньо чітко окреслені та висвітлені в лінгвістичній літературі [6, с. 37]. Ще менш вивчені проблеми, пов’язані з основними особливостями фразеологізмів порівняно з вільними словосполученнями, класифікації фразеологічних одиниць тощо. Вчені не погоджуються щодо складу фразеології, адже деякі з лінгвістів уналежнюють стійкі сполучення до її складу (Л. Сміт, В. Жуков,

В. Телія, Н. Шанський), тоді як інші (Н. Амосова, А. Бабкін, А. Смірницький) відносять лише певні групи. Наприклад, В. Виноградов не вважає, що паремії (прислів’я, приказки, крилаті вислови) входять до системи фразеологізмів, адже вони за своєю семантикою та синтаксичною структурою відрізняються від фразеологічних одиниць. На думку лінгвіста, прислів’я та приказки не є семантичними еквівалентами слів [4, с. 24].

**Виклад основного матеріалу.** Головним об’єктом дослідження фразеології є ідіома, або ідіоматичний вислів, що являє собою стійке словосполучення, елементи якого пов’язані семантично та структурно.

Зазвичай словосполучення поєднує не менше двох повнозначних слів, які групуються відповідно до законів, наявних в кожній мові, та реалізують єдине ціле значення. Зазвичай у лінгвістиці виділяють *вільні*, або *нестійкі*, та *стійкі* словосполучення. Перші є об’єктом вивчення в синтаксисі, інші – у фразеології.

Вільні словосполучення поєднують елементи, яким властива семантична незалежність. Кожен із компонентів можна замінити, однак водночас заміна не впливає на значення другого компонента, наприклад, *to cut cheese / bread* (можна комбінувати безліч разів).

*Стойкі* словосполучення є незмінними, вони мають певне значення. Їх поділяють на дві групи: *власне стійкі словосполучення* та *фразеологічні одиниці*. Власне стійким словосполученням не властиві образність та емоційна експресивність, вони не виражають ставлення мовця до предмета мовлення та часто номінують лише одне поняття. Фразеологічні одиниці, навпаки, відрізняються образністю, емоційним і стилістичним забарвленням. Вони реалізують не лише тільки номінативну, але й оцінну функцію, допомагають мовцю висловити своє ставлення до предмета мовлення. Як уже згадувалося вище, фразеологічні одиниці пов’язані *структурно* та *семантично*, тобто вони є неподільними. Будь-які зміни таких висловів порушують їхнє значення. Зазвичай фразеологічні одиниці реєструються в словниках.

Перша систематизація та класифікація фразеологічних одиниць належить Шарлю Баллі, якого вважають родоначальником теорії фразеології. Вчений виділяє чотири види словосполучень:

1) *вільні словосполучення*, тобто сполучення, яким не властива стійкість, вони розпадаються після утворення;

2) *звичні словосполучення*, тобто сполучення з відносно вільним зв’язком між компонентами, що допускає деякі зміни;



3) *фразеологічні ряди*, або групи слів, в яких два поняття зливаються воедино. Такі сполучення допускають перегрупування компонентів;

4) *фразеологічні єдності*, тобто сполучення, в яких слова втратили притаманне їм значення та виражають цілісне поняття. У таких сполученнях не допускається перегрупування компонентів [3, с. 8].

На думку Н. Амосової, концепція Ш. Баллі побудована на відмінності сполучення слів за ступенем стійкості: словосполучення, в яких є свобода групування компонентів, та словосполучення, що не мають такої свободи [1, с. 69].

Згодом Ш. Баллі переглядає запропоновану ним концепцію та доходить висновку, що звичні словосполучення та фразеологічні ряди є проміжними видами сполучень. Тоді лінгвіст залишає лише дві основні групи словосполучень: *вільні словосполучення* та *фразеологічні єдності*. Останні являють собою такі словосполучення, слова в яких втратили будь-яке самостійне значення внаслідок постійного вживання в цих словосполученнях. Загалом все словосполучення набуває нового значення, яке не дорівнює сумі значень його складових частин. Ш. Баллі порівнює такий зворот із хімічним складом та наголошує на тому, що коли єдність є досить уживаною, то, вочевидь, у такому разі словосполучення дорівнюється простому слову [3, с. 60].

Традиційною класифікацією фразеологічних одиниць вважається класифікація видатного академіка В. Виноградова, яка базується на ступені *семантичного зв'язку між компонентами вислову*. В. Виноградов виділяє:

- 1) фразеологічні словосполучення;
- 2) фразеологічні єдності;
- 3) фразеологічні зрощення [4].

*Фразеологічні словосполучення* характеризуються відносно вільними семантичними зв'язками. Один із компонентів використовується в прямому значенні, тоді як інший – у переносному: *to make up one's mind*, *to do hair / room*, *to break a promise*. Стійкість цих висловів спирається на обмежену сполучуваність слів. Однак водночас в аналогічних сполученнях немає відповідності. Наприклад, можна сказати *to set free* або *to set at liberty*, що перекладається *звільнити*, але не існує такого висловлювання, як *to set at freedom*.

На відміну від фразеологічних словосполучень, *фразеологічні єдності* являють собою мотивовані одиниці з єдиним цілісним значенням, що виникає завдяки злиттю значень лексичних компонентів. Інакше кажучи, фразеологічні єдності

використовуються в переносному, чи метафоричному значенні. Вони мають омонімічні вільні словосполучення. Щоб проілюструвати, наведемо такі приклади:

– *to put all legs in one basket* – ризикнути, поставити все на карту (вільне словосполучення: скласти всі яйця в один кошик);

– *to cool one's heels* – гаяти час (вільне словосполучення: охолоджувати п'яти);

– *to bury its head in the sand* – уникати небезпеки, не дивитися в обличчя небезпеки (вільне словосполучення: зарити голову в пісок);

– *to spill the beans* – видати секрет, розголошувати інформацію (вільне словосполучення: розсипати боби);

– *to burn bridges* – відрізати собі шлях до відступу (вільне словосполучення: спалювати мости).

В. Телія порівнює фразеологічні єдності та фразеологічні зрощення, вказує на їхню схожість своєю метафоричністю, образністю. Однак, на відміну від фразеологічних зрощень, зміст яких розкривається лише діяхронічно, образність фразеологічних єдностей зрозуміла з погляду сучасної мови [8, с. 50].

*Фразеологічні зрощення* є немотивованими одиницями, що виступають як еквіваленти слів; вони використовуються суто в переносному значенні, тобто зміст вислову не впливає зі значення його компонентів, а його образність розкривається тільки історично. Переносне значення є основним для фразеологічного зрощення [7, с. 35]. Таке сполучення не має подібних вільних словосполучень. Зазвичай фразеологічні зрощення є стилістично й емоційно забарвленими. Прикладами можуть бути такі висловлювання: *to talk through one's hat* – говорити нісенітницю; *afis history* – вигадка (цей вислів має пейоративне значення); *to rain cats and dogs* – лити наче з відра (про дощ) тощо.

Справедливою є думка академіка про те, що джерелом фразеологічних висловів слугують народна мудрість, термінологія (морська, медична, мисливська тощо), Біблія, міфологія, інші мови, оказіоналізми.

Професор М. Шанський розвиває класифікацію академіка В. Виноградова та додає четвертий тип фразеологічних одиниць – так звані *фразеологічні вислови*, тобто такі стійкі у своєму складі та вживанні фразеологічні звороти, що складаються зі слів із вільним номінативним значенням та є семантично подільними [9, с. 76]. Їхньою єдиною відмінністю є відтворюваність. Інакше кажучи, вони використовуються як готові мовні

одиниці з постійним лексичним складом і певною семантикою.

На думку О. Куніна, фразеологічні вислови являють собою звороти з буквальним значенням компонентів. До них уналежнюють англійські прислів'я та приказки, які вживаються в прямому значенні та не мають образного сенсу. Наприклад, *live and learn*, що перекладається як *вік живи, вік учиш*; *many men, many mind* – *скільки голів, стільки й умів*; *easier said than done* – *легше сказати, ніж зробити*; *nothing is impossible to a willing heart* – *хто хоче, той досягне* [5, с. 44]. Окрім того, науковець наголошує на тому, що характерною рисою фразеологічного звороту є постійність його складу. З огляду на цю особливість, фразеологічні звороти поділяються на дві групи:

– фразеологічні звороти, утворені зі слів вільного вживання, що належать до активної лексики мови (наприклад, *to throw dust into smb.'s eyes* – пускати пил в очі);

– фразеологічні звороти з лексико-семантичними особливостями, в яких наявні слова зв'язного вживання, застарілі слова або слова з діалектним значенням (наприклад, *to send smb. to Coventry* – відмовитися спілкуватися з кимось).

Є й інші класифікації фразеологічних одиниць. Кожний учений-лінгвіст, який складає власну класифікацію, керується певними критеріями, наприклад, етимологією фразеологізмів, їхніми морфологічними властивостями та синтаксичними зв'язками між компонентами вислову, стилістичними рисами. Однак, безперечною є думка про те, що до фразеологічних одиниць слід уналежнювати лише словосполучення, що складаються не менш ніж з двох повнозначних слів, які в своїй основі мають образне значення та характеризуються експресивним та стилістичним забарвленням, а також сталістю лексичного складу. Фразеологічним одиницям властива низка ознак, за якими їх можна ідентифікувати:

- ідіоматичність значення;
- відсутність здатності синтаксичного поширення та варіювання компонентів;
- вузьке коло граматичних форм компонентів, що входять до складу фразеологізмів.

Порушення фразеологічних одиниць може застосовуватися для досягнення окремих стилістичних цілей.

Перш ніж запропонувати власну класифікацію фразеологічних одиниць, ми звернулися до критерію семантичного зв'язку між компонентами фразеологічного вислову, тобто до класифікації В. Виноградова. Спостереження над корпусом фразеологічних одиниць дозволило дійти деяких висновків, наведених у таблиці 1.

Згідно з табл. 1, найбільш вживаними є фразеологічні зрощення, що становлять 40,1% досліджуваного матеріалу. Наведемо приклади:

– *In my opinion the whole thing is a mare's nest of Bauerstein's!* [12, с. 32] (ілюзія);

– *The man's caught red-handed* [12, с. 93] (спійманий на гарячому);

– *She ranged herself passionately on her husband's side, scorning the mere idea of his guilt, and fought for him tooth and nail* [12, с. 149] (шосили);

– *“Armstrong – eh? So he's our pigeon!”* [11, с. 227] (наша справа).

Друге місце посідають фразеологічні єдності, що становлять 33,1% досліджуваних фразеологічних одиниць. Проілюструємо прикладами:

– *Perhaps you don't realize that I am still in the dark* [12, с. 119] (бути в невіданні, не знати);

– *If I had told you my ideas, the very first time you saw Mr. Alfred Inglethorp that astute gentleman would have –in your so expressive idiom – “smelt a rat”!* [12, с. 178] (відчувати щось погане / недобре);

– *Later, he'd had an uneasy feeling that people were talking about him behind his back* [11, с. 84] (говорити позаочі);

– *Then, last night, some unknown lunatic spills the beans* [11, с. 98] (видати секрет).

Найменше вживаними є фразеологічні словосполучення. Вони мають місце у 26,8% корпусу досліджуваних фразеологічних одиниць, що ми можемо спостерігати в таких прикладах:

– *And if she goes to pieces, his neck's in danger!* [11, с. 99] (збанкрутіти);

– *I can believe that Rogers put his wife out of the way – if it were not for the unexpected death of Anthony Marston* [11, с. 114] (вбити, прибрати зі шляху);

Таблиця 1

## Кількісна представленість фразеологічних одиниць за критерієм семантичного зв'язку

Фразеологічні одиниці	Кількість	%
Фразеологічні зрощення	115	40,1
Фразеологічні єдності	95	33,1
Фразеологічні словосполучення	77	26,8
<b>Разом</b>	<b>287</b>	<b>100</b>

– “*He’s done a bunk, he has,*” *he said to himself* [14, с. 146] (втекти);

– *The best-laid plans go wrong, as my present predicament shows* [14, с. 163] (провалитися, потерпіти невдачу).

Отже, ми простежили та встановили, що автор детективних творів А. Крісті віддає перевагу сталим фразеологічним зрощенням та фразеологічним єдностям, що роблять мовлення її персонажів жвавим, аутентичним та експресивно забарвленим, тоді як створені А. Крісті фразеологічні словосполучення трапляються рідше.

Наша власна класифікація фразеологічних одиниць складена за тематичним критерієм, тобто з урахуванням семантичного змісту головних компонентів фразеологічних одиниць. Проведений аналіз виявив, що не всі фразеологічні одиниці можуть бути включені до експериментального матеріалу. Фразеологічні зрощення (зокрема, архаїзми та некротизми), що, за визначенням В. Виноградова, є абсолютно неподільними стійкими словосполученнями, загальний зміст яких не залежить від значення слів, з яких воно складається. Саме тому неможливо поділити фразеологічні зрощення для виявлення ключового тематичного компонента.

Отже, за тематичним критерієм ми виділяємо такі групи фразеологічних одиниць, в яких:

– є опис частин тіла, систем чи функцій організму;

– згадуються природні явища;

– згадуються назви тварин, птахів, риб;

– вживаються слова, пов’язані зі звуками / кольорами;

– згадуються біблійні, міфологічні, казкові, історичні події / персоналії;

– вживаються назви предметів одягу, засобів догляду за собою;

– згадуються назви продуктів харчування;

– згадується життєва мудрість.

Кількісна представленість виділених нами груп фразеологічних одиниць представлена в таблиці 2.

Згідно з даними, наведеними в таблиці 2, найчастіше вживаються фразеологізми, пов’язані із життєвою мудрістю. Вони становлять майже половину досліджуваного матеріалу, а саме 49,4%. Проілюструємо прикладами:

– *An exciting house – a house that lived up to expectation!* [11, р. 31].

– *He’ll be a good man in a pinch* [11, с. 116].

У першому з наведених прикладів вживається фразеологічне словосполучення *live up to expectations*, що позначає «виправдовувати сподівання», у другому використана фразеологічна єдність *in a pinch*, що є еквівалентом до «у разі потреби».

Значно рідше вживаються нижчезначені три групи фразеологізмів, тобто фразеологізми, що містять опис частин тіла людини, систем / функцій організму, назви тварин / птахів / риб, звуки / кольори. Їхня кількість коливається від 13,3% до 10,5%. Розглянемо такі приклади:

– *However, your young naval friend played into my hands very nicely* [14, с. 183] (частина тіла);

– *I couldn’t let the old bird down, could I?* [14, с. 30] (тварина);

– *Am I right in thinking, Sir Oswald, that all your followers are ready at your whistle to array themselves round you?* [13, с. 147] (звук);

– *Standing there, he fell into a brown study* [14, с. 23] (колір).

У наведених прикладах вживаються фразеологічні єдності, тобто такі висловлювання, що мають метафоричне значення: *played into my hands* – «зіграти на руку», *old bird* – «стріляний горобець», *at your whistle* – «за першим покликом», *brown study* – «глибокі роздуми».

Рівну кількість становлять фразеологічні вислови, що позначають природні явища, біблійні / міфологічні / казкові / історичні події чи персоналії, а також назви предметів одягу, засобів

Таблиця 2

## Кількісна представленість фразеологічних одиниць за тематичним критерієм

Група фразеологічних одиниць, що містять	Кількість	%
життєву мудрість	85	49,4
опис частин тіла, систем чи функцій організму	23	13,3
назви тварин, птахів, риб	21	12,2
звуки / кольори	18	10,5
природні явища	7	4,1
біблійні, міфологічні, казкові, історичні події / персоналії	7	4,1
назви предметів одягу, засобів догляду за собою	7	4,1
назви продуктів харчування	4	2,3
<b>Разом</b>	<b>172</b>	<b>100</b>

догляду за собою. Їхня чисельність – 4,1% досліджуваного матеріалу. Досить рідко використовуються фразеологізми, що містять назви продуктів харчування – 2,3 %. Проілюструємо наведені групи фразеологізмів прикладами:

– *Moria and I began to get the wind up* – *I sometimes think unnecessarily* [14, с. 183] (природне явище);

– *Why don't we wake up? Wake up* – *Judgment Day* – *no, not that!* [11, с. 206] (Біблія).

– *"Blore,"* – *said the Assistant Commissioner forcibly,* – *"was a bad hat!"* [11, с. 265] (одяг).

Перший приклад містить фразеологічний вислів *to get the wind up*, що означає «злякатися».

*Judgment Day* у наступному прикладі пов'язано з біблійною подією та перекладається «Судний день». У третьому прикладі *bad hat* номінує *шах-рая, непутящу людину*.

**Висновки.** У результаті дослідження ми доходимо висновку, що в детективному жанрі використовуються різні фразеологічні одиниці, а саме фразеологічні словосполучення та фразеологічні єдності, які можна класифікувати за принципом тематичного групування. Однак варто зазначити, що фразеологічні зрощення не входять до корпусу фразеологічних одиниць, що піддаються класифікації, через семантичну неподільність їхніх компонентів. Тоді як фразеологічні словосполучення та фразеологічні єдності чітко зберігають ознаки семантичної подільності компонентів, що їх складають.

Перспективою нашого дослідження вбачаємо складання структурної класифікації фразеологічних одиниць, відібраних із текстів детективного жанру.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амосова Н. Основы английской фразеологии. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 208 с.
2. Аничков И. Труды по языкознанию. СПб: Наука, 1997. 510 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
4. Виноградов В. Лексикология и лексикография. Избранные труды. М.: Наука, 1977. 312 с.
5. Кунин А. Фразеология современного английского языка. М.: Высшая школа, 1996. 381 с.
6. Пастушенко Л. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля: дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1982. 194 с.
7. Прокольева С. Механизмы создания фразеологической образности: дисс. ... докт. филол. наук. М., 1996. 269 с.
8. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. 288 с.
9. Шанский Н. Фразеология современного русского языка. М.: Наука, 1985. 160 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
11. Christie A. Ten Little Niggers. М.: Издательство «Менеджер», 2002. 288 с.
12. Christie A. The Mysterious Affair at Styles. UK: Triad; Panther Books, 1978. 192 p.
13. Christie A. The Seven Dials Mystery / A. Christie. UK: Bantam Book, 1981. 218 p.
14. Christie A. Why didn't they Ask Evans? UK: Pan Books, 1968. 192 p.



## АВТОРСЬКИЙ СТИЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII – XXI СТОЛІТЬ: РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ КЛАСІВ

## AUTHOR'S STYLE OF ENGLISH LITERATURE OF XVIII – XXI CENTURIES: REALISATION OF LEXICO-SEMANTICAL CLASSES

Горченко О.А.,  
аспірант

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовано ідіостили англійської літератури на прикладі романів письменників XVIII – XXI ст. Підґрунтям даного дослідження є лексико-граматичні класи іменників, дієслів, прикметників і прислівників. На основі статистичного аналізу нами розглянуто вживання лексико-граматичних класів частин мови в кожному столітті. Отримані частотні показники досліджених лексико-граматичних класів свідчать про особливість авторського стилю англійської літератури певної епохи. Для деталізації отриманих даних зафіксовано подібності та відмінності ідіостилів, зокрема гендерний чинник.

**Ключові слова:** авторський стиль, лексико-граматичний клас, лексема, частотний показник, критерій  $\chi^2$ .

В статье проанализированы идиостили английской литературы на примере романов писателей XVIII – XXI в. Основой исследования являются лексико-грамматические классы существительных, глаголов, прилагательных и наречий. На основе статистического анализа нами рассмотрено применение лексико-грамматических классов частей речи в каждом веке. Полученные частотные показатели исследованных лексико-грамматических классов свидетельствуют об особенностях авторского стиля английской литературы определенной эпохи. Для детализации полученных данных зафиксированы сходства и различия идиостилей, включая гендерный фактор.

**Ключевые слова:** авторский стиль, лексико-грамматический класс, лексема, частотный показатель, критерий  $\chi^2$ .

The idiostyles of English literature on the example of the novels of the XVIII – XXI centuries' writers are analyzed in the article. The lexico-grammatical classes of nouns, verbs, adjectives and pronouns are basis of this research. We investigated the use of lexico-grammatical classes in every century based on the statistical analysis. The frequency indexes of the given lexico-grammatical classes prove peculiarities of author's style in English literature of certain century. Similarities and differences of idiostyles, including gender factor, are fixed to work out in detail of the researched data.

**Key words:** author style, lexico-grammatical class, lexeme, frequency index, criteria  $\chi^2$ .

**Постановка проблеми.** Дослідження ідіостилів є перспективною ланкою для молодих науковців. Зараз проаналізовано чимало авторських стилів як українських, так і закордонних письменників. Проте немає порівняльного аналізу на основі різних століть для виявлення розбіжностей та відмінностей певної епохи.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дефініції авторських стилів, розглянутих у статті, подано в лінгвістичних словниках (за Ф. Бацевичем, С. Єрмоленко). Наші дослідження здійснено на основі романів Данієля Дефо, Генрі Філдінга, Сари Філдінг, Елізабет Інчбальд, Чарльза Дікенса, Теодора Драйзера, Шарлотти Бронте, Джейн Остен, Девіда Г. Лоуренса, Івліна Во, Дафни дю Мор'є, Айріс Мердок, Грема Свіфта, Джонатана Коу, Гелен Саймонсон, Джоан Гарріс.

**Постановка завдання.** Метою наукової розвідки є дослідження лексико-граматичних класів (далі – ЛГК) іменників, дієслів, прикметників і прислівників в англійській літературі XVIII – XXI ст. Аналіз ЛГК іменників, прислів-

ників, дієслів і прикметників, виявлення подібностей та розбіжностей між століттями даного періоду, виявлення відмінностей кожного століття на основі гендерного чинника є основними завданнями для реалізації даної мети.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття авторського стилю, або так званого ідіостилу, розглядається і трактується багатьма науковцями. За словниковими дефініціями лінгвістичних термінів ідіостиль – це: індивідуальний стиль, в якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему, часто ототожнюють з ідіолектом [2, с. 67]; неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної й комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти [1, с. 65].

У дослідженні ідіостилу важливо враховувати декілька компонентів: лексико-граматичний, лексико-семантичний, словотвірний, фонетичний тощо. Дана розвідка присвячена інвентаризації лексико-граматичних класів іменників, дієслів,

прикметників та прислівників у художній англійській літературі.

Представимо загальну характеристику вживання ЛГК у романах англійської літератури XVIII – XXI ст. на прикладі таких творів: “Roxana” Д. Дефо, “The history of the adventures of Joseph Andrews and his friends” Г. Філдінга, “The adventures of David Simple” С. Філдінг, “A simple story” Е. Інчбальд, “A tale of two cities” Ч. Дікенса, “The stoic” Т. Драйзера, “Jane Eyre” Ш. Бронте, “Emma” Дж. Остен, “Lady Chatterley’s lover” Д.Г. Лоуренса, “Decline and fall” І. Во, “Not after midnight” Д. дю Мор’є, “The Bell” А. Мердок, “Wish you were here” Гр. Свіфта, “Number 11” Дж. Коу, “Major Pettigrew’s last stand” Г. Саймонсон, “Chocolat” Дж. Гарріс.

Отримані частотні показники для даних творів відображені в таблиці 1.

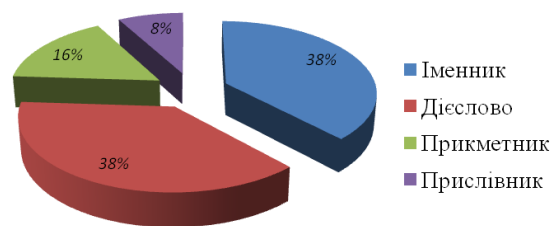
Найчастотнішою виявилась реалізація дієслів – 29 995 лексем, що становить 38% від загальної кількості лексичних одиниць. Друге місце посідає іменник – 29 774 лексеми, що становить 38% від загальної кількості. Третє місце належить прикметнику – 12 595 лексем, що становить 16% від загальної кількості. Останнє місце за прислівником – 5 959 лексем, що становить 8% від загальної кількості одиниць досліджуваних творів.

Для детального аналізу досліджуваних ЛГК розглянемо діаграму 1.

Отже, ми можемо стверджувати, що дієслова й іменники є найуживанішими і найчастотнішими серед інших ЛГК у всіх зазначених авторів.

Діаграма 1

## Розподіл частот уживання ЛГК слів



За допомогою критерію  $\chi^2$  та коефіцієнта спряженості  $\Phi$  ми проаналізували всі дані таблиці 1. З отриманих величин  $\chi^2$  обрано лише ті, в яких  $\Phi$  зафіксовано зі знаком «+», коли фактичні частоти перевищують теоретично очікувану величину. Результати статистичного підрахунку представлено в таблиці 2.

Найвищий рівень зв'язку зафіксовано для пари [Джейн Остен]+[Прислівник] ( $\chi^2=399,0_7$ ). Відносна частота вживання прислівників у Дж. Остен найбільша. Найвищий показник зв'язку іменників ( $\chi^2 = 116,5_9$ ) і дієслів [ $\chi^2 = 80,39$ ] зафіксовано у Г. Філдінга, а прикметників [ $\chi^2 = 26,8_8$ ] – у Д. дю Мор'є.

Розглянемо детальніше вживання прислівників у Дж. Остен. Завдяки діалогічному мовленню, яке переважає в автора, можна виокремити чимало прислівників способу дії, міри і ступеня:

Таблиця 1

## Частота вживання частин мови

	Автор	Іменник	Дієслово	Прикметник	Прислівник	Разом
XVIII ст.	Д. Дефо	1 570	1 441	489	235	3 735
	Е. Інчбальд	1 365	1 295	463	182	3 305
	Г. Філдінг	1 547	1 017	521	210	3 295
	С. Філдінг	1 073	835	369	130	2 407
XIX ст.	Ч. Дікенс	2 505	2 171	1 085	367	6 128
	Т. Драйзер	2 116	2 097	984	496	5 693
	Ш. Бронте	2 985	3 098	1 406	452	7 941
	Дж. Остен	2 609	2 888	1 201	1 030	7 728
XX ст.	Д.Г. Лоуренс	1 966	2 174	1 029	505	5 674
	І. Во	1 132	1 357	458	253	3 200
	Д. дю Мор'є	1 743	1 817	599	337	4 496
	А. Мердок	1 947	2 109	856	473	5 385
XXI ст.	Гр. Свіфт	1 480	1 729	582	380	4 171
	Дж. Коу	1 822	1 901	768	317	4 808
	Г. Саймонсон	2 162	2 377	955	336	5 830
	Дж. Гарріс	1 752	1 689	830	256	4 527
	Разом	29 774	29 995	12 595	5 959	78 323

Таблиця 2

## Значуще перевищення частоти вживання частин мови у творах 16 письменників

	Автор	Іменник	Дієслово	Прикметник	Прислівник
XVIII ст.	Д. Дефо	26,83	–	25,25	–
	Е. Інчбальд	15,82	–	10,97	21,68
	Г. Філдінг	116,55	80,39	–	7,46
	С. Філдінг	45,41	13,67	–	17,21
XIX ст.	Ч. Дікенс	23,16	23,13	13	24,80
	Т. Драйзер	–	–	–	11,79
	Ш. Бронте	–	–	17,29	46,16
	Дж. Остен	65,85	–	–	399,07
XX ст.	Д.Г. Лоуренс	29,4	–	17,21	14,53
	І. Во	–	23,85	–	–
	Д. дю Мор'є	–	–	26,88	–
	А. Мердок	8,48	–	–	11,37
XXI ст.	Г. Свіфт	18,57	–	–	–
	Дж. Коу	–	–	–	7,51
	Г. Саймонсон	–	16,33	–	30,5
	Дж. Гарріс	–	–	18,08	26,08

*You understand the force of influence pretty well, Harriet; but I would have you so firmly established in good society, as to be independent even of Hart field and Miss Woodhouse* [14, с. 22]. Прислівники частотності, ступеня і модальності є ключовими і надають тексту обставинного характеру: *It did not often happen; for Mr. John Knightley had really a great regard for his father-in-law, and generally a strong sense of what was due to him; but it was too often for Emma's charity, especially as there was all the pain of apprehension frequently to be endured, though the offence came not* [14, с. 72].

Генрі Філдінг вирізняється частотним вживанням іменників і дієслів, що свідчить про динамічність і особливість стилю письменника. Автор активно використовує діалогічне мовлення, вживає складнопідрядні та складносурядні синтаксичні конструкції: *Answer me honestly, Joseph; have you so much more sense and so much more virtue than you handsome young fellows generally have, who make no scruple of sacrificing our dear reputation to your pride, without considering the great obligation we lay on you by our condescension and confidence* [12, с. 38]. Вживання абстрактних іменників, що є характерною рисою для письменників XVIII ст., – невід'ємний складник обраного твору. Генрі Філдінг послуговується також великою кількістю іменників на позначення професій тих часів. Детальне тлумачення першої частини складного речення є вагомою ознакою стилю письменника: *The character I was ambitious of attaining was that of a fine gentleman; the first requisites to which I apprehended were to*

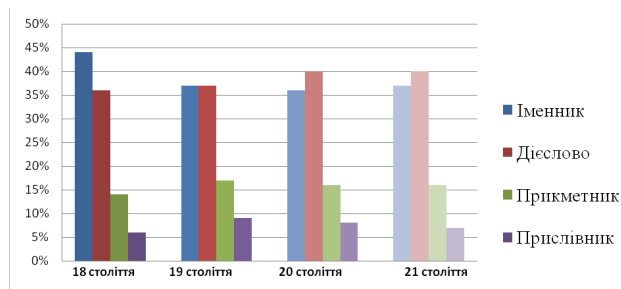
*be supplied by a tailor, a periwig-maker, and some few more tradesmen, who deal in furnishing out the human body* [12, с. 199]. Характерним є поєднання декількох дієслів у реченнях, пасивних конструкцій, дієприслівникових зворотів, що і відображається на статистичних даних: *Joseph, who was overwhelmed with concern likewise, recovered himself sufficiently to endeavour to comfort the parson; in which attempt he used many arguments that he had at several times remembered out of his own discourses, both in private and public (for he was a great enemy to the passions, and preached nothing more than the conquest of them by reason and grace), but he was not at leisure now to hearken to his advice* [12, с. 298].

Особливостями творів Дафни дю Мор'є є переважання прикметників. Активний лексикон використання віддієслівних і якісних прикметників для опису людей чи предметів є ознакою стилю автора: *While he rumbled through the goods spread out before them and chatted up the smiling woman who was selling her wares, his ferociously bad Italian making her smile the more, he knew it would give the body of tourists more time to walk to the landing stage and catch the ferry-service, and the twin sisters would be out of sight and out of their life* [7, с. 12]. Оскільки у творах Д. дю Мор'є багато описів приміщень, предметів, то переважають якісні прикметники. Варто зауважити, що протилежні за значенням прикметники використовуються часто письменницею для вираження зміни настрою чи обставин: *This was different – a feeling of revulsion, a strange apprehension. The room that*

*had seemed warm and familiar became kinky, queer* [7, с. 132]. Опис зовнішності людей, предметів гардероба, характеру особистостей є домінантним складником стилю Д. дю Мор'є. Що яскраво доводить такий приклад: *His companion was sallow, bespectacled, and squat. Shorts and a baggy shirt gave him a boy scout appearance, nor did the circulars we at stains under his armpits enhance his charm* [7, с. 252].

Метою дослідження є огляд авторських стилів XVIII – XXI ст. Результати нашої розвідки ЛГК за століттями представлені в діаграмі 2.

Діаграма 2  
ЛГК частин мови XVIII – XXI ст.



Детально розглянемо особливості авторського стилю у XVIII ст. Оскільки запропонована вибірка бере до уваги гендерний чинник, то доцільно простежити вживання ЛГК у творах авторів жіночої і чоловічої статі. Для дослідження ідіостилю ми обрали такі твори: “Roxana” Д. Дефо, “The history of the adventures of Joseph Andrews and his friends” Г. Філдінга, “The adventures of David Simple” С. Філдінг, “A simple story” Е. Інчбальд. У чоловіків-письменників переважають іменників, що зумовлено лаконічністю і конкретністю їхнього характеру: *A good man there fore is a standing lesson to all his acquaintance, and of far greater use in that narrow circle than a good book* [12, с. 28]; *I was born, as my friends told me, at the city of Poitiers, in the province or county of Poitou in France, from whence I was brought to England by my parents, who fled for their religion about the year 1683, when the Protestants were banished from France by the cruelty of their persecutors* [6, с. 2]. Твори Сари Філдінг і Генрі Філдінга є перехресними як за лексичним складом так і за змістовим, що вказує на родинні зв'язки й обмін досвідом. Хоча варто зауважити, що в жіночого ідіостилю XVIII ст. прислівники випереджають інші ЛГК: *Miss Milner could scarce restrain the joy it gave her; but unluckily, Dorri forth said soon after to the child* [8, с. 34]; *As he sat forming plan show to retrieve the opinion, ill as it was, which Sand ford formerly entertained of him, he received a letter from*

Lord Elmwood, *kindly* enquiring after his health, and saying that he should be down *early* in the following week [8, с. 234]; *it appeared very odd to me, that a Girl of her Sense should in so short a time be thus violently attached to a Man; and had it not appeared so very visibly, the Improbability of it would have made me overlook it. For my own part, I neither liked or disliked the Gentleman, but was perfectly averse to Marriage, unless I had a tender Regard for the Man I was to live with as a Husband* [17, с. 112].

Для XIX ст. характерний значно нижчий показник кількості іменників і дієслів, переважає прислівникова лексика. У жіночому мовленні, а саме в романах Шарлоти Бронте “Jane Eyre” та Джейн Остен “Emma”, статистичні дані перевищують норму, що вказує на особливість ідіостилю. Наприклад: *Perhaps she might have passed over more had his manners been flattering to Isabella's sister, but they were only those of a calmly kind brother and friend, without praise and without blindness; but hardly any degree of personal compliment could have made her regardless of that greatest fault of all in her eyes which he sometimes fell into, the want of respectful forbearance towards her father* [14, с. 72]; *Bessie had been down into the kitchen, and she brought up with her a tart on a certain brightly painted china plate, whose bird of paradise, nestling in a wreath of convolvuli and rosebuds, had been wont to stir in me a most enthusiastic sense of admiration; and which plate I had often petitioned to be allowed to take in my hand in order to examine it more closely, but had always hither to been deemed unworthy of such a privilege. This precious vessel was now placed on my knee, and I was cordially invited to eat the circler of delicate pastry upon it* [4, с. 20]. Оскільки складні речення є об'ємними і лексично збагаченими, то нами зафіксовано різні позиції прислівника: Adv. + V., V. + Adv. + V., Adv. + N., Adv. + Pron., Adv. + Adj. + N.

В авторів XX ст. можна виокремити багатий лексикон іменників і дієслів у чоловічому мовленні. У романах Девіда Г. Лоуренса й Івліна Во ми фіксуємо найчастотніше вживання як іменників, так і дієслів: *He stood his ground, without any attempt at conciliation. And he was neither liked nor disliked by the people: he was just part of things, like the pit-bank and Wrag by it self* [5, с. 12]. *Her presence, for some reason, made him feel safe, and free to do the things he was occupied with. He was a great deal at the pits, and wrestling in spirit with the almost hopeless problems of getting out his coal in the most economical fashion and then selling it when he'd got it out* [5, с. 212]. Частотність діалогічного мовлення зумовлює використання різних



дієслівних груп. Наприклад: *I wonder whether I'm going to enjoy being a schoolmaster, thought Paul* [9, с. 23]. *There wasn't much whisky left when they came back, and, what with that and the strain of the situation, I could only laugh when they came in. Silly thing to do, but they looked so surprised, seeing me there alive and drunk* [9, с. 33]. Варто звернути увагу на багатогранні позиції дієслів різних часових форм у реченні у творах Івліна Во: *I may give you one small example of the work we are doing that affects your own case. Up till now all offences connected with prostitution have been put into the sexual category. Now I hold that an offence of your kind is essentially acquisitive and shall grade it accordingly* [9, с. 233]. Жіноче мовлення, на відміну від чоловічого, характеризується наповненням прикметниками і прислівниками: *Once there would have been no sombre pines, no cypresses, no Russian cathedral, only the olive trees with silver branches sweeping the stony ground, and the sound of the brook trickling through the valley below* [7, с. 192]; *He had even at times almost forgotten who Catherine was: which was partly perhaps a success on her side. Her proposal struck him as untimely and thoroughly tire some, and his first reaction to it was almost cynical* [13, с. 112].

У ХХІ ст. тенденції щодо ЛГК у творах чоловіків і жінок незначно змінилися. Наприклад, Грем Свіфт і Джонатан Коу у своїх творах тяжіють до вживання іменників і прислівників: *In any case, after Tom was there, Jack's mum had a way, from time to time, of drawing Jack aside in to a sort of special, private corner – though it was usually in the kitchen or on warm days in the yard, so in no way hidden* [10, с. 24]. *After he had been wading through this material for two or three hours, Nathan followed a link to a blog which struck him, simultaneously, as being particularly well argued and particularly unhinged. The writer seemed to be some sort of would be anarchist/terrorist, although whether his revolutionary impulse sever carried him any further than the screen of his laptop remained unclear* [16, с. 213].

У творі Гелени Саймонсон ми спостерігаємо переважання дієслів і прислівників: *I completely lost track. My dear lady, I am so horribly embarrassed to have kept you waiting. Now that he had unconsciously achieved what he would never have dared to deliberately contrive, he was completely at a loss* [11, с. 63]. Натомість Джоан Гарріс використовує значно більше прикметників і прислівників: *Pink and white sugar coconut mice, chocolate mice of all colours, variegated mice marbled through with truffle and maraschino cream, delicately tinted mice, sugar-dappled frosted mice. And standing above them, the Pied Piper resplendent in his red and yellow, a barley sugar flute in one hand, his hat in the other* [15, с. 134].

**Висновки.** У результаті аналізу реалізації ЛГК нами зафіксовано найчастотніше вживання іменника у ХVIII ст., дієслова у ХХ – ХХІ ст., ХІХ ст. властиве вживання прикметників і прислівників. Варто зазначити, що авторські стилі ХХ – ХХІ ст. є перехресними щодо вживання ЛГК частин мови за статистичними даними. У підсумку можна стверджувати, що лексикограматичний склад мови останніх двох століть є ідентичним, він може відрізнятися семантичною ланкою. Що стосується гендерного чинника, то в чоловічому мовленні надається перевага іменникам і дієсловам, а в жіночому – прислівникам і прикметникам. Стиль письменників ХІХ ст. заслуговує на особливу увагу, оскільки суттєво відрізняється наповненням ЛГК. Частотність вживання іменників і дієслів абсолютно рівна, переважають прислівники і прикметники. Отримані нами результати свідчать, що вплив історичної епохи очевидний і неминучий. Саме в досліджувані часи в Англії здійснено низку демократичних реформ щодо парламенту, місцевого самоврядування, прав робітників та їх організацій. Перспективами подальшого дослідження є ґрунтовний аналіз лексико-семантичних класів іменників, прикметників, дієслів та прислівників.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с. С. 64
2. Ермоленко С., Бибик С., Тодор О. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Ермоленко. К.: Либідь, 2001. 224 с. С. 67.
3. Dickens Charles. A tale of two cities. URL: <https://www.gutenberg.org/files/98/old/2city12p.pdf>.
4. Bronte Charlotte. Jane Eyre. London: Createspace Independent Pub, 2010. 330 p.
5. Lawrence D.H.. Lady Chatterley's Lover. London: Wordsworth Editions Ltd, 2005 (New edition). 304 p.
6. Defoe Daniel. Roxana / ed. John Mullan. Oxford, 2008. 358 p. ISBN-13:978-0199536740.
7. Maurier De Daphne. Not After Midnight. London: Orion, 1979. 288 p.
8. Inchbald Elizabeth. A Simple Story. London, 1820. 300 p.
9. Waugh Evelyn. Decline and Fall. London: Penguin Classics, 2017 (Media tie-in edition). 304 p.

10. Swift Graham. Wish you were here. London: Scribner UK, 2011. 352 p.
11. Simonson Helen. Major Pettigrew's Last Stand. London: Random House Trade, 2011. 384 p.
12. Fielding Henry. Joseph Andrews / ed. George Saintsbury. A Penn State Electronic Classics Series Publication, 2004. 334 p.
13. Murdoch Iris. The Bell. London: Penguin Classics, 2001. 320 p.
14. Austen Jane. Emma. London: Wordsworth Editions, 2000 (Complete and Unabridged edition). 358 p.
15. Harris Joanne. Chocolat. London: Black Swan, 2007. 384 p.
16. Coe Jonathan. Number 11. London: Viking, 2015. 368 p.
17. Fielding Sarah. The Adventures of David Simple // Blackmask Online. 2002. URL: <http://www.searchengine.org.uk/ebooks/26/67.pdf>.
18. Dreiser Theodor. The Stoic. London: Doubleday and Company, 1947. 310 p.

УДК 81:811.111'06

## ТАКТИКА ПІКТОРАЛЬНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В ЖАНРІ «ПРОСПЕКТ УНІВЕРСИТЕТУ» (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСПЕКТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

### TACTICS OF PICTORIAL VISUALIZATION IN THE GENRE OF UNIVERSITY PROSPECTUS (A CASE STUDY OF PROSPECTUSES OF BRITISH UNIVERSITIES)

*Давидович С.С.,  
аспірант кафедри англійської філології та перекладу  
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена дослідженню реалізації тактики пікторальної візуалізації в жанрі «проспект університету». У роботі аналізується зв'язок вербальних та невербальних компонентів. Приклади із проспектів дозволили детально розглянути елементи, в яких актуалізується тактика пікторальної візуалізації, та оцінити ефективність переконання потенційних абітурієнтів. У статті встановлено особливості впливу кожного елемента на підсвідомість адресата.

**Ключові слова:** проспект університету, тактика, адресат, вербальна модель, візуальна модель.

Статья посвящена исследованию реализации тактики пикторальной визуализации в жанре «проспект университета». В работе анализируется связь вербальных и невербальных компонентов. Примеры из проспектов позволили детально рассмотреть элементы, в которых актуализируется тактика пикторальной визуализации, и оценить эффективность убеждения потенциальных абитуриентов. В статье установлены особенности влияния каждого элемента на подсознание адресата.

**Ключевые слова:** проспект университета, тактика, адресат, вербальная модель, визуальная модель.

The article is devoted to the investigation of tactics of pictorial visualization in the genre of university prospectus. The paper analyzes the connection between verbal and nonverbal components. Examples from prospectuses let us examine in detail all the elements in which the tactics of pictorial visualization is revealed and assess the effectiveness of the persuasion of potential applicants. The article identifies the peculiarities of the influence of each element on the sub-consciousness of the recipient.

**Key words:** university prospectus, tactics, recipient, verbal model, visual model.

**Постановка проблеми.** Жанр «проспект університету» є унікальним поєднанням візуальної та вербальної моделей передачі інформації. Візуальна інформація сприймається швидше, тому вона є головним елементом встановлення контакту з адресатом та відіграє важливу роль у переконанні потенційних студентів вступити до закладу вищої освіти (далі – ЗВО). Саме через кольори, макети, шрифти, символи, ілюстрації, діаграми, таблиці та фотографії актуалізується тактика пікторальної візуалізації.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Жанр «проспект університету» був у центрі уваги низки закордонних лінгвістів [3; 4], проте комунікативно-прагматичний потенціал проспектів не був детально розглянутий. Зацікавлення вивченням лінгвопрагматичних та когнітивних особливостей текстів робить наше дослідження актуальним.

**Постановка проблеми.** Детальне вивчення й аналіз текстів досліджуваних проспектів ЗВО Великої Британії дозволили класифікувати зазна-

чені тексти як одиниці креолізу. Креолізний текст – це лінгвовізуальний феномен, в якому спостерігається використання різних знакових систем, а саме вербальний та візуальний компоненти становлять одне ціле [1]. У процесі сприйняття креолізованого тексту відбувається подвійне декодування закладеної в ньому інформації, тобто концепт зображення накладається на концепт вербального тексту. Отже, текст проспектів варто розглядати в поєднанні вербальних і невербальних компонентів, оскільки використання даних складників сприяє досягненню потрібного перлокутивного ефекту висловлювання. Проспекти ЗВО є яскравим прикладом такої комбінації.

**Постановка завдання.** Мета статті – виявити і проаналізувати елементи актуалізації пікторальної візуалізації в жанрі «проспект університету».

Зазначена мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) встановити зв'язок вербальних та невербальних компонентів;
- 2) виокремити та проаналізувати приклади реалізації тактики пікторальної візуалізації;
- 3) визначити ефективність вживання елементів пікторальної візуалізації в проспекті;
- 4) встановити особливості впливу цих елементів на підсвідомість адресата.

**Виклад основного матеріалу.** Розглянемо приклади актуалізації елементів тактики пікторальної візуалізації в жанрі «проспект університету» для того, щоб встановити тісний зв'язок вербальних і невербальних компонентів.

В аналізованих проспектах зафіксовано значне використання фотографій студентів та ілюстрацій. На перших сторінках проспектів зображена яскрава фотографія навчального закладу за сонячної погоди. Це можна пояснити тим фак-

том, що світлі та насичені кольори налаштовують адресата на приємні емоції, формують у нього захоплення мальовничою природою, мотивують вступити в цей навчальний заклад (див. рис. 1).



Рис. 1. Приклади фотографій навчальних закладів [9; 17]

Багато фотографій розміщені поруч із цитуванням, що свідчить про об'єктивність та правдивість поданої інформації. Потенційний студент звертає увагу на те, що цитування належить справжній людині, оскільки фотографія є засобом підтвердження джерела інформації (див. рис. 2).

Варто зазначити, що більшість фотографій є кольоровими, оскільки яскраві ілюстрації підвищують інформативне сприйняття, впливають на свідомість адресата й акцентують увагу на основних ідеях матеріалу. Крім того, студенти та викладачі, зображені на фотографіях, посміхаються, що позитивно впливає на емоційне налаштування адресата, сприяє його довірі до університету (див. рис. 3).

У проспектах із меншою частотністю з'являються чорно-білі фотографії. В основному

“

*Tailored teaching, specialised facilities and learning from the world's leading academics are what make Cambridge a spectacular institution at which to be an undergraduate. Not only is the teaching excellent, but with hundreds of student societies, world class sports, debating, performances, art and more, this vibrant city is bursting with opportunities. As your central students' union, CUSU is here to ensure that the student experience is as fulfilling*

*as possible and that you have access to the resources and information needed to make the most of your time here. As officers elected by you, we represent your interests on committees, offer essential professional services, and provide welfare support and training. Students are always welcome to pop into the CUSU offices for a chat with the Sabbatical Officer Team – tell us how you want to shape the University and we'll help you to do it.*

*The CUSU Team wishes you all the best in your application.*

**Amatey Doku**  
CUSU President

Рис. 2. Приклад використання взаємодії вербального і невербального компонентів у проспекті [14]



на таких малюнках зображені відомі вчені в різних галузях наук, які працювали або навчалися в цьому закладі освіти, або ілюстрації подій певної епохи. Використання чорно-білих світлин пояснюється тим фактом, що оригінальні фотографії



**Рис. 4. Приклад використання чорно-білих фотографій у проспекті**  
**Economist Arthur Lewis became the first black professor at a British university when he joined us in 1948, and he published his most influential works at Manchester [12]**

були зроблені саме в цих кольорах. Наприклад, на зображеній нижче світлині бачимо Сера Вільяма Артура Льюїса, відомого британського економіста, який працював у Манчестерському університеті, на що вказує коментар до цієї фотографії (див. рис. 4).

Кожний ЗВО позиціонує себе як навчальний заклад, який надає першокласні умови для навчання, спорту і дозвілля, а також величезний вибір позакласних занять. Окрім того, що гуртки, лекції або практичні уроки детально описані в проспекті, важливо візуально підтвердити подану інформацію. Такі фотографії привертають та затримують увагу адресата, полегшують сприймання друкованого тексту (див. рис. 5).

Посилання на факти та статистичні дані є важливим складником тактики пікторальної візуалізації, оскільки забезпечує надання беззаперечних фактів, які підтверджуються статистикою. У досліджуваних проспектах такі посилання актуалізуються використанням схем, таблиць, діаграм, що полегшує сприйняття інформації й узагальнює статистичні дані (див. рис. 6).



**Рис. 3. Приклад використання кольорових фотографій у проспекті**  
**Professor Pamela Gillies (CBE FRSE Principal and Vice-Chancellor) and Michael Stephenson (Student President) from Glasgow Caledonian University [5]**



**Рис. 5. Фотографії навчального процесу та позакласних занять [9; 13]**



Living Costs 2016-17	
Accommodation <sup>5</sup> (including any kitchen charges)	£3,150-£5,400 £3,900-£5,700 en suite
College meals	£3-£6 per meal
Additional course costs	Dependent on course (see below)
Transport in Cambridge	Cheap or free!
Figures are per year unless otherwise stated, and you should allow for increases in subsequent years.	

Рис. 6. Приклад використання таблиці в проспекті [14]

У проспектах університету також наявне частотне використання графічних об'єктів, а саме емблем та гербів навчальних закладів. Найчастіше герби й емблеми ЗВО розташовуються в проспектах на титульній сторінці біля назви університету (див. рис. 7).



Рис. 7. Приклад використання емблем університетів у проспекті [10; 16]

Цитування є ще одним складником тактики пікторальної візуалізації, яка об'єднує візуальний та вербальний рівні. Цитування – це економічний і переконливий прийом, що дозволяє надати адресату факти, узагальнити їх та підтвердити свою думку посиланням на авторитетне джерело інформації. У проспектах ЗВО цитування функціонують як засіб переконання й емоційного впливу.



Рис. 8. Приклад використання цитування успішних випускників [17]

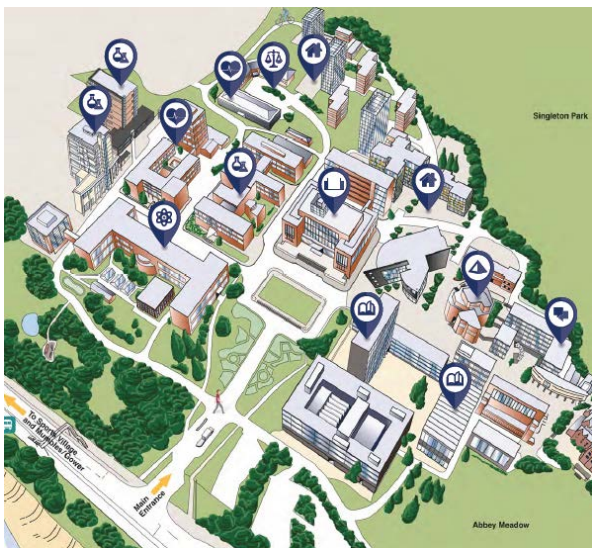


Рис. 9. Приклади використання цитування професорсько-викладацького складу [10; 16]

Здебільшого проспекти використовують посилення на успішних студентів або випускників, які є гарним прикладом для наслідування. У такий спосіб на підсвідомому рівні в потенційних абітурієнтів виникає бажання стати студентом успішного та престижного закладу освіти (див. рис. 8).

Цитування професорсько-викладацького складу не настільки часто вживається, як посилення на студентів і випускників. Проте воно є важливим складником проспекту, оскільки адресат заочно знайомиться з викладачами, отримує інформацію про університет від уповноваженої особи. Такі посилання показують навчальний заклад з вигідного боку (див. рис. 9).

Мапи та схеми маршрутів також часто використовуються. Майже кожен проспект надає інформацію про розміщення різних об'єктів, як-от бібліотека, головний корпус, гуртожиток, їдальня, парк на території кампусу. Такий засіб візуалізації потрібен для економії часу, для зручності пересування та для того, щоб заочно ознайомити потенційних абітурієнтів зі структурою університету (див. рис. 10).



**Рис. 10. Приклад використання мап і схем маршрутів у проспектах університетів [11]**

Крім того, істотно впливає на реципієнта шрифт. Те саме слово, набране різними шрифтами, буде зовсім по-різному сприйматися. До того ж необхідно пам'ятати про цільову аудиторію, для якої створюється повідомлення. Наприклад, ділові партнери навряд чи оцінять легкий грайливий шрифт, а молодь та підлітки не будуть у захваті від суворих написів. Проспекти університетів повинні поєднувати тексти, набрані як діловим шрифтом, так і стилізованими декоративними шрифтами. У такий спосіб університет створює легку та невимушено атмосферу і вод-

ночас позиціонує себе як серйозний та офіційний заклад.

За основу беремо класифікацію Ю. Ярмоли, який розрізняє шрифти за сферою та цілями функціонування на текстові, титульні, акцидентні та видільні [2, с. 173]. Проілюструємо характерні особливості вживання таких шрифтів у проспектах університетів.

Що стосується текстових шрифтів, то легкість і простота недоречні, ці шрифти покликані налаштувати людину на серйозність наданої інформації. Вони створюють враження важливості й авторитетності, розраховані на презентацію детальної інформації про навчальні плани, освітні програми, характеристику спеціальності тощ. Такий шрифт сприяє діловому настрою і є практично універсальним (див. рис. 11).

**What will this mean for my future?**  
Our programme is recognised by the Association of Chartered Certified Accountants (ACCA), the Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) and the Chartered Institute of Public Finance and Accountancy (CIPFA); global professional accountancy bodies offering internationally recognised professional qualifications in financial and management accounting, and it offers a number of important exemptions from their professional exams.

**Рис. 11. Приклади використання текстових шрифтів [7]**

Видільні шрифти більші за розміром і товщі, ніж текстові. Це текстовий шрифт курсивного або жирного накреслень, який використовується для набору відповідного тексту. Видільний тип шрифту використовують у заголовках, логотипах, зверненнях і тоді, коли потрібно особливо підкреслити якусь інформацію (див. рис. 12).



**Рис. 12. Приклади використання видільних шрифтів [8]**

Акцидентні шрифти – це здебільшого округлі, декоративні, рукописні, стилізовані шрифти з віньетками. Наприклад, округлі шрифти передають почуття комфорту і затишку, похилі шрифти з віньетками – почуття легкості і краси, рукописні шрифти сприяють довірі і надають велику достовірність інформації, саме тому їх використовують для оформлення цитування, а стилізовані декоративні шрифти часто використовуються для візуальної краси, але вони досить важкі для читання і сприйняття, тому їх часто застосовують лише для акцентування в тексті (див. рис. 13).

Титульні шрифти використовують для оформлення заголовків, назви університету або слогана





Рис. 13. Приклади використання акцидентних шрифтів [6; 10]



We have a large international community here at NTU, so you'll be sure to make friends from all over the world. If you need any advice on studying here, our International Development Office staff are always happy to help – you'll find their contact details at the end of this section.

Рис. 15. Приклад поєднання великого та маленького шрифтів у проспекті [14]

на титульній сторінці. Вони асоціюються із практичністю і розсудливістю, проте цільова аудиторія проспектів – молодь, тому титульні написи мають особливості акцидентних та видільних шрифтів (див. рис. 14).



Рис. 14. Приклади використання титульних шрифтів [5]

Крім того, важливим параметром є розмір шрифту. Спочатку адресат сприймає великий шрифт, наприклад, заголовок, що привертає увагу реципієнта до основного контенту. А основний виклад інформації оформлюється шрифтом мен-

шого розміру для збереження простору сторінки. Через диференціацію розмірів шрифтів великий шрифт закликає до дії – погляньте на текстову карту нижче, щоб детально ознайомитися з інформацією з певного питання (див. рис. 15).

**Висновки.** Отже, тактика пікторальної візуалізації в проспектах навчальних закладів має свої особливості. Аналіз засвідчив, що проспекти ЗВО відрізняються особливою комбінацією вербальних та невербальних компонентів, які в поєднанні покликані привернути увагу потенційних абітурієнтів та безпосередньо вплинути на свідомість адресата. Вони інформують, закликають та частково маніпулюють свідомістю реципієнта.

Подальша перспектива вбачається в дослідженні маніпулятивної стратегії та тактики її реалізації в жанрі «проспект університету».

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мощева С. Креолизованный рекламный текст. Вестник гуманитарного факультета ИГХТУ. 2007. Выпуск 2. URL: <http://main.isuct.ru/files/publ/vgf/2007/02/148.htm>.
2. Шрифты. Разработка и использование / Г. Барышников, А. Бизяев, В. Ефимов, А. Моисеев, Э. Почтарь, Ю. Ярмола. М.: ЭКОМ, 1997. 288 с.
3. Askehave I. The impact of marketisation on higher education genres – the international student prospectus as a case in point. Discourse Studies. 2007. № 9. P. 723–742.
4. Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. Discourse & Society. 1993. № 4 (2). P. 133–168.
5. Glasgow Caledonian University Undergraduate Prospectus 2017. URL: [https://www.gcu.ac.uk/media/gcalwebv2/study/prospectus/2017\\_Undergraduate\\_Prospectus\\_Online.pdf](https://www.gcu.ac.uk/media/gcalwebv2/study/prospectus/2017_Undergraduate_Prospectus_Online.pdf).
6. Heriot-Watt University Undergraduate Prospectus 2018. URL: <https://www.hw.ac.uk/study/uk/undergraduate/docs/ug-prospectus/2018.pdf>.

7. Keele University Undergraduate Prospectus 2018. URL: <https://view.joomag.com/undergraduate/2018/0125613001485254830?short>.
8. London Metropolitan University Undergraduate Prospectus 2017/2018. URL: <https://www.londonmet.ac.uk/apps/prospectus/ug201718.pdf>.
9. Newcastle University Undergraduate Prospectus 2018. URL: <https://www.ncl.ac.uk/flippingbook/under>.
10. Queen Mary University of London Undergraduate Prospectus 2017. URL: <https://www.qmul.ac.uk/docs/prospectus/148167.pdf>.
11. Swansea University Undergraduate Prospectus. 2018 URL: <https://www.swansea.ac.uk/undergraduate/>.
12. The University of Manchester Undergraduate Prospectus 2018. URL: <http://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=31295>.
13. University of Birmingham Undergraduate Prospectus 2018. URL: <https://www.bcu.ac.uk/Download/Asset/de24317b-f4f1-e611-80c9-0050568319fd>.
14. University of Cambridge Undergraduate Prospectus 2018. URL: [https://www.undergraduate.study.cam.ac.uk/sites/www.undergraduate.study.cam.ac.uk/files/publications/uoc\\_prospectus\\_2018\\_single.pdf](https://www.undergraduate.study.cam.ac.uk/sites/www.undergraduate.study.cam.ac.uk/files/publications/uoc_prospectus_2018_single.pdf).
15. University of Nottingham Undergraduate Prospectus 2018. URL: [https://issuu.com/universityofnottingham/docs/26126\\_ug\\_prospectus\\_2018\\_web\\_single](https://issuu.com/universityofnottingham/docs/26126_ug_prospectus_2018_web_single).
16. University of St. Andrew's Undergraduate prospectus 2017. URL: <https://www.st-andrews.ac.uk/assets/university/study-at-standrews/documents/prospectus-and-brochures/ug-prospectus-2017.pdf>.
17. University of York Undergraduate Prospectus 2017. URL: <http://static.studyin-uk.in/assets/prospectus/undergraduate/york-university-undergraduate-2017.pdf>.

УДК 811.111'373.612.2:821.111(73)-31 Пот

**МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ *FEAR*  
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»,  
«INSURGENT», «ALLEGIANT»)**

**METAPHORIC REPRESENTATION OF FICTION CONCEPT OF *FEAR*  
(BASED ON VERONICA ROTH'S NOVELS "DIVERGENT",  
"INSURGENT", "ALLEGIANT")**

**Дойчик О.Я.,**  
*кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри англійської філології  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

**Павлюк Х.Т.,**  
*аспірант кафедри англійської філології  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Стаття присвячена дослідженню художнього концепту FEAR, експлікованого в романах Вероніки Рот «Divergent», «Insurgent», «Allegiant» концептуальними метафорами, серед яких є конвенційні (FEAR IS A LIVING BEING, FEAR IS A PERSON, EMOTIONS ARE FORCES, FEAR IS PHYSICAL STATE, EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON, EMOTIONS ARE SUBSTANCES IN A CONTAINER, PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS, EMOTIONS ARE ELECTROMAGNETIC FORCES, FEAR IS A (moving) OBJECT, EMOTION IS MOTION) та індивідуально-авторські (FEAR IS AN ENEMY (to fight against), FEAR IS AN INSECT, FEAR IS ILLNESS, FEAR IS A (prickly) OBJECT (inside a person)). За допомогою когнітивних механізмів переосмислення конвенційних метафор, таких як *нарощування* (elaboration), *розширення* (extension), *поєднання* (combining), простежено зародження авторських поетичних образів на позначення страху.

**Ключові слова:** концепт, художній концепт, концептуальна метафора, конвенційна метафора, індивідуально-авторська метафора.

Статья посвящена исследованию художественного концепта FEAR, эксплицированного в романах Вероники Рот «Divergent», «Insurgent», «Allegiant» концептуальными метафорами, среди которых есть конвенционные (FEAR IS A LIVING BEING, FEAR IS A PERSON, EMOTIONS ARE FORCES, FEAR IS PHYSICAL STATE, EMOTIONS ARE



ENTITIES WITHIN A PERSON, EMOTIONS ARE SUBSTANCES IN A CONTAINER, PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS, EMOTIONS ARE ELECTROMAGNETIC FORCES, FEAR IS A (moving) OBJECT, EMOTION IS MOTION) и индивидуально-авторские (FEAR IS AN ENEMY (to fight against), FEAR IS AN INSECT, FEAR IS ILLNESS, FEAR IS A (prickly) OBJECT (inside a person)). С помощью когнитивных механизмов переосмысления конвенционных метафор, таких как наращивание (elaboration), расширение (extension), сочетание (combining), прослежено зарождение авторских поэтических образов для обозначения страха.

**Ключевые слова:** концепт, художественный концепт, концептуальная метафора, конвенционная метафора, индивидуально-авторская метафора.

The article deals with the metaphoric representation of the fiction concept of FEAR in Veronica Roth's novels «Divergent», «Insurgent», «Allegiant» by means of conventional metaphors (FEAR IS A LIVING BEING, FEAR IS A PERSON, EMOTIONS ARE FORCES, FEAR IS PHYSICAL STATE, EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON, EMOTIONS ARE SUBSTANCES IN A CONTAINER, PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS, EMOTIONS ARE ELECTROMAGNETIC FORCES, FEAR IS A (moving) OBJECT, EMOTION IS MOTION) and creative author's metaphors (FEAR IS AN ENEMY (to fight against), FEAR IS AN INSECT, FEAR IS ILLNESS, FEAR IS A (prickly) OBJECT (inside a person)). With the help of cognitive mechanisms of rethinking of conventional metaphors, such as elaboration, extension, combination, we trace the formation of the author's poetic images of fear.

**Key words:** concept, fiction concept, conceptual metaphor, conventional metaphor, creative author's metaphor.

**Постановка проблеми.** Як зазначає О.П. Воробйова, останнім часом можемо спостерігати «лавиноподібне зростання кількості наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних концептів» [1, с. 53]. Через складну й суперечливу природу самого концепту й наукового знання про нього вчені по-різному підходять як до трактування цього поняття, так і до характеристики особливостей його вираження крізь призму художнього тексту.

У сучасних дослідженнях це поняття визначають як складне ментальне утворення, що належить індивідуальній свідомості і психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті й здатний виступати фрагментом і будівельним матеріалом під час формування нових художніх смислів [2, с. 41]. Одним із засновників вчення про концепт вважають С.А. Аскольдова, котрий під цим поняттям розуміє «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думання неозначену множинність предметів того самого роду» [3, с. 269]. Концепт, на його думку, не завжди є заміником реальних предметів, він може замінити певні частини предмета чи реальних дій [3, с. 270]. С.А. Аскольдов розрізняє *пізнавальні* (у науці) та *художні* (у мистецтві) концепти. На його думку, «зв'язок елементів художнього концепту ґрунтується на логіці і реальній прагматиці художньої асоціативності» [3, с. 275]. Саме потенційність, тобто «неможливість у сенсі розкриття (а інколи і пряма символістика), становлять визначальну цінність художніх концептів, особливо концептів художньо-емотивних» [3, с. 276].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження концептів у лінгвокультурологічній та лінгвокогнітивній парадигмі є одним із актуальних напрямків сучасного мовознавства

(О.П. Воробйова, М. Джонсон, І.В. Карасик, З. Кьовечеш, Дж. Лакофф, В.А. Маслова, В.Г. Ніконова, А.М. Приходько та інші). Термін «художній концепт» найкраще відображає результат складного процесу інтерпретації дійсного світу поетом або прозаїком у будь-якому жанрі художньої літератури [3, с. 275]. В.А. Маслова вважає, що художні концепти – це «комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності», вони «індивідуальні, особистісні, розмиті і психологічно більш складні» [4, с. 34]. На думку О.П. Воробйової, під художніми концептами слід розуміти «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [1, с. 60]. За словами В.Г. Ніконової, «художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника, що втілюють індивідуально-авторське світобачення, і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів за кількома параметрами: за змістом і способом експлікації, обсягом та історичною мінливістю» [5, с. 115].

**Метою** нашої розвідки є з'ясування особливостей метафоричної об'єктивації художнього концепту FEAR, вербалізованого в романах Вероніки Рот «Divergent», «Insurgent», «Allegiant».

**Виклад основного матеріалу.** Згідно з дослідженням класиків теорії концептуальної метафори (Дж. Лакофф, М.Джонсон) «наша повсякденна концептуальна система, в термінах якої ми одночасно думаємо та діємо, метафорична за своєю природою» [6, с. 3].

Теорія концептуальної метафори розглядає метафору, перш за все, як когнітивну операцію над поняттями, як засіб концептуалізації, що дозволяє осмислити ту чи іншу сферу дійсності

в термінах поняттєвих структур, які первинно утворилися на базі досвіду, отриманого в інших сферах. При цьому перенесенню підлягає не ізольоване ім'я з притаманним йому номінативним значенням, а цілісна концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), активована певним словом (фокусом метафори) у свідомості носія мови завдяки конвенційному зв'язку цього слова з певною концептуальною структурою [7]. На основі фізичного конкретного досвіду людини метафора дозволяє структурувати більш абстрактні та складні поняття [6, с. 105].

Вчені наводять таку класифікацію концептуальних метафор:

1) *структурні метафори* – одне поняття структурно впорядковується в термінах іншого;

2) *просторові* – концептуалізація предметів чи явищ в категоріях простору;

3) *онтологічні* – трактування подій, емоцій та інше як матеріальних сутностей та речей [6, с. 10–32].

Рівень метафоричності метафори визначається її креативністю, інновативністю, або ж, навпаки, – конвенційністю, приналежністю до сталого лексикону [8, с. 254]. Якщо конвенційна метафора відображає систематичні, зафіксовані в досвіді, кореляції між явищами, структурує повсякденну концептуальну систему людини [9, с. 63], то не конвенційна, або креативна, зустрічається в контекстах новостворених поетичних образів, де спостерігаємо переосмислення образів звичних для повсякденного спілкування. Аналізовані романи багаті й на індивідуально-авторські креативні метафори, котрі об'єктивують досліджуваний концепт. На сучасному етапі, як зазначає О.П. Воробйова, в межах когнітивної поетики вже накопичено певний корпус інтерпретацій художніх текстів, де домінують виступають методика реконструкції ключових концептуальних метафор або їх конфігурацій. Зокрема, З. Кьовечеш виділяє чотири основні когнітивні механізми поетичного переосмислення базових концептуальних метафор, серед яких *розширення* (extension), що передбачає появу в концептосфері джерела образу додаткових концептуальних складників; *нарощування* (elaboration), основу якого складає зміна ракурсу концептуалізації; *поєднання* (combining), яке базується на одночасній активації і накладанні декількох базових концептуальних метафор; *перегляд* (questioning), мета якого – поставити під сумнів доречність метафор, укорінених у повсякденній свідомості [10, с. 47; 11, с. 20]. На основі запропонованих когнітивних механізмів поетичного переосмис-

лення реконструюємо виокремлені індивідуально-авторські метафори в романах.

У наведених нижче прикладах художній концепт FEAR представлений концептуальною метафорою **FEAR IS AN ENEMY (to fight against)**:

1. *And Tris, conjuring weapons out of thin air to attack her worst nightmares. But I am not Eric, and I am not Tris. What am I? What do I need to overcome my fears?* [12].

2. *She presses the next electrode to her own forehead, and attaches a wire to it. She shrugs. "Now it reminds me of the fear I've overcome"*.

3. *But I understand now what Tori said about her tattoo representing a fear she overcame – a reminder of where she was, as well as a reminder of where she is now* [13].

4. *I AM READY. I step into the room, armed not with a gun or a knife, but with the plan I made the night before. Tobias said that stage three is about mental preparation – coming up with strategies to overcome my fears* [13].

5) *"So I suggest that you take the next week to consider your fears and develop strategies to face them"* [13].

В аналізованих фрагментах страх представлено як ворога (живого чи неживого), якого слід пізнати (*consider*), зустріти лицем до лица (*face*), здолати, перемогти (*to overcome* – «to fight and win against someone or something» [14, с. 1090]). Традиційно страх мислиться як відчуття, з яким потрібно боротися, однак у наведених вище уривках авторка переосмислює конвенційну метафору шляхом нарощування сфери джерела (elaboration), оскільки її персонажі повинні боротися зі страхом сам на сам (*face*), розробивши для цього план дій (*the plan I made the night before; What do I need to overcome my fears?*), дотримуючись певних стратегій (*strategies to overcome my fears*).

У тексті роману знаходимо онтологічну метафору **FEAR IS AN OBJECT**, репрезентовану в таких контекстах:

1. *Sometimes they do. And sometimes new fears replace them. His thumbs hook around his belt loops.*

2. *I listen for the birds and feel my fear as a distant thing, a hammering heart and a squeezed chest, but not something that exists in my mind* [13].

Страх як абстрактна емоція метафоризується як фізичний об'єкт, якого можна замінити (*replace*), відчувати як річ (*feel my fear as a distant thing*). Страх у наведених уривках представлений не в емоційній, а у фізичній площині шляхом зіставлення із серцем, яке гукає і стиснутою грудною кліткою (що власне і є фізичними проявами

страху), на протипагу емоціям, які «існують у свідомості» (*not something that exists in my mind*).

Концептуальна метафора **FEAR IS AN OBJECT** об'єктивує концепт FEAR й у наступному уривку: *My body shakes, and I drop to my knees, pressing my hands to my face. Just failed. I lost all logic, I lost all sense. Lauren's fear transformed into one of my own* [13]. Сфера джерела в наведеному фрагменті модифікується шляхом когнітивного механізму розширення (*extension*), оскільки страх у цьому контексті виступає об'єктом, якому властиво змінювати власника (*Lauren's fear transformed into one of my own*).

У нижчеприведених уривках спостерігаємо поєднання (*combining*) кількох конвенційних метафор: **EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON, FEAR IS A (moving) OBJECT, EMOTION IS MOTION**:

1. *I feel a spike of fear in my chest, like a jump on a heart monitor* [12]. Страх активується лексемою *a spike*, що означає «різкий рух», «різке зростання». Шляхом модифікації сфери джерела (страх – це *рухомий, стрибаючий* об'єкт (сутність) в контейнері (в *грудах* людини)) та порівнюючи прилив страху з різким стрибком на кардіомоніторі, авторка створює метафоричний образ, який виявляє такі ознаки концепту FEAR, як раптове наростання, несподіване різке виникнення.

2. *I stare at him, fear pulsing through me like electricity. He knows. How does he know? I must have slipped up. Said something wrong* [13]. Страх знову метафоризується як рухомий об'єкт (*pulsing*), однак шляхом нарощування сфери джерела (*elaboration*), в аналізованому уривку актуалізуються додаткові конотації. Так, використання фрази *pulse through* ('to feel very strongly' [14, с. 1235]) та порівняння з електричним струмом (*like electricity*), що базується на конвенційній метафоризації емоцій як електромагнітних сил (**EMOTIONS ARE ELECTROMAGNETIC FORCES**), активує додаткові концептуальні ознаки: раптове, різке виникнення; сильні, короточасні емоційні переживання.

Конотації страху в романах змінюються від різко негативних (*blind terror*) до позитивних, залежно від контексту. Наприклад, страх модифікується як нервова паніка (*nervous panic*), яка супроводжує стан закоханості: *"You're afraid of me?" "Not you," I say. I bite my lip to keep it still. "Being with you...with anyone. I've never been involved with someone before, and...you're older, and I don't know what your expectations are, and..."* [13] <...> *I feel something other than fear – a prickle in my stomach, a bubble of laughter. I press*

*against him and kiss him, my hands wrapping around his arms <...> I feel a thrill in my stomach, the fear-thrill the true Dauntless love* [12].

Наведений уривок репрезентує страх в дещо іншому ракурсі. Так, страх виникає не як реакція на небезпеку, а як емоційний стан, який супроводжує першу закоханість. В аналізованих фрагментах страх вербалізований онтологічними метафорами **EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON (EMOTIONS ARE SUBSTANCES IN A CONTAINER, PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS)** і локалізується в шлунку людини. В наведеному уривку страх метафоризується (шляхом застосування механізму нарощування (*elaboration*)) як *колюча сутність* (об'єкт) у шлунку. Конвенційний метафоричний вираз *a prickle of fear* – 'укол страху' – отримує авторське переосмислення шляхом розширення сфери джерела (*extension*), оскільки локалізується не на шкірі (*to feel a prickle of fear – 'to feel afraid in a way that makes your skin feel cold and uncomfortable'* [14, с. 1206]), а в шлунку, подібно до позитивних емоцій (як, наприклад, *to feel butterflies in the stomach*): **FEAR IS AN ENTITY → FEAR IS A (prickly) OBJECT (in the stomach)**. Крім того, конвенційна метафора переосмислюється шляхом введення нового елементу (*fear-thrill*) у сферу джерела (*extension*) і подальшим нарощуванням ознак концепту (*elaboration*): *thrill* – 'a sudden strong feeling of excitement and pleasure' [14, с. 1613]. Страх у цьому контексті є раптовим, неояснюваним і сильним, крім того, лексема *thrill* має позитивну конотацію, яка невласлива поняттю страху, тому страх у наведеному уривку отримує також позитивне забарвлення й стає в один ряд з позитивними емоціями закоханості (*a bubble of laughter*).

Індивідуально-авторська метафора **FEAR IS A (prickly) OBJECT (inside a person)** з'являється і в інших контекстах, де у сфері джерела змінюється ракурс концептуалізації. Наприклад:

1. *Fear prickles inside me, in my chest and in my head and in my hands* [13].

2. *His voice fills the room and makes fear prickle in my chest* [15].

Авторка концептуалізує страх як колючу субстанцію (об'єкт), яка спричинює біль і неприємні відчуття і в грудях, і в руках, і в голові.

Страх представлений у романі рядом фізіологічних ознак (**FEAR IS PHYSICAL STATE**), таких як тремтіння, «гусяча шкіра» (напр., *I shiver, and goose bumps appear on my arms* [13]), протиставлення мозкових зон, одна з яких відповідає за вияви страху (як емоції), а інша – за раціональне



осмислення дійсності (“*It’s basically a struggle between your **thalamus, which is producing the fear, and your frontal lobe, which makes decisions** [13]. У наступному уривку: “*I try to follow his words, but my thoughts are going haywire. I feel the trademark symptoms of fear: **sweaty palms, racing heart, tightness in my chest, dry mouth, a lump in my throat, difficulty breathing**” [13]. Виявляємо ще одну авторську концептуальну метафору **FEAR IS ILLNESS** (яка має в основі метафору **FEAR IS PHYSICAL STATE**), де страх – це хвороба, яка супроводжується низкою симптомів: пітні долоні, пришвидшене серцебиття, стискання в грудях, сухість у роті, клубок у горлі, важке дихання.**

У наступних уривках в основі метафоризації страху виявляємо конвенційну метафору **EMOTIONS ARE FORCES**:

1. *You find a way to face your **fear, which can force the simulation to move on.***

2. *I wonder if **fears ever really go away, or if they just lose their power over us.***

3. *“But becoming fearless isn’t the point. That’s impossible. It’s learning how **to control your fear, and how to be free from it, that’s the point**” [13].*

В аналізованих фрагментах тексту концептуальна метафора активується лексемами *force, control, lose power over smb*. Відповідно до використання предикатів страх метафоризується як природна фізична сила, яка здатна змінити симуляцію (*fear, which can force the simulation to move on*), як вища сила, яка здатна до контролю, але від влади якої можна звільнитися (*to be free from it; lose their power over us*) і самому взяти її під контроль (*to control your fear*).

Наступний уривок містить індивідуально-авторський образ, в основі якого концептуальна метафора **FEAR IS A LIVING BEING**.

*Heat spreads through me slowly. And **fear, buzzing like an alarm in my chest** [13].*

Концептуалізація відбувається в кілька етапів. Спочатку шляхом нарощування (*elaboration*) виникають асоціації з комахою, яка дзижчить (словникове значення лексеми *to buzz* – «to make a continuous sound like a sound of a bee or a mosquito» [14, с. 191]): **FEAR IS A LIVING BEING** → **FEAR IS AN INSECT**. Однак наступне порівняння із сигналом тривоги (*like an alarm*) вводить

додатковий елемент у сферу джерела (*extension*), тим самим активуючи негативні конотації: страх виступає сигналом небезпеки і супроводжується неприємним, нав’язливим, тривожним емоційним станом. Локалізація (*in my chest*) активує ще одну конвенційну метафору – **EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON** – котра, поєднуючись (*combining*) із попередніми, доповнює авторський образ.

Персоніфікація є одним із видом онтологічних метафор, де відбувається уподібнення властивостей неживих предметів чи явищ якостям живих істот. Наприклад, в уривках:

1. *I wish I knew what order the fears will **come in. I bounce on the balls of my feet as I wait for the first fear to appear. I am already short of breath** [13].*

2. *I wonder if **fears ever really go away** [12].*

Тут страх наділений фізичними якостями, йому властиво з’являтися і йти (*come in, appear, go away*), що характерно для людей: **FEAR IS A LIVING BEING** → **FEAR IS A PERSON**.

**Висновки та перспективи досліджень.** Проведений аналіз показав, що художній концепт **FEAR** у романах Вероніки Рот «*Divergent*», «*Insurgent*», «*Allegiant*» представлений численними концептуальними метафорами, серед яких є конвенційні (**FEAR IS A LIVING BEING, FEAR IS A PERSON, EMOTIONS ARE FORCES, FEAR IS PHYSICAL STATE, EMOTIONS ARE ENTITIES WITHIN A PERSON, EMOTIONS ARE SUBSTANCES IN A CONTAINER, PEOPLE ARE CONTAINERS FOR EMOTIONS, EMOTIONS ARE ELECTROMAGNETIC FORCES, FEAR IS A (moving) OBJECT, EMOTION IS MOTION**) та індивідуально-авторські (**FEAR IS AN ENEMY (to fight against), FEAR IS AN INSECT, FEAR IS ILLNESS, FEAR IS A (prickly) OBJECT (inside a person)**). За допомогою когнітивних механізмів переосмислення конвенційних метафор, таких як *нарощування* (*elaboration*), *розширення* (*extension*), *поєднання* (*combining*), нам вдалося простежити зародження авторських поетичних образів на позначення страху. Подальше реконструювання концептуальних метафор, котрі репрезентують ключові концепти вказаних романів із метою моделювання лінгвоконцептосфери сучасного роману-антиутопії, є перспективним напрямком досліджень.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробйова О.П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. 2011. Т.14. № 2. С. 53–64.
2. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория. Мир русского слова. 2000. № 4. С. 39–45.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология. М.: Academia, 1997. С. 267–279.
4. Маслова В.А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой. М.: Флинта, 2004. 256 с.
5. Ніконова В.Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра). Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. 2011. Т. 14. № 2. С. 113–122.
6. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
7. Кобозева И.М. К формальной репрезентации метафор в рамках когнитивного подхода. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/kobozeva/>.
8. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / George Lakoff. Chicago: Chicago Press, 1987. 614 p.
9. Ваховская О.В. Метафорические средства концептуализации греха в англоязычном дискурсе // Записки з романо-германської філології. Вип. 25. 2010. С. 62–75.
10. Kövečses Z. Metaphor: A Practical Introduction in cognitive linguistics / Z. Kövečses. Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. 375 p.
11. Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи. Вісник Харківського нац. ун-ту. 2004. № 635. С. 18–22.
12. Roth V. Allegiant. / V. Roth. URL: <https://www.readingstudios.com/uploads/5/2/4/6/52467441/allegiant.pdf>.
13. Roth V. Divergent. URL: [http://royallib.com/read/Roth\\_Veronica/Divergent.html#0](http://royallib.com/read/Roth_Veronica/Divergent.html#0).
14. Longman Exams Dictionary. London: Pearson Education Limited, 2006. 1835 p.
15. Roth V. Insurgent. URL: [https://royallib.com/read/Roth\\_Veronica/Insurgent.html#0](https://royallib.com/read/Roth_Veronica/Insurgent.html#0).

УДК 82.091

## ДИСКУРС-ПОРТРЕТ АМЕРИКАНСЬКОГО БЛОГЕРА ФІОНИ ЦИТКІН

## A DISCOURSE-PORTTRAIT OF AMERICAN BLOGGER FIONA CITKIN

**Калитюк Л.П.,***кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри германської філології  
Інституту філології**Київського університету імені Бориса Грінченка***Іщук Т.М.,***студентка**Інституту філології**Київського університету імені Бориса Грінченка*

Стаття присвячена встановленню дискурс-портрета американського блогера Фіони Циткін на прикладі її блогів, які є складовою частиною медійного дискурсу. Методологічною базою дослідження слугував метод дискурс-портретування, запропонований І. Ухвановою-Шмиговою. Встановлено дискурс-портрет блогера за основними комунікативними категоріями дискурсу, реалізованими в моделі комунікативної адресантно-адресатної взаємодії: самоідентифікації / самопрезентації, пріоритету теми / адресата, категорії часу, місця / простору, інтертекстуальності, місії, контакту з аудиторією, лінгвістичного статусу, співвідношення «міф – реальність».

**Ключові слова:** медійний дискурс, дискурс-портрет, блогосфера.

Статья посвящается построению дискурс-портрета американского блогера Фионы Циткин на примере ее блогов, являющихся составной частью медиадискурса. Методологической основой исследования послужил метод дискурс-портретирования, предложенный И. Ухвановой-Шмыговой. Дискурс-портрет блогера определен с учетом основных коммуникативных категорий дискурса, реализующихся в модели коммуникативного адресантно-адресатного взаимодействия: самоидентификации / самопрезентации, приоритета темы / адресата, категории времени,

места / пространства, интертекстуальности, миссии, контакта с аудиторией, лингвистического статуса, соотношения «миф – реальность».

**Ключевые слова:** медиадискурс, дискурс-портрет, блогосфера.

The article focuses on the identifying the discourse-portrait of American blogger Fiona Citkin. The merit of methodological model of discourse-portraiting is that it proved to be applicable to describing fully and clearly the portrait of the speaker. The said discourse-portrait method involves identifying categories. The chief of these are: self-identification, thematic priority, addressee priority, time and space relation, intertextuality, mission, linguistic status, 'myth-reality' correlation.

In addition the carried out research reveals specific features of Fiona Citkin's character. Our conclusions are checked against the examples of speaking behaviour of the blogger in question. We used illustrations drawn from Fiona Citkin's blogs. The article is organized around three main domains: theories, facts, conclusions.

**Key words:** media discourse, discourse-portrait, categories of discourse.

**Постановка проблеми.** Наукова розвідка присвячена визначенню дискурс-портрета американського блогера українського походження Фіони Циткін (Fiona Citkin). Дискурс-портретування ще не стало поширеною практикою в науковому філологічному просторі України, хоча вивчення мовленнєвої поведінки особистості за методикою І. Ухванової-Шмигової здається актуальним і ефективним. Звернення до мовленнєвої поведінки емігрантки українського походження, доктора філологічних наук зі спеціальності «Германські мови (англійська)», професора Фіони Циткін є цікавим, оскільки ця жінка є представником кількох культур, іконою стилю, легендарним викладачем, цитати якої і донині пам'ятають її учні. Вона народилася на Закарпатті, у радянському *cultural melting pot*.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичною основою нашої розвідки є надбання сучасних дискурсивних студій, зокрема праці І. Ухванової-Шмигової, білоруського дискурсолога [1, с. 45]. У статті дискурс розглядається передусім як письмовий текст у соціальному контексті, який дає уявлення про продуцента мовлення. Блогосфера за своїми ознаками належить до медійного дискурсу, специфічного типу мовленнєво-мисленнєвої діяльності, яка характерна суто для інформаційного поля масмедіа [2, с. 151].

Метод дискурс-портретування розроблено в рамках каузально-генетичної теорії дискурсу, суть якої полягає в розширенні плану змісту тексту від дихотомії «фрагмент навколишнього світу (референт) – його знакове відображення» до квадритомії, що, крім згаданих категорій, поповнюється ще рядом (дихотомією) «фрагмент соціальної організації світу (кортеж) – його номінація / вербалізація» [3, с. 10]. Продукт комунікації, зокрема і блог, є матеріалом, який дозволяє встановити дискурс-портрет мовця, як-от особистий, тематичний простори, інституційну належність досліджуваного.

Модель адресанта включає в себе дискурс-категорії: *самоідентифікації, пріоритету теми /*

*адресата, часу, простору, місії, спрямованості інформації, контакту з аудиторією, ступеня активності адресатів комунікації, співвідношення «міф – реальність», діяльності, інтертекстуальності, лінгвістичного статусу, відкритості / закритості тексту, соціально-рольового аналізу.* Саме зазначені категорії відносять до адресант-ідентифікувальних, оскільки вони представляють «Я» у тематичному зрізі як предметно орієнтовану інформацію. Дискурс-категорія «самоідентифікація» стала визначальною, провідною в реконструкції портрета адресанта, інші дискурс-категорії – підлеглими, які розкривають і характеризують основні компоненти першої дискурс-категорії. Ці дискурс-категорії розглядатимуться з урахуванням їхньої реалізації в тексті. З метою встановлення вказаних адресант-ідентифікувальних характеристик були опрацьовані такі блоги: *The Huffington Post; Thrive Global, American Diversity Report* та сторінка блогера у «Фейсбуці».

**Постановка завдання.** Мета дослідження полягає у встановленні характерних рис особистості на прикладі мовленнєвої поведінки Фіони Циткін. Матеріалом дослідження слугували англійські статті блогера. Загальний обсяг статей – 43 одиниці.

У межах статті необхідно розглянути методику аналізу дискурсу, що стосується дискурс-портретування; виділити дискурс-категорії, характерні для мовленнєвої поведінки досліджуваної; визначити дискурс-портрет Фіони Циткін. *Об'єкт* дослідження становить мовленнєва поведінка Фіони Циткін, а *предмет* – особливості вживання мовленнєвих одиниць, які можна трактувати як дискурс.

**Виклад основного матеріалу.** *Самоідентифікація* – це репрезентація себе через знакову номінацію та її інтерпретація (засобами семантики, граматики, стилістики). У дискурсі Фіони Циткін чітко актуалізується власне «Я», але воно не є центром, відправною точкою дискурсу. Говорячи про своє ставлення до певної проблеми,

автор радше уникає явного домінування власного «Я». Характер використання персональних дейктиків (йдеться передусім про особові та присвійні займенники) здебільшого спонтанний, що може свідчити про глибинні уподобання, ціннісні орієнтири, самопозиціонування особистості.

Встановлено, що в мовленні Ф. Циткін найбільш вживаними є дейктики *they – their*; крім того, засвідчено рівновелике вживання *I, me, my* та *we, our, us*. Такий розподіл дейктиків дещо неочікуваний, оскільки блогер справляє враження лідера, індивідуаліста, самостійної, впевненої та сміливої людини. Аналіз цієї дискурс-категорії свідчить, що Фіона Циткін – неоднозначна особистість різновекторного спрямування. Помітно частотне вживання персональних дейктиків третьої особи сигналізує про екзоцентричну, зовнішньо орієнтовану особистість, яка переймається проблемами третіх осіб (*he, she, it, they*). Це свідчить про те, що Ф. Циткін насамперед позиціонує себе як ретранслятора чужого життєвого досвіду, споглядача, аналітика, *observer*. З іншого боку, значна рясність вживання персональних дейктиків першої особи є, по-перше, свідченням внутрішнього спрямування (*I, me, my*), егоцентричності досліджуваної, але рівновелике поєднання *I, my, me* з *we* свідчить про Фіону Циткін як про командного гравця, члена спільноти, яка не ставить себе вище за читачів та інших жінок-емігрантів. Фіона Циткін позиціонує себе діяльнісно орієнтованою особистістю, яка бачить захоплюючу сучасність (*exciting time, revolutionary spirit of our time*) як результат колективних дій професіоналів.

Вживанням персональних дейктиків першої особи множини мовець ніби залучає аудиторію до свого кортежу, наголошують тим самим на взаємному зв'язку комунікантів. Екстровеертність мовця підтверджується закликом покинути віртуальні вежі і жити в реальному широкому світі: *Step out of our virtual ivory towers, our closed like-minded communities, and get accustomed to living in a real, broader world* [4].

*Простір і час*. Розрізняють географічний та модальний простори. До першого відносять *місцевий* та *глобальний*, до другого – *реальність* – *віртуальність*. Про місцеве проектування йдеться, коли мовець локалізує себе на рівні малих географічних просторів, про глобальний рівень можна говорити, коли мовець бачить себе в планетарному масштабі, у межах Сонячної системи, Всесвіту. Орієнтація в минуле позиціонує мовця як діяча, який розуміє і цінує свою минулу діяльність, живе спогадами. Орієнтація на майбутнє чи теперішнє характеризує активну, діяльнісно орі-

єнтовану особистість. Протиставлення за шкалою «минуле – теперішнє – майбутнє» із залученням оцінних мовних засобів показуватиме особистісні характеристики мовця, як-от: того, хто ностальгує; поціновувача сучасного життя; новатора, який налаштований на позитивні зміни в майбутньому. Встановлено, що темпоральна сітка в мовленні Фіони Циткін зосереджена на теперішньому, незважаючи на те, що блогер оперує різними часовими формами, фокусною точкою завжди є сучасність. Так, *минулий час* використовується із проекцією в *теперішній*. Ф. Циткін використовує *минулий час* лише в життєвих прикладах і водночас наводить паралель із *теперішнім*. Центральним у зверненні до минулого є акцент на звершенні, здобутках, результатах, які відчутні, релевантні дотепер, проявом чого є залучення перфектних форм: *Ana Benitez, President & Co-Founder of Storyrocket, a Miami company with a genius concept, came a long way from an education-enthused immigrant family to becoming a producer who had won prestigious Emmy awards twice, and then co-founded a successful entertainment agency Benitez Karasz* [8].

Так само і вживання майбутнього часу дає відчуття, що майбутнє буде таким, яким його забезпечують нині. Майбутнє проектується через теперішній час: *Therefore, people of good wills shouldn't hope that the situation will some how evolve for the better all by itself. Take nothing for granted – act!* [8].

У сенсі модального простору досліджувана постає *реалістом*. Ф. Циткін порушує лише актуальні питання сьогодення, які вона добре знає, а саме еміграцію в умовах сучасної політичної ситуації в Сполучених Штатах Америки (далі – США). Водночас вона не робить передбачень на майбутнє та не обговорює минуле. Адресант-ідентифікувальна дискурс-категорія «час» Ф. Циткін дає змогу встановити, що досліджувана не мрійниця, одержима фантастичними ідеями, а людина реалістична, сучасна, не ностальгуюча, рішуча: *Today, in the Trump era, the “likes” seem to be down, while “dislikes” – on the rise. <...> The gaps in social and material standing among diverse immigrant women are huge* [8].

Локально Фіона Циткін позиціонує себе доволі широко, не обмежуються малою місцевістю (місто, селище, край, штат), локалізує себе простором США. Блогер розповідає про Америку як одне ціле, не зосереджується конкретно на штаті, уникає маркерів *here / there*. Це зумовлено тим, що її ціль – не розповідати про Америку, а проінформувати про американську ментальність та культурні особливості загалом. Примітним є харак-

тер адресації в мовленні Ф. Циткін. Її аудиторія водночас розмита і чітко окреслена. По-перше, про розмитість цільової аудиторії в досліджуваних блогах свідчить її дифузне визначення емігрантів як *newcomers*. Цільова аудиторія не специфікується етнічно, не обмежується конкретно, як-от українськими чи російськими емігрантами, Ф. Циткін пише для всіх жінок-емігрантів, для кого ця проблема актуальна: *the newcomers feel more accepted on the East and West Coasts, female population, immigrant women*. З другого боку, цільова аудиторія доволі чітко окреслена географічно, з фокусною точкою «США»: *new comers to America*. Фокусна точка для простору Фіони Циткін – перетин площин, географічної та особистісної. Географічно – країна, особистісно – успіх, самореалізація в цій країні через прийняття ментальності американського суспільства та принесення йому користі. Імплицитно у Ф. Циткін домінує ідея, що ризик еміграції має бути виправданий через успіх та корисність: *In my experience interviewing outstanding women-immigrants, the compatibility parameters for success in the US include creativity; growth mindset; willingness to integrate; American-style work ethic; long-term goals orientation; plus, education and ambition – but most importantly, the abundance mentality* [9].

Адресант-ідентифікувальна дискурс-категорія «місія» вербалізується через озвучення мети і задач. Мета Ф. Циткін – дати настанови новим громадянам США стосовно шляхів соціально-економічної адаптації в нову країну. Ф. Циткін інформує жінок-емігрантів про можливі складнощі та дає поради, як здолати труднощі, також підтверджує це своїми власними життєвими прикладами або подає приклад із життя іншої людини, яка знайома з подібною проблемою. Вона створює власні правила успіху та ділиться ними зі своїми читачами. Блогер окреслює параметри досягнення успіху в США шляхом опитування успішних жінок-емігрантів. Це свідчить про те, що Ф. Циткін уважна та турботлива в ставленні до своїх читачів. Вона відкрита і щира, оскільки бажає успіху іншим: *In my experience interviewing out standing women-immigrants, the compatibility parameters for success in the US include creativity; growth mindset; willingness to integrate; American-style work ethic; long-term goals orientation; plus, education and ambition – but most importantly, the abundance mentality* [9].

Місія Фіони Циткін дещо суперечлива. По-перше, її мовленнєва поведінка свідчить про наявність у неї лідерських рис. Вона самодостатня, успішна жінка, здатна до культурної та

ментальної адаптації, може вести за собою маси послідовників. По-друге, Фіона Циткін не бере на себе відповідальності месії (помітно на співвідношенні персональних дейктиків: низька питома вага *I, we* – рясне вживання *he, she, they*), а підштовхує цільову аудиторію до самостійних дій, вказує на досвід успішних людей. Лідерський профіль Ф. Циткін комплексний. З одного боку, вона може бути інституціоналістом, позиціонувати себе належною до групи емігрантів, меншою мірою блогер є індивідуалістом із сильним особистісним началом, але зберігає зв'язок зі спільнотою емігрантів. Мовленнєва поведінка може вказувати на лідера-менеджера, оповідача, політехнолога, учителя. Матеріал свідчить про наявність у Фіони Циткін лідерських рис менеджера та просвітителя. Менеджерські риси проявляються через потужну фактологічну складову частину в досліджуваних блогах та вмінням керувати аудиторією. Учитель повертає цільову аудиторію в реальність, дискредитує міфи. Фіона Циткін розвінчує міф про те, що єдина ніша в США, вільна для заповнення емігрантами, – офіціант чи мийник посуду. Ф. Циткін спрямовує інформацію на широку аудиторію, обговорює актуальні проблеми міграції в США в умовах сучасної політичної ситуації. Політичне життя Америки є пріоритетною темою в статтях про жіночу еміграцію. Блогер інформує емігрантів про ставлення політичної системи до еміграції, констатує реальні факти: *Under mining and scapegoating the immigrants for political gains has a rich hi story but with Donald Trump, it reached the new lows. <...> in the 2016 GOP presidential primary race, Trump exposed his prejudice against Mexican immigrants calling them “rapists” and such – and the public distaste of it went viral* [12].

Блогер додає в кожному пості свою оцінку та бачення ситуації: *It is my observation that <...>, It is my hope that <...>*, що робить її пости прийнятними для аудиторії.

Лінгвістичний статус мовлення Ф. Циткін визначається правильністю, прозорістю, компетентністю. Грамотне і доцільне використання термінів, синонімів сприяє належному сприйманню повідомлень. Тавтологій у матеріалі нами не знайдено. Мова ведеться на конкретну тему, у тексті простежуються настрої та ставлення автора до конкретної проблеми.

**Висновки.** Постать блогера Фіони Циткін вималюється суперечливою, різноспрямованою, якій притаманні як екзо-, так і егоцентризм, що позиціонує героїню водночас спостерігачем і діячем, лідером, рушійною силою і командним гравцем.



Дискурс категорії «час» дає уявлення про блогера як про людину сучасну, яка мислить прогресивно, дискурс категорії «місце» локалізує Ф. Циткін географічно в межах США. У мовленні Ф. Циткін використовує публіцистичний стиль письма, з домінуванням орієнтації на теперішній час.

Блоги Фіони Циткін є авторськими та контентно гомогенними, з орієнтацією на проблеми жінок-емігрантів. Блоги згруповані в межах теми «еміграція», із вкрапленими мікротемами «життє-

вий досвід», «рішучість», «сміливість», «успіх», «діяльність». Ф. Циткін є модератором і генератором ідей.

За класифікацією дискурсу досліджувані статті Ф. Циткін є письмовими за формою, монологічними за видом мовлення, медійним дискурсом за соціально-ситуативним параметром, за різноманітними характеристиками адресанта й адресата є соціально-демографічними, жанр мовлення – публіцистичний, темпоральна домінанта – теперішній час.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ухванова-Шмигова И. Дискурсные методики в профессиональной деятельности гуманитария: учебн.-метод. Комплекс. Минск: БГУ, 2013. 202 с.
2. Добросклонская Т. Вопросы изучения медиатекстов. Опыт исследования современной английской медиаречи. М., 2005. 288 с.
3. Ухванова-Шмыгова И. Дискурсные методики в социологическом исследовании. Минск: центр БГУ, 2003. 191 с.
4. Citkin F. Immigrants' integration and American women role models. The Huff post. 2017. URL: [https://www.huffingtonpost.com/entry/immigrants-integration-and-american-women-role-models\\_us\\_59f4e483e4b06ae9067ab922](https://www.huffingtonpost.com/entry/immigrants-integration-and-american-women-role-models_us_59f4e483e4b06ae9067ab922).
5. Citkin F. Language-culture ceiling and breakthroughs of immigrant women leaders. The Huff post. 2013. URL: [https://www.huffingtonpost.com/fiona-citkin-phd/breakthroughs-of-immigrant-women-leaders\\_b\\_3964624.html](https://www.huffingtonpost.com/fiona-citkin-phd/breakthroughs-of-immigrant-women-leaders_b_3964624.html).
6. Citkin F. Cracking American Culture-and-Success Code // fionacitkin.com. 2017. URL: <http://fionacitkin.com/cracking-american-culture-and-success-code/>.
7. Citkin F. Remembering Revolutionary 2017: Lessons Learned. Huff post. 2017. URL: [https://www.huffingtonpost.com/entry/remembering-revolutionary-2017-lessons-learned\\_us\\_5a3d3fc2e4b06cd2bd03da50](https://www.huffingtonpost.com/entry/remembering-revolutionary-2017-lessons-learned_us_5a3d3fc2e4b06cd2bd03da50).
8. Citkin F. Wisdom of Prominent immigrant women: Take nothing for Granted. Huff post. 2017. URL: [https://www.huffingtonpost.com/entry/wisdom-of-prominent-immigrant-women-take-nothing-for\\_us\\_59778cc1e4b0c6616f7ce5a8](https://www.huffingtonpost.com/entry/wisdom-of-prominent-immigrant-women-take-nothing-for_us_59778cc1e4b0c6616f7ce5a8).
9. Citkin F. Prime Parameter of Serious Success in the US: Abundance mentality. Huff post. 2017. URL: [https://www.huffingtonpost.com/entry/prime-parameter-of-serious-success-in-the-us-abundance\\_us\\_591e0964e4b0b28a33f62ac2](https://www.huffingtonpost.com/entry/prime-parameter-of-serious-success-in-the-us-abundance_us_591e0964e4b0b28a33f62ac2).
10. Citkin F. Can immigrant women thrive under Trump? Thrive Global. 2017. URL: <https://www.thriveglobal.com/stories/8778-can-immigrant-women-thrive-under-trump>.
11. Citkin F. Can You change Your Mind set? Look at Immigrant Solutions // fionacitkin.com. 2016. URL: <http://fionacitkin.com/can-you-change-your-mindset-look-at-immigrant-solutions/>.
12. Citkin F. Trumping the immigrants: Prejudice against Pride. Huff post. 2017. URL: [https://www.huffingtonpost.com/entry/trumping-the-immigrants\\_b\\_7697396.html](https://www.huffingtonpost.com/entry/trumping-the-immigrants_b_7697396.html).

## ІНТОНАЦІЙНА РЕГІОНАЛЬНА ВАРІАТИВНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ СПОНТАННОГО МОНОЛОГУ)

### INTONATIONAL REGIONAL VARIATION (BASED ON SPONTANEOUS MONOLOGUE MATERIAL)

**Коваль Н.О.,**

*кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів  
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті обговорюється аналіз просодичних характеристик регіональних типів вимови англійської мови. Згідно з результатами електроакустичного аналізу, висловлюється припущення про те, що діапазон частоти основного тону є провідним параметром ідентифікації регіональної мови. Автор також визначає, що просодія англійської мови є індикатором територіальної приналежності індивідуума.

**Ключові слова:** частота основного тону, діапазон, синтагма, соціально-демографічні фактори, просодія, електроакустичний аналіз, акустичні параметри.

В статье обсуждается анализ просодических характеристик региональных типов произношения английского языка. Согласно результатам электроакустического анализа, высказывается предположение о том, что диапазон частоты основного тона является ведущим параметром идентификации региональной речи. Автор также определяет, что просодия английского языка является индикатором территориальной принадлежности индивидуума.

**Ключевые слова:** частота основного тона, диапазон, синтагма, социально-демографические факторы, просодия, электроакустический анализ, акустические параметры.

The paper is concerned with analysis of the prosodic characteristics of the main regional accents of English. According to the results of the electroacoustic analysis, a suggestion has been made that the frequency of the main tone is one of the main indexes characterizing regional speech. It also serves as means of social and group identification of the speaker.

**Key words:** frequency of main tone, range, syllable, social and demographic factors, prosody, electroacoustic analysis, acoustic parameters.

**Постановка проблеми.** Останні десятиліття характеризуються підвищенням цікавості у вітчизняній та закордонній лінгвістиці до соціально-лінгвістичної проблематики, вивчення різних типів диференціації в межах однієї мови і визначення чинників, що спричиняють таку диференціацію [8; 11; 17; 19]. У мовознавстві проблема «мова – суспільство» особливо бурхливо обговорювалася наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. у роботах Р. Шор, Е. Поліванова, Л. Якубинського, В. Жирмунського (який, зокрема, є автором терміна «соціальна діалектологія»), В. Віноградова й інших мовознавців.

На початку 60-х рр. у Сполучених Штатах Америки (далі – США) поширилося зацікавлення соціологією мови, що привело до виділення соціолінгвістики як особливого напрямку [14, с. 67]. У Великобританії дослідження соціальної варіативності мови, засновані на елементах звукової системи мови, проводяться послідовниками У. Лабова згідно з його методикою «польової роботи» з миським населенням Нью-Йорка, що особливо характерно для робіт П. Традгілла [16; 18].

Як відомо, будь-яка національна мова являє собою сукупність різних форм мови. Це літера-

турна мова, діалект, напівдіалект, побутово-розмовна мова. Зазвичай базою для формування національної літературної мови є діалект великого економічного і культурного центру країни, який протиставляється іншим діалектам та, із часом, усвідомлюється членами колективу як зразок щодо інших локальних форм мови [9, с. 164]. Так відбувся розвиток літературної мови в Англії, де мова Лондона протиставлялася як джерело загальнонаціональної норми всім іншим місцевим діалектам.

Специфіка мовної ситуації на Британських островах полягає в тому, що загальнонаціональний мовний стандарт Received Pronunciation (далі – RP) має статус престижної норми верхівки панівного класу. І, незважаючи на висловлювання про деяку демократизацію RP, тільки 3% населення, завдяки засобам масової інформації та освіті, володіють цією нормою [15, с. 92]. У суспільстві наявні соціальні бар'єри, що розділяють мовців. Ці бар'єри практично непереборні для окремих класів; насамперед ідеться про робітничий клас Англії [17, с. 33]. Регіональні відмінності тим сильніше виявляються в мові, чим нижче соціальний рівень мовців.

Традиційно схему соціальної варіативності англійської мови зображують у вигляді піраміди, на вершині якої – загальнонаціональний мовний стандарт RP, нижче розташовані регіональні стандарти, наприклад, шотландський або північно-ірландський, а широка основа піраміди відповідає великій кількості місцевих сільських та міських діалектів. Якщо діалекти сільських жителів, які зберігають архаїчні риси середньоанглійського періоду й артикуляційні навички кельтського населення, поступово відмирають під впливом засобів комунікації й освіти, то міські діалекти робітничого класу, навпаки, внаслідок урбанізації та посилення класових відмінностей, виявляють тенденцію до збільшення розбіжностей щодо RP [13, с. 53]. Діалект розглядається Т. Шевченко як варіант мови, який обслуговує в основному сферу побутово-розмовної мови, тоді як нормалізована літературна вимова є обов'язковою для всіх мовних ситуацій офіційного характеру [11, с. 227].

Численні експерименти англійських соціолінгвістів свідчать про те, що люди, які говорять RP, отримують високу оцінку з погляду їхніх компетенцій, інтелекту, приналежності до певного соціального класу, тоді як люди, які послуговуються діалектом, нерідко наділяються чисто людськими чеснотами – чесністю та щирістю [11, с. 226]. Регіональний акцент ідентифікує етнічну і національну приналежність мовця, демонструє солідарність з окремим класом або групою людей. На думку деяких соціолінгвістів, нізкопрестижні типи вимови наполегливо зберігаються тому, що з ними асоціюються не тільки ознаки групової солідарності, а й деякі якості чоловічого характеру – сили, твердості, грубості [8].

Представлена градація різних типів вимови за шкалою соціальної оцінки в реальній мовній діяльності індивідуумів не завжди розділена жорсткими межами, подібно до того, як і перехід від одного географічно зумовленого типу вимови до іншого є не чим іншим, як постійним континуумом. Встановлено, що в мовних колективах є практика переходу від одного типу вимови до іншого, так звана «зміна коду», залежно від ступеня офіційності мовної ситуації, від соціального статусу співрозмовника, теми розмови, обстановки [11, с. 227]. Здатність переходити від одного типу вимови до іншого і передусім від побутово-розмовної до літературної, безумовно, пов'язана з освітнім рівнем мовця, традиціями сімейного або соціально-групового говоріння, тобто соціальними чинниками.

Отже, мовна ситуація на Британських островах характеризується протиставленням високопрес-

тижної норми вимови, не пов'язаної територіально з жодним районом (тільки історично – з південним сходом), яка виконує найважливіші соціальні функції, з одного боку, та складної системи соціально-територіальних типів вимови, що включають регіональні стандарти типу шотландського, північно-ірландського, які мають обмежені соціально-комунікативні функції, з іншого. Отже, тип вимови є показником соціально-територіальної, соціально-класової, соціально-групової, функціонально-стилістичної диференціації [12, с. 28].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання варіативності вимови досліджували як вітчизняні, так і закордонні лінгвісти, а саме: Дж. Уеллз, У. Лабов, Т. Шевченко, Д. Шахбагова та багато інших [19; 12; 13; 10]. У вітчизняному мовознавстві склалася школа вивчення регіональної та соціальної варіативності англійської інтонації. А. Петренко, О. Валігура, О. Присяжнюк [5; 3; 6] та інші дослідники розробили методи розпізнавання мов і діалектів на основі набору інтонаційних засобів. Завданням соціофонетики є вивчення варіативності вимови, зумовлене впливом комплексу зовнішніх щодо мови чинників, які істотно впливають на процес соціально-економічного спілкування та сприяють поширенню мовних інновацій [11].

Як вже було зазначено вище, основою британської вимовної норми, яка використовується на телебаченні, у навчальних закладах, прийнято вважати вимову південного сходу Англії. Однак, згідно з дослідженнями О. Присяжнюк, Т. Скопинцевої, поширення мовних змін на території Великобританії відбувається під впливом географічної віддаленості від центру і пов'язано з історичними чинниками міграції населення, мовними контактами, у зв'язку із чим відбувається інтерференція інтонаційних систем.

Закордонний дослідник варіативності англійської вимови Т. Шевченко стверджує, що варіативність має соціальний характер, бо вона «пов'язана зі спілкуванням людей у певному, соціально обмеженому мовному співтоваристві» [12, с. 48]. У промові міститься індексна інформація, тобто набір певних просодичних засобів, які служать способом ідентифікації мови інформанта. Прояв соціальних маркерів у мові (гендерної, вікової приналежності) не завжди усвідомлений, а залежить від ступеня володіння мовною нормою, що пов'язано із соціальним становищем індивіда – родом занять, рівнем освіти. Систематична відповідність якості голосу і роду занять приводить до створення звукових стереотипів. Мова може бути засобом самовираження особистості, тому

що її зміст та інтонаційне оформлення створюють умислухача певний мовний портрет

Проблема варіативності просодичних параметрів у регіональній мові жителів Великобританії недостатньо вивчена та потребує детального аналізу в ситуації диглосії. Актуальність даного дослідження визначається відсутністю комплексного опису територіальної варіативності інтонації на Британських островах. Складність і багатоаспектність комплексного аналізу британської інтонації пов'язана зі складністю чинників, що взаємодіють і визначають характер інтонаційної варіативності мовлення.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження регіональних інтонаційних характеристик єдинбурзького, дублінського, західно-мідлендського, південно-уельського, дейвонського типів вимови та їхніх проявів у такому вигляді мовної діяльності, як спонтанний монолог. Ми прагнули до того, щоб на підставі вивчення індивідуальних особливостей дикторів, які представляють різні регіони, виявити загально регіональні риси вимови та специфічні риси, властиві тільки окремим регіонам.

*Завданням* дослідження є виявлення основних термінальних тонів у мелодійному репертуарі мови регіональних груп інформантів.

Матеріалом для аналізу послужили записи спонтанних монологів на побутову тематику, зроблені в Лабораторії експериментальної фонетики Одеського національного університету (далі – ЛЕФ ОНУ), загальний обсяг звучання – майже 60 хв., вік дикторів – 35–40 років, всі голоси чоловічі. Диктори є уродженцями Західного Мідленду, Дейвону, Південного Уельсу, Единбурга, Дубліна та належать до єдиної соціальної групи – робітники.

**Виклад основного матеріалу.** Електроакустичному аналізу піддавалися такі частотні характеристики: 1) максимальні та мінімальні значення частоти основного тону (далі – чот) структурних елементів фраз, складників тексту; 2) середня чот, яка в нашому матеріалі встановлюється на рівні ненаголошених складів початку контуру; 3) частотний інтервал (відн. од.) 1-го ударного складу, ядра тазаядерного складу, який вираховується наступним відношенням:  $f_{0max} / f_{0min}$  складу; 4) частотний діапазон фрази (відн. од.), що є відношенням максимального значення чот фрази до її мінімального значення.

На підставі функціонального аналізу дискретних значень чот структурних елементів фраз у межах кожної фрази (2 вимірювання чот на початку ненаголошеного складу, 7 – у корпусі,

4 – в ядрі, 2 – в заядерних складах) були отримані дані про такі частотні характеристики: 1) частотність термінальних тонів; 2) характер руху тону.

**Електроакустичний аналіз** вищезазначених параметрів показав наявність відмінностей між значеннями частотних характеристик у різних регіональних типах вимови (див. табл. 1). Показник пікової чот перших ударних та ядерних складів мідлендського типу вимови значно перевищує чот структурних елементів фраз всіх інших досліджуваних типів вимови. Единбурзький та дейвонський типи вимови відрізняються дещо меншими значеннями пікової чот 1-го ударного й ядерного складів порівняно з мідлендським типом. Найменший показник пікової чот перших ударних та ядерних складів зареєстрований у початкових фразах у південно-уельському та дублінському типах вимови. Найвищі показники пікової чот ядерних складів зареєстровані в мідлендському та дейвонському типах вимови. Найнижчі показники пікової чот ядерних складів зазначені в початкових фразах дейвонського та південно-уельського типах вимови. Мідлендський та єдинбурзький типи вимови характеризуються високими показниками пікової чот 1-го ударного й ядерних складів у початкових фразах. Південно-уельський та дублінський типи вимови дуже близькі за своїми показниками, майже однакові.

У результаті аналізу перелічених вище даних варто зазначити, що, незважаючи на індивідуальні відмінності голосів, всі диктори говорять у діапазоні, який вдвічі менший, ніж максимально реалізований у даному тексті діапазон чот. Наявне загально регіональне явище зменшення діапазону, однак напрямок звуження діапазону не є односпрямованим у всіх мовців: незважаючи на те, що зазвичай у всіх звучуються як нижня, так і верхня частини діапазону, у більшості регіональних типів сильніше скорочується верхня частина діапазону. Тим самим середня лінія ніби зміщується догори щодо середини, що і є типовою регіональною рисою.

У результаті аналізу середньоарифметичних значень частотного інтервалу в різних позиційних умовах різних регіональних типів вимови (див. табл. 2) зазначимо, що в усіх регіональних типах вимови значення частотного інтервалу 1-го ударного складу значно перевищують значення ядерних складів. Особливо яскрава ця відмінність у значеннях частотного інтервалу 1-го ударного й ядерних складів в єдинбурзькому типі вимови. Найвищі значення частотного інтервалу 1-го ударного складу зареєстровані в південно-



уельському типі вимови (у початкових фразах) та в єдинбурзькому (у кінцевих фразах). Найнижчі значення частотного інтервалу ядерних складів зазначені в дейвонському типі вимови (у кінцевих фразах) та в дублінському й єдинбурзькому (у початкових фразах).

Основне місце в диференціації різних типів вимови належить особливостям їхньої тональної організації – різновидам тональних контурів та їхній частотності в різних регіональних типах

вимови (див. табл. 3). Під час аналізу частотності тональних контурів фраз різних регіональних типів вимови ми знаходимо підтвердження загальновідомого факту: спадний рух чот є одним із найбільш характерних. Дійсно, спадний тон зафіксовано в усіх типах вимови, його частотність коливається від 12,5% (південно-уельський тип), до 35% (дублінський тип). Для мідлендського типу вимови характерна наявність середнього спадного (№ 2, 14%), високого спадного (№ 3,

Таблиця 1

**Середньоарифметичні значення частоти основного тону структурних елементів фраз у складі тексту в різних регіональних типах вимови (Гц)**

Регіон	Позиційні умови фрази в тексті	Рівень середн. чот	Перші ударні склади		Ядерні склади	
			макс.	мін.	макс.	мін.
Західний Мідленд	Поч.	140	175	120	150	105
	Кін.	125	170	110	125	100
Дейвон	Поч.	120	150	95	85	70
	Кін.	100	170	110	140	125
Південний Уельс	Поч.	100	100	60	85	70
	Кін.	110	120	80	120	90
Єдинбург	Поч.	110	160	95	125	120
	Кін.	100	160	80	95	80
Дублін	Поч.	110	120	80	95	90
	Кін.	100	125	90	125	115

Таблиця 2

**Середньоарифметичне значення частотного інтервалу структурних елементів фраз у складі тексту різних регіональних типів вимови (відн. од.)**

Регіон	Позиційні умови фрази в тексті	Перші ударні склади	Ядерні склади
Західний Мідленд	Поч.	1,458	1,428
	Кін.	1,545	1,25
Дейвон	Поч.	1,578	1,214
	Кін.	1,545	1,12
Південний Уельс	Поч.	1,667	1,214
	Кін.	1,5	1,333
Єдинбург	Поч.	1,684	1,041
	Кін.	2	1,187
Дублін	Поч.	1,5	1,056
	Кін.	1,389	1,136

Таблиця 3

**Частотність тональних контурів фраз різних регіональних типів вимови (%)**

Регіон	Тональні контури завершення										
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10	№ 11
Західний Мідленд	----	14	27	----	18	----	----	27	14	----	----
Дейвон	30	30	----	----	----	20	----	----	----	20	----
Південний Уельс	25	12,5	25	12,5	----	----	----	12,5	----	----	12,5
Єдинбург	32	32	----	----	18	----	18	----	----	----	----
Дублін	35	----	----	35	----	----	----	15	----	15	----

27%), висхідного (№ 5, 18%), нисхідно-висхідного (№ 8, 27%) та середнього висхідного (№ 9, 14%) тонів. Дейвонський тип вимови характеризується наявністю низького спадного (№ 1, 30%), середнього спадного (№ 2, 30%), високого висхідного (№ 6, 20%) та висхідно-спадного (№ 10, 20%) тонів.

Для Південного Уельсу характерна наявність низького спадного (№ 1, 25%), середнього спадного (№ 2, 12,5%), високого спадного (№ 3, 25%), низького висхідного (№ 4, 12,5%), нисхідно-висхідного (№ 8, 12,5%) та висхідно-спадного (№ 11, 12,5%) тонів. Единбурзький тип вимови характеризується низьким спадним (№ 1, 32%), середнім нисхідним (№ 2, 32%), висхідним (№ 5, 18%) та рівним (№ 7, 18%) тонами. Для дублінського типу характерна наявність низького спадного (№ 1, 35%), низького висхідного (№ 4, 35%),

нисхідно-висхідного (№ 8, 15%) та висхідно-спадного (№ 10, 15%) тонів.

Регіональна варіативність інтонації справді наявна, що підтверджується результатами інтонографічного аналізу, який дозволив зробити такі **ВИСНОВКИ:**

1) загальнорегіональної характеристикою варто вважати більш згладжений, пологий характер всіх тонів, що є наслідком звуження діапазону синтагми загалом, а також типологічною рисою всіх регіональних типів вимови;

2) регіональними характеристиками в мелодії є обмеженість інвентаря, підвищення частотності висхідних та висхідно-спадних тонів.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є комплексний аналіз всіх компонентів інтонації, а саме темпу та гучності, у регіональній мові жителів Великобританії.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валігура О. Методологія формування комплексної парадигми напрямів дослідження фонетичної інтерференції. *Одеський лінгвістичний вісник: науково-практичний журнал*. Вип. 6. 2015. № 4. С. 9–13.
2. Корнелаєва Є. Варіативність професійних просодичних особливостей мовлення (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі інтерв'ю з політиками, дикторами телебачення): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2015. 19 с.
3. Социолингвистическая вариативность национального языка как целостной структуры: коллективная монография / А. Петренко, Д. Петренко, Д. Храбскова, Э. Исаев. Севастополь: Украинский морской институт, 2009. 182 с.
4. Присяжнюк О. Просодические особенности территориальных типов британского произношения: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2003. 214 с.
5. Рубчак О. Просодична організація англійських інтерв'ю (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2015. 20 с.
6. Скопинцева Т. Территориальная вариативность английской интонации на Британских островах: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. М.: МГЛУ, 1995. 22 с.
7. Скуланова Г. Региональная вариативность интонации английского языка в Шотландии. *Фонология текста: сб. научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*. Вып. 239. М., 1984. С. 164–188.
8. Шахбагова Д. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. М.: Высшая школа, 1982. 128 с.
9. Шевченко Т. О месте интонации в социолингвистических исследованиях английского языка в Великобритании. *Функциональная просодия текста: сб. научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*. Вып. 201. М., 1982. С. 225–237.
10. Шевченко Т. Социальная вариативность английской интонации: учебное пособие. М.: МГПИИЯ, 1986. 122 с.
11. Шевченко Т. Социальная дифференциация английского произношения. М.: ВШ, 1990. 250 с.
12. Gumperz J. *Language in Social groups: Essays*. Stanford, California: Stanford University Press, 1971. 182 p.
13. Hughes A., Trudgill P. *English Accents and Dialects. An introduction to Social and Regional Varieties of British English*. 3d ed. Arnold, 1996. 248 p.
14. Labov W. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics, 1966. 655 p.
15. Trudgill P. *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1974. 198 p.
16. Trudgill P. *The Dialects of English*. London: Wiley-Blackwell, 1999. 168 p.
17. Wells J. *Accents of English*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. Vol. 2: The British Isles. 465 p.

## СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНА ТА НАРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

### STRUCTURAL-COMPOSITIONAL AND NARRATIVE ORGANIZATION OF ENGLISH SCIENTIFIC ARTICLES DISCOURSE

Куш Е.О.,

кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри теорії та практики перекладу  
Запорізького національного технічного університету

У статті визначаються особливості структурно-композиційної організації англomовних наукових статей. Встановлюються також їхні обов'язкові та факультативні структурно-композиційні елементи. Особливості наративної організації дискурсу англomовних наукових статей з'ясовуються з огляду на ключові наративні категорії: подієвість, темпоральність, адресованість, адресантність. Подієвість пов'язана з темпоральними особливостями англomовних наукових статей, що визначаються семантикою дієслів-присудків теперішнього та минулого часів активного та пасивного станів. Адресатно-адресантні відносини англomовних наукових статей зумовлені відсутністю безпосереднього контакту між їх авторами та читачами, що компенсується логічним викладом наукової інформації, апелюванням до знань читачів.

**Ключові слова:** адресатно-адресантні відносини, англomовна наукова стаття, дискурс, структурно-композиційні елементи, наративна організація, подієвість, темпоральність.

В статье определяются особенности структурно-композиционной организации англоязычных научных статей. Устанавливаются также их обязательные и факультативные структурно-композиционные элементы. Особенности нарративной организации дискурса англоязычных научных статей выясняются, учитывая ключевые нарративные категории: событийность, темпоральность, адресованность, адресантность. Событийность связана с темпоральными особенностями англоязычных научных статей, определяемых семантикой глаголов-сказуемых настоящего и прошедшего времени активного и пассивного залогов. Адресатно-адресантные отношения англоязычных научных статей обусловлены отсутствием непосредственного контакта между их авторами и читателями, что компенсируется логическим изложением научной информации, апеллированием к знаниям читателей.

**Ключевые слова:** адресатно-адресантные отношения, англоязычная научная статья, дискурс, структурно-композиционные элементы, нарративная организация, событийность, темпоральность.

Peculiar features of structural-compositional organization of English scientific articles are defined in the article. Their obligatory and facultative structural-compositional elements are also determined. Peculiar features of narrative organization of the discourse of English scientific articles are clarified taking into consideration such key narrative categories as eventivity, temporality, addressee and addresser relations. Eventivity is connected with temporal features of narrative organization of English scientific articles, determined by semantics of verbs-predicates of present and past tenses, active and passive voices. Addressee and addresser relations of English scientific articles are stipulated by absence of direct contact between their authors and readers. This is compensated by logical narration of scientific information, appealing to the readers' knowledge.

**Key words:** addressee and addresser relations, English scientific article, discourse, structural-compositional elements, narrative organization, eventivity, temporality.

Категорія наративу привертає увагу науковців сфери гуманітарного знання вже достатньо довгий час. Про це свідчить велика кількість наукових праць, в яких осмислюється поняття «наратив» у лінгвістиці [10; 12; 16; 17], філософії [3], психології [4; 20], соціології [9; 15] та інших гуманітарних науках. У сучасних лінгвістичних студіях наративом (від англ. і франц. *narrative* – оповідь, від лат. *narrare* – розповідати) називають виклад реальних чи вигаданих подій в їхній часовій послідовності [18, с. 16]. Одним із засновників сучасної наратології, французьким літературознавцем Жерараром Женеттом наратив розглядається в сукупності трьох значень: 1) як оповідь, усний чи письмовий дискурс, що містить певну подію або низку подій; 2) як послідовність подій,

реальних або вигаданих, а також різноманітних відношень, що позначають перебіг цих подій: наслідок, протиставлення, повтор тощо; 3) як сам акт оповіді [21, с. 62–63]. Є три погляди на наратив: процес, що здійснюється оповідачем; об'єкт, тобто події, про які розповідається; останній підхід поєднує два згадані погляди [23, с. 31].

Ідея Ц. Тодорова про те, що наратив є дискурсом, а не серією подій [14, с. 34], спричинила так званий «наративний поворот» у лінгвістиці. З огляду на це, у межах наратології (від англ. і франц. *narrative* – оповідь, від лат. *narrare* – розповідати) – науки про сутність, форми, особливості функціонування різних типів оповідей [19, с. 9] – стали вивчатися не тільки тексти художнього, але й інших типів дискурсу.

Традиційно *нарратив* розглядається як переповідання реального подієвого змісту [16, с. 8]. О. Воробйова зазначає тенденцію до розширення трактування поняття «нарратив» і вказує на те, що за його допомогою набувають значення форма та смисл, актуалізується здібність людини впорядковувати й осмислювати навколишній світ і реальність. Наратив стає у зв'язку із цим компонентом соціальної взаємодії, який виконує функції творення та передавання соціального знання, а також самопрезентації індивідів [6, с. 183].

Незважаючи на велику кількість різноманітних розвідок, присвячених дослідженню наукового дискурсу, ще й дотепер недостатньо вивчено особливості структурно-композиційної та нарративної організації англomовних наукових статей, що являють собою одну з поширених форм представлення наукової інформації та професійної взаємодії фахівців сьогодення, що й визначає **мету** нашої розвідки. Її **завданнями** є характеристика особливостей наукової статті як типу тексту наукового дискурсу, за якими вона відрізняється від інших жанрів і типів текстів означеного дискурсу; з'ясування специфіки структурно-композиційної та нарративної організації англomовних статей порівняно з українськими науковими статтями із зверненням до смислових характеристик.

Науковий дискурс створюється з метою передавання наукової інформації та для обміну нею, його творення також спрямовано на вирішення наукових проблем. Зазначимо, що сьогодні науковці налічують майже п'ятдесят жанрів наукового дискурсу [8, с. 67; 5, с. 10; 11, с. 22]. Кожен із них має власні особливості, що відрізняють його від інших і впливають на мовне, композиційне та нарративне оформлення наукового тексту.

До основних жанрів наукового дискурсу М. Котюрова відносить монографію, дисертацію, статтю [12, с. 23]. Ці жанри є так званими первинними жанрами наукового стилю, окрім яких наявні також тексти вторинних жанрів: автореферат, підручник та інш. У текстах первинних жанрів фіксуються дані, отримані безпосередньо під час наукової розвідки, тоді як тексти вторинних наукових жанрів є аналітико-синтетичним переробленням інформації з текстів первинних наукових жанрів.

За обсягом представленої наукової інформації розрізняють також великі та малі жанри наукового дискурсу. До великих жанрів відносять словники, енциклопедії, довідники, підручники, дисертації, монографії. Тексти малих жанрів включають наукові статті, тези, реферати, анотації.

Розглянемо основні характеристики наукової статті, що виокремлюють її серед інших типів тек-

стів і видів жанрів наукового дискурсу. Наукова стаття є невеликою за обсягом науковою працею, присвяченою певному науковому питанню чи науковій проблемі, опис і результати яких адресовані фахівцям відповідної галузі [7, с. 18]. Ключовим компонентом наукової статті є наукова проблема, яка постулюється, підлягає опису, вирішенню та фіксації результатів.

У тексті англomовних статей виокремлюють такі структурні елементи: заголовок (*title*), інформація про автора (*information about the author*), анотація (*abstract*), ключові слова (*key words*), вступ (*introduction*), основна частина (*materials and methods*), результати дослідження (*results*), висновок (*conclusion*), список використаної літератури (*references*), а також подяка (*acknowledgement*) та додаток (*appendix*), які є факультативними компонентами [22, с. 19]. Заголовок статті є найважливішою інформативною одиницею, що відображає тему статті та її зміст, наприклад:

*INSTABILITY OF DIGITAL CIRCUITS AND ITS SUPPRESSION IN THE PROCESS OF THE IRDESIGNING* [24].

Інформація про автора включає не тільки його прізвище, ім'я та по батькові, але й місця його навчання, роботи, наприклад:

Author *Joseph Corleto*

*National Taipei University of Technology* [24, с. 6].

Обов'язковим компонентом, типовим як для англomовної, так і для українськомовної наукової статті, є анотація (*abstract*), що відбиває загальний зміст статті та має суто інформативне значення. Анотація супроводжується також ключовими словами, які містяться в ній, наприклад:

*Instability of microelectronic circuits is one of the basic problems for designers. The circuit must be in one of desired states, but if it is vulnerable to instability, it becomes impossible. The aim of this study is to investigate the problem of instability of digital circuits and define the basic ways of its suppression in the process of their designing.*

**Key words:** *basic problem, instability, microelectronic circuit, suppression, process of designing* [24, с. 6].

У вступі (*introduction*) зазвичай коротко повідомляється про стан вивчення наукового питання чи дослідження проблеми, формулюється гіпотеза та мета наукової розвідки, що визначає розуміння основної частини наукової статті (*materials and methods*). Основна частина зазвичай складається з кількох частин, в яких викладаються теоретичні особливості проведених досліджень, описуються матеріали й обладнання, методи та способи дослідження. Компонентами основної частини можуть



бути не тільки приклади, ілюстрації та пояснення, але й цитати та посилання, які відтворюють інтертекстуальний характер наукової статті, підкреслюють відкритість її тексту, його зв'язок зміншими науковими текстами, наприклад:

*Describing different types of microelectronic circuits in the book "Microelectronic Circuit Design" in 1997, R. Jaeger pointed out that "every particular type of the microcircuit should have its own design represented by a different shape"* [104, с. 7].

Засобом реалізації інтертекстуальності в наведеному прикладі є цитата, актуалізована реченням *"every particular type of the microcircuit should have its own design represented by a different shape"*. Цитату наводять із зазначенням прізвища її автора (*R. Jaeger*), назви наукової праці, в якій вона була використана, рік її видання (*"Microelectronic Circuit Design"*, 1997 р.). Така інформація не тільки відсилає адресата до першоджерела наведеної цитати, але й робить мовлення автора більш аргументованим і ґрунтовним, вказує на те, що він добре обізнаний у питанні, що обговорюється ним у статті.

Як зазначає О. Бочарнікова, арсенал засобів реалізації інтертекстуальності найчастіше вирізняється маркованістю: лапками, посиланням [1, с. 39]. Інтертекстуальність є підґрунтям текстів не тільки наукових статей, але й інших жанрів наукового дискурсу (дисертацій, авторефератів, підручників тощо).

До корпусу основної частини наукової статті, а також її результатів (*results*) можуть бути включені математичні розрахунки, цифрові дані, таблиці, малюнки, графіки, схеми тощо [22, с. 22]. Обговорення результатів дослідження (*discussion*) включає інтерпретацію й оцінку отриманих даних.

Особливу роль у статті відіграють висновки (*conclusion, summary of findings*), в яких зазвичай уточнюється та конкретизується інформація. Зазначений структурний підрозділ статті є заключним елементом її основного інформаційного блока, що має характер узагальнення та прогнозування.

Список використаної літератури (*references*) подається наприкінці наукової статті. Він створюється в алфавітному порядку й оформлюється згідно з конкретними вимогами. На відміну від україномовних, англomовні статті можуть містити також подяку (*acknowledgement*), в якій автор висловлює вдячність своїм колегам, а також іншим особам, які зробили вклад у наукове дослідження чи підтримали його. Одним із факультативних компонентів англomовної статті є також

додаток (*appendix*), який містить докладний опис методів, спостережень, графіки, таблиці й інші відомості, які не ввійшли до основного тексту наукової статті.

Текст наукової статті віддзеркалює етапи мислення: формулювання проблеми та розроблення шляхів її вирішення, формулювання гіпотези та її докази, висновки. Композиція статті будується на основі опису пізнавальної діяльності дослідника. Оскільки наукова стаття так чи інакше являє собою тип наукової оповіді, лінгвісти вказують на її наративний характер [11, с. 32; 22, с. 24]. Окремі структурно-композиційні та змістові частини наукової статті, розглянуті нами, утворюють єдину структуру, впорядковують водночас той чи інший фрагмент наукового досвіду, зв'язують його в єдине ціле. Саме тому так званий науковий наратив є засобом викладення, ословлення, розповіді про цей досвід.

Наратологічний аналіз наукових статей зокрема та наукового дискурсу загалом фіксує увагу дослідників не на предметі опису, а на формах його представлення, тобто на способах опису певного фрагмента наукового досвіду. У визначенні особливостей наративної організації англomовних наукових статей будемо орієнтуватися на ключові категорії наратива, якими є: подієвість, темпоральність, адресованість, присутність наратора [23, с. 26].

Подієвість вважається засадничою категорією будь-якого наратива. Події розглядаються як конструкти процесу наративізації [8, с. 39]. Головною ознакою подій є наявність певних змін, позначених темпоральними характеристиками наратива. У текстах англomовних наукових статей вживаються форми теперішнього часу дієслова. Такі форми, що характеризують досліджуване явище, мають узагальнене позачасове значення. Подібного значення набувають і форми минулого часу. Чергування форм теперішнього і минулого часів у художньому й інших типах англomовного дискурсу робить їх образними. У науковому дискурсі чергування форм теперішнього і минулого часів вказує на закономірність явищ, що підкреслюється контекстом, наприклад: *The flux density is comparable to that of 3C 295, so 3C 273 was naturally included <...>* [25, с. 272].

У синтаксичному аспекті тексти англomовних наукових статей характеризуються прагненням до синтаксичної компресії, тобто стиснення, збільшення обсягу інформації за скорочення обсягу тексту. Подібною структурною одиницею є повне оповідне речення з нейтральним (за стилем) лексичним наповненням, з логічно правильним

(нормативним), прямим порядком слів і сполучниковим зв'язком між частинами речення. Крім того, для англomовних наукових статей здебільшого характерне безособове викладення наукової інформації, що визначає критерії об'єктивності досліджень. Саме тому в англomовних наукових статтях широко використовуються такі вирази, як *it is widely believed, it is generally accepted*.

Відомо, що для текстів англomовних наукових статей характерна пасивізація, пасивний стан дієслова концентрує увагу читача на дії, її можливих наслідках. Така форма – не тільки спосіб викладення інформації, але своєрідний спосіб зацікавлення та розміщення логічних акцентів у тексті, наприклад: *It is proved that in case of analog transmission, frequency modulation and amplitude modulation of schemes lead to continuous variations in the frequency or amplitude of waves. When modulation schemes are used for digital transmission, such variations are restricted in accordance with the type of the signal being transmitted* [26, с. 12].

Темпоральні відносини передаються в текстах англomовних наукових статей через визначення причинно-наслідкових зв'язків між явищами, подіями, що описуються. Саме тому в цих текстах використовуються також складні речення з підрядним сполучниковим зв'язком, наприклад: *Digital machines are data flow machines, which usually have synchronous transmission registers of data. In the 1992-th Paul Horowitz and Winfield Hill determined that almost all synchronous register transmission machines could be converted to asynchronous by using reversed types of synchronization* [24, с. 8].

Адресованість англomовних наукових статей зумовлена їх спрямованістю на адресата. Адресант, що є наратором (автором тексту), орієнтується на адресата (читача) та не може вступити з ним у безпосередній діалог, проте має не тільки передати йому певну інформацію, але й сприяти її осмисленню, за можливості зацікавити нею, залучити адресата до роздумів і аналізу, повернути його увагу до найбільш важливих моментів, переконати в її вірогідності. Відсутність зворотнього зв'язку та безпосереднього контакту компенсу-

ється в таких текстах логічним викладом необхідного матеріалу, апелюванням до знань адресата, його уяви, логічного й образного мислення.

На думку О. Білоглазової, адресований характер наукових статей забезпечується в їх текстах «наявністю предмета викладу – наукової проблеми чи технічного завдання, що дозволяє <...> забезпечити участь адресата в їх осмисленні» [2, с. 42]. Номінація й опис проблеми чи завдання здійснюється термінологічною лексикою. Саме тому науковець підкреслює, що засобами відтворення адресованого характеру наукових статей варто вважати фахову термінологічну лексику, яка створює своєрідний спільний тезаурус автора тексту та його адресата [2, с. 43]. На це вказує і Н. Славгородська, яка зазначає: «У діалозі з текстом адресат долучається до його інформативно-змістового рівня, актуалізованого спеціальною лексикою, термінологією» [13, с. 24].

Отже, особливості структурно-композиційної організації англomовних наукових статей, що є сьогодні одними з основних форм представлення наукової інформації та її обміну, визначаються такими її структурними елементами: заголовок, інформація про автора, анотація, ключові слова, вступ, основна частина, результати дослідження, висновок, список використаної літератури, а також подяка та додаток, що не належать до її обов'язкових структурних елементів. Особливості наративної організації англomовної наукової статті визначені нами з огляду на такі її ключові нарративні категорії, як: подієвість, темпоральність, адресатно-адресантні відносини. Подієвість пов'язана з темпоральними характеристиками англomовних наукових статей, що визначаються застосуванням дієслів-присудків активного та пасивного станів теперішнього та минулого часів. Відсутність безпосереднього контакту між автором і адресатом компенсується в англomовних наукових статтях логічним викладом наукової інформації, апелюванням до знань адресата.

**Перспективи** подальших досліджень вбачаємо у виявленні особливостей структурно-композиційної та наративної організації англomовних науково-популярних статей.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочарникова О. Категориальные признаки интертекстуальности. *Философские науки*. 1989. № 4. С. 37–43.
2. Белоглазова О. Категория «диалогичности» в научно-технических текстах. *Филологические науки*. 2006. № 3. С. 41–50.
3. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. № 3. С. 29–42.
4. Брунер Дж. Жизнь как нарратив. *Постнеклассическая психология*. 2005. № 1 (2). С. 9–29.

5. Ванников Ю. Типы научных и технических текстов и их лингвистические особенности: метод. пособие. Ч. 2. М.: ВЦП, 1985. 64 с.
6. Воробйова О. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязычная коммуникация): дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка»; Моск. гос. лингв. ун-т. М., 1993. 382 с.
7. Глушко М. Синтактика, семантика и прагматика научного текста: учебное пособие. Москва: Изд-во МГУ, 1977. 209 с.
8. Іщенко Н. Жанрова палітра наукової комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2014. Вип. 42. С. 67–69.
9. Евстигнеева Н., Оберемко О. Модели анализа нарратива. *Человек. Сообщество. Управление*. 2007. № 4. С. 95–107.
10. Кириллов А. Политический нарратив: структура и прагматика: на материале англоязычной прессы: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки»; Самарский госуд. педаг. ун-т. Самара, 2007. 209 с.
11. Котюрова М. Стилистика научной речи: учебное пособие для студентов учреждений высшего проф. образования. М.: Издательский дом «Академия», 2010. 240 с.
12. Матвеева Н. Нарративная структура англоязычного художественного дискурса: на материале романов «потока сознания» начала XX в.: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки»; Моск. гос. лингв. ун-т. М., 2003. 192 с.
13. Славгородская Н. Диалогичность научно-технических текстов. М.: Academia, 2000. 128 с.
14. Тодоров Цв. Введение в фантастическую литературу. М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. 144 с.
15. Троцук И. Теория и практика нарративного анализа в социологии. М.: Уникум-центр, 2006. 207 с.
16. Тюпа В. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса («Архиерей» А.П. Чехова). Тверь: Изд-во Тверск. ун-та, 2001. 58 с.
17. Филистова Н. Структура и семантика детективного нарратива (на материале текстов английских и русских рассказов): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»; Тюменский государственный университет. Тюмень, 2007. 30 с.
18. Шмидт В. Нарратология. М.: Языки славянской культуры, 2008. 304 с.
19. Bal M. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. 2nd ed. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1997. 241 p.
20. Bamberg M. Who am I? Narration and its contribution to self and identity. *Theory & Psychology*. 2011. Vol. 21 (1). P. 3–24.
21. Genette G. *Narrative Discourse Revisited*. Translated by J. Lewin. Ithaca; New York: Cornell University Press, 1988. 151 p.
22. Swales J. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 272 p.
23. Toolan M. *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. 2nd ed. London: Routledge, 2001. 260 p.

#### **ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**

24. Corleto J. Instability of Digital Circuits and its Suppression in the Process of their Designing. *Electronic Component News*. 2016. № 8. P. 6–9.
25. Kellermann K. The Discovery Of Quasars And Its Aftermath. *Journal of Astronomical History and Heritage*. 2014. № 17 (3). P. 267–282.
26. Smith K. *Digital Circuits Designing: Assembling, Measuring, Programming. Nuts And Volts. Everything For Electronics*. 2016. № 12. P. 11–16.

## РОЗДІЛ 4 ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.677.3

### ЖАНР «МУХАММАС» В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XVIII ВЕКА

#### CHARACTERISTIC FEATURES OF XVIII-CENTURY MUHAMMASSES OF AZERBAIJAN

**Мустафаева Н.,**

*доктор философии по филологии,  
сотрудник Института рукописей имени Мухаммеда Физули  
Национальной академии наук Азербайджана*

В азербайджанской поэзии XVIII века классический жанр мухаммаса наряду с фольклорными жанрами приобретает большую актуальность. Наиболее известные поэты этого времени – Нишат Ширвани, Шакир Ширвани, Ага Масих Ширвани, Махджур Ширвани, Шекили Наби, Молла Вели Видади, Молла Панах Вагиф – свои самые выдающиеся произведения пишут в этом жанре. Ряд поэтов в форме мухаммаса описывают исторические события. Во всех этих произведениях отчетливо видны тенденции реалистического описания действительности.

**Ключевые слова:** мухаммас, поэзия, Ширван, реди́ф, литература.

В азербайджанській поезії XVIII століття класичний жанр мухамаса поряд із фольклорними жанрами набуває великої актуальності. Найбільш відомі поети цього часу – Нішат Ширвані, Шакір Ширвані, Ага Масіх Ширвані, Махджур Ширвані, Шекілі Набі, Молла Вели Відаді, Молла Панах Вагіф – свої найвидатніші твори пишуть у цьому жанрі. Ряд поетів у формі мухамаса описують історичні події. У всіх цих творах чітко видно тенденції реалістичного опису дійсності.

**Ключові слова:** мухамас, поезія, Ширван, реди́ф, література.

In Azerbaijani poetry of the XVIII century, along with folklore genres, the classic genre of mukhammas acquires great urgency. The most well-known poets of this time, Nishat Shirvani, Shakir Shirvani, Agha Masih Shirvani, Mahjur Shirvani, Shekili Nabi, Molla Veli Vidadi, Molla Panah Vagif, write their most outstanding works in this genre. A number of poets in the form of mukhammas describe historical events. In all these works, the trends of a realistic description of reality are clearly visible.

**Key words:** mukhammas, poetry, Shirvan, radif, literature.

**Постановка проблемы.** В азербайджанской литературе XVIII века наряду с употреблением словесных форм народной поэзии, в частности гошма (четырёхстишие в ашугской поэзии, каждая строка состоит из 11 тактов), наблюдается множество обращений также и к классическому жанру, что имело свои определенные причины.

Представители литературы указанного периода, поэты, открыли в жанре мухаммаса возможность реалистического выражения чувств и волнений своего периода. Выяснилось, что мухаммас имеет широкие информативные возможности, и это проявляется в каждой его стихотворной строфе. При изображении событий XVIII века поэты в основном стремились обращаться к данному жанру, поскольку именно через возможности этого жанра можно было наиболее точно, реалистично и с подробностями отразить свершившееся событие, выразить реальность. Следует также отметить роль мухаммаса в выра-

жении индивидуальных качеств каждого мастера пера. Указанные качества превратили мухаммас в актуальный жанр указанного века.

Стихи азербайджанских поэтов XVIII века Нишата Ширвани, Шакира Ширвани, Махчур Ширвани, Ага Масиха Ширвани, Шекили Наби, Хусейна Хана Муштака, Молла Вели Видади, Молла Панаха Вагифа в форме мухаммаса дошли до наших дней, превратившись в историческую летопись азербайджанской литературы. Характерной чертой этого поэтического жанра было обращение к исторической тематике.

**Анализ последних достижений и публикаций.** Лишь малая часть произведений Нишата Ширвани, жившего в конце XVII – начале XVIII веков, дошла до нашего времени. Основной темой поэзии Нишата была любовная лирика. Вместе с тем в его произведениях существенное место занимают дидактика, а также критика современного ему времени. Ф.Б. Кочарли отме-



чал, что в произведениях Нишата, названного им «одним из высочайших поэтов Ширвана», были обнаружены, помимо газелей, также и мухаммас и мурабба [1, с. 236]. Г. Араслы отмечает, что Нишат получил совершенное религиозное образование в медресе, был воспитан на художественном наследии Физули и получил славу как мастер художественного слова, как творец [2, с. 185].

**Постановка задания.** Целью статьи является рассмотрение основных направлений развития жанра мухаммаса в азербайджанской литературе XVIII века на примерах творчества отдельных поэтов указанного периода.

**Изложение основного материала.** Уже в начале XVIII века в мухаммасае Нишата под названием «Пусть будет», состоящего из мухаммаса с редирами и всего пяти куплетов, лирический герой показывает, что он впал в отчаяние из-за страданий, которые ему причиняет его возлюбленная, и через эти страдания он хотел бы, чтобы возлюбленная поняла, насколько же он страдает. Поэт перечисляет все перенесенные возлюбленным тяготы, страдания, тоску, стенания и требует, чтобы равнодушию, проявляемому к нему, был положен конец. Стихотворение завершается молитвами и пожеланиями влюбленного, с которыми он обращается к миру, к своей возлюбленной:

Пусть не померкнет красота твоя, что  
безупречна,

Хранит тебя Господь, во веки вечные!  
[3, с. 275].

Язык мухаммаса, написанного на любовную тему Нишатом и состоящего из 5 куплетов с редифом, прост: автор использует здесь народные выражения, непосредственно обращается к своей возлюбленной, сам себе задает вопросы, и сам же отвечает. Используя восклицательные обороты, он стремится выразить искренность, эмоциональность, создает тем самым особую атмосферу. Он тем самым как можно ближе ставит себя к своему читателю.

У него есть ещё мухаммас из 5 куплетов, которые начинаются со строки «Показала мне вчера красавица бровь полумесяцем». В этом стихотворении поэт рассуждает о поэте и поэзии, выражает определённое недовольство временем, в котором он живет, а также не совсем гладкие отношения, которые к нему проявляло его ближайшее окружение. Исследователь Ариф Дадашзаде отмечает, что некоторые поэты, жившие в начале XVIII века, в том числе Нишат Ширвани, благодаря своему таланту могли освежать многие традиционные жанры и формы и способствовали

этому своим творчеством [4, с. 61]. Рассматривая творчество Нишата, мы видим подтверждение данной мысли: в его стихах нашли свое выражение конкретность, стремление отразить реальную жизнь, настроение того социального времени, в которое жил писатель.

В творчестве Шакира Ширвани, жившего в первой половине XVIII века, можно проследить еще больше значимость мухаммаса как жанра. До нас дошли лишь некоторые произведения Шакира: это одна мурабба, 8 мухаммасов на лирическую тему, а также мухаммас, написанный в виде прозы, то есть белого стиха. До нашего времени дошли его стихи, которые называются «Ахвали-Ширван» и посвящены вторжению Шаха Надира в Ширван.

Лирическое стихотворение Шакира Ширвани, написанное в форме мухаммаса под названием «Происшествия в Ширване», было посвящено кровавым событиям, исторической трагедии, произошедшей в Шемахе в 1743 году, и потому исследователи называют это произведение художественно-историческим очерком. Другое стихотворение, состоящее из 28 куплетов, под названием «Для чего» может считаться образцом реалистической литературы Азербайджана. В произведении повествуется о том, как некто по имени Сам Мирза, представитель местного населения, поднял Восстание против Надир-шаха. Шах своим войском подавил это восстание, потопил местное население в потоках крови. Именно об этом повествуется в данном произведении. Шакир Ширван хочет довести до сведения читателей, что местное население терпело большие бедствия. Этим самым он стремился как бы уменьшить страдания людей, стремился довести до сведения Надир-шаха о трагичности сложившейся ситуации, о тех событиях, которые творились на местах, и в новниках этих событий, о том, что здесь были подстрекатели. Поэт с болью в сердце отмечает, что кровь народа Ширвана текла потоками; они были ограблены до последней копейки.

Одним из видных творцов искусства первой половины XVIII века был Махджур Ширвани. Он писал мухаммасы исключительно на любовную тематику, причём он соблюдал классическую строфу (ааааа, бббба...). У Махджура есть мухаммас с редифом из 5 куплетов под названием «Скажи-ка». Здесь используются художественные вопросы-обвинения как поэтическая фигура, причём используются с большим искусством на протяжении всего стихотворения.

Поэт спрашивает у своей возлюбленной, от чего она грустна? Может быть, он в чём-то вино-

ваг? И ждет ответа на этот вопрос или перечисляет все возможные провинности, которые он допустил. Провинности, которые перечислены поэтом, на самом деле есть подтверждение его преданности, его бесконечной влюбленности.

Один из видных представителей поэзии XVIII века, последователь литературные школы Физули Ага Масих Ширвани начинал свое творчество также под влиянием Нишата Ширвани. Ага Масих Ширвани писал стихи в народном духе. Стихи со временем получили широкое распространение, они издавались в XVIII–XIX веках в виде сборников. Видный литературовед Салман Мумтаз показывает, что такие поэты, как Вагиф, Зулали, Махсун, Селами, Валех, Шахид, Гариб, Абдулла, Закир, Навваб, Сабир, были под влиянием его произведений [5, с. 30]. В своей статье «О поэзии и прозе» Мирза Фатали Ахундзаде, поведавший принципы реализма в литературе, выделял среди азербайджанцев чурка стих поэтов 2 из них – это Молла Панах Вагиф и Касымбек, зачем он считал их настоящими. Поэтому, с другой стороны, он также упомянул имя Ага Масиха Ширвани, подчеркивая, что его стихотворения достаточно редко встречаются. Из 10 произведений поэта, которые дошли до наших дней, 6 написано в форме мухаммаса. Подобное исключительное внимание было связано с потребностью времени.

Стихотворение Ага Масиха под названием «Осталось», состоящее из 5 куплетов, представляет собой мухаммас с редифом и является критикой недостатков времени, и носит в себе большой общественный смысл. Исследователи показывают, что Ага Масихи в этом мухаммase расширил несколько круг жалоб, о которых в свое время писал Нишат в жанре мурабба: это коварность людей, отсутствие в них преданности и так далее [4, с. 103].

Произведение Ага Масиха Ширвани, начинающееся со знаменитой строки: «услышите то, что сделал Ахмедхан Шахсевен в 1749 году», привлекает внимание как историческое описание в форме мухаммаса; в качестве повествовательной структуры используется тезкийе (конкретное повествование). Это повествование, состоящее из 45 куплетов, со всеми подробностями выразило в себе реальные исторические события, произошедшие в 1749 году.

Можно считать, что это есть образец реалистической литературы. В повествовании автор пишет о том, чему был непосредственно свидетелем. Это событие произошло через 2 года после смерти Надир-шаха. 13 июня Ахмед Хан Шахсевен

с 12 000 воинами из племени шахсевен, а также всадниками из Ширвана напал на Ширван. Трагедия, произошедшая в этот период, как раз описана в данном историческом повествовании.

Повествования, написанные Шекили Наби в жанре мухаммаса, также есть художественное выражение азербайджанских социально-исторических реалий XVIII века. Его стихотворение под названием «Сегодня», являющееся мухаммасом, состоит из 12 куплетов. Оно посвящено шекинскому хану Гаджи Челеби (1744–1756), политическим, военным, социально-культурным аспектам его успешной деятельности в сфере благоустройства жизни людей. Его другой мухаммас из 6 куплетов с редифом под названием «Плачь» посвящен вероломному убийству хана, возглавлявшего Шекинское ханство после Гаджи Челеби Агакиши Хану. Это фактически марсия (плач над умершим в стихах).

Один из выдающихся представителей XVIII столетия Молла Вели Видади написал три произведения в стиле мухаммас – это стихи-плачи (мусибатнаме). Одно из них посвящено безвременной кончине его сына Эйюба. Второе стихотворение-плач было посвящено памяти сына грузинского князя Ираклия Второго Левана (это случилось в промежутке между 1780–1782 годами). Это стихотворение называется «Сегодня» и написано в стиле мухаммас. Видади свое третье стихотворение-плач посвятил памяти шекинского хана Гусейна Хана Муштаги. Стихотворение «Не плачь» в форме мухаммаса состояло из 28 куплетов и, в целом, оценивается как самое его знаменитое произведение. В стихотворении, посвященном смерти Гусейна Ага, оценивается случившаяся трагедия; автор стремится раскрыть причины этой трагедии; в стихотворении изображаются различные жизненные картинки, которые вызывают у читателя большой интерес. Произведение, в целом, написано на общественно-политическую тему.

Один из видных представителей азербайджанской литературы XVIII века Молла Панах Вагиф в своём творчестве использовал различные жанры, в том числе многострочные, крупнообъемные стихотворные жанры, в том числе с такими стилями, как мусаддас, мюсабба, мюстезад, тарджибенд, таркибенд, более всего – мухаммас. В его поэтических произведениях раскрываются жизненные ситуации, естественные порывы души, представлены разнообразные художественные образы, налицо богатство языка. Всё это привлекает внимание читателей. В лирике Вагифа, в особенности в его мухаммасах,

наряду с любовной тематикой излагаются также общественные и социально-бытовые проблемы. Из его творчества у нас сегодня осталось 34 мухаммаса, два мухаммаса-мустазада. Мы считаем, что мухаммасы Моллы Панаха Вагифа можно классифицировать следующим образом: лирические стихи на любовную тематику; юмористические стихи, посвященные бороде; стихи, написанные в связи с различными предметами и одеждой; стихи, посвященные городу и лесу; стихотворение, написанное в связи с выходом замуж дочери Ибрагим Хана в Тегеран; стихи с общественным философским содержанием; стихотворение, которое называется «Я не видел».

В целом, в творчестве Вагифа имеется явно выраженная светскость, реализм и оптимизм. Здесь имеет место отражение индивидуальных стилистических особенностей поэта. Большую роль в этом играет его гошма и мухаммас. Исследователь Араз Дадашзаде отмечает, что в мухаммасах Вагифа есть разнообразие тематики, и, следовательно, в возможности отражения и выявления жизненных реалий они имеют преимущества по сравнению с гошма [7, с. 103].

Выше было отмечено, что у Вагифа есть единственное стихотворение-мухаммас, которое называется «Не видел», на общественно-философскую тематику. Оно состоит из 13 строф с рифмой и, можно сказать, что это стихотворение представляет собой вершину поэтического творчества во всей азербайджанской литературе, а не только в поэзии XVIII века. В первом куплете стихотворения мы видим, что поэт дает резкую, осуждающую оценку своему периоду, поскольку он сам пережил достаточно душевных потрясений, он пережил разочарование в вере в людей и в целом был разочарован в жизни:

Не видел во дворце я бытия, хотя б немного  
чувства наяву,

Что б я не видел, все искажено, все по-другому  
видел.

Не видел преданности я в речах возлюбленных  
своих,

Не видел стойкости я в подтвержденной вере,  
Не видел от коварной той поддержки никакой  
[8, с. 127].

Последующие куплеты посвящены отчасти беспринципности представителей отдельных социальных прослоек общества.

Как видим стихи азербайджанских поэтов XVIII века – Нишата Ширвани, Шакира Ширвани, Махчур Ширвани, Ага Масиха Ширвани, Шекили Наби, Хусейна Хана Муштака, Молла Вели Видади, Молла Панаха Вагифа – были под большим влиянием классического наследия, в особенности под влиянием творчества Физули. Кроме того, на их творчество повлияли произведения устной народной литературы, отдельные произведения ашугской поэзии в лице наиболее талантливых представителей этого времени. В соответствии с требованиями своего времени они оживили традиционные рамки мухаммаса, целесообразно использовали возможности его и создавали произведения, где проповедовалась мирская любовь к какой-то конкретной красавице, критиковалось бесправие и несправедливость, происходившие в обществе.

**Выводы.** По возможности подробно трактовались исторические события. В целом, как видно из примеров, изложенных выше, эти поэты выступали как творцы-новаторы. Это новаторство проявилось в расширении рамок возможностей жанра мухаммаса. В особенности следует отметить большое значение оптимистического отношения к жизни, выраженное в мухаммасах. Наиболее значимые особенности поэзии XVIII века в совершенной форме выступили в творчестве Вагифа. Поэзия Вагифа, в том числе и его мухаммасы, были наиболее решительными шагами, сделанными в сторону реализма, а также светскости в азербайджанской литературе XVIII века.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Кочарли Фиридун бей. Азербайджанская литература: в 2 т. Т. I. Баку: «Наука», 1978 (на азерб. языке).
2. Арасли Хамид. История азербайджанской литературы XVII–XVIII вв. Баку: Изд-во Азербайджанского университета, 1956 (на азерб. языке).
3. Библиотека классической азербайджанской литературы: в 20 т. Т. VI. Баку: «Наука», 1988 (на азерб. языке).
4. Дадашзаде Араз. Азербайджанская лирика XIII века. Баку: «Наука», 1980 (на азерб. языке).
5. Мумтаз Салман. Источники литературы в Азербайджане. Баку: Eurasia Press, 2006 (на азерб. языке).
6. Ахундов Мирза Фатали. Художественные и философские работы. Баку: «Писатель», 1987 (на азерб. языке).
7. Вагиф Молла Панах. Сочинения. Баку: «Писатель», 1988 (на азерб. языке).
8. Дадашзаде Араз. Молла Панах Вагиф (Жизнь и творчество). Баку: Издательство Академии наук Азербайджана, 1966 (на азерб. языке).

## РОЗДІЛ 5 МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811. 581:81 367

### ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, МЕТОДИ ТА ПРЕДМЕТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРАМАТИКИ ТА СИНТАКСИСУ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ КИТАЙСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ МОВОЗНАВЦІВ)

### THE MAIN TRENDS, METHODS AND SUBJECTS OF RESEARCHES IN GRAMMATICS AND CHINESE LANGUAGE SYNTAX (ON MATERIALS OF SCIENTIFIC WORKS OF CHINESE AND FOREIGN LINGUISTS)

Нечитайло М.О.,

*викладач кафедри східних мов та методики викладання східних мов  
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У статті на матеріалах наукових праць китайських і західних мовознавців з'ясовано основні етапи та предмети граматичних і синтаксичних досліджень китайської мови, окреслено подальші напрями досліджень з урахуванням ідей західних мовознавців. З'ясовано, що синтаксичні дослідження китайської мови в Китаї мали свій, відмінний від європейського хід розвитку. Особливе зацікавлення для китайських дослідників становлять теорія валентності та трансформаційно-генеративний підхід.

**Ключові слова:** китайська мова, синтаксис, речення, трансформаційний підхід, генеративний підхід.

В статье на материалах научных трудов китайских и западных языковедов выяснены основные этапы и предметы грамматических и синтаксических исследований китайского языка, определены дальнейшие направления исследований с учетом идей западных языковедов. Выяснено, что синтаксические исследования китайского языка в Китае имели свой, отличительный от европейского ход развития. Особый интерес для китайских исследователей составляют теория валентности и трансформационно-генеративный подход.

**Ключевые слова:** китайский язык, синтаксис, предложение, трансформационный подход, генеративный подход.

The article describes the main stages, subjects of grammatical and syntactic studies of the Chinese language on the materials of the scientific works of Chinese and Western linguists, and outlines the further directions of research based on the ideas of Western linguists. It was found that syntactic researches of the Chinese language in China had their own, different from the European course of development. The particular interest to Chinese researchers is the theory of valency and the transformational-generative approach.

**Key words:** Chinese language, syntax, sentence, transformative approach, generative approach.

**Постановка проблеми.** У процесі вивчення іноземної мови важливе значення надається розумінню її синтаксичної природи, адже знання синтаксису допомагає в побудові висловлювань як в усному, так і в письмовому мовленні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** З другої половини ХХ ст. з'являється ряд практичних і теоретичних праць із граматики китайської мови (В. Горелов, О. Драгунов, Т. Задоевко, А. Карапетьянц, В. Курдюмов, Є. Шутова, С. Яхонтов, Е. Сімпсон, С. Томпсон). Окремі напрацювання спостерігаються й серед українських синологів, зокрема Т. Демчук досліджувала односкладові дієслова та їхню синонімію, С. Колодко – семантику, структуру та функцію

прислівника китайської мови, Н. Руда – складні речення на матеріалі роману Лао Ше «Рикша», О. Нестеренко – вигуки, видано граматичні посібники авторства Н. Кірносової та Б. Нечипоренка. Водночас на сучасному етапі є актуальним вибір методик, підходів до вивчення синтаксичних явищ у текстах різноманітних жанрів, для цього необхідно враховувати устрій китайської мови, її приналежність до іншого типу, брати до уваги, що не всі підходи, звичні для дослідження індоєвропейських мов, можуть бути доцільні для вивчення китайської або для проведення зіставних досліджень китайської та української мов.

**Постановка завдання.** Метою роботи є відслідкувати основні етапи розвитку граматич-



них і зокрема синтаксичних досліджень у Китаї, з'ясувати, які самі ідеї західних мовознавців стали прийнятними для китайських дослідників і вплинули на сучасне бачення подальших досліджень.

**Виклад основного матеріалу.** Китайський дослідник Дін Чаньчань (丁婵婵) стверджує, що із середини ХХ ст. дослідження у сфері граматики китайської мови отримали бурхливий розвиток, різноманітні доктрини доповнювали одна одну, однак Дін Чаньчань відзначає, що це зумовлено впливом західних мовознавчих теорій. Досліджуючи причини існування численних теорій граматики в західному мовознавстві, припускає, що до появи такої кількості теорій призвела наявність глибокого філософського підґрунтя – так, у ХХ ст. відбувся лінгвістичний поворот західної філософії [8, с. 76]. Інший дослідник Ту Цзілян (涂纪亮) серед основних тем обговорень у процесі розвитку філософії виділяв три: онтологію, теорію пізнання та мову. На його думку, на початку ХХ ст. проблема мови приходить на заміну гносеології та стає ключовою у філософських дослідженнях [15, с. 323].

Шен Говей (沈国威) вважає, що мова кожної епохи перебуває в процесі змін, але особливо помітні трансформації в китайській мові спостерігаються саме на сучасному етапі. Такі зміни, на його думку, відбуваються в сутності власне мови (фонетика, лексика, граMATика, стилі) та в соціальній функції мови [13]. У ХХ ст. деякі зміни у мові отримали назву «явище європеїзації граматики», що стало предметом зацікавлення ряду молодих і старшого покоління лінгвістів, серед котрих – Ван Лі (王力), Пен Сюань (彭炫), Ван Вей (王伟), Хе Ян (贺阳). Ван Вей зупинився на питанні європеїзації сучасної китайської мови й тактики перекладу, розглядаючи їх з позицій контактної лінгвістики, історичного мовознавства, загального мовознавства, комп'ютерної лінгвістики, соціолінгвістики. Шен Говей вказує на два аспекти цього явища: китайська мова отримала деякі особливості західних мов, і трансформації в китайській мові зумовлені впливом західних мов (під словом «Захід» китайці розуміють Європу та Америку – *М.Н.*). І Шен Говей, і Ван Вей посилаються на попередні роботи Ван Лі (王力), де він стверджував, що «переважно європеїзація це – англізація» [16, с. 334]. Підводячи ризику під численними напрацюваннями з проблемами «європеїзації граматики», починаючи з роботи Ван Лі «Теорія граматики Китаю» (1944 р.) і до напрацювань Хе Яна (2008 р.), Шен Говей подає перелік змін, серед яких – розвиток пасивних конструкцій, зміна порядку слів у складнопідрядних

реченнях, зміни в розташуванні альтернативних та єднальних сполучників, розширення сфери застосування прийменників та інші [13, с. 145]. Тут варто зазначити, що тема порядку слів у реченні не одне десятиліття залишається в полі зору як китайських, так і зарубіжних дослідників. Юнь Сяо зауважує, що «у зв'язку з дефіцитом морфологічних процесів порядок слів стає основним механізмом китайської граматики» [4, с. 7], типовою моделлю речення для китайської мови SVO, але за потреби виділення певного факту дійсності можливі і SOV, і OSV [4, с. 7–8], деякі вчені ще вказують на існування VOS-моделі.

В. Алпатов вказував на ступінь розвитку граматики в лінгвістичних традиціях залежно від устрою мови. В Європі термін «граMATика» «спочатку означав вивчення мови взагалі та пізніше набув сучасного значення. <...> У Китаї не було необхідності виділяти граматику в особливу дисципліну» [1, с. 28]. Мовознавцям відомо, що в китайській мові не існує граматичної афіксації та словозмін, а отже, китайська мова не має такого морфологічного розмаїття, яке є в індоєвропейських мовах [1, с. 28]. Слова ділились на «повнозначні» або «пусті» («службові»), слова вільно переходять з однієї частини мови в іншу залежно від їхньої позиції в реченні, наприклад:

你有什么打算? *Які ти маєш плани?* 打算 є іменником і виступає додатком у реченні, перекладається як «план».

我打算去中国学习。 *Я збираюсь поїхати в Китай навчатися.* 打算 є дієсловом і виступає присудком, перекладається як «планувати, збиратися».

У зв'язку з таким устроєм китайської мови В. Алпатов зазначає, що «питання про частини мови становить великі труднощі для європейських китайців, що підходять до цієї мови зі звичними критеріями» [1, с. 40]. Синтаксис же в Японії та Китаї почав формуватися після європеїзації. Однак перед сучасним китайським дослідником Лі Баоцзя (李葆嘉) постало таке питання: якщо існує твердження, що не існує мов без граматики, то невже граматична будова мови не ставала предметом дослідження в давнину? Традиційні коментування класичних текстів, як, наприклад, до «Чунцю» (春秋 «Весни та осені», хронік, що охоплюють період з 722 по 479 рр. до н.е.) торкалися й порядку слів; у тлумаченнях літературних пам'яток династії Хань також трапляються дослідження граматичних моделей. Учений-конфуціанець, літературознавець Кун Інда (孔颖达, 574–648 рр.) коментував «П'ятикнижжя» (五经), де підняв деякі питання з граматики [2, с. 42],

вжив термін «граматика» (语法). Але Лі Баоцзя проводить такі аналогії: якщо взяти за стандарт морфологію західноєвропейських, порівняно з індоєвропейськими мовами, китайська мова не мала традиційних досліджень граматики, результатом коментарів переважно є виділення «повнозначних» або «службових» слів. Якщо ж за основу порівняння брати китайську мову, то граMATика індоєвропейських мов – це результат логіки [11]. У XVIII ст. з'являються універсальні граматики китайської мови Ф. Варо та Е. Фурмона. Уся граMATика китайської мови до 1898 р. описувалася за допомогою тлумачення значень у рамках лексикографії. У 1898 р. виходить перша граMATика, створена під впливом західних лінгвістичних учень – «ГраMATичний компендіум пана Ма» (马氏文通) авторства Ма Цзяньчжуна (马建忠, 1845–1900 рр.). У 1924 р. виходить «Нова граMATика державної мови» (新著国语文法) Лі Цзіньсі (黎锦熙, 1890–1978 рр.), де подано закономірності побудови речень і словосполучень, вказується на те, що, на відміну від традиційних європейських граMATик, синтаксис первинний, а морфологія – вторинна. Далі період граMATичних досліджень пов'язують з іменами Люй Шусяня (吕叔湘, 1904–1998 рр.), Ван Лі (王力, 1900–1986 рр.), Гао Мінкая (高名凯, 1911–1965 рр.), піднімалися питання виділення частин мови, вживання специфічних конструкцій, зокрема з 把 (служує для інверсії присудка та додатка) та 被 (служує для утворення пасиву). У 50-х рр. XX ст. речення з 把 та 被 поступово почали ставати об'єктом вивчення прихильників трансформаційного аналізу.

До представників сучасного періоду розвитку граMATичних досліджень, а саме синтаксису китайської мови можна віднести У Цзіңцуня (吴竞存) та Хоу Сюецао (侯学超), Чень Цзяньміна (陈健民). Російський дослідник В. Курдюмов відзначає, що «Теорія синтаксису сучасної мови» (1986 р.) Чень Цзяньміна «характеризується неупередженим підходом до поняття *сучасна китайська мова*, і в ролі об'єкта аналізу постають конструкції, характерні для спонтанної розмовної мови» [2, с. 42].

Дослідження Чень Цзяньміна розмовної мови мають тісний зв'язок із критеріями класифікацій моделей речення. Чень Цзяньмін виокремив п'ять типів речень: речення з одним підметом та одним присудком, речення без підмета та присудка, речення зі зв'язкою «是» («бути, є»), речення з одним підметом і кількома присудками, речення з кількома підметами та кількома присудками. Ці п'ять типів речень, у свою чергу, розподіляються на підтипи та види [6, с. 8–34].

Шень Сяолун (申小龙) залежно від експресивних функцій виділяв речення з вираженням головної ідеї або теми, речення із суб'єктом дії, відносні речення [14].

Сін Фуї (邢福义), Чжан Бін (张斌) та Ху Юйшу (胡裕树), Фань Сяо (范晓) мали свої погляди на класифікацію моделей речень. Принципи Фань Сяо та Чжан Біня дещо схожі: прості речення поділяються на речення з підметом та присудком і речення без підмета та присудка. Речення з підметом і присудком, у свою чергу, поділяються на речення з іменним присудком, дієслівним або прикметниковим присудком, а дієслівні присудки поділяються ще на кілька видів [9, с. 19]. Чжан Бін і Ху Юйшу використовували принципи трансформаційно-генеративної граMATики. Даючи свою оцінку вищевказаному напрямку досліджень, Ван Мінхуа (王明华) наголошує, що принципи та погляди сучасної лінгвістики почали застосовуватися з 1980-х рр., минув відносно недовгий період, тому й існують розбіжності в поглядах [17, с. 66].

На думку Чжан Ішена (张谊生), починаючи з 80-х рр., характерною особливістю досліджень граMATики китайської мови є те, що «з кожним днем дедалі більшого значення надається пошукам методології дослідження – рівневий аналіз, трансформаційний аналіз, аналіз семантичних відмінків і валентностей, аналіз за семантичними ознаками» [20, с. 108], автор справедливо зазначає, що трансформаційний метод, без сумніву, набуває унікального та важливого значення. Цей метод, що запозичений з ідей З. Харріса, став ефективним у вирішенні багатьох питань граMATики китайської мови, однак, особливо в 90-і рр., поставали питання на кшталт, яким способом сформулювати теоретичну систему трансформаційної теорії, яка б відповідала особливостям і реаліям китайської мови, які висновки можна сформулювати на основі минулих успішних і невдалих результатів трансформаційного аналізу та інше (там само). Чжан Ішен серед ряду докторів виокремлює монографію Фан Цзіңміна (方经民) «Дослідження трансформацій у граMATиці китайської мови: теорія, принципи, методи» (опублікована в 1998 в Японії, перевидана в Китаї у 2000 р. – М.Н.). Фан Цзіңмін розглянув англійський термін *transformation* у роботах З. Харріса, Н. Хомського, Дж. Несфілда, зробив дослідження та навів вичерпні пояснення щодо трансформаційного аналізу китайської мови на основі теорій західних лінгвістів, зазначив, що в китайській мові для терміна трансформація можуть використовуватися і «改换», і «变换», і «转换», також

Фан Цзінмінь дав ретроспективну оцінку теорії трансформаційних досліджень китайської мови, порівняв методи аналізу трансформацій китайської мови, виявив відмінності та подібності, недоліки та переваги дериваційного й генеративного методу, високо оцінив вклад своїх попередників Люй Шусяна (吕叔湘), Ван Лі (王力), Чжу Десі (朱德熙), Лу Цзяньміна (陆俭明), Лі Ліня (李临). Фан Цзінмінь виділив чотири базові принципи: принцип тотожності, принцип обов'язковості, принцип паралелізму, принцип аналогії [10].

Сучасний дослідник Цао Сян (曹翔) називає трансформаційний аналіз основним і традиційним, однак він наголошує, що сьогодні наукова спільнота досить глибоко вивчила трансформаційну теорію, але й досі немає монографій про витоки трансформаційних досліджень, окрім кількох другорядних статей. Ряд учених вважає, що вперше «трансформація» як метод був застосований Люй Шусяном у «Нарисах граматики китайської мови» (1942 р.) у процесі вивчення відношень між мовними одиницями та моделями речень. Інші вважають, що «Вступ до китайської граматики (четверте видання)» (1924 р.) за авторством Лю Фу (刘复) є роботою, де найраніше використано трансформаційний метод. Цао Сян опрацьовує ряд робіт із граматики першої половини ХХ ст., а також загальновідомий «Грамматичний компендіум пана Ма» (1898 р.) Ма Цзяньчжуна та відгуки на роботу Ма інших учених, але все-таки не вважає, що саме Ма вперше здійснив трансформаційний аналіз. Цао Сян вважає, що самі по собі дослідження синтаксису й наявність синтаксичних трансформацій передбачають застосування трансформаційного аналізу, адже цей аналіз розкриває взаємозалежність між різними синтаксичними структурами, а відтак, звертаючись до більш ранніх творів – коментувань часів династії Західної Хань (206 до н.е. – 24 р. н.е.), періоду Чжаньго («період Воюючих царств» 475–221 рр. до н.е.), можна виявити елементи трансформацій у реченнях із метою більш влучної експресії. У 50-х рр. ХХ ст. відбулося поживлення в дослідженнях із використанням трансформаційного методу: об'єктами вивчення слугували речення з 被 і 把, підмет та доповнення в реченні. Починаючи з 60-х рр. і до кінця 70-х рр., «традиційний трансформаційний метод Китаю під впливом Чжу Десі (朱德熙) зливається з теоріями трансформації американського структуралізму» [5, с. 62].

Ден Веньбінь (邓文彬) у стислому огляді методів аналізу синтаксису китайської мови в період

із 80–90-х рр. ХХ ст., як і Чжан Їшен, називає такі методи: синтаксичний аналіз (аналіз за членами речення), структурний (рівневий) аналіз, котрий є основним для структурної граматики, аналіз за валентністю, трансформаційний аналіз, аналіз за семантичними ознаками, семантичний аналіз членів речення [7]. Зокрема, теорія валентності Л. Теньєра були представлена в Китаї на початку 80-х рр. Після цього з'явилося чимало праць, у яких проводились дослідження валентності дієслів (Вень Лянь 文炼, У Вейчжан 吴为章, Шень Ян 沈阳, Чжен Дін'оу 郑定欧, Юань Юйлін 袁毓林, Чжань Вейдун 詹卫东), пізніше, окрім сполучуваності дієслова з іменником, почали вивчатися питання валентності прикметників (Ао Тянькуань 奥田宽, Лю Даньцін 刘丹青) та іменників (Юань Юйлін, Лі Сяожун 李小荣). Ден Веньбінь підсумовує, що «у процесі розвитку та еволюції синтаксичний аналіз стає дедалі точнішим і чітким, науковим, семантичний і граматичний аналізи все тісніше поєднуються, що є неминучою тенденцією для граматики китайської мови, зверненої до модернізації та науковості» [7, с. 348].

Характеризуючи дослідження синтаксису та семантики останніх десятиліть, Юнь Сяо виділяє два основні напрями: генеративний і функціональний. Метою першого було пояснити формальні синтаксичні конструкції, а от другого – встановити відношення між мовними явищами та їх використанням у комунікації. Функціональний підхід до китайського синтаксису почав застосовуватись у 70-х рр. ХХ ст., але послідовно почав формуватись у 80-х рр. [4].

З генеративним підходом китайські вчені були ознайомлені також на початку 80-х рр., хоча самі ідеї Н. Хомського беруть початок у 50-х рр. Ранні доробки в генеративному аспекті були виконані для вирішення синтаксичних питань різних рівнів із застосуванням теорії керування та зв'язування, а згодом – і мінімалістської програми Н. Хомського [4, с. 10]; автори ґрунтовної праці «Синтаксис китайської мови» (2009 р.) зазначають: «Побудова теорії керування та зв'язування, якою ми її сьогодні знаємо, сама подекуди й була аналізом китайського синтаксису» [3, с. 2]. На їхній погляд, «використовуючи формальні підходи, неможливо повною мірою зачепити важливі аспекти китайського синтаксису» [3, с. 3]. Ч.-Т. Джеймс Хуан (黄正德) та його співавтори не вважають свою роботу ані граматикою-довідником для тих, хто вивчає китайську мову (досі для них неперевершеною вважається «Грамматика китайської розмовної мови» Чжао Юаньжєня (赵元任,



1968 р.)), ані всебічним розглядом китайського синтаксису в генеративному аспекті. «Синтаксис китайської мови» презентує граматичний аналіз деяких конструкцій китайської мови, що були в полі зору теоретичної лінгвістики протягом попередніх 25 років, автори сподіваються, що їхній аналіз із застосуванням інструментів генеративної лінгвістики дасть можливість краще зрозуміти факти китайської мови та вкаже напрями для подальших досліджень.

З появою та розвитком обчислювальної техніки зростають масштаби досліджень за допомогою корпусу. Корпус у Китаї почав з'являтися у 80-х рр. головним чином для статистики лексичного складу, сьогодні ж є розмітка за частинами мови, фонетична, семантична, а також синтаксична. Особливо роль застосування корпусу очевидна в навчанні іноземної мови. Крім засобів комп'ютерної лінгвістики, також широко застосовується когнітивний підхід до вивчення граматики та синтаксису зокрема.

**Висновки.** Отже, у зв'язку з приналежністю китайської мови до групи ізолятивних мов, граматичні та зокрема синтаксичні дослідження мали свій, відмінний від європейського хід розвитку. Переламним моментом став 1898 р. із виходом «Граматичного компендіуму пана Ма». У середині ХХ ст. відбувається лінгвістичний поворот у філософії, що дає нові напрями та пріоритети в дослідженнях як для філософів, так і для лінгвістів. З кінця 70-х рр. ідеї західних мовознавців активніше надходять у Китай і набувають бурхливого розвитку вже у 80-х рр. Особливий інтерес для дослідників становлять теорія валентності та трансформаційно-генеративний підхід. Сучасна лінгвістична наука характеризується своїм міждисциплінарним спрямуванням, відтак для поглибленого та більш всебічного розуміння синтаксису китайської мови та його основних понять, крім традиційних, вважаємо перспективними застосування когнітивного, логічного підходів у подальших дослідженнях.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений: учеб. пособие. 4-е изд., испр. и доп. М.: Языки славянской культуры, 2005. 368 с.
2. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика. М.: Цитадель-Трейд; Лада, 2005. 576 с.
3. Huang J.C.-T., Audrey Li Y.-H., Yafei Li. The Syntax of Chinese. Cambridge University Press, 2009. 404 p.
4. Yun Xiao, Liang Tao, Hooi Ling Soh. Chinese Language and Linguistics in the New Era. Current Issues in Chinese Linguistics. Cambridge Scholars Publishing, 2011. 615 p.
5. 曹翔 汉语语法变换分析的探源研究. 北方论丛 2005. 年4期. 58–62页. URL: <https://wenku.baidu.com/view/ae494ea2284ac850ad024294.html> (дата звернення: 20.03.2018).
6. 陈建民 现代汉语句型论, 北京: 语文出版社, 1986. 341页.
7. 邓文彬 最近20年来汉语句法分析方法研究述略西 - 南民族大学学报. 人文社科版 第6期. 2004. 342–348页. URL: <https://wenku.baidu.com/view/69f4df0d763231126edb113a.html> (дата звернення: 20.03.2018).
8. 丁婵婵 现代汉语语法研究理论的西方哲学渊源. 甘肃社会科学. 2012年第. 1期. 76–79页.
9. 范晓 汉语的句子类型 太原: 书海出版社, 1998. 405页.
10. 方经民 汉语语法变换研究: 理论, 原则, 方法 - 郑州: 河南人民出版社, 2000. 219页. URL: <http://m.ishare.iask.sina.com.cn/f/61255183.html> (дата звернення: 20.03.2018).
11. 李葆嘉 论20世纪中国汉语转型语法学. 《徐州师范大学学报》2002年第. 期. URL: <http://www.jszywz.com/forum.php?mod=viewthread&tid=79219> (дата звернення: 20.03.2018).
12. 黎锦熙 新著国语法 - 湖南教育出版社; 第1版, 2007年. 347页.
13. 沈国威 现代汉语“欧化语法现象”中的日语因素问题. 東アジア文化交渉研究 - 別冊 7. 2011. 141–150页. URL: [https://ci.nii.ac.jp/els/contentscinii\\_20180202144738.pdf?id=ART0009679575](https://ci.nii.ac.jp/els/contentscinii_20180202144738.pdf?id=ART0009679575) (дата звернення: 20.03.2018).
14. 申小龙 文化断层与中国现代语言学变迁 申小龙, 张汝伦 % 文化的语言视野 - 中国文化语言学论集 - 上海: 三联书店, 1991. 54–58页.
15. 涂纪亮 西方语言哲学研究的现状与前景[J]. 外语教学与研究, 5. 2003. 323–330页.
16. 王力 《中国语法理论》, 《王力文集1》、济南: 山东教育出版社、1984. 501页.
17. 王明华 二十年来汉语句型研究 浙江大学学报(人文社会科学版). 2001. 60–66 页.
18. 邢福义 论现代汉语句型系统 吕叔湘, 朱德熙, 等语法研究和探索: . 北京: 北京大学出版社, 1983. 185–219页.
19. 张斌, 胡裕树 汉语语法研究 北京: 商务印书馆, 1989. 64–68页.
20. 张谊生 汉语变换理论研究的总结、探索与创新——读 《汉语语法变换研究》世界汉语教学. 1 期. 1999 年第. 108–110页.



## РОЗДІЛ 6

### КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373.47

#### МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЙ КАТУЛЛА (НА МАТЕРІАЛІ ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТІВ)

#### MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CATULLUS' POETRY (BASED ON LATIN TEXTS)

**Борбенчук І.М.,**  
*кандидат філологічних наук,  
викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови  
Національного технічного університету України  
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті на матеріалі латинських текстів поезій Катутлла розглядаються морфологічні особливості у системі іменника, прикметника, займенника і дієслова. Морфологічні явища було віднесено до поетичних засобів, їх наявність свідчить про відсутність встановлених норм латинської мови в I ст. до н. е. та про їх навмисне вживання поетом зі стилістичних міркувань.

**Ключові слова:** латинська поетична мова, поетичний текст, морфологічні особливості.

В статье на материале латинских текстов поэзии Катутлла рассматриваются морфологические особенности в системе существительного, прилагательного, местоимения, глагола. Морфологические явления отнесены к поэтическим средствам, их наличие свидетельствует об отсутствии установленных норм латинского языка в I в. до н. э. и их преднамеренном употреблении поэтом со стилистическими рассуждениями.

**Ключевые слова:** латинский поэтический язык, поэтический текст, морфологические особенности.

In the article as a result of the analysis of Catullus' poetry the author generalizes morphological feature typical of Latin nouns, adjectives, pronouns, and verbs. Certain morphological means are also attributed poetic characteristics since their presence in Catullus' poetry indicates both the lack of established norms of the Latin language in the 1<sup>st</sup> century BC and their deliberate use for stylistic purposes.

**Key words:** the Latin poetic language, poetic text, morphological features.

**Постановка проблеми.** Поезія як художньо-образна словесна творчість має свою специфіку та використовує особливі мовні засоби для оформлення думок і почуттів, творення нових поетичних образів. До специфічних засобів, що зустрічаються у поезії римського поета Катутлла (87–54 рр. до н. е.) можна віднести морфологічні особливості, наявність яких вказує на манеру написання і поетичний стиль автора, на наявність певних літературних традицій і норм у латинській мові I ст. до н. е. Актуальність даного дослідження продиктована потребами аналізу поетичних творів Катутлла на морфологічному рівні для відтворення цілісної картини ідіостилю поета. Об'єктом дослідження є найбільш виразні особливості морфології латини поетичних текстів Катутлла, предметом виступили морфологічні зміни у системі іменника, прикметника, займенника та дієслова.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Художні засоби у поетичних текстах античних

авторів були розглянуті у працях О. Дерюгіна, І. Макар, В. Зав'ялової, В. Міляевич, Є. Скоробогатої, А. Содомори, Н. Тимейчук, І. Франка. Окремі аспекти функціонування лінгвостилістичних засобів у поезіях Катутлла висвітлені у розвідках як вітчизняних (І. Мегела, О. Сучалкін), так і зарубіжних (Ф. Гурка, Ф. Кернс, Р. Колеман, Е. Нажотт, Т. Пшеніна, С. Райц де Ріварола, Д. Томсон, І. Шталь) дослідників.

Важливим для аналізу морфологічних змін у поезії Катутлла є огляд граматики латинської мови, яка була описана відомими філологами-класиками А. Ерну, Й. Тронським, С. Соболевським, Б. Чернохом. Вивченню граматичних та морфологічних особливостей у різножанрових латинських текстах присвячені праці і сучасних українських науковців (С. Гриценко, О. Косіцька, О. Кошій, М. Ластовець, В. Миронова).

В останні роки особливості поетичного стилю різних авторів вивчаються з огляду таких понять,

як «авторський стиль», «ідіостиль», «ідіолект», основою розуміння та розмежування яких є теоретико-методологічні дослідження В. Виноградова, В. фон Гумбольда, Ю. Лотмана, О. Потебні. Серед сучасних вітчизняних науковців, що приділяють увагу аналізу мови як першооснові авторського стилю є С. Єрмоленко, Л. Коткова О. Маленко, Л. Мацько, С. Переломова, Л. Ставицька тощо.

**Постановка завдання.** Мета роботи полягає у визначенні екстра- та інтралінгвістичних чинників формування морфологічних особливостей та їх значення у поетичних текстах на прикладі поезій Катулла. Мета зумовила реалізацію таких завдань: окреслити основні соціокультурні чинники, що вплинули на написання поезій Катулла; розглянути тексти поета як єдину функціонально-стилістичну систему; дослідити оригінальні латинські поетичні твори Катулла з метою виявлення морфологічних особливостей у системі іменника, прикметника, займенника, дієслова.

**Виклад основного матеріалу.** Наявність морфологічних змін у поетичних текстах Катулла можна пояснити кількома причинами. По-перше, Катулл як поет-неотерик, дотримуючись «ученого стилю», намагався надати історичного колориту творам саме завдяки введенню архаїчних форм деяких лексем. По-друге, захоплення александрійською поезією вимагало вживання великої кількості грецизмів, які потребували адаптації до латинського правопису. По-третє, проникнення елементів народної розмовної латини у літературну та розмежування сфер їх уживання. Зокрема, Цицерон у листуванні з кращим другом Атиком використовував засоби народної латини і у той же час уникав їх у творах високого стилю [3, с. 53]. По-четверте, варто врахувати, що однією з особливостей латинської мови класичного періоду дослідники визначають варіативність у правописі, спричинену відсутністю усталених загальноприйнятих правил і традицій в орфографії. У класичний період серед граматиків не було відповідної домовленості та спільних пояснень щодо написання багатьох слів, що й зумовило існування варіацій написання лексем [4, с. 313].

У поезіях Катулла специфічні морфологічні зміни були зафіксовані у системі іменника, прикметника, займенника та дієслова.

**Система іменника.** Система іменника демонструє не багато відмінностей порівняно з класичною латиною. Серед змін були відмічені такі, як:

1. Вживання дублетної флексії. Для іменників чоловічого роду другої відміни у родовому множині є закінчення **-orum**, однак у поетичних текстах допускалися форми із архаїчним закінчен-

ням **-um**. Уже з III ст. до н. е. закінчення **-orum** витіснило **-um**, що як архаїзм вживалося в юридичних і сакральних текстах [5, с. 123]. У поетичних текстах зафіксовані форми: *deum* < *deorum*, *divum* < *divorum*, *caelicolum* < *caelicolorum*.

2. Використання подвійної флексії **-i** та **-ii** іменників II відміни. У класичній латинській мові іменники II відміни у родовому однини мали закінчення **-ii**, в поетичній мові допускалося **-i**. У поезіях Катулла закінчення **-i** було зафіксовано не лише у формі родового однини (*fili* < *fili* у словосполученні *pii fili єдиного сина*), а також у формі кличного множини (*di* < *dii*), називного множини (*di* > *dii*), орудного множини (*dis* < *diis*).

3. Паралельне вживання відмінкових парадигм. Метрика латинського віршування сприяла появі у поетичному тексті слів, що можуть мати відмінкові форми різних родів або у межах одного роду мати відмінкові форми різних парадигм. До таких було віднесено форми іменників *neglegentiorum* (= *neglegentiarum*), *conserves* (= *conservas*), *vasiem* (= *basium*), *Cycladas* (= *Cyclades*), *colam* (= *colem*).

4. Морфологічна адаптація запозичених іменників. Серед іменників грецького походження існують морфологічні варіанти запозичень, які адаптовані до системи парадигм латинської мови повністю (*barathro*, *barathrum Thyniam*, *socum*, *zonam*) і частково, тобто мають грецькі флексії (*Amphitriten*, *Minosim*, *Serapim*, *palimpseston*, *Booten*).

**Система прикметника.** Система прикметника демонструє певні особливості, зокрема:

1. Вживання флексії **-inus** замість **-eus**. Наприклад: *ferrugine* від *ferruginus* < *ferrugineus*, *taurino* від *taurinus* < *taureus*, *Cyllenaum* від *Cyllenius* < *Cylleneus*.

2. Вживання грецьких прикметників. Наприклад: *Hyperboreos*, *Syrio*, *aetherias*. Зафіксована форма латинського прикметника із грецькою флексією *imcolumen*.

3. Вживання усно-народних форм прикметників. Паралельно з класичним прикметником *pulcher* «красивий» зустрічається форма усно-народного латинського *bellus* із тим же значенням (*bellus*, *bella*, *bellam*, *bello*, *belli*).

4. Варіативність форм прикметників. Серед відносних прикметників зазначається варіативність вживання форм, коли автор надає перевагу не загальноприйнятій формі прикметника, а варіанту наявної. Наприклад: форма *Achivis* від *Achivus* є варіантом класичного прикметника *Achaeus*; *Thynos* від *Thynus* є варіантом *Thyniacus* [1, с. 84–85].

**Система займенника.** У системі займенника спостерігається закономірність частого використання особових та емфатичних займенників.

У класичній латинській мові особові займенники *ego* «я», *tu* «ти», *nos* «ми», *vos* «ви» мали вузьке призначення, в основному використовувалися в інфінітивних конструкціях. Для вказівки особи виступали флексії особових дієслівних форм або ж вказівні займенники. Поодинокі вживання особових займенників були зафіксовані у творах Плавта, Цицерона, Петронія, Марциала.

Започаткована Катуллом тематика індивідуалізації та звернення до внутрішнього світу людини сприяла вживанню у поетичних творах особових займенників зі стилістичною метою [2, с. 165].

Так, займенник *ego*, зафіксований у 36 випадках, вплинув власне на характер поезій, передав особисті враження автора читачеві, привернув увагу до власної персони. Займенник виступив у функції підмета при присудку у різних часах. Зокрема:

1. При присудку у Praesens: *Puto esse ego illi milia aut decem aut plura / perscripta...* (22. 4) «я думаю, що тисяч десять або більше він написав...» (пер. вл.).

2. При присудку у Futurum: *ego viridis algida Idea nive amicta loca colam? / ego vitam agam sub altis Phrygiae columinibus...* (63. 70-71) «чи ж я на вершину зеленої Іди у сніг незворушний побіжу? / чи я житиму у високих горах Фрігії?» (пер. вл.).

3. При присудку у Perfectum: *Nam quid feci ego quidie sum locutus...* (14. 4) «Бо чи що я зробив, чи що промовив...» (пер. вл.).

Займенник *tu*, вжитий у 39 випадках, називає та конкретизує особу, до якої звертається автор, та виступає у таких граматичних функціях:

1. У функції підмета у реченні, ускладненому звертанням: *et tu ne pugna cum tali coniuge, virgo.* (62. 59) «і ти, діво, з таким чоловіком не сперечайся» (пер. вл.).

2. У функції підмета при складеному іменному присудку: *Quanto tu optimus omnium patronus.* (49. 7) «Наскільки ти найкращий з адвокатів».

3. При формі Imperativus: *Hoc tu quam lubet abice elevaque* (24. 9) «чи це тобі подобається, іди і забирай» (пер. вл.).

4. У функції підмета при присудку у Praesens: *Sed tu insulsa male et molesta vivis* (10. 33) «Але ти живеш дуже брутальна і надокучлива» (пер. вл.).

5. У функції підмета при присудку у Futurum: *at tu dolebis, cum rogaberis nulla* (8. 14) «а ти засмуєш, коли ніхто тебе не спитає» (пер. вл.).

Особовий займенник *vos*, вжитий у 12 випадках, у реченні є тим читачем, якому автор пропо-

нує здійснити певну дію та підкреслює важливість моменту. Наприклад:

1. Підмет при дієслові у Praesens, що констатує певну дію: *Vos, quod milia multa basiorum / Legistis, male me marem putatis?* (16.12-13) «А ви, читаючи про тисячі поцілунків, вважаєте, що сам я негідник?» (пер. вл.).

2. У конструкції звертання + Imperativus: *vos hinc interea valete abite.../ saeculi incommode, pessimi poetae.* (14. 21-23) «ви, між тим, будьте здорові і біжіть... неприємності віку, найгірші поети» (пер. вл.).

Займенник *nos*, зафіксований у 3 випадках, надає реченню певної узагальненості: *Nos alio mentes, ali odivissimus aures* (62. 15) «Ми слухаємо одне, а думаємо про інше» (стал. вир.).

Прагнення до експресивності у мові античної поезії призвело до вживання великої кількості експресивних слів та маркерів замість стилістично нейтральних синонімів. Так, у класичній латинській мові існували експресивні односкладові енклітики (*-ce, -dam, -dem, -dum, -met, -ne,-que, -ve*), які, не маючи власного наголосу, приєднувались до попереднього слова і, перетягуючи наголос попереднього слова на останній склад, утворювали при цьому одне акцентуаційне ціле [4, с. 326]. У поетичних творах Катулла відмічені такі випадки вживання емфатичних займенників, як:

1. Питальна частка *-ne* із займенником: *eone nomine urbis opulentissime / soccer generque, perdidistis omnia?* (29. 23) «чи не через це найніжніше ім'я ви, теща і зять, розорили увесь світ?» (пер. вл.).

2. Питальна частка *-ne* із часткою: *satisne cum isto / vappa frigoraque et famen tulistis?* (28. 4-5) «чи доволі з тим ледацюгою терпіли холоду і голоду?» (пер. вл.).

3. Розділова частка *-ve* з іменником: *...negare litus insulasve Cycladas* (4. 7) «...підтвердуть берег чи острови Циклад» (пер. вл.).

4. Розділова частка *-ve* із прикметником: *quid me laetius est beatiusve.* (9. 10) «хто за мене радісніший чи щасливіший.» (пер. вл.).

5. Підсилювальний суфікс *-pte* [із *pote* від *potis*], що в архаїчній латинській мові додавався до різних відмінків, вжитий із займенником: *sonitu suopte tintinant aures...* (51. 10) «дзвоном у моїх вухах дзвенять...» (пер. вл.).

4. Частка *-cum* з особовим займенником: *tecum* «з тобою», *secum* «з собою» тощо.

5. Підсилювальна частка *-te* із займенником: *certe tute iubebas animam tradere...* (30. 7) «ти ж душу наказав відкрити безперечно...» (пер. вл.).

**Система дієслова.** Система дієслова представлена досить повно, були виділені особливості у вживанні особових та неособових форм, зокрема інфінітива і дієприкметника.

I. Особові форми демонструють такі особливості:

1. Наявність стягнених форм дієслів, утворених від основи перфекта. Наприклад: 1sg. Plusquamperf. ind. act.: *cognoram*; 3sg. Plusquamperf. ind. act.: *iuerat, norat*; 2 sg. Perf. ind. act.: *comparasti, cupisti, duxti, involasti, irrumasti, luxti*; 3 pl. Perf. ind. act.: *visere, fulsere*; 3 sg. et pl. Fut. II ind. act.: *adiuravit. iuerint*.

2. Злиття двох лексичних форм в одну, що властиво для усно-народної латинської мови. У творах Катулла злиття відбувається у позиції флексія + дієслово *esse* на стику кінцевого і початкового голосних. Наприклад: *certest > certe est, figuraest > figura est, ipsest > ipse est, maestast > maesta est, malest > male est, patrist > patris est*.

3. Випадіння *-e-* в основі при утворенні форм Imperfectum. З метричних міркувань голосний *-e-* випадав у суфіксі *-eba-* для дієслів III-IV дієвідмін, наприклад: *audibant, custodibant, scibant*.

II. Особливості неособових форм дієслова:

1. Наявність стягнених форм інфінітива перфекта, наприклад: *nequisse, nosse, violasse, conscelerasse, servisse*.

2. Вживання форми дієприкметника замість особової форми дієслова. Наприклад: *tu quoque*

*inpote<ns> noli* (8. 9) «*ти нічого не хочи*»; *salve, o venusta Sirmio, atque ego gaude / gaudente, vosque* (31. 12) «*Вітаю, о прекрасний Сирміон, радий і ви радійте*».

Цікаво, що Квінтіліан уважав використання повних дієслівних форм «ознакою зарозумілості і дрібною пихатості». Однак, стягнені та повні форми дієслів, використовуючись у різних метричних позиціях, сприяли гармонійності та милозвучності поетичного тексту [6, с. 44].

**Висновки.** Узагальнення результатів розгляду морфологічних особливостей у поезії Катулла свідчить, що вони є складовою ідіостилю Катулла, а їх наявність у текстах зумовлена рядом причин. Зокрема, морфологічні зміни у системі іменника (вживання дублетних і подвійних флексій іменників II відміни, зміни у відмінковій парадигмі, особливості морфологічного пристосування грецьких іменників), прикметника (чергування флексій, вживання грецьких прикметників та прикметників усно-народної латини) і дієслова (особливості в особових та неособових формах) вказують на відсутність установлених норм у літературній латинській мові I ст. до н. е. та про прагнення автора надати творам історичного колориту. Морфологічні явища у системі займенника (вживання особових і емпатичних займенників) продиктовані тематикою, прагненням Катулла індивідуалізувати висловлювання, протиставити себе читачеві та вплинути на нього.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борбенчук І.М. Виразальні засоби латинської поетичної мови у творчості Катулла: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. К., 2018. 213 с.
2. Борбенчук І.М. Особові займенники як засіб вираження авторського «я» (на матеріалі віршів Катулла). Мова і культура. К.: ВД Дмитра Бураго, 2010. Вип. 13. Т. 3. С. 163–168.
3. Корлєтяну Н.Г. Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками. М.: Наука, 1974. 302 с.
4. Миронова В.М., Гриценко С.П., Корольова Н.В, Косіцька О.М., Кошій О.М., Щербина Р.А. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття: монографія. К.: ВПЦ Київський університет, 2014. 591 с.
5. Чернюх Б.В. Исторична граматика латинської мови: підручник. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 290 с.
6. Coleman R. G. G. Poetic Dictio, Poetic Discourse and the Poetic Register. Oxford: Oxford University Press, 1999. S. 21–93.

#### ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. C. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo clarendoniano. New York: Oxford University Press 1958. 113 s.



## НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ СУБКОНЦЕПТУ ΑΣΘΕΝΕΙΑ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

THE NOMINATIVE FIELD OF SUBCONCEPT ΑΣΘΕΝΕΙΑ  
IN ANCIENT GREEK LANGUAGE

Мартин В.О.,

*старший викладач кафедри латинської та іноземних мов  
Львівського національного медичного університету  
імені Данила Галицького*

Стаття присвячена дослідженню номінативного поля субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ в давньогрецькій мові. Досліджено поняття номінативного поля для згаданого субконцепту. Визначено його ядро, навколяядерну зону, ближню й дальню периферію, досліджено засоби вербалізації мікрополів навколяядерної зони субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ.

**Ключові слова:** концепт, субконцепт, номінативне поле, ΑΣΘΕΝΕΙΑ, хвороба.

Статья посвящена исследованию номинативного поля субконцепта ΑΣΘΕΝΕΙΑ в древнегреческом языке. Исследовано понятие номинативного поля для вышеупомянутого субконцепта. Определено его ядро, околоядерную зону, ближнюю и дальнюю периферию, исследовано способы вербализации микрополей околоядерной зоны субконцепта ΑΣΘΕΝΕΙΑ.

**Ключевые слова:** концепт, субконцепт, номинативное поле, ΑΣΘΕΝΕΙΑ, болезнь.

The article has been devoted to the description of the nominative field of subconcept ΑΡΡΩΣΤΙΑ in ancient Greek language. The definition of the nominative field to this subconcept has been established. Core and core zone, close and distant periphery are defined. Ways of verbalization of core zone microfields of subconcept ΑΡΡΩΣΤΙΑ are analyzed.

**Key words:** concept, subconcept, nominative field, ΑΡΡΩΣΤΙΑ, disease.

**Постановка проблеми.** В академічному словнику української мови ХВОРОБА трактується як порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища [1]. Під поняттям «хвороби» автор статті в енциклопедичному словнику Брокгауза-Ефрона розуміє сукупність явищ в організмі, які виникли внаслідок шкідливої причини, яка порушує його нормальне функціонування [2, с. 345]. З огляду на опозитивність понять «здоров'я-хвороба» під останньою треба розуміти відсутність здоров'я, властиво «не-здоров'я». У «Медичному словнику» хвороба визначається як «патологічний процес із характерним набором ознак і симптомів», який охоплює все тіло або його частини [12]. До того ж якщо умовою здоров'я вважається динамічна рівновага всіх структур організму та його функцій із відповідними чинниками цього середовища [5; 11], то, відповідно, хвороба передбачає порушення такої рівноваги.

В античну епоху проблемами здоров'я та, відповідно, пов'язаними з ними проблемами хвороби, насамперед, цікавилася й займалася медицина, яка, як і наука загалом, вийшла із надр філософії. Антична медицина сягає дуже давніх часів і пов'язана з медициною стародавніх культур Сходу – єгипетською, вавилонською, індійською. Свідчення про лікарську справу знаходимо в давньогрецьких міфах, в епічних поемах

Гомера «Іліада» та «Одіссея», у яких описано способи надання першої допомоги під час поранень. В античні часи закладаються основи анатомічної термінології.

Представлена розвідка є спробою дослідити мовну репрезентацію концепту «ХВОРОБА» в давньогрецькій мові, оскільки цей концепт, утворюючи опозитивну пару з концептом «ЗДОРОВ'Я», відображає у свідомості давніх греків не тільки знання про стан людини, а й експлікує вияв цінності людини в суспільстві.

Концепт «ХВОРОБА» в давньогрецькій мові виступає як складноструктурований «ментальний конструкт» [3, с. 123], який реалізується за допомогою субконцептів ΝΟΣΟΣ, ΑΡΡΩΣΤΙΑ, ΑΣΘΕΝΕΙΑ, кожен з яких характеризується певною специфікою. Давньогрецька мова послугувалась декількома ключовими лексемами для номінації «ХВОРОБА», які виникли у різний час і дещо відрізняються за значенням: ΝΟΣΟΣ, ΑΡΡΩΣΤΙΑ, ΑΣΘΕΝΕΙΑ, що відображає особливість уявлень давніх греків про цей феномен. Саме тому вважаємо за доцільне розглядати інтегральну сему концепту «ХВОРОБА» крізь призму трьох названих субконцептів, оскільки саме останні забезпечують множинне варіативне позначення головного концепту [10, с. 35].

**Постановка завдання.** Мета дослідження полягає у виявленні та описі номінативного поля субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ в давньогрецькій мові.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед етапів дослідження концепту одним із першочергових є одержання найбільш повного списку мовних одиниць, за допомогою якого здійснюється його вербалізація, тобто структурування номінативного поля концепту, яке визначається як «сукупність мовних одиниць, що об'єктивують зміст концепту в певний період розвитку суспільства» [8, с. 47].

Номінативне поле відрізняється від усіх інших структурних угруповань лексики насамперед своїм комплексним характером, охоплюючи лексико-семантичне та лексико-фразеологічне поле, синонімічний ряд тощо. Водночас воно не становить собою структурного угруповання в системі мови, а є виявленою та впорядкованою сукупністю номінативних одиниць [7]. Складовою частиною поля є слово; значення слова визначається його місцем у лексико-семантичному полі [14, с. 149].

Номінативне поле концепту принципово неоднорідне, об'єднуючи як прямі номінації безпосередньо самого концепту, що утворює ядро номінативного поля, так і номінації окремих когнітивних ознак концепту, що розкривають зміст концепту й ставлення до нього в різних комунікативних ситуаціях, утворюючи периферію номінативного поля [9, с. 66–67].

Згідно із З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним [8, с. 61], до номінативного поля концепту можуть входити: прямі номінації концепту (ключове слово – репрезентант концепту – яке обирається дослідником як назва концепту та назва номінативного поля, і його системні синоніми); похідні, переносні номінації концепту; спільнокореневі слова, одиниці різних частин мови, дериваційно пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту; симіляри; контекстуальні синоніми; okazionalni індивідуально-авторські номінації; стійкі поєднання слів, синонімічні ключовому слову; фразеосполучення, які містять назву концепту; паремії (прислів'я, приказки та афоризми); метафоричні номінації; стійкі порівняння з ключовим словом; вільні словосполучення, які номінують певні ознаки, що характеризують концепт; асоціативне поле, отримане внаслідок експерименту зі словом-стимулом, що іменує концепт; суб'єктивні словесні дефініції, запропоновані учасниками експерименту як тлумачення запропонованого їм концепту; словникові тлумачення мовних одиниць, що об'єктивують концепт; словникові статті в енциклопедіях або довідниках (інформаційно-експлікативні тексти); тематичні тексти (наукові або науково-популярні,

що розкривають зміст концепту); публіцистичні або художні тексти, які розкривають зміст концепту властивими для них засобами; сукупність текстів (за потреби експлікації або обговорення змісту складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів).

Ключове слово (лексична одиниця, яка найбільш повно номінує досліджуваний концепт) та його синоніми утворюють ядро номінативного поля. До його ядра услід за Л.М. Михайловою [7] будемо відносити лексеми, які відзначаються такими ознаками: а) високою частотністю вживання; б) найбільшою узагальненістю за своєю семантикою у прямому значенні; в) стилістичною та експресивною нейтральністю.

У структурі концептосфери є ядро (когнітивно-пропозиційна структура концепту), парадерна зона (інші лексичні репрезентації концепту, його синоніми тощо) та периферія (асоціативно-образні репрезентації). Ядро й парадерна зона переважно репрезентують універсальні й загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні [5, с. 35].

**Виклад основного матеріалу.** Для визначення внутрішньої форми досліджуваного субконцепту необхідно звернутися до етимологічного, словотвірного та семантичного аналізу. Аналіз лексикографічного матеріалу, фрагментів оригінальних текстів, етимології та дериваційного поля цієї лексеми дав можливість зробити певні узагальнення.

За своїм значенням і походженням іменник **ἡ ἀσθένεια**, утворений шляхом додавання *alpha privativum* до кореня **σθεν-**, присутнього в іменнику **τό σθένος** «сила», є близьким до іменника **ἄρρωστία**. Тож первинним значенням цього іменника, як і у випадку з **ἄρρωστία**, є «відсутність сили, безсилля». Авторитетні лексикографічні джерела [3] дають змогу встановити лексико-семантичний діапазон цього іменника: «безсилля, неміч, слабість», «недуга, хвороба», «бідність, нестача»; прикметники **ἀσθενής, -ές** «слабий, слабосилий», «непридатний», «бідний, позбавлений» та **ἀσθενικός, -ή, -όν** «слабий, хворобливий»; прислівники **ἀσθενῶς** і **ἀσθενικῶς** «слабо, хворобливо»; дієслова **ἀσθενέω** «бути слабим/немічним», «хворіти», «бідувати, потребувати» і **ἀσθενόω** «позбавляти сили, ослаблювати». Номінативне поле згаданого субконцепту репрезентують також вторинні іменники **τό ἀσθενές** (власливо, субстантивований прикметник) «слабість», «дріб'язковість» і **τό ἀσθένημα** «слабість; недуга».

Беручи до уваги семантику іменника **τό σθένος**, доміантною у якому є сема «фізична сила, міць», основним значенням **ἀσθένεια** та його дерива-

тів будемо вважати «відсутність фізичної сили, фізичну слабкість». Тож субконцепт «ΑΣΘΕΝΕΙΑ» є ментальною одиницею, яка відображає у свідомості давніх греків уявлення про «відсутність фізичної сили», «аномальний фізичний стан», «нездатність виконувати певні види діяльності», «нестачу». Інтегрованою семою субконцепту ΑΣΘΕΝΕΙΑ вважатимемо сему «відсутність фізичної сили». Ядром номінативного поля цього субконцепту є іменник *ἡ ἀσθένεια* та вторинно утворені від нього *τό ἀσθενές* і *τό ἀσθένημα* «слабкість», «недуга», «дріб'язковість»; прикметники *ἀσθενής, -ές* «слабий, слабосилий», «непридатний», «бідний, позбавлений» і *ἀσθενικός, -ή, -όν* «слабий, хворобливий»; прислівники *ἀσθενῶς* і *ἀσθενικῶς* «слабо, хворобливо»; дієслова *ἀσθενέω* «бути слабим/немічним», «хворіти», «бідувати, потребувати» та *ἀσθενῶ* «позбавляти сили, ослаблювати».

У приядерній зоні субконцепту «ΑΣΘΕΝΕΙΑ» можемо виділити чотири мікрополя, які мотивуються семантикою слова-назви концепту: 1) «відсутність фізичної сили»; 2) «слабкість, недуга»; 3) «відсутність здоров'я, хворобливий стан»; 4) «брак, нестача».

З огляду на тотожність базової семантики слів-назв субконцептів ἀρρωστία та ἀσθένεια перші два зі згаданих мікрополів є спільними для обох суб-

концептів і розглянуті у зв'язку з номінативним полем субконцепту ΑΡΡΩΣΤΙΑ.

Це мікрополе репрезентоване номенами, які мають основні лексичні значення «відсутність чого-небудь; нестача; бідність»: *ἀκτέανος, -ον* «позбавлений», *ἀκτήμων, -ον* «той, хто не має; бідний», *ἀπορέω* «потребувати, відчувати брак», *ἡ ἀπουσία* «відсутність, брак», *ἡ ἀπορία* «скрута, брак, відсутність», *ἄπορος, -ον* «непрохідний; бідний», *δέω* «потребувати, не мати» та похідні від нього *ἐνδεής, -ές, ἐπιδεής, -ές, ἐπιδευής, -ές* «потребуючий, позбавлений», *ἐνδέω, ἐπιδέω, ἐπιδευομαι* «не мати, бути позбавленим», *ἡ ἔνδεια* «брак, бідність».

**Висновки.** Наявність у трьох згаданих субконцептів спільних значень «хворобливий стан» і «відсутність фізичної сили» зумовлює перетин або й накладання їхніх периферійних зон (ближньої та дальньої). Зокрема, сема «хворобливий стан» зумовлює спільність периферії для всіх трьох субконцептів, семи «відсутність фізичної сили» та «непридатність» – спільність периферії субконцептів «ΑΡΡΩΣΤΙΑ» й «ΑΣΘΕΝΕΙΑ», диференціюючи семи яких представлені мікрополлями «моральна зіпсованість» для «ΑΡΡΩΣΤΙΑ» та «відсутність, брак» для «ΑΣΘΕΝΕΙΑ».

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови. Webmezha, 2018. URL: <http://sum.in.ua/s/khvoroba> (дата звернення: 29.06.2018).
2. Брокгауз-Эфрон. Энциклопедический словарь. Т. 4: Битбург-Босха. СПб: Типография Эфрона, 1891. С. 344–347.
3. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение: учеб. пособие. М.: Флинта; Наука, 2011. 224 с.
4. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. I–II. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. 1904 с.
5. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. М.: Наука, 2007. 293 с.
6. Мельников В.И. Философские аспекты проблемы здоровья. URL: <http://filosofia.ru/76585/>.
7. Михайлова Л.М. Построение номинативного поля концепта «ГОВОРЕНИЕ» в современном английском языке. Гуманитарные и социальные науки. Педагогический институт Южного федерального университета, 2008. № 5. URL: [http://hses-online.ru/2008/05/10\\_02\\_04/5\\_6.pdf](http://hses-online.ru/2008/05/10_02_04/5_6.pdf).
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж: Истоки, 2007. – 252 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. 314 с.
10. Поставалова І.В., Зана Л.Ю. Літературознавчий аналіз художнього твору: функціонування поняття «концепт». Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. 2011. Ч. II. № 3 (214). С. 32–43.
11. Фролов В.А. Здоровье. Советская энциклопедия: в 30 т. Т. 9. М.: «Советская энциклопедия», 1972. URL: <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Здоровье/>.
12. Dorland's medical dictionary. Merck & Co. Inc., 2002–2009. URL: [http://web.archive.org/web/20100411075617/http://www.mercksource.com/pp/us/cns/cns\\_hl\\_dorlands\\_split.jsp?pg=/ppdocs/us/common/dorlands/dorland/three/000030493.htm](http://web.archive.org/web/20100411075617/http://www.mercksource.com/pp/us/cns/cns_hl_dorlands_split.jsp?pg=/ppdocs/us/common/dorlands/dorland/three/000030493.htm) (дата звернення^ 29.06.2018).
13. Pierre Chantraine Dictionnaire etymologique de la langue grecque / Chantraine Pierre. – Klincksieck, 1984. – P. 1000.
14. Weisgerber J.L. Die Bedeutungslehre – ein Irrweg der Sprachwissenschaft? Germanisch–Romanische Monatsschrift. 1927. № 15. P. 161–183.

## РОЗДІЛ 7

### ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'1-119«312»(045)

#### КОНЦЕПТ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ КОНЦЕПТУ «СУЧАСНА ЖІНКА»)

#### CONCEPT AS A COGNITIVE AND SEMANTIC UNIVERSAL IN RELATED LANGUAGES (ON THE BASIS OF THE CONCEPT "A MODERN WOMAN")

**Балабан О.О.,**

*кандидат філологічних наук, доцент,  
докторант, доцент кафедри загального мовознавства і германістики  
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У статті висвітлено дослідження концепту як когнітивно-семантичної універсалії у споріднених мовах і зроблено це на матеріалі концепту «сучасна жінка» в англійській, російській та українській мовах. Визначена категоріальна структура цього концепту, враховуючи класифікаційні ознаки, що концептуалізують відповідне поняття.

**Ключові слова:** концепт, сучасна жінка, категоріальна структура, класифікаційні ознаки, когнітивно-семантична універсалія.

В статье представлено исследование концепта как когнитивно-семантическая универсалия в родственных языках, которое осуществлено на материале концепта «современная женщина» в английском, русском и украинском языках. Определена категориальная структура этого концепта, учитывая классификационные признаки, которые концептуализируют соответствующее понятие.

**Ключевые слова:** концепт, современная женщина, категориальная структура, классификационные признаки, когнитивно-семантическая универсалия.

The article presents the research of the concept as a cognitive and semantic universal in related languages and it is done on the basis of the concept "a modern woman" in English, Russian and Ukrainian. There defined a categorical structure of the concept including classifying features which conceptualize the corresponding notion.

**Key words:** concept, modern woman, categorical structure, classifying features, cognitive and semantic universal.

**Постановка проблеми.** Ще Дж. Лакофф та М. Джонсон у своїй відомій праці «Метафори, якими ми живемо» [6] зазначали, що концепти керують нашим життям, структурують наші почуття, поведінку та ставлення, а сама понятійна система є метафоричною. На думку вчених, мова є важливим джерелом даних про систему мислення людини, а метафори також відображають наше відношення, мислення та діяльність. Термін «концепт» був запозичений із когнітології та обраний за базовий у когнітивній лінгвістиці при вивченні семантичного простору мови, завдячуючи якому можна скласти враження про структуру знань. Він сприймається більшістю когнітологів (З.Д. Попова, Й.А. Стернін [9], В.А. Маслова [8], О.С. Кубрякова [4], С.А. Жаботинська [2] ін.) як мисленневий образ, що стоїть за мовним знаком, тобто позначуване мовного знаку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій,** присвячених когнітивним дослідженням, засвідчив сплеск опису окремих концептів у вітчиз-

няній когнітивній лінгвістиці, зокрема: радість (Ю.Ю. Шамаєва, 2004), гра (В.Ф. Старко, 2004), влада (С.О. Дроздова, 2004; О.О. Чорновол-Ткаченко, 2007), Європа (Я.В. Прихода, 2005), кохання (Г.А. Огаркова, 2005), білий/чорний (О.Б. Кузьміна, 2005), козацтво (С.П. Запольських, 2005), степ (О.Є. Єфименко, 2005), чоловік/жінка (О.С. Бондаренко, 2005; Ю.В. Абрамова, 2007; А.Л. Кисельова, 2007; М.О. Яценко, 2008), героїзм (Т.О. Шваб, 2006), дім/родина (Т.В. Сорока, 2006), шлях (О.С. Пальчевська, 2006), вампір (І.Ю. Онищук, 2006), добро (І.В. Змійова, 2006), рівновага (О.В. Багацька, 2007), час (Ю.О. Дем'янова, 2007; О.М. Задорожна, 2008), птах (І.І. Казимир, 2007), Петербург (В.А. Ніколаєва, 2007), хитрість (Л.В. Савицька, 2007), політика (М.О. Васильєва, 2008), подорож (Г.М. Каратєєва, 2008), життя (Ж.В. Краснобаєва-Чорна, 2008), юродство (О.В. Маслій, 2008), людина (А.О. Пікалова, 2008), чистий (С.С. Потапчук, 2008), флористика (І.І. Рогальська, 2008), вихов-



них (Л.В. Ткаченко, 2008), доля (О.В. Троць, 2008), сім'я (В.Б. Яковлева, 2008) та ін.

**Постановка завдання.** Метою статті є опис концепту як когнітивно-семантичної універсалиї у споріднених мовах. Досягнення загальної мети передбачало виконання наступних завдань: 1) розглянути концепт як основну одиницю оперативної пам'яті людини та когнітивно-семантичну універсалию у споріднених мовах; 2) проаналізувати категоріальну структуру концепту «сучасна жінка» у таких мовах як англійська, українська, російська.

**Виклад основного матеріалу.** Серед методів, що використовують у сучасній когнітивній лінгвістиці для опису концепту, є: 1) опис макроструктури концепту, що передумовлює розподіл виокремлених ознак за структурними макрокомпонентами концепту – образної, інформаційної складової та інтерпретаційному полю; 2) опис категоріальної структури концепту, де подається ієрархія когнітивних класифікаційних ознак, що концептуалізують відповідний предмет або явище; 3) опис польової організації концепту. На цьому етапі виокремлюються когнітивні класифікаційні ознаки, що складають ядро, ближню та дальню периферію концепту, а зміст концепту подається у вигляді польової структури.

Загалом концепт «сучасна жінка» інтегрується у макроконцепт «жінка» через смисловий центр, засвідчений у тлумаченні цього поняття “an adult female human being” [CALD], «лицо, противоположное мужчине по полу» [ТСРЯ], «особа жіночої статі, протилежна чоловіку» [АТСУМ] як одна з ознак ідентифікації жінки у сучасному світі. Серед можливих основних номінаторів концепту в англійській мові відстежуємо *woman, female, lady, miss, misses*; в українській мові *жінка, жіночка, пані, дама*; у російській мові *женщина, дама* тощо. Слід зауважити, що використовуючи асоціативний експеримент, концепт «жінка» проаналізувала І.Б. Марчук [7], польову структуру концепту «жінка» описала Ю.В. Вороніна [1], соціокультурні стереотипи концепту «жінка» представила Я.І. Каліна [3], пареміологічні особливості концепту «жінка» зацікавили Т.В. Рудюк [10], О. Куцик та М. Колечко [5] тощо. Ми вирішили зробити спробу проаналізувати категоріальну структуру цього концепту, але, оскільки зробили це на прикладі художнього твору сучасної англійської письменниці Сесілії Агерн “The Time of my Life”/ «Время моей жизни» / «Час мого життя» та її перекладів російською та українською мовами, то відповідно розглянутий безпосередньо концепт «сучасна жінка», який інтегрується у макроконцепт «жінка» через смисловий центр, засвід-

чений у тлумаченні цього поняття “an adult female human being” [CALD], «лицо, противоположное мужчине по полу» [ТСРЯ], «особа жіночої статі, протилежна чоловіку» [АСУМ] як одна з ознак ідентифікації жінки у сучасному світі. Серед можливих основних номінаторів концепту в англійській мові відстежуємо *woman, female, lady, miss, misses*; в українській мові *жінка, жіночка, пані, дама*; у російській мові *женщина, дама* тощо.

Виявлення когнітивних класифікаційних ознак для концепту «сучасна жінка» дозволило зазначити наступні ознаки у споріднених мовах:

1) фізіологічні ознаки маркують концептуальні ознаки біологічної статі, віку, зовнішності; наприклад:

(англ.) *'Because I bought it for what's-her-name, that girl you dumped who laughed like a dolphin'. 'Yeah, dolphin-laughing bitch,' he agreed and we smiled* (Ahern, p. 24).

(рос.) – *Неудивительно. Я же их подарила этой, как бишь ее, ну, той девице, которую ты бросил. Она еще улыбалась как акула* (Ахерн, с. 30).

(укр.) – *Бо то я подарувала їх тій, не-пригадую-як-її-звуть, дівчині, яку ти покинув і яка сміялася, наче дельфін* (Агерн, с. 30).

У даному прикладі опис посмішки дівчини у всіх трьох мовах подано за допомогою порівняння як однієї з найпоширеніших стилістичних фігур та прийомів концептуалізації дійсності ((англ.) *to laugh like a dolphin*, (рос.) *улыбаться как акула*, (укр.) *сміятися, наче дельфін*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (ознака) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається заміна архісеми “animal”, «животное», «тварина» на “person”, «человек», «людина», а множення забезпечується завдяки додавання диференційних сем “large”, “smooth”, “pointed mouth”, «большой», «широкий», «оскалистий», «великий», «розлогий», «вищир».

2) статусно-рольові ознаки вказують на соціальне положення, статус та роль у суспільстві;

(англ.) *What I was doing down there shall remain private but it was raining hard, I was wearing a beige trench coat and after mourning the boss of a perfect boyfriend over too many tequilas, I was doing my best to channel Audrey Hepburn by chasing the animal and calling out “Cat!” in a clear and unique, yet distressed tone* (Ahern, p. 4-5).

(рос.) *А уж что я делала вечером в том переулке под проливным дождем - мое личное дело. В бежевом плаще, да в бежевом плаще и после изрядного количества выпитой текилы, в глубоком трауре по утраченному бойфренду, я попыталась вести себя точно так, как Одри*

Херберн в «Завтрак у Тифані», вzywала горячо и страстно «Кис-кис!», чисто, трепетно и безнадёжно (Ахерн, с. 11).

(укр.) *Не розповідатиму про те, що я там робила, але йшов густий дощ, я мала на собі довгий бежевий непромокальний плащ, як в Одрі Гепберн у «Сніданку в Тифані», і оплакавши свого чудового бойфренда з багатьма порціями текили, я вирішила відволіктися в спрямувати увагу на знайдене кошения й поклікала його: «Кицю, киць!» (Агерн, с. 14).*

Даний приклад засвідчує соціальний статус головної героїні роману як незаміжньої жінки і для опису її емоційного стану після розлучення зі своїм бойфрендом у переносному значенні вживаються дієслова (англ.) *to mourn* – to feel or express sadness, especially because of someone's death [CALD]; (рос.) *находиться в трауре* – находится, прибывать в состоянии скорби по умершему (а также по поводу какого-нибудь бедствия, катастрофы), выражающееся в ношении особой одежды [ТСРЯ]; (укр.) *оплакувати* – плакати з приводу чиєї-небудь смерті, тяжкої втрати, нещастя тощо; виражати свій сум, горе з якогонебудь приводу; сумувати [АТСУМ]. Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційний стан) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*.

3) функціональні ознаки позначають вид діяльності або рід занять;

(англ.) *It was a place more worshipped than any other in the building, more than the coffee machine, more than the exit doors at six p.m., most certainly more than the chair before the desk of Edna Larson – the boss lady – who ate good intentions like a broken dispenser that swallowed your coins but failed to spit out the bar of chocolate* (Агерн, р. 2).

(рос.) *Место это, подобно всякому святилищу, где курят фимиам, почитаемо более, чем любое другое в нашем здании. Более, чем кофе-машина, чем дверь на улице в шесть вечера, и много более, чем стул у стола Эдны Ларсон – нашей начальницы, которая пожирает благие намерения, как неисправный автомат, что заглатывает монеты, но отказывается выплюнуть взамен плитку шоколада* (Ахерн, с. 8).

(укр.) *Це місце шанували більше, аніж будь-яке інше у будівлі, більше ніж кавоварку, більше аніж двері виходу, що відчинялися о шостій годині вечора, й, безперечно, набагато більше, ніж стілець перед письмовим столом Едні Ларсон, – жінки-боса, яка поглинала добрі наміри, як ото зламаний торговий автомат ковтає ваші монети, але виплюнути вам плитку шоколаду неспроможний* (Агерн, с. 11-12).

У даному прикладі для опису характеру керівниці головної героїні роману в усіх трьох досліджуваних мовах використано метафору ((англ.) *to eat intentions*; (рос.) *пожирать намерения*; (укр.) *поглинати наміри*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (риса характеру) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається заміна архісеми “person”, «человек», «людина» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття», а множення забезпечується завдяки додавання диференційних сем “to destroy”, “fully”, “absolutely”, «уничтожать», «полностью», «абсолютно», «знищувати», «повністю», «абсолютно».

4) реляційні ознаки позиціонують людину по відношенню до інших осіб або групи осіб;

(англ.) *When I had enforced my opinion at work I'd been called a bitch by my mate counterparts* (Агерн, р. 5).

(рос.) *А на работе, когда я в кои-то веки настояла на своем мнении, коллеги-мужчины сказали, что я стерва* (Ахерн, с. 11).

(укр.) *Коли мені вдалося накинути колегам свою думку на службі, то один з них назвав мене курвою* (Агерн, с. 14).

У даному прикладі спроба характеризувати головну героїню зроблено за допомогою неформального іменника з негативною конотацією в усіх трьох мовах ((англ.) *bitch* – an unkind or unpleasant woman [CALD]; (рос.) *стерва* – подлая женщина, негодяйка [ТСРЯ]; (укр.) *курва* – гуляща жінка, повія [АТСУМ]). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (риса характеру) + логічне додавання*. З семантичного боку зберігається архісема “person”, «человек», «людина» та додаються диференційні семи “unkind”, “unpleasant”, «подлий», «гуляща».

5) ментально-функціональні ознаки вказують на емоційний стан, розумові здібності, стан здоров'я тощо;

(англ.) *I felt a tiny rush of warmth for him, because all of a sudden he looked old* (Агерн, р. 32).

(рос.) *Я испытала крошечный прилив нежности, вдруг увидев, как сильно он постарел* (Ахерн, с. 38).

(укр.) *Я відчула напад теплого почуття до нього, бо несподівано він здався мені старим* (Агерн, с. 14).

Емоційний стан головної героїні до свого батька знов таки відбивається за допомогою метафоричного переносу в усіх трьох мовах ((англ.) *a rush of warmth*; (рос.) *прилив нежности*; (укр.)

напад почуття). Перенос відбувається за допомогою заміни архісеми “action”, «действие», «дія» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття» ((англ.) *rush* – an act of suddenly moving somewhere quickly → a sudden strong emotion or physical feeling [CALD]; (рос.) *прилив* – периодически повторяющееся действие поднятие уровня открытого моря в течение суток → скопление чего-н. движущегося, приток [ТСРЯ]; (укр.) *напад* – дія за значенням напасти, нападати, атакувати → момент загострення, посилення чого-небудь; приступ [АТСУМ]) та додавання диференційної семи “feeling”, «чувство», «почуття». Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*.

б) аксіологічні ознаки характеризують внутрішні властивості людини, риси характеру, манеру поведінки;

(англ.) *‘It’s just an expression. For doing something... amazing’. I tried to hold back on the bitter sarcastic tone that was just dying to get out. It was on the sidelines warming up, begging me to let it go on as a substitute for politeness and tolerance* (Ahern, p. 37).

(рос.) – *Просто выражение такое. В смысле, награду за такие великие заслуги. Я пыталась обуздать злой сарказм, который так и рвался на угрюмое поле. Он разогревался за боковой линией, умоляя меня выпустить его на замену вежливости и терпимости* (Ахерн, с. 43).

(укр.) – *Це, власне, образний вислів. Вас не могли не нагородити, адже ви вчинили... щось надзвичайне. Я доклала зусиль, щоб стримати гіркий сарказм, який помер, щойно народившись. Він розігрівався за бічною лінією, благаючи мене, щоб я дозволила йому ввійти у гру, змінити на чемність і толерантність* (Агерн, с.40).

Для підкреслення жвавості та невгамовності характеру головної героїні знов маємо справу з метафорою у мовах, що досліджуються ((англ.) *bitter sarcastic tone was trying to get out*; (рос.) *горький сарказм рвался*; (укр.) *гіркий сарказм помер*). Перенесення відбувається дякуючи заміні архісеми “person”, «человек», «людина» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття», а також спостерігаємо додавання диференційних сем “emotion”, «эмоция», «емоція». Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*.

7) афективно-емотивні ознаки свідчать про емоційне відношення до суб’єкта: схвалення –

осуд/невдоволення, прийняття – неприйняття, роздратування, іронія тощо.

(англ.) *She sat quietly, not looking at Philip and probably not listening either while she surveyed my mother’s work with her ever disapproving eye* (Ahern, p. 26).

(рос.) *Ни жестом, ни словом она не реагировала на то, что говорил Филипп, и скорей всего его не слушала, внимательно и неодобрительно наблюдала за усилиями моей матери* (Ахерн, с. 32).

(укр.) *Вона сиділа спокійно, не дивлячись на Філіпа, й, либонь, не слухала його, бо пильно спостерігала завжди несхвальним оком за тим, що робила моя мати* (Агерн, с. 31).

За допомогою епітету описано і емоційний стан матері у вищезазначеному прикладі у всіх трьох мовах ((англ.) *disapproving eye*; (рос.) *неодобрительно наблюдала*; (укр.) *спостерігати несхвальним оком*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається збереження архісеми “person”, «человек», «людина» та додавання диференційної семи “emotion”, «эмоция», «емоція».

**Висновки.** Підсумовуючи, можна зробити висновки, що переосмислення значення неодмінно розширює поняття, додаючи переважно нові диференційні семи. З логіко-прагматичної точки зору, найбільш вживаною є операція логічного множення (кон’юнкція: a^b). Визначення категоріальної структури концепту «сучасна жінка» в англійській, російській та українській мовах дозволило встановити наступні когнітивні класифікаційні ознаки, що його концептуалізують: 1) фізіологічні ознаки маркують концептуальні ознаки біологічної статі, віку, зовнішності; 2) статусно-рольові ознаки вказують на соціальне положення, статус та роль у суспільстві; 3) функціональні ознаки позначають вид діяльності або рід занять; 4) реляційні ознаки позиціюють людину щодо інших осіб або групи осіб; 5) ментально-функціональні ознаки вказують на емоційний стан, розумові здібності, стан здоров’я тощо; 6) аксіологічні ознаки характеризують внутрішні властивості людини, риси характеру, манеру поведінки; 7) афективно-емотивні ознаки свідчать про емоційне відношення до суб’єкта: схвалення – осуд/невдоволення, прийняття – неприйняття, роздратування, іронія тощо, як передані повністю у досліджуваних мовах. Перспективним вважаємо дослідження будь-яких інших концептів, оскільки концепт, на нашу думку, є когнітивно-семантичною універсалиєю.



**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Вороніна Ю.В. Концепт «жінка» в сучасній чоловічій прозі (на матеріалі ідіолектних порівнянь). Мовознавчий вісник. 2015. Вип. 20. С. 168-172.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. Вісник Черкаського університету. Сер. філолог. науки. 1999. Вип. 11. С. 12-25.
3. Каліна Я.І. Концепт «жінка» та стереотипні уявлення про її соціальну роль у німецькомовному побутовому анекдоті. Вісник Запорізького національного університету. № 2. 2009. С. 25-31.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под ред. Е.С. Кубряковой. М.: филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. 245 с.
5. Куцик О., Колечко М. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2015. С. 131-140.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которыми мы живем / под ред. и предисл. А.Н. Баранова. М.: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
7. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15. К., 2009. 17 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2004. 35 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: учебное издание. М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. 226 с.
10. Рудюк Т.В. Вербалізація концептів Чоловік, Жінка в українській фразеології: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2010. 23 с.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОГО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:**

1. Ahern C. The Time of My Life. HarperCollins Publishers, 2011. 486 p.
2. Ахерн С. Время моей жизни / пер. с англ. Л. Гурбановской. М.: Иностранка, Азбука-Аттикус, 2017. 464 с.
3. Аґерн С. Час мого життя / пер. з англ. В. Шовкуна. Х.: Книжковий клуб Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. 400 с.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ:**

1. CALD – Cambridge Advanced Learner's Dictionary. URL: [www.cambridge.es/en/catalogue/dictionaries/.../cald](http://www.cambridge.es/en/catalogue/dictionaries/.../cald).
2. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова. URL: <https://slovarozhegova.ru/>
3. АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/tlumachnyj>.

УДК 81–115(811.112.2+811.161.2):(808.51/53:342.534)

**ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КРИТИКИ В ПАРЛАМЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

**THE LINGUAL FEATURES OF EXPRESSION OF CRITICAL EVALUATION IN THE PARLIAMENTARY DISCOURSE (IN THE GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)**

**Гридюшко О.О.,**

*асистент кафедри іноземних мов № 2  
Національного університету «Одеська юридична академія»,  
аспірант кафедри германських та східних мов  
Міжнародного гуманітарного університету*

Статтю присвячено проблемі вивчення вираження критичної оцінки у виступах німецьких та українських опозиційних депутатів під час парламентських засідань. Особливістю промов опозиційних депутатів є наявність у них критичної оцінки дій інших депутатів, партій, уряду тощо. У статті визначено поняття «критична оцінка», визначені її експліцитні маркери в німецькому й українському парламентському дискурсах. Крім того, виділено основні синтаксичні та дискурсивні засоби критичної оцінки. Матеріалом дослідження стали відеозаписи парламентських засідань бундестагу та Верховної Ради України. Загальний обсяг відеозаписів – 10 годин (по 5 годин для німецької та української мовної групи), з яких було виділено 60 фрагментів критичної оцінки.

**Ключові слова:** парламентський дискурс, депутатський виступ, критика, критична оцінка, негативна оцінка.



Статья посвящена проблеме изучения выражения критической оценки в выступлениях немецких и украинских оппозиционных депутатов в ходе парламентских заседаний. Особенностью речей оппозиционных депутатов является наличие в них критической оценки действий других депутатов, партий, правительства и т. п. В статье определено понятие «критическая оценка», выделены ее эксплицитные маркеры в немецком и украинском парламентском дискурсе. Кроме того, были определены основные синтаксические и дискурсивные средства критической оценки. Материал исследования составили видеозаписи парламентских заседаний бундестага и Верховной Рады Украины. Общий объем видеозаписей составляет 10 часов (по 5 часов для немецкой и украинской языковой группы), из которых было выделено 60 фрагментов критической оценки.

**Ключевые слова:** парламентский дискурс, депутатское выступление, критика, критическая оценка, негативная оценка.

The article is devoted to the problem of expression of critical evaluation in the speeches of German and Ukrainian opposition deputies during parliamentary sessions. The prominent feature of speeches of opposition deputies is critical evaluation of the actions of other deputies, parties, government etc. The article defines the notion of “critical evaluation”, highlights its explicit markers in German and Ukrainian parliamentary discourse. In addition, the main syntactic and discursive means of critical evaluation were defined. The scope of the study comprised videos of parliamentary meetings of the Bundestag and the Verkhovna Rada of Ukraine. The total volume of videos is 10 hours (5 hours for the German and Ukrainian language groups).

**Key words:** parliamentary discourse, deputy speech, criticism, critical evaluation, negative evaluation.

**Постановка проблеми.** Дослідження функціонування мови в різних сферах людської діяльності стає центральною темою в роботах сучасних мовознавців. Однією з таких сфер діяльності є політика. Вже Аристотель розглядав людину як *zoon politikon*, тобто як політичну (суспільну) істоту. Взаємозв'язок між мовою та політикою стає більш очевидним, якщо дослідити дії політиків: вони виступають як парламентські доповідачі, учасники переговорів, кандидати в передвиборчій кампанії або учасники політичних ток-шоу тощо [15, с. 11].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Зацікавленість у вивченні політичного дискурсу пов'язана насамперед зі змінами в політиці держав, переходом до демократичного ладу, змінами політичних реалій у країні. Крім того, політичний дискурс не тільки являє собою відображення суспільно-політичного життя в країні, а є також носієм універсальних та унікальних (етноспецифічних) рис окремих культур. Політичний дискурс став предметом аналізу таких лінгвістів, як: О. Шейгал [11], Н. Петлюченко [6], І. Серякова [7], А. Сотникова [9], Н. Файбишенко [10], А. Burkhardt [12], Н. Girth [13], Н. Kusse [14], Т. Niehr [15] та ін. Проте поняття та статус критичної оцінки в політичному дискурсі, вербальні та паравербальні засоби її вираження досі не були об'єктом досліджень мовознавців.

**Постановка завдання. Мета** статті полягає у встановленні вербальних, а саме лексичних, синтаксичних та дискурсивних, засобів вираження критичної оцінки у виступах депутатів на матеріалі німецької й української мов. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: (1) з'ясувати функції політичного дискурсу; (2) визначити статус та функції критичної оцінки в політичному дискурсі та в його різно-

виді – парламентському дискурсі; (3) проаналізувати останні лінгвістичні дослідження критичної оцінки; (4) описати лексичні, синтаксичні та дискурсивні засоби вираження критичної оцінки на матеріалі виступів німецьких та українських депутатів.

**Об'єктом** нашого дослідження є монологічна публічна промова опозиційних депутатів Німеччини й України. **Предмет** дослідження – вербальні особливості вираження критичної оцінки в німецькому й українському парламентському дискурсах.

**Гіпотеза** дослідження полягає в тому, що вербальні та паравербальні ознаки мовлення мають типологічну специфіку і залежать від певної лінгвокультури. Оскільки українська та німецька мова є неблизькоспорідними мовами, то і набір дискурсивних, лінгвокультурних, вербальних та паравербальних ознак буде цілком або частково зберігатися, чи цілковито нівелюватися, причому дискурсивні та вербальні особливості будуть мати більше спільних рис, а лінгвокультурні та паралінгвальні ознаки – більше відмінностей.

**Матеріалом** дослідження є видеозаписи парламентських засідань бундестагу та Верховної Ради України. Загальний обсяг відеоматеріалу – 10 годин для кожної мовної групи. Для дослідження були відібрані промови таких опозиційних депутатів Німеччини, як: А. Von Gauland, А. Weidel, С. Lindner, А. Hofreiter, R. Lucassen, D. Bartsch, та України: О. Ляшко, О. Сотник, А. Шкрум, О. Вілкул, Ю. Тимошенко, С. Соболєв. Всього було виділено 60 фрагментів критичних висловлювань у промовах опозиційних депутатів. Фрагмент ми розуміємо як уривок із промов депутатів у розмірі від одного до п'яти речень.

**Виклад основного матеріалу.** Оскільки ми розуміємо парламентський дискурс як один

із різновидів політичного дискурсу, то необхідно надати дефініцію політичному дискурсу. Так, *політичний дискурс* – це сукупність всіх дискурсів, реалізованих політичними діячами та спрямованих на широку громадськість. Мета політичного дискурсу полягає в презентації власних політичних концепцій, проблем та ідей стосовно інших концепцій, проблем та ідей, що конкурують [16, с. 40]. Проте Х. Кюссе підкреслює, що “*der politische Diskurs sich nicht mit dem Sprechen von Politikern identifiziert, sondern sich auf die verschiedenen institutionellen Kommunikationsbereiche erstreckt, in denen Machtansprüche geltend gemacht und Handlungsformen präskribiert werden*” [14, с. 73]. У свою чергу, *інституційність* парламентського дискурсу полягає в тому, що учасником комунікації є депутат, який виступає в сесійній залі парламенту. Метою його виступу є переконання аудиторії в правильності висловлюваних ідей, пошук та об’єднання однодумців, боротьба із противниками, завоювання або збереження влади.

Сутність парламентського дискурсу як різновиду політичного полягає в *боротьбі за владу*, яка суттєво впливає на діяльність політиків. Так, метою опозиційного депутата є вплив на електорат. Такий вплив може бути виражений через викриття партії влади, критику прем’єр-міністра та уряду, інших парламентарів та партій, які оцінюються як некомпетентні. Отже, партійна приналежність депутата має вирішальний характер та впливає на його комунікативну поведінку. Тому однією з функцій опозиційних депутатів є критична оцінка інших учасників політичного дискурсу, така діяльність має оціночний характер.

Для визначення поняття «критика» проведено його дефініційний аналіз із використанням тлумачних словників німецької та української мов. Так, дослідження показало, що в німецькій мові поняття «критика» має дві дефініції, а саме: (1) *prüfende Beurteilung und deren Äußerung in entsprechen Worten (оцінювання для перевірки та його вираження в словах); (indenfrüheren sozialistischen Staaten) Fehler und Versäumnisse beanstandende [öffentliche] kritische Stellungnahme als Mittel zur politischen und gesellschaftlichen Weiterentwicklung (у колишніх соціалістичних країнах) критична оцінка помилок та невдач як засіб політичного та соціального розвитку; (2) kritische Beurteilung, Besprechung einer künstlerischen Leistung, eines Werkes (критична оцінка, обговорення творчого результату, твору)* [18]. У «Тлумачному словнику української мови» знайдено такі семемі поняття «критика»: (1) *розгляд і оцінка когось, чогось із метою виявлення та*

*усунення вад, хиб; (2) літературний жанр, завданням якого є розгляд, тлумачення та оцінка літературних, мистецьких або наукових творів* [17].

Необхідно також згадати про дефініційний та етимологічний аналіз концепту «критика», здійснений Н. Гавриловою. Так, дослідження показало, що критика розуміється як *усне або письмове судження*. Таке судження має *оціночний* характер, причому така оцінка є *здебільшого негативною*. Варто підкреслити, що критика також оцінюється як пошук помилок та недоліків із метою їх усунення. Нарешті, критика розглядається як результат активної мисленнєвої діяльності, тобто (1) *аналізу; (2) оцінки; (3) судження* [5, с. 96].

Критичний дискурс в інституціональному спілкуванні набув поширення, зокрема в науковому, літературному, мистецькознавчому, педагогічному дискурсах тощо, оскільки його основною метою є пошук помилок, недоліків та їх виправлення. Така мета критичного дискурсу перекликається з метою зазначених дискурсів, а саме пошуком і наближенням до істини. У літературному дискурсі вміння бути добрим критиком не тільки включається в розряд професійних умінь, але й є окремою професією [3, с. 82]. У педагогічному та науковому дискурсах розроблені спеціальні жанри, в яких критика є необхідним елементом, наприклад, наукова рецензія або зауваження в щоденнику.

Т. Анісімова розглядає критику як один із жанрів ділової комунікації. На системному рівні критика визнається *вторинним засобом переконання*. На стратегічному рівні критика визначається як жанр, можливий у рамках багатьох комунікативних ситуацій, розглядається з різноманітних позицій оратора, який виступає із критикою, та його статусу. На цьому рівні беруть до уваги, кого та за що критикують. На тактичному рівні визначаються вимоги, які висуваються до аргументації критики, наприклад, раціональні елементи, що підкреслюють об’єктивність оратора; використання топосів, які пом’якшують конфліктність ситуації, суспільно значущі критерії, а не власні смаки та вподобання оратора [2, с. 36–37].

Проте критика в політичному дискурсі має власну специфіку, яка полягає не в пошуку істини, а в *боротьбі за владу й електорат*. Оскільки опозиційні партії представлені в меншості, їхня мета полягає в привертанні уваги можливих виборців шляхом дискредитації провладної партії. А критика, як було зазначено раніше, є одним із засобів аргументації.

У даній статті розглянуті вербальні засоби висловлення критичної оцінки, які виражені

експліцитно в промовах опозиційних депутатів. Маркером критичної оцінки є безпосередньо концепт «критика» та його репрезентанти. У німецькій мові аналоги концепту «критика» представлені такими лексемами: *falsch* (неправильно, хибно), *unrichtig* (неправильно), *der Fehler* (помилка), *fehlerhaft* (помилково) та ін. У німецькому парламентському дискурсі можна навести такі приклади, знайдені в промовах К. Лінднера та Р. Лукассена: “*Die Gefahr aber besteht, dass durch falsche Entscheidungen in der Währungspolitik neue Fliehkräfte entstehen* (Небезпека полягає в тому, що через неправильні рішення в грошово-кредитній політиці прибувають нові біженці)” [20]; “*Die Aufgabe dieser konservativen Grundposition war ein Fehler, der zu den heutigen Personalproblemen in der Bundeswehr geführt hat* (Завдання цієї консервативної базової позиції було помилкою, яка призвела до сьгоднішніх кадрових проблем у Бундесвері)” [20].

Дослідження промов українських опозиційних депутатів показало, що репрезентантами концепту «критика» є такі лексеми: *війна*, *зрада*, *корупціонер*, *корупція*, *олігарх*, *перемога*, *популізм* тощо. Для ілюстрації даної тези можна використати фрагменти промов О. Сотник та О. Березюка: «*Ви просто хотіли помститися тим громадським активістам, які фактично розкривають ті корупційні діяння і корупційні дії, які ви здійснюєте в стінах цього парламенту*» [19] та «*Так само дружно, як за електронні декларації для тих, хто бореться з олігархічною корупцією, ви голосували за 10 хвилин до прийняття бюджету за пограбунок аграріїв на 10–15 мільярдів? Ви тоді не думали, як ви в село підете? Не думали. Бо ви думали про мільярд гривень, який зайшов у Верховну Раду. Шановні колеги, це реванш олігархату, це помста олігархату тим, хто показав їхнє справжнє нутро*» [19].

Крім того, для вираження критичної оцінки опозиційні депутати вживають багато епітетів. Таке використання лексичних засобів характерне як для німецьких, так і для українських депутатів. Можна запропонувати такі приклади: “*Nehmen wir zum Beispiel einmal die vernünftige Zusammenarbeit unserer Sicherheitsbehörden. Wir haben hier gemeinsam einen Untersuchungsausschuss eingesetzt. Warum haben wir ihn eingesetzt? Weil der Anschlag auf dem Breitscheidplatz wohl auch auf ein Versagen unserer Sicherheitsbehörden zurückzuführen ist. Wenn Sie sich darum kümmern würden, hätten Sie auch unsere Unterstützung* (Візьмемо, наприклад, раціональну співпрацю з нашими органами безпеки. Разом

із ними ми створили комітет із питань розслідувань. Чому ми його створили? Тому що напад на Брайтшайдплац був пов’язаний із провалом наших служб безпеки. Якщо ви піклуєтеся про це, ви також матимете нашу підтримку)” [20] та «*Вони не мріють про золоті унітази, вони не мріють про вілли на Канарах і по закордонах – вони мріють працювати на рідній землі. І вони не можуть реалізувати цю мрію, тому що ціна на молоко копійчана і корів треба віддавати на забій, тому що немає можливості взяти землю, щоб обробити її і заробляти*» [19].

Також необхідно наголосити на тому, що виступи українських депутатів мають агресивний характер, наприклад: «*І не треба дурити людей, тому що активісти – ті, хто за покликом серця це робить, а коли ви бабло отримуєте з-за кордону і розказуєте, що ви активісти, в усі часи таких називали «агенти впливу», «лобісти», «зрадники», «диверсанти» і тому подібне, але точно не «активісти»! Тому не дискредитуйте високе звання активістів*» [19]. Крім того, деякі політики дозволяють собі принижувати й ображати інших: «*Слухайте, дорогі товариші, панове, друзі, «грантожері», як вас там називати по правді <...>*» [19] або «*Тому що Нацкомісія, яку очолює виходець із компанії Порошенка на прізвище Животовський, а насправді правильно було б його назвати «животіна», тому що грабувати українців у нинішніх умовах – це злочин і аморально*» [19]. Таке вираження критики через образи та приниження ми пов’язуємо з індивідуальним стилем політика.

Дослідження промов опозиційних депутатів показало, що політики використовують у своїх промовах широкий набір синтаксичних засобів. До таких засобів можна віднести звертання, повтори, риторичні питання, заклики, порівняння. Так, німецькі політики майже завжди (82%) використовують звертання до суб’єкта критики, наприклад: “*Herr Seehofer – im Übrigen gilt das Grundgesetz auch für Innenminister; vielleicht hat Ihnen das noch keiner gesagt, oder Sie waren zu lange weg; ich will es nur mal sagen –, ich hätte mir von Ihnen gewünscht, dass Sie klar sagen, was nicht zu Deutschland gehört. Rassismus, Ausgrenzung und Menschenhass gehören nicht zu Deutschland*” (Пане Зеєхофере, до речі, Конституція стосується також і міністра внутрішніх справ; можливо, ніхто Вам не казав, або Ви довго були відсутні; я просто хочу сказати це, я хотів би, щоб Ви там чітко сказали, що не властиво Німеччині. Расизм, дискримінація та ненависть до людей невластиві Німеччині) [20], а також “*Herr Gauland, ich*



*weiß nicht, in welchem Jahrhundert Sie leben, aber um nur einen fundamentalen Unterschied zur Zeit von Bismarck zu nennen: Frankreich ist jetzt unser engster Verbündeter; wir führen keinen Krieg mehr gegen Frankreich. Ich glaube, das ist ein relevanter Unterschied, auch wenn Sie es vielleicht noch nicht verstanden haben (Пане Гауданде, я не знаю, в якому столітті ви живете, але називайте лише принципову відмінність часів Бісмарка: зараз Франція є нашим найближчим союзником, ми більше не ведемо війни проти Франції. Я думаю, що це істотна відмінність, навіть якщо ви цього ще не зрозуміли)» [20].*

Що стосується українського парламентського дискурсу, то депутати зазвичай не називають суб'єкта критики, а узагальнюють його особливими займенниками вони, їх, ніби відокремлюють себе від суб'єкта критики (46%), наприклад: «**Ми** говоримо виключно про декларування активістів в антикорупційній діяльності. Ні екологічній, ні економічній, ні правовій – виключно в антикорупційній діяльності. Чому? Відповідь дуже проста. Тому що «Схеми», «Наші гроші», “*Bihus.info*”, «Слідство.інфо» і багато інших антикорупційних активістів і програм викривають єдині в цій країні, викривають, чим <...> насправді живуть можновладці: **їхні** реальні статки, **їхні** реальні активи, **їхні** реальні доходи» [19].

Крім того, опозиційні депутати часто використовують спонукальні речення, наприклад: “*Herr Spahn, Sie wissen doch auch, dass man mit 2,77 Euro pro Tag ein Kind nicht vernünftiger nährenkann. Lassen Sie das doch, und kümmern Sie sich um Ihre eigenen Aufgaben!* (Пане Шпане, ви же знаєте, що неможливо належно нагодувати дитину на 2,77 євро на день. **Залиште все і виконуйте свої завдання!**)” [20]; «*Артур Герасимов, знаєте, це вже виходить за будь-які межі! Так тоді не говоріть про це! От Радикальна партія голосує проти, так голосує проти. І ви голосуйте проти, якщо ви проти. Не дуріть народ. Не дуріть міжнародних наших партнерів. І не дуріть самих себе*» [19].

Що стосується повторів, то українські депутати використовують повтори частіше за німецькомовних колег, причому такі повтори є анафоричними, наприклад: «**Честь – це тоді, коли люди, обрані народом, служать людям, а не тим, хто їм платить гроші в кишені з олігархічних доходів. Честь – це тоді, коли голосувати за законопроекти, які приносять гроші в бюджет, щоб потім платити мінімальні заробітні плати і пенсії, а не ці законопроекти, які дозволяють олігархам вивозити руду, глину, газ, нафту і гроші зали-**

**шати в офшорах, оце безчестя»** [19], або інший приклад: «**Я не хочу** бачити країну, яка ходить як жебрак по світу і просить грошей в іноземних кредиторів. **Я не хочу**, щоб нам кредитори нав'язували вимоги, що ми маємо робити» [19].

Важливим засобом критичного оцінювання в політичному дискурсі є риторичні запитання. Цей синтаксичний засіб широко використовується як німецькими, так і українськими політиками. Можна навести такі приклади: “*Werden Sie Europa in der Sicherheits- und Migrationspolitik handlungsfähig machen oder neue Fliehkräfte durch falsche Weichenstellungen in der Währungsunion entfachen? Können Sie den durch Ihre Flüchtlingspolitik entstandenen Vertrauensverlust durch eine vernünftige Einwanderungs und Integrationspolitik überwinden? Werden Sie die wirtschaftliche Stärke dieses Landes nur verbraucht haben oder die Wettbewerbsfähigkeit sichern? (Ви зробите Європу готовою до дії у політиці безпеки та міграційній політиці або розпалите наплив біженців через неправильні рішення в кредитно-валютному союзі? Чи зможете ви подолати втрату довіри шляхом раціональної міграційної та інтеграційної політики? Чи зможете Ви лише використовувати економічну силу цієї країни або забезпечити конкурентоспроможність?)*” [20], а також україномовний приклад: «*Але в мене просто питання і до профільного комітету, і до коаліції, і до нас всіх: чому такі ситуації виникають, чому у нас немає системного бачення внесення змін по відношенню принаймні до військових, до їхніх дітей, до ветеранів, до тих, хто буде отримувати потім пенсії за втрату таких годувальників? Чому ми робимо точкові зміни?*» [19].

Що стосується дискурсивних особливостей вираження критики в політичному дискурсі, то політики зазвичай використовують стратегію на пониження, яка полягає в дискредитації опонента. Дана стратегія реалізується шляхом використання тактик, які імпліцитно або експліцитно виражають негативну оцінку до предмета комунікації. Прагнення послабити позиції противника до ситуації реалізується шляхом використання таких тактик: тактика «аналіз – мінус», тактика безособового обвинувачення, тактика викривання, тактика образи, тактика загрози. Так, за тактикою «аналіз – мінус», політик описує ситуацію, причому автор негативно ставиться до описуваного, проте прямо цього не демонструє [1, с. 403]. Приклад такої тактики: “*Meine Damen und Herren, Frau Bundeskanzlerin, Rechtsbruch als Dauerzustand, und kein Ende abzusehen (Пані та панове, пані канцлере, постійний стан пору-*



шення закону та немає цьому кінця)” [20]; «Річ у тому, що, коли корупція в Україні досягла вже таких меж, що неможливо зайти в кабінети до дипломатів іноземних, до іноземних лідерів, щоб тебе не запитали, а коли припиниться в Україні корупція на найвищому рівні, коли було зрозуміло, що ні Президент, ні уряд, ні силові структури не борються проти корупції, а є тими, хто її очолює, співучасниками, тоді, крім опозиційних політичних сил у країні, включилися громадські діячі, лідери громадських організацій, які займаються антикорупційною діяльністю, їх колеги, а також друзі України, які допомагають громадянському суспільству України боротися проти системної корупції, яку сповідує сьогодні в Україні влада» [19].

Коли мовець використовує тактику безособового обвинувачення, то відкрито не називає обвинуваченого, водночас подає ситуацію в негативному світлі [1, с. 404]. У виступі А. фон Гауланда можна знайти відповідний приклад: “*Weder im Wahlkampf noch im Koalitionsvertrag noch in der Regierungserklärung spielen Attentäter, Messermorde und Vergewaltigungen eine Rolle, auch nicht die Tatsache, dass die Kriminalitätsrate unter Migranten erheblich höher ist als unter Einheimischen, auch nicht die aberwitzigen Kosten – die kommen gar nicht vor – der illegalen Zuwanderung in Höhe von 50 Milliarden Euro jährlich, die das Institut der deutschen Wirtschaft berechnet hat (Ні у виборчій кампанії, ні в коаліційній угоді, ні в поясненнях уряду не було згадки про замах, вбивства та насилля, навіть про той факт, що рівень злочинності серед мігрантів значно вище, ніж серед місцевих жителів, про шалені витрати – про них не було жодного слова – на нелегальних мігрантів на суму 50 мільярдів євро на рік, розраховані Інститутом німецької економіки)*” [20]. В українському дискурсі таку тактику використовує Ю. Тимошенко: «Жодного слова не сказано сьогодні про те, що вони тижнями блокують дороги, що вони не мають можливості вести своє підприємство і що черговими бюджетами і законами їх позбавили залишку права на роботу. Вони чекають законопроект 7403–2, але в парламенті навіть не піднімається це питання» [19].

Тактика викривання полягає в обвинуваченні опонентів із використанням аргументів і фактів, які підтверджують вину якоїсь особи [1, с. 405]. Так, можна знайти відповідні приклади: “*Da werden bei Frau Merkel im Kanzleramt 39 neue Stellen geschaffen. Da werden bei Herrn Scholz im Finanzministerium 40 neue Stellen geschaffen. Diese Selbstbedienungsmentalität steht in keiner*

*Relation zu Ihren Wahlergebnissen (У канцелярії пані Меркель було створено 39 нових робочих місць. У міністерстві фінансів пана Шольца буде створено 40 нових робочих місць. Ця ментальність самообслуговування не має жодного зв'язку з результатами виборів)*” [20]; «Я хочу вам повідомити, що сьогодні зранку влада продовжили цинічно знущатися над громадським сектором, антикорупційний комітет навіть не зібрався. Виконуючий обов'язки голови комітету просто не з'явився, <...> не розглядалися законопроекти, які були поставлені як пріоритетні. І вчора на Погоджувальній раді вся провладна коаліція стверджувала, що, звичайно, ми будемо скасовувати ганебне декларування, електронне декларування для громадських діячів» [20].

Тактика образи являє собою обвинувачення та приниження противника, вона відрізняється своїм емоційним забарвленням, яке замінює використання фактів та доказів [1, с. 405]. Варто зазначити, що така тактика характерна для українських парламентарів, наприклад: «Нехай ваша коаліція, яка сьогодні перетворилася на тераріум і поглинає, пожирає один одного, візьме на себе відповідальність за неї і за те, що робиться в медицині. Не робіть комедії, по 10 разів ставте питання про тих, хто займається корупцією, чи платять їм законно гроші, чи ні» [19].

**Висновки.** Отже, можна зробити висновок, що критична оцінка у виступах депутатів здійснюється різними лексичними, синтаксичними і дискурсивними засобами. Маркерами критичної оцінки в німецькій мові є такі лексеми: *falsch, unrichtig, fehlerhaft*. На відміну від німецьких колег, українські опозиційні депутати використовують такі маркери критичної оцінки, як: *зрада, перемога, корупція* тощо. Варто підкреслити, що лексема *перемога* в українському політичному дискурсі використовується в протилежному значенні та має негативний відтінок, пов'язаний із революцією гідності. Із цього можна зробити висновок про те, що німецькі політики вважають критичну оцінку за конструктивний елемент, щоб поліпшити неправильні рішення. А українські депутати розглядають критичне оцінювання як засіб боротьби за владу та виборців.

Серед синтаксичних засобів, що виражають критику, варто назвати повтори, риторичні запитання, спонукальні речення тощо. Дослідження синтаксичних засобів показало, що риторичні запитання – найбільш часто (42%) використовуваний засіб критичної оцінки німецької парламентської мови. Оскільки німецькі депутати розуміють критичну оцінку як аналіз помилок, вони

зазвичай використовують звертання до суб'єкта критики (82%).

У свою чергу, серед дискурсивних засобів виділяють стратегію на пониження, тактики «аналіз – мінус», безособового обвинувачення, викривання, образи. Необхідно зазначити, що найбільш поширеними є тактики «аналіз – мінус» і викривання, а тактика образи характерна для українського парламентського дискурсу.

На нашу думку, предмет критичної оцінки варто розглянути ще глибше. У статті дослідженні лише ті фрагменти критики, які містяться в промові експліцитно. Перспективним напрямом нашого дослідження є порівняння як експліцитних, так і імпліцитних вербальних та паравербальних проявів критичної оцінки у виступах депутатів. Таке порівняння має

здійснюватися шляхом використання *tertium comparationis*, щоб дві мови та культури були досліджені однаковою мірою. Порівняння двох мов відбувається на таких рівнях: мовний рівень (лексичні, синтаксичні та дискурсивні засоби вираження критики); просодичний рівень (тривалість, частота, інтенсивність вираження критичної оцінки); кінетичний рівень (жести, що супроводжують мовлення, та жести, які замінюють мовлення). Вивчення критичної оцінки в політичному дискурсі може бути використане в дисциплінах «Німецька мова за професійним спрямуванням» та «Українська мова за професійним спрямуванням». Крім того, поєднання лінгвальних та паралінгвальних засобів вираження критичної оцінки покращує риторичні здібності політиків.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акопова Д. Стратегии и тактики политического дискурса. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2013. Вып. 6 (1). С. 403–409 с.
2. Анисимова Т. Типология жанров деловой речи (риторический аспект): автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.20. Краснодар, 2000. 41 с.
3. Бабаева Е. Дискурсивное измерение ценностей. Волжский: Филиал ГОУВПО «МЭИ(ТУ)», 2003. 102 с.
4. Белова А. Аргументация и речь политика. Филология и культура: зб. наук. праць. К. : КУ імені Тараса Шевченка, 1996. С. 53–62.
5. Гаврилова Н. Лингвокультурный концепт «критика» и его функционирование в педагогическом дискурсе: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Волгоград, 2007. 263 с.
6. Петлюченко Н. Харизматика: мовна особистість і дискурс: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 435 с.
7. Серякова И. Невербалика политического дискурса. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Филологія, педагогіка, психологія. 2011. Вип. 23. С.19–27 с.
8. Смоленкова В. Методы американской риторической критики. Современная политическая лингвистика: материалы междунар. научно-практ. конф. Екатеринбург, октябрь 2003 г. Уральский гос. пед ун-т. Екатеринбург, 2003. С. 144–145.
9. Сотников А. Просодичні засоби актуалізації комунікативно-прагматичних інтенцій у британській політичній промові (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2012. 274 с.
10. Файбышенко Н. Функционально-семантический и прагматический анализ регулятивных средств аргументативного дискурса (на материале текстов парламентских выступлений в Конгрессе США): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2002. 168 с.
11. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. М.: Гнозис, 2004. 324 с.
12. Burkhardt A. Plenardebatten. Handbuch Sprache und Politik. Bremen: Hentzen Verlag, 2017. S. 508–531.
13. Strategien politischer Kommunikation. Pragmatische Analyse / H. Girth, C. Spieß. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2006. 211 s.
14. Kusse H. Konjunktionale Koordination in Predigten und politischen Reden. Dargestellt an Belegen aus dem Russischen. München: Otto Sagner, 1998. 523 s.
15. Niehr T. Einführung in die Politolinguistik: Gegenstände und Methoden. Stuttgart: UTB GmbH, 2014. 191 s.
16. Turowski J., Mikfeld B. Gesellschaftlicher Wandel und politische Diskurse. URL: [https://www.denkwerk-demokratie.de/wp-content/uploads/2013/10/DD\\_Werkbericht\\_3.pdf](https://www.denkwerk-demokratie.de/wp-content/uploads/2013/10/DD_Werkbericht_3.pdf).

#### СЛОВНИКИ

17. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>.
18. DUDEN. URL: <http://www.duden.de/>.

#### ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

19. Ранкове пленарне засідання від 3 квітня 2018 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x4N2HfIVyqg&t=1s>.
20. Plenarsitzung von 21.03.2018. URL: <https://www.bundestag.de/mediathek>.

## ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ ЕМОЦІЙНОГО ПСИХІЧНОГО СТАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

### LEXICAL-SEMANTIC CLASSIFICATION OF EMOTIONAL PSYCH VERBS IN UKRAINIAN, GERMAN AND ENGLISH

Коренькова О.А.,

аспірант кафедри германських та східних мов  
Міжнародного гуманітарного університету

У статті на матеріалі репрезентативних тлумачних словників української (Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. Білодіда; Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусел; Словник синонімів української мови: у 2 томах / за ред. А. Бурячок, Г. Гнатюк), німецької (Duden 10. Das Bedeutungswörterbuch, Projektleitung Dr. Katrin Kunkel-Razum) та англійської (Oxford English Dictionary edited by J. Simpson and E. Weiner) мов встановлено лексико-семантичну класифікацію дієслів емоційного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах.

**Ключові слова:** лексико-семантична класифікація, дієслова емоційного психічного стану, семантичний аналіз, емотивність, дієслівна лексика.

В статье на материале репрезентативных толковых словарей украинского (Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. Білодіда; Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусел; Словник синонімів української мови: у 2 томах / за ред. А. Бурячок, Г. Гнатюк), немецкого (Duden 10. Das Bedeutungswörterbuch, Projektleitung Dr. Katrin Kunkel-Razum) и английского (Oxford English Dictionary edited by J. Simpson and E. Weiner) языков установлена лексико-семантическая классификация глаголов эмоционального психического состояния в украинском, немецком и английском языках.

**Ключевые слова:** лексико-семантическая классификация, глаголы эмоционального психического состояния, семантический анализ, эмотивность, глагольная лексика.

Lexical-semantic classification of emotional psych verbs in Ukrainian, German and English is clarified in the article on the basis of representative explanatory dictionaries in Ukrainian (Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. Білодіда; Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусел; Словник синонімів української мови: у 2 томах / за ред. А. Бурячок, Г. Гнатюк), German (Duden 10. Das Bedeutungswörterbuch, Projektleitung Dr. Katrin Kunkel-Razum) and English (Oxford English Dictionary edited by J. Simpson and E. Weiner).

**Key words:** lexical-semantic classification, emotional psych verbs, semantic analysis, emotiveness, verbal lexicon.

**Постановка проблеми.** Актуальність дослідження дієслів психічного стану в лінгвістиці визначається насамперед важливістю дослідження проблеми вербального прояву людських почуттів, переживань та емоцій. Складність дослідження психічних станів полягає в тому, що вони характеризуються рухливістю, взаємозв'язком із психічними процесами і властивостями особистості, індивідуальною своєрідністю та розмаїттям. Психічні стани, як і інші психічні явища, існують у вигляді переживань, ідей у свідомості людини та в тій частині психіки, яку називають несвідомим. Це означає, що їх неможливо сприйняти органами відчуття та дослідити методами природничих наук. Отже, дослідження лексики на позначення психічного стану в лінгвістиці не має достатньої теоретичної та практичної бази.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення дієслів на позначення психічних станів людини в сучасній лінгвістиці зумовило накопичення значного теоретичного потенціалу, але необхідно зауважити, що для більшості вищезазначених робіт предметом дослідження є не дієс-

лова психічного стану, а їх окремі класи або групи. Так, предметом дослідження лінгвістів були: поняття «емоції» у сучасній лінгвістиці [2]; мовна репрезентація емоційних переживань людини в текстах прози [6]; різновиди емоцій та способи їх вербалізації в англійській мові [11]; лінгвістичні та композиційні засоби вербалізації емоційного стану людини в художньому тексті [13]; особливості концептуальної репрезентації емоції страху на основі асоціативного експерименту [5]; особливості вербалізації емоцій на лексичному рівні [7]; специфіка аналізу емотивної лексики на основі застосування психолінгвістичних методів [14]; конструктивна варіативність дієслів психічного стану на матеріалі європейських мов [19]. Відсутність порівняльного дослідження на матеріалі української, німецької й англійської мов визначає актуальність вивчення дієслів психічного стану.

**Постановка завдання.** Метою статті є встановлення лексико-семантичної класифікації дієслів емоційного психічного стану, а також виявлення спільних та відмінних рис у семантиці

дієслів емоційного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах.

**Виклад основного матеріалу.** У статті для визначення лексико-семантичної класифікації дієслів психічного стану (далі – ДПС) застосовано ономасіологічний принцип, за якого дієслова з різними афіксами об'єднуються на основі тотожності денотативних сем на позначення психічного стану. Доцільність застосування ономасіологічного принципу під час зіставних досліджень підтверджено багатьма лінгвістами [1; 8; 15; 17; 18]. Ономасіологічний підхід до вивчення мовних одиниць і наявна в психологічній науці класифікація психічних станів [4; 9; 10; 12; 16] дозволяють виявити в словниковому складі української, німецької й англійської мов такі лексико-семантичні класи ДПС, як: 1) дієслова емоційного психічного стану (далі – ДЕПС); 2) дієслова гностичного психічного стану; 3) дієслова вольового психічного стану, та здійснити семантичну класифікацію ДПС.

Залежно від семантики психічного стану кожен лексико-семантичний клас розподіляється на лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ). До ЛСГ ДЕПС відносимо дієслова на позначення: страждання, злості, хвилювання, прихильності, потягу, радості, страху, відрази, жалості, подиву та сорому.

Семантика ДЕПС позначає ситуацію набуття суб'єктом емоційного психічного стану. Вони описуються загальною ФТ “S перебуває Vcond у стані Emot”, де S – суб'єкт, що перебуває в психічному стані, Vcond представлено ДПС, семантика емоційного психічного стану виражена учасником Emot, наприклад, ДЕПС (1) *тривожитися* – «відчувати тривогу», що описується ФТ “S перебуває Vcond у стані тривоги Emot”.

Для опису семантики ДПС у роботі використовуються традиційні семантичні ролі, виокремлені сучасними лінгвістами [1; 3; 15; 17; 19]. До семантичних ролей учасників ДЕПС відносимо: 1) Cause – причина, за якої суб'єкт перебуває в стані; 2) фазовість (Phase) – фаза перебування суб'єкта в психічному стані; 3) експресивність (Expres) – зовнішній прояв психічного стану; 4) Intens – інтенсивність вияву психічного стану; 5) негативність (Neg) – відсутність психічного стану; 6) множинність (Plur).

На основі таких додаткових семантичних ознак, як фазовість, інтенсивність, причина, множинність, експресивність та їх комбінацій, у роботі в межах кожної ЛСГ виділяємо лексико-семантичні підгрупи.

Лексико-семантичний клас ДЕПС є найчисленнішим з-поміж виділених класів ДПС в укра-

їнській (58%) і англійській мовах (39%), а також є другим за продуктивністю на матеріалі німецької мови (30,7%) (див. табл. 1).

До дієслів емоційного психічного стану в роботі ми відносимо дієслова, які позначають емоційний тон суб'єкта щодо явищ дійсності. За результатами дослідження, у межах ДЕПС виокремлено 11 семантичних груп (див. табл. 2).

1. ДЕПС зі значенням «страждання» позначають переживання суб'єктом морального болю, тобто суму, печалі, нудьги, горя тощо, наприклад, ДЕПС (2) *журитися* – «перебувати в стані суму» [СУМ, 682] має ФТ “S перебуває Vcond у стані суму Emot”. Зазначена ЛСГ є найчисленнішою за продуктивністю серед груп ДЕПС у досліджуваних мовах. У межах ДЕПС зі значенням «страждання» превалюють ДЕПС без додаткових ознак, однак наявні і такі лексико-семантичні підгрупи, як: фазовість, інтенсивність, негативність, множинність, експресивність, причина, фазовість + причина, інтенсивність + причина, експресивність + причина (див. табл. 3).

2. ДЕПС зі значенням «хвилювання» позначають переживання суб'єктом нервового збудження, неспокою, тривоги, хвилювання тощо, наприклад ДЕПС (3) *переживати* – «відчувати хвилювання» [СУМ-2, 572], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані хвилювання Emot”. З-поміж ДЕПС зі значенням «хвилювання» виділяємо такі додаткові семантичні ознаки, як: фазовість, інтенсивність, множинність, експресивність, причина, фазовість + інтенсивність, фазовість + експресивність, інтенсивність + причина (див. табл. 3.).

3. ДЕПС зі значенням «злість» позначають переживання суб'єктом роздратування, гніву, досади, злості тощо, наприклад ДЕПС (4) *біситися* – «бути в стані роздратування» [СУМ, 110], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані роздратування Emot”. Серед ДЕПС зі значенням злості наявні такі додаткові ознаки, як: фазовість, інтенсивність, негативність, експресивність, причина, фазовість + причина, інтенсивність + експресивність та інтенсивність + причина (див. табл. 3.).

4. До ДЕПС зі значенням «радість у роботі» відносимо дієслова, які позначають переживання суб'єктом почуття радості, задоволення, втіхи, приємності тощо, наприклад, ДЕПС (5) *радіти* – «відчувати радість щодо чого-небудь» [СУМ-2, 414], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані радості Emot”. До підгруп зазначеної ЛСГ відносимо ДЕПС із такими додатковими ознаками: фазовість, інтенсивність, множинність, експресивність, причина, фазовість + інтенсивність,



фазовість + причина та фазовість + експресивність (див. табл. 3.).

5. ДЕПС зі значенням «прихильність» позначають доброзичливе ставлення та переживання суб'єктом почуття приязні, симпатії, любові тощо, наприклад, ДЕПС (6) *любити* – «відчувати глибоку відданість, прив'язаність» [СУМ-2, 113],

що має ФТ “S перебуває Vcond у стані любові Emot”. У межах ДЕПС зі значенням прихильності виявлено наявність таких додаткових семантичних ознак, як: фазовість, інтенсивність і негативність (див. табл. 3.).

6. ДЕПС зі значенням «потяг» позначають прагнення, потребу, бажання до чого-небудь,

Таблиця 1

## Продуктивність ДПС в українській, німецькій та англійській мовах

№	Семантичні класи ДПС	Продуктивність у мовах дослідження		
		укр.	нім.	англ.
1	ДЕПС	406 (58%)	130 (30,7%)	130 (39%)
2	ДГПС	133 (19%)	147 (34,7%)	102 (30,6%)
3	ДВПС	107 (15,3%)	126 (29,7%)	77 (23,2%)
4	Полісемантичні ДПС	54 (7,7%)	21 (4,9%)	24 (7,2%)
	РАЗОМ	700 (100%)	424 (100%)	333 (100%)

Таблиця 2

## Продуктивність ДЕПС у мовах дослідження

Семантичні групи ДЕПС	Продуктивність ДЕПС			Страждання	Хвилювання	Злості	Радості	Прихильності	Потягу	Страхи	Жалості	Подиву	Відрази	Сорому	РАЗОМ
	укр.	нім.	англ.												
	103 (25,4%)	13 (10%)	20 (15,4%)	20 (15,4%)	11 (8,5%)	5 (3,8%)	13 (10,0%)	33 (25,4%)	20 (15,4%)	2 (1,5%)	9 (6,9%)	4 (3,1%)	13 (10%)	0	130 (100%)
	67 (16,5%)	12 (9,2%)	11 (8,5%)	12 (9,2%)	27 (20,8%)	18 (13,8%)	19 (14,6%)	14 (10,8%)	15 (11,6%)	4 (3,1%)	3 (2,3%)	3 (2,3%)	3 (2,3%)	2 (1,5%)	130 (100%)
	67 (16,5%)	36 (8,9%)	33 (8,1%)	67 (16,5%)	36 (8,9%)	33 (8,1%)	32 (7,9%)	27 (6,6%)	16 (3,9%)	11 (2,7%)	8 (2%)	6 (1,5%)	406 (100%)		406 (100%)

Таблиця 3

## Наявність / відсутність додаткових семантичних ознак ДЕПС у мовах дослідження

Додаткові семантичні ознаки	Мови дослідження			Інтенсивність	Фазовість	Причина	Множинність	Негативність	Інтенсивність + причина	Фазовість + інтенсивність	Фазовість + причина	Експресивність	Фазовість + експресивність	Інтенсивність + експресивність	Експресивність + причина
	укр.	нім.	англ.												
	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+
	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+
	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-

наприклад, ДЕПС (7) *воліти* – «бажати» [СУМ, 368], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані бажання Emot”. Серед ДЕПС зазначеної ЛСГ виділено підгрупи, а саме ДЕПС із такими додатковими ознаками: фазовість, інтенсивність, негативність, фазовість + інтенсивність (див. табл. 3).

7. ДЕПС зі значенням «страх» позначають переживання суб'єктом відчуття страху, жаху тощо, наприклад, ДЕПС (8) *жахатися* – «відчувати жах» [СУМ, 664], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані жаху Emot”. До ДЕПС зі значенням страху відносимо ДЕПС із такими додатковими семантичними ознаками: фазовість, негативність, множинність, експресивність, причина, фазовість + експресивність, інтенсивність + причина (див. табл. 3.).

8. ДЕПС зі значенням «жалість» позначають переживання суб'єктом жалю, жалощів, співчуття тощо, наприклад, ДЕПС (9) *жаліти* – «відчувати жалість» [СУМ, 659], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані жалості Emot”. З-поміж ДЕПС зазначеної ЛСГ виявлено наявність підгруп ДЕПС із такими додатковими ознаками: фазовість, причина (див. табл. 3).

9. ДЕПС зі значенням «подив» позначають переживання суб'єктом почуття здивування, враженості, наприклад, ДЕПС (10) *дивуватися* – «бути в стані здивування» [СУМ-2, 742], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані подиву Emot”. До ДЕПС зі значенням подиву відносимо підгрупи ДЕПС із такими семантичними ознаками: фазовість, інтенсивність, множинність, експресивність, інтенсивність + причина (див. табл. 3).

10. ДЕПС зі значенням «відраза» позначають переживання суб'єктом відчуття огиди, презирства, ворожнечі, неприязні, відрази тощо, наприклад, ДЕПС (11) *гидувати* – «відчувати огиду» [СУМ, 427], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані відрази Emot”. У межах ДЕПС зі значенням відрази виявлено поодинокі випадки ДЕПС із додатковою ознакою експресивності (див. табл. 3.).

11. ДЕПС зі значенням «сором» позначають переживання суб'єктом відчуття сорому, наприклад, (12) *соромитися* – «відчувати сором» [СУМ-3, 359], що має ФТ “S перебуває Vcond у стані сорому Emot”. Серед ДЕПС зі значенням сорому наявні випадки реалізації ДЕПС із такими додатковими ознаками: фазовість, причина (див. табл. 3.).

**Висновки.** Лексико-семантичний аналіз ДЕПС в українській, німецькій та англійській мовах свідчить, що для них характерна однакова система загальної семантичної інформації, умі-

щеної в дієслівних значеннях, за допомогою яких виражені основні види емоційних психічних станів – у мовах дослідження в межах класу ДЕПС виділено 11 лексико-семантичних груп (див. табл. 2). Отже, ДЕПС у мовах дослідження збігаються за якісним складом.

Спільною рисою для ДЕПС в українській і англійській мовах є ступінь їхньої продуктивності – вони посідають перше місце з-поміж інших семантичних класів ДПС, на відміну від німецької мови, в якій ДЕПС займають друге місце за продуктивністю (див. табл. 1.).

Зауважимо, що в українській та англійській мовах виявлено спільну тенденцію до поширеності ДЕПС зі значенням «страждання», що може бути пов'язано з більшою диференційованістю негативних почуттів, гострішою емоційною реакцією людини саме на негативні явища [3, с. 80]. Однак, якщо порівняти продуктивність ДЕПС зі значенням «страждання» у мовах дослідження, то побачимо кількісне переважання ДЕПС зі значенням «страждання» в українській та англійській мовах над ДЕПС зазначеної семантики в німецькій, що зумовлено особливостями культури, менталітету та психології народів, що виражається в більшій емоційності (див. табл. 2).

У результаті порівняння кількісних показників ДЕПС згідно зі словниковою вибіркою зауважимо їхню більшу продуктивність у парадигматиці української мови. Так, найбільш продуктивною серед семантичних груп в українській мові виявилася ДЕПС зі значенням «страждання» (25,4%), друге місце за продуктивністю посідають ДЕПС зі значенням «хвилювання» (16,5%), на третьому – ДЕПС зі значенням «злість» (16,5%). Непроцентною семантичною групою серед ДЕПС у роботі виявилася ДЕПС зі значенням «сором» (1,5%), що є спільною рисою для української та німецької мов (див. табл. 2.).

На матеріалі словникової вибірки в німецькій мові встановлено, що перше місце за продуктивністю посідають ДЕПС зі значенням «злість» (20,8%), друге – ДЕПС зі значенням «прихильність» (14,6%), третє – ДЕПС зі значенням «радість» (13,8%). Найменш продуктивною, як вже було зазначено, виявилася семантична група ДЕПС зі значенням «сором» (1,5%) (див. табл. 2).

В англійській мові, на відміну від української та німецької мов, найпродуктивнішою семантичною групою є ДЕПС зі значенням «прихильність» (25,4%), на другому місці – ДЕПС зі значення

«потяг» (15,4%), на третьому – ДЕПС зі значенням «страждання» (15,4%). Непроцентною семантичною групою в англійській мові виявилася ДЕПС зі значенням «страх» (1,5%) (див. табл. 2).

Отже, своєрідність мов дослідження зумовлює розбіжність кількісного складу лексико-семантичних груп ДЕПС.

У структурі додаткової семантичної інформації в українській, німецькій та англійській мовах також спостерігається низка відмінностей. Для української мови характерна більш розгалужена, ніж у німецькій та англійській мовах, система додаткових ознак, що виявляється в їхній кількості (укр. мова – 11, нім. мова – 9, англ. мова – 6), а також у різновидах самих ознак (див. табл. 3).

Зауважимо, що спільною рисою всіх мов дослідження є продуктивність семантичної ознаки «інтенсивність», що посідає друге місце серед семантичних ознак ДЕПС. Окрім того, з-поміж ДЕПС німецької й англійської мов перше місце за продуктивністю посідає додаткова ознака «причина», а останнє – «експресивність + причина», що пов'язано з більш поширеною реалізацією в німецькій та англійській мовах позиції об'єкта в межах ситуації психічного стану.

Спільною рисою в усіх мовах дослідження є наявність у межах лексико-семантичного класу ДЕПС таких додаткових ознак, як: фазовість, інтенсивність, експресивність, причина, інтенсивність + причина. Серед ДЕПС української та німецької мов зазначено ширший спектр спільних додаткових семантичних ознак, як-от: фазовість + інтенсивність, фазовість + експресивність, фазовість + причина. Для німецької й англійської мов спільною додатковою ознакою є експресивність + причина. Винятком є ДЕПС, наявні тільки в українській мові, а саме: негативність, множинність та інтенсивність + експресивність.

Незважаючи на те, що в парадигматиці досліджуваних мов переважають ДЕПС без додаткових ознак, кількісна розбіжність спектра додаткових ознак зумовлена наявністю в українській мові більшої кількості спеціалізованих префіксів, що служать для утворення похідних одиниць. ДЕПС в українській мові утворюються префіксальним способом (за участю спеціалізованих префіксів) частіше, ніж у німецькій та англійській мовах. Отже, наявність додаткових семантичних ознак в українській мові зумовлена деривацією, а в німецькій та англійській мовах – семантикою ДЕПС.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова А. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». М., 1988. 22 с.
2. Гончарук М. До проблеми поняття «емоція» у лінгвістиці. URL: [http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period\\_vudannia/web13/pdf/2012\\_1/Maryna\\_Honcharuk.pdf](http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Maryna_Honcharuk.pdf).
3. Гордон Е. Семантические особенности каузативных глаголов чувств в русском языке. Русский язык. Теория и методика преподавания. Душанбе: Таджикский ГУ, 1980. С. 77–82.
4. Ильин Е. Психофизиология состояний человека. СПб.: Питер, 2005. 412 с.
5. Коляденко О. Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту). Наукові праці Кам'янець-Подільського у-ту ім. І. Огієнка. Філологічні науки. Вип. 28. Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2011. С. 190–195.
6. Кость І. Механізми вербалізації емоційного стану людини в українському прозовому тексті. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2011. Т. 24 (63). № 4. Ч. 2. С. 279–284.
7. Кульбацька М. Вербалізація емоцій на лексичному мовному рівні. Теоретические и практические научные инновации: матер. Междунар. научн.-практ. конф. Краков, 2013. С. 72–75.
8. Кубрякова Е. Части речи в ономаσιологическом освещении. М.: Изд-во ЛКИ, 2008. 120 с.
9. Левитов Н. О психических состояниях человека. М., 1964.
10. Леонова А. Психодиагностика функциональных состояний человека. М, 1984.
11. Мац І. Різновиди емоцій та способи їх вербалізації (на матеріалі англійської мови). Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту. 2003. № 11. С. 181–183.
12. Мясищев В. Психические состояния и отношения человека. Обзорение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. 1966. № № 1–2.
13. Позднякова Н. Лінгвостилістичні та композиційні засоби передачі емоційного стану людини в художньому тексті (на матеріалі англійської прози XIX ст.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Київ. держ. лінгв. ун-т. К., 1997. 26 с.
14. Романова Н. Психолінгвістичні методи дослідження емотивної лексики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2012. Вип. 29. С. 176–179.
15. Селиванова М. Синтаксические конструкции с каузативными глаголами и их смысловое предназначение: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Нижний Новгород, 2005. 26 с.

16. Соснови́кова Ю. Психические состояния человека, их классификация и диагностика. Горький, 1975.

17. Ступак І. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах Т. 6: Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. Донецьк: ДонНУ, 2011. 470 с.

18. Ханикіна Н. Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». К., 2017. 218 с.

19. Kutscher Silvia. Kausalität und Argumentrealisierung. Zur Konstruktionsvarianz bei Psychverben am Beispiel europäischer Sprachen. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 2009. 178 s.

УДК 81-115:811.111+811.161.

## МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

### METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR STUDY OF ENGLISH AND UKRAINIAN BANKING TERMINOLOGY

**Петрина О.С.,**

*кандидат філологічних наук,*

*доцент кафедри англійської філології*

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті сформульовано методологічну основу дослідження термінології банківської сфери англійської та української мов у зіставному аспекті. Серед загальнонаукових методів виділено системний підхід, методу індукції та дедукції, кількісний аналіз, зіставний метод. Основними лінгвістичними методами визначено аналіз словникових дефініцій, етимологічний аналіз, метод семантичних опозицій, словотвірний аналіз, компонентний аналіз. У статті окреслено етапи застосування методів дослідження. Виокремлено п'ять етапів дослідження, кожному з яких властивий свій комплекс методів.

**Ключові слова:** термін, терміносистема, метод, методика, аналіз.

В статье сформулированы методологические основы исследования терминологии банковской сферы английского и украинского языков в сопоставительном аспекте. Среди общенаучных методов выделен системный подход, методика индукции и дедукции, количественный анализ, сопоставительный метод. В качестве сновных лингвистических методов определены анализ словарных дефиниций, этимологический анализ, метод семантических оппозиций, словообразовательный анализ, компонентный анализ. В статье обозначены этапы применения методов исследования. Выделены пять этапов исследования, каждому из которых присущ свой комплекс методов.

**Ключевые слова:** термин, терминсистема, метод, методика, анализ.

The article highlights the methodological basis for the study of English and Ukrainian banking terminology in the comparative aspect. Among the general scientific methods, a systematic approach, method of induction and deduction, quantitative analysis, and a comparative method are singled out. The main linguistic methods such as analysis of vocabulary definitions, etymological analysis, the method of semantic opposition, word-formation analysis, component analysis are selected. The article outlines the stages of application of research methods. Five stages of contrastive analysis of the structure and semantics of English and Ukrainian banking terminology are figured out, each of which has its own set of methods.

**Key words:** term, terminology system, method, methodology, analysis.

**Постановка проблеми.** Регламентация терминологии – длительный и сложный процесс, який передбачає перегляд наявних понять, вилучення застарілих та впровадження нових. Упорядкування термінології передбачає визначення правил та закономірностей творення, розвитку, функціонування термінів, що зумовлює комплексне використання загальнонаукових та лінгвістичних методів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Методологічну основу дослідження термінології банківської сфери англійської та української мов сформульовано на основі праць українських та зарубіжних дослідників, а саме: К.Я. Авербуха [1], М.О. Вакуленко [4], О.В. Вакуленко [3], Л.А. Васенко, В.В. Дубічинського, О.М. Кримець [5], Б.М. Головіна [6], Т.Р. Кияка [8], Д.С. Лотте



[13], В.М. Лейчика [12], Н.І. Овчаренко [15], О.В. Суперанської [20, 21], О.О. Реформаторського [18] та ін. Теоретичною базою зіставного дослідження мовних одиниць слугували також праці Р.І. Дудка [7], М.П. Кочергана [10], С.М. Сухорольської, О.І. Федоренко [27] та ін.

**Мета статті** полягає в розробці методики комплексного дослідження й описі словотвірних та структурно-семантичних параметрів термінів банківської сфери англійської та української мов у зіставному аспекті.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Загальнонаукова методологія ґрунтується на теоретичних концепціях. Вона охоплює: 1) методи, які використовуються на теоретичному рівні дослідження (індукція, дедукція, системний підхід та ін.); 2) методи, що використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження (аналіз і синтез, систематизація, узагальнення, моделювання, формалізація, абстрагування та ін.); 3) методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння, візуально-графічні прийоми та ін.) [25].

Ураховуючи специфіку об'єкта і предмета дослідження, одним із базових методів визначаємо *системність*. Л.О. Мікешина зазначає, що саме системна методологічна парадигма є максимально адекватною для аналізу сучасної науки [14, с. 381]. Принцип системного підходу полягає в тому, що кожне явище слід розглядати в системі, тобто в його зв'язках з іншими явищами тієї системи, до якої воно належить [10, с. 86]. Застосування методу дозволяє тлумачити терміносистему як складну, цілісну, самоорганізовану, динамічну, структуровану систему взаємопов'язаних термінологічних одиниць, що розвиваються за законами мови й під впливом позамовних чинників.

Етапи *описового методу* охоплюють сукупність процедур інвентаризації, класифікації, інтерпретації досліджуваних мовних явищ та застосовуються для виділення термінологічних одиниць певної сфери діяльності, опису їхніх диференційних ознак, класифікації цих одиниць відповідно до їхнього функціонування. До опису ставляться конкретні вимоги. Він повинен бути здійснений на базі єдиної граматичної теорії, на основі одного й того самого методу, за однією моделлю, з використанням однакової техніки й одного й того самого поняттєвого апарату [10, с. 93–94].

У науковій практиці *спостереження* – це процес, який передбачає наявність задуму, мети та засобів, за допомогою яких дослідник переходить від об'єктів, процесів та явищ спостереження

до результатів спостереження [9, с. 291–292]. До наукового спостереження висуваються конкретні вимоги: постановка мети спостереження, вибір методики та розробка плану, систематичність, контроль за результатами, наявність критеріїв кількісної оцінки результатів, обробка, осмислення та трактування отриманих результатів [11, с. 171]. За допомогою методу наукового спостереження фіксують властивості та зв'язки терміноодиниць досліджуваної галузі та отримують первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень, які подаються у вигляді таблиць та схем.

*Зіставний метод* – це сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на тлі спільних рис [10, с. 77]. М.П. Кочерган зазначає, що цей метод спрямований на виявлення відмінностей між двома чи більше мовами (унікалій), хоча й не ігнорує їх спільних рис [10, с. 77]. Проте М.О. Вакуленко зауважує, що зіставний метод, на відміну від порівняльно-історичного, спрямований на виявлення, передусім, відмінних рис мовної форми вираження та змістового наповнення термінів, їх структурних компонентів та елементів у різних мовах, тоді як порівняльно-історичний метод зосереджений на виявленні спільних рис досліджуваних мовних явищ [4, с. 18]. Зіставний метод застосовується для аналізу співвідношення структурних елементів мовних одиниць і структури загалом переважно на синхронному зрізі з урахуванням усіх факторів їхньої взаємодії, взаємопроникнення і взаємовпливу на всіх мовних рівнях [10, с. 78]. Р. Штернеманн розрізняє однобічний і двобічний (багатосторонній) зіставний аналіз [25, с. 153]. Перевага однобічного підходу полягає в тому, що він обходиться без метамови, а недоліком є те, що порівняння здійснюється в напрямі «вихідна мова – цільова мова», тобто вихідна мова виконує роль системи співвідносних понять опису цільової мови. Перевагою двобічного підходу є те, що обидві мови рівноцінні, а недоліком – те, що порівняння спирається на метамову, якої поки що не існує [10, с. 81].

*Індуктивна й дедуктивна методики* взаємопов'язані. Індуктивний аналіз повинен завершуватися дедуктивним обґрунтуванням, а дедуктивне визначення підтверджується фактами безпосереднього спостереження [10, с. 77]. У дослідженні термінології метод індукції спрямований на узагальнення часткових випадків використання термінів до встановлення закономірностей чи тенденцій розвитку терміносистем, тоді як дедукція

передбачає аналіз терміна і терміносистеми від загальних її ознак до конкретних [4, с. 18].

*Метод моделювання* спрямовується на аналіз об'єктів дослідження шляхом перенесення знань, отриманих у процесі побудови та аналізу відповідних моделей, на оригінал [11, с. 445]. Т.В. Булигіна та С.А. Крилов виділяють таку структуру моделювання: 1) постановка завдання; 2) створення або вибір моделі; 3) дослідження моделі; 4) перенесення знань із моделі на оригінал [16]. Але згідно з концепцією, яку розробив В.А. Глушенко, моделювання доцільно розглядати як один з прийомів у межах порівняльно-історичного методу [16]. У термінології моделювання застосовується в дослідженні структури терміна, за допомогою якого визначаються найрегулярніші структурні моделі термінологічних одиниць.

В основі системності термінів та терміносистем лежить *класифікація*. Класифікація виникає на певному етапі розвитку індуктивних наук, коли визріває необхідність оцінки і переоцінки матеріалів дослідження, виявлення ієрархії наукових понять і взаємовідношень об'єктів дослідження [20, с. 138]. Завдяки методу класифікації будь-яку терміносистему можна зобразити схематично, що дасть можливість виявити її специфічні риси та отримати нову базу інформації та знань.

Процедури та принципи *кількісного аналізу* спрямовані на виявлення частоти вживання певної мовної одиниці чи явища, а також встановлення співвідношення між різними досліджуваними факторами та кількісного співвідношення різних груп, видів та моделей виокремлених термінів. Кількісні підрахунки сприяють об'єктивізації спостережень у зіставних дослідженнях. За допомогою кількісних обчислень можна визначити «питому вагу» певного явища в зіставлюваних мовах і в такий спосіб виявити в кожній із них тенденції у використанні аналогічних явищ [10, с. 104]. Істотним недоліком цього методу є те, що він не передбачає критичної оцінки наявних результатів і переведення кількості набутої інформації в якісно нове знання [4, с. 17].

Спеціалізованим методологічним підґрунтям слугували фундаментальні положення сучасної лінгвістики, що стосуються структурної лексико-семантичної організації термінологічних номінацій у галузевих термінологіях.

*Метод суцільної вибірки* передбачає виокремлення термінологічних одиниць із фахових текстів та термінологічного масиву суміжних галузей із метою формування фактичного матеріалу дослідження. У науковій практиці метод суціль-

ної вибірки застосовується паралельно з *аналізом дефініцій*, який полягає в уточненні дефініцій термінів. Дефініція є основним способом фіксації понятійного змісту терміна, що містить перелік необхідних та достатніх ознак для розкриття поняття [24, с. 32]. Дефініція визначає зв'язки терміна всередині терміносистеми для виявлення семантичних компонентів значення одного терміна в значенні іншого [24, с. 32].

Для простеження генези термінолексем застосовується *метод етимологічного аналізу*. Етимологічний аналіз ґрунтується на порівняльно-історичному методі й має на меті встановити походження форми (на основі відтворення закономірних фонетичних та морфологічних змін) та значення (аргументовано вірогідні семантичні трансформації) [17, с. 32]. Предметом етимологічних досліджень, за А.А. Белецьким, є аналіз або встановлення зв'язків форм і слів, аналіз їхньої спорідненості в межах однієї мови або встановлення зв'язків форм і слів різних мов [2, с. 4].

В основу *типологічного методу* покладена ідея мовного типу. Типологічний метод враховує науково-дослідницькі методи і прийоми та полягає в тому, щоб через типологічне порівняння виділити загальні ознаки та закономірності мови в різноманітті мов світу з метою створення типологічних класифікацій та типологічних характеристик мов на базі мовних типів і типологічних збігів [9, с. 399]. Типологією охоплюються ті мовні явища, які позначені спільністю структури, або ж відношень, або ж функцій чи їх поєднанням, тобто серіями системно пов'язаних між собою явищ [9, с. 396].

*Словотвірний аналіз* – комплексна методика встановлення механізму творення слова та його місця в словірній підсистемі мови; передбачає вияв зв'язку похідності, тобто твірної основи, словотворчого форманта, словотвірного значення, способу словотворення та словотвірного типу [19, с. 566]. Словотвірний аналіз ефективно застосовується для з'ясування структури похідних термінів та для визначення основних моделей термінотворення.

*Компонентний аналіз лексичних значень* полягає в розчленуванні змісту мовної одиниці на компоненти, з яких вона складається, і представленні значення у вигляді наборів елементарного змісту (сем). Утворюючи значення слова, семи набувають вигляду ієрархічно впорядкованої структури, а отже, можна говорити про семантичну структуру, одиницею побудови якої виступає сема [22, с. 13]. М.П. Кочерган зауважує, що важливим для компонентного аналізу є встановлення струк-

турної організації сем, «тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення, оскільки перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова, який залежить також від структурної організації сем, їх способу групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення» [10, с. 386]. У лінгвістиці визначають основні принципи компонентного аналізу: значення лексичних одиниць складається з елементарних семантичних компонентів (сем); словниковий склад мови можна описати за допомогою обмеженої і порівняно невеликої кількості семантичних ознак; ці ознаки є конкретними мовними універсальними репрезентаціями, компонентами концептуальної системи [23; 26, с. 20]. Цей метод успішно використовується для аналізу полісемантичних слів, синонімів, гіпонімічних груп, тематичної класифікації термінологічної вибірки, а також є невід'ємним засобом у лексикографії, який є спрямований на вдосконалення словникових дефініцій [27, с. 119, 124].

*Опозиційний аналіз* слугує для виділення різних класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на підставі їхньої семантичної, релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції [19, с. 588]. Жодна лексична одиниця не виявляє опозиційного характеру сама по собі. Її диференційність виявляється тільки в зіставленні з іншими. Застосування вказаного методу передбачає зіставлення тотожних компонентів та виокремлення додаткової диференційної ознаки з метою з'ясування асиметричних відношень у межах досліджуваних терміносистем.

Дослідження англomовної та української терміносистем банківської сфери – складний та різноплановий процес, що відбувається етапами, кожен із яких охоплює певний аспект дослідження банківських номінацій та потребує аналізу. Варто зауважити, що кожен етап дослідження передбачає комплексне застосування загальнонаукових та лінгвістичних методів.

*Перший етап дослідження* передбачає формування теоретичної бази наукової розвідки, а також інвентаризацію та виокремлення англomовних й українських термінологічних одиниць. Теоретичні засади дослідження ґрунтуються на застосуванні загальнонаукових методів, а саме: *описового методу, методу спостереження, узагальнення, індукції та дедукції*, що забезпечило виділення найсуттєвіших теоретичних відомостей щодо обраної проблематики з метою їх детального аналізу та опису, а також встановлення певних гіпотез, закономірностей, пра-

вил та визначень. Добір фактичного матеріалу дослідження проводився на основі англomовних та українських лексикографічних джерел іноземного й українського видавництва та зумовив паралельне використання *методу суцільної вибірки та аналізу дефініцій*. Загальна кількість англomовних термінів банківської сфери становить 3080 одиниць, українських – 2592 лексеми. Дібрані терміни охоплюють вузькогалузеві терміни та терміни суміжних галузей.

На *другому етапі* важливо розкрити етимологію термінів, дослідження якої можливе за умови застосування *етимологічного аналізу* з метою встановлення генези терміноодиниць, *методу вибірки*, який передбачає виокремлення запозичених лексем із термінологічного корпусу, *словотвірного аналізу*, який дозволив простежити термінотворчий потенціал іншомовних номінацій. Комплексне застосування методу *етимологічного аналізу* та *зіставного методу* дозволило виокремити терміни-інтернаціоналізми. *Метод класифікації* дає змогу визначити особливості міжнародних номінацій, а також здійснити їх диференціацію за ступенем інтернаціоналізації: високий та середній ступінь. *Кількісний аналіз* використано для визначення відсоткової кореляції запозичених та міжнародних номінацій.

На *третьому етапі* дослідження зосереджено на комплексному аналізі структурних характеристик лексичного складу англomовних та українських терміносистем. Використання *словотвірного аналізу* та *методу класифікації* дозволило нам окреслити особливості структурної організації досліджуваних терміносистем, поділивши їх на однокомпонентні терміни, складні номінації, терміни-словосполучення та аббревіатури. *Метод моделювання*, що тісно пов'язаний з *аналізом безпосередніх складників*, використано для визначення механізмів утворення термінологічних одиниць банківської сфери, виявлення словотвірних елементів їх формування та визначення найхарактерніших структурних моделей формування однокомпонентних термінів, складних слів термінологічних словосполучень та аббревіатур. *Метод опису* та *класифікації* також застосовується під час аналізу особливостей структури кожної із зазначених груп. Застосування *системного методу* в поєднанні із *статистичним методом* дозволяє виявити кількісне співвідношення однокомпонентних термінів складних номінацій, термінологічних словосполучень та аббревіатур досліджуваних терміносистем, визначити ступінь продуктивності структурних моделей термінологічних одиниць. Використання *зіставного*

та *типологічного* методів передбачає виявлення закономірностей, що лежать в основі творення термінологічного лексему у кожній з мов. Застосування *структурного* методу сприяє структурній систематизації термінологічних за допомогою класифікаційних властивостей афіксів.

*Четвертий етап* дослідження передбачив аналіз семантичних особливостей термінів та виявлення лексико-семантичних відношень у межах досліджуваних термінологічних систем. *Аналіз дефініцій* у поєднанні з *компонентним аналізом* застосовано для розкриття семантичних відношень з опертям на логічні зв'язки між термінологічними номінаціями. *Структурно-морфологічний підхід* полягає в аналізі закономірностей утворення лексико-семантичних відношень у межах досліджуваних термінологічних систем, до яких належить синонімія, антонімія та полісемія, що передбачає застосування *методу класифікації*. *Метод опозиції* був застосований для зіставлення тотожних компонентів із метою з'ясування їх асиметричних відношень та виокремлення додаткових диференціальних ознак проаналізованих термінів. *Кількісний аналіз* використано для встановлення кількісного наповнення рядів синонімів та антонімів.

*П'ятий етап* зосереджений на узагальненні та зіставленні отриманих результатів дослідження та передбачає використання *системного методу*, який розглядає досліджувані термінологічні класифікаційні термінологічні системи; відповідно, результати дослідження узагальнюються та описуються в систем-

ному порядку. Процедури і принципи *зіставного методу* спрямовані на виявлення закономірностей формування та функціонування англійських та українських термінологічних систем з опертям на типологічні розбіжності досліджуваних мов.

Відповідно, кожен етап дослідження вимагає комплексного застосування загальнонаукових та лінгвістичних методів із метою отримання об'єктивних результатів.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Термінологія – це особливий пласт лексики, дослідження якого вимагає комплексного застосування загальнонаукових та лінгвістичних методів із метою систематизації термінологічного матеріалу та впорядкування термінологічних систем. Серед загальнонаукових методів виділено системний підхід, методу індукції та дедукції, кількісний аналіз, зіставний метод. Основними лінгвістичними методами визначено аналіз словникових дефініцій, етимологічний аналіз, метод семантичних опозицій, словотвірний аналіз, компонентний аналіз. У статті окреслено етапи застосування методів дослідження. Виокремлено п'ять етапів дослідження, кожному з яких властивий свій комплекс методів. Результати наукової праці відкривають перспективи подальших семантичних та функціональних розвідок у фаховій комунікації та можуть стати підґрунтям для порівняння різних термінологічних систем, а також для аналізу механізмів формування та функціонування інших фахових термінологій.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: дисс. докт. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка». Иваново, 2005. 324 с.
2. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка): [монография]. К.: Изд-во КГУ им. Т.Г. Шевченко, 1950. 267 с.
3. Вакуленко М. Наука термінологія та її методи // Тези 4-ї Міжнар. наук. конф. «Проблеми укр. наук.-техн. термінології», 17–20 грудня 1996 р. Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1996. С.11–12.
4. Вакуленко М.О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. Термінологічний вісник. Вип. 2(2). 2013. С. 16–21.
5. Васенко Л.А. Фахова українська мова. К.: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
6. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах. М.: Высшая школа, 1987. 53 с.
7. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: [монографія]. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 358 с.
8. Кияк Т.Р. Лінгвістичні аспекти термінознавства. К.: УМК ВО, 1989. 104 с.
9. Комарова З.И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике. М.: Изд-во «Флинта», 2014. 820 с.
10. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 423 с.
11. Лебедев С.А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). М.: Академический проект, 2008. 692 с.
12. Лейчик В.М. Терминоведение: предметы, методы, структура. М.: Книжн. дом «Либроком», 2009. 256 с.
13. Лотте Д.С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов. М.: Изд-во АН СССР, 1941. 24 с.



14. Микешина Л.А. Философия науки: Эпистемология. Методология. Культура. Хрестоматия: учебное пособие для вузов. М.: Издательский дом Международного ун-та в Москве, 2006. 1000 с. URL: <http://terme.ru/dictionary/988/word/intersubektivnost>.
15. Овчаренко В.М. Прийом моделювання в лінгвістиці. URL: <http://megaling.ulif.org.ua/attachments/article/155/Ovcharenko-tezy.pdf>.
16. Овчаренко Н.І. Теоретичні передумови дослідження терміносистем (на матеріалі сучасної української термінології). Лінгвістичні студії. 2010. Вип. 20. С. 172–175.
17. Пашкова Н.І. Етимологічний аналіз у концептуальних дослідженнях. Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. 2013. Вип. 27. С. 32–38.
18. Реформаторский А.А. Что такое термины и терминология // Вопросы терминологии. М.: Изд-во АН СССР, 1961. С. 46–54.
19. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Видавництво ТОВ «Довкілля – К», 2006. 716 с.
20. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории. М.: Либроком, 2012. 248 с.
21. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории. М.: Наука, 1989. 246 с.
22. Фабіан М.П. Семантика мовного етикету: новий підхід до її вивчення // Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць. Випуск 12 / відп. ред. Фабіан М.П. Ужгород: ПП «Аутдор-Шарк», 2014. С. 7–13.
23. Цветков Н.В. К методологии компонентного анализа. Вопросы языкознания. 1984. № 2. С. 61–71.
24. Шелов С.Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2003. 280 с.
25. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: переводы / [сост. В.П. Нерознака; общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака]. М.: Прогресс, 1989. С. 144–178.
26. Nida E.A. Componential Analysis of Meaning: an Introduction to Semantic Structures. The Hague: Mouton, 1975. 272 p.
27. S.M. Sukhorolska. Methods of linguistic analysis // Study manual for students and researchers. Lviv: "Intelekt-zakhid", 2009. 347 p.

УДК 367.625:811.112.2:811.161.2:81-115

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ ЗВ'ЯЗОК  
WERDEN І СТАВАТИ/СТАТИ В СТРУКТУРІ ЕЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ  
(НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ)**

**THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF VERBAL COPULAE  
WERDEN AND STAVATY/STATY IN THE STRUCTURE OF A SIMPLE SENTENCE  
(GERMAN-UKRAINIAN PARALLELS)**

**Солюк Л.Б.,  
аспірант**

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет  
імені Василя Стефаника»*

У статті досліджено специфіку функціонування предикатної зв'язки *werden* у німецькій та *ставати/стати* у українській мовах. Проаналізовано співвідношення іменних компонентів предиката з предикатною зв'язкою, встановлено основні семантико-синтаксичні функції аналізованих зв'язок у структурі елементарного речення. На основі зіставно-типологічного аналізу визначено основні конвергентні й дивергентні ознаки предикатних зв'язок у зіставлюваних мовах та встановлено низку дієслів, які корелюють з аналізованими зв'язками.

**Ключові слова:** предикат, предикатна зв'язка, цільовий стан, зміна, семантико-синтаксична структура речення.

В статье исследована специфика функционирования предикатных связей *werden* в немецком и *ставати/стати* в украинском языках. Проанализировано соотношение именных компонентов предиката с предикатной связкой, установлены основные семантико-синтаксические функции анализируемых связей в структуре элементарных

предложений. На основе типологического анализа определены основные конвергентные и дивергентные признаки предикатных связей в сопоставимых языках и установлен ряд глаголов, которые коррелируют с анализированными связками.

**Ключевые слова:** предикат, предикатная связка, целевое состояние, изменение, семантико-синтаксическая структура предложения.

The article deals with the specificity of the functioning of the predicate copulae *werden* in German and *stavyt/staty* in Ukrainian. The correlation of nominal components of the predicate with a predicate copula is analyzed, the basic semantic-syntactic functions of the analyzed copulae in the structure of a simple sentence are established. On the basis of the comparative-typological analysis, the main convergent and divergent features of the predicate copulae in the compared languages are determined and a set of verbs that correlate with the analyzed copulae is established.

**Key words:** predicate, predicate copula, target state, change, semantic-syntactic structure of a sentence.

**Постановка проблеми.** Сьогодні в семантико-синтаксичній теорії у певному сенсі суперечливим залишається трактування статусу дієслівних зв'язок. У лінгвістичній теорії (відповідно до структурних особливостей) репрезентовано кілька підходів до визначення статусу зв'язок. Деякі дослідники вважали, що вони є елементом судження, інші ж заперечували необхідність виділення зв'язки окремим складником судження, аргументуючи це тим, що безпосередньо предикат позначає ставлення до суб'єкта [3].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У німецькому мовознавстві дієслівні зв'язки були об'єктом вивчення таких дослідників, як Р. Стейнітц, К. Хенгевельд, Ю. Армгейн, Г. Шульмахер та ін. В українському мовознавстві дослідженням дієслівних зв'язок займалися І. Вихованець, К. Косенко, Н. Кавера, Т. Масицька, А. Загнітко, О. Сулима, К. Городенська та ін.

Зважаючи на те, що проблема функціонування абстрактної зв'язки *sein/бути* була й залишається об'єктом лінгвістичних студій, то семантико-синтаксичні особливості інших зв'язок, зокрема *werden/ставати*, потребують ґрунтовного дослідження. Актуальність пропонованої розвідки вбачаємо саме в зіставному аналізі предикатних зв'язок *werden* у німецькій та *ставати/стати* в українській мовах.

**Постановка завдання:** Мета статті – схарактеризувати особливості функціонування предикатних зв'язок *werden* та *ставати/робитися* в німецько-українському вимірі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати співвідношення іменних компонентів предиката з предикатною зв'язкою; 2) установити основні семантико-синтаксичні функції аналізованих зв'язок у структурі елементарного речення; 3) визначити основні конвергентні й дивергентні ознаки предикатних зв'язок у зіставляваних мовах; 4) установити в обох мовах низки дієслів, які корелюють з аналізованими зв'язками. Фактичним матеріалом для нашої розвідки слугують тексти художньої літе-

ратури другої половини ХХ ст. та початку ХХІ ст. та початку ХХІ ст.

**Виклад основного матеріалу.** Аналізоване лінгвістичне поняття, як покаже дослідження, в німецькій та українській наукових розвідках представлено різними назвами. Предикатна зв'язка в німецькій мові функціонує як копула (Kopulaverb), копулятивне дієслово (kopulatives Verb), зв'язкове дієслово (verbindendes Verb, Bindeverb, verbindendes Zeitwort, Verknüpfungswort), реченнєва зв'язка (Satzband) [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. В українському мовознавстві традиційно вживаються терміни «зв'язки», «дієслівні зв'язки», «дієслова-зв'язки», два останні з яких стали усталеними, однак не можна вважати їх рівнозначними, оскільки термін «дієслово-зв'язка» стосується тих дієслів, які зазнали часткової десемантизації в позиції предиката і залишаються дієсловами, бо семантично модифікують основну (іменну) частину предиката і виконують граматичні функції зв'язки, оскільки одієслівлюють предикативне ім'я [3].

Незважаючи на широкий спектр варіантів найменування одного й того ж лінгвістичного поняття, у нашому дослідженні послуговуємося терміном «предикатна зв'язка», під яким розуміємо обов'язковий компонент предиката, який у співвідношенні з предикативом (субстантивом, ад'єктивом або числівником) конструює сам предикат.

У семантико-синтаксичній структурі речення предикатну зв'язку (далі – ПЗ) трактуємо компонентом предиката, який є елементом його формалізації. Предикат (як центральна синтаксема речення) містить у своєму компонентному складі предикатив (іменну частину), який може бути виражений іменником, прикметником або числівником, та дієслівну зв'язку. У німецькій мові предикатними зв'язками є *sein*, *werden*, *bleiben*, з яких зв'язка *sein* вживається найчастіше і вказує на екзистенціальні особливості суб'єкта. К. Хенгевельд вважає, що *sein* виражає стан, *werden* – зміну стану або появу нового стану, *bleiben* вказує на тривалість стану [5].

Копула *werden* тлумачиться у німецькому мовознавстві «двомісним повнозначним дієсловом» або «простим дієсловом», яке вказує на зміну (*einfaches Änderungsverb*) [10]:

*Die junge Frau wurde Mutter.* Молода жінка стала мамою.

*Aus dem Dorf wurde eine bedeutende Stadt.* Село перетворилось у визначне місто.

*Das Eis wird Wasser / wird zu Wasser.* Лід стає водою.

*Er wird krank.* Він захворів.

*Sie wird wie ihre Mutter.* Вона стає (робиться) як її мама.

В українському мовознавстві предикатні *stamati*, *stati* (доконана форма від *stamati*) репрезентують невластиві зв'язки, які цілком не позбавлені свого лексичного значення й одночасно є синтаксичними виразниками граматичних дієслівних значень часу, способу, особи, роду та виду і модифікаторами семантики основної (прив'язкової) частини предиката [3].

Аналізовані предикатні зв'язки в обох мовах виражають становлення ознаки предмета, набуття ним певної ознаки, зміну певного стану чи перехід до зовсім нового. У нашому дослідженні для позначення цих змін використовуємо поняття «*werden-ситуація*» або «*ситуація зміни*». Її компонентами є суб'єкт, на який спрямований процес зміни, сам процес та цільовий стан, у який перейде суб'єкт [9, с. 52]. Кожна з цих сфер ситуації може бути реалізована та уточнена по-різному. Порівняймо:

*Eugen wurde blaß* (D. Kehlmann) / ...голова *стала ще тяжчою* (С. Андрухович).

Семантика ситуації: суб'єкт ситуації перебував в одному стані і за певний період часу (квантифікатор у висловленні відсутній) відбувається перехід до нового. Виникненню таких змін сприяє прихований каузатор.

Зіставно-типологічний аналіз функціонування предикатних зв'язок дозволив виділити у зіставлених мовах такі функції, як транспонування іменних частин мови в синтаксичну сферу дієслова, набуття нової ознаки, маркування тимчасової ознаки, констатація певних ознак.

Основна функція предикатних зв'язок в обох мовах полягає у граматичному оформленні предиката, позначаючи синтаксичні категорії часу і способу, яких не має предикативне ім'я, а також узгодження предикатива й суб'єкта в числі й особі, тобто поєднанні основної частини предиката з суб'єктом. Окрім цього, основна специфіка дієслівних зв'язок полягає у тому, що вони обмежені у вираженні лексичного змісту пред-

иката [3]. Основна функція ПЗ полягає у переведенні іменників, прикметників у дієслівну позицію – предиката [1; 2]. В обох мовах спостерігається транспонування іменних частин мови аналізованими зв'язками в дієслівну сферу, порівняймо: *es wird mir warm, heiß, kalt, Angst und Bange; Nun wurde Levin böse* (I.Noll), *Dann wurde es langweilig* (D.Kehlmann), *es wird kalt, warm; Er wird Lehrer; ... der Tee wird kalt...* (H.Böll); *er wurde zum Gespött der Leute* // *Майбутнє щодня стає минулим* (Л. Костенко), *Світ стає дедалі небезпечніший* (Л. Костенко), *Музика стає все швидшою* (Ю. Андрухович); *Від твоєї солодкості в голові такоє стає легко* (М. Матіос). Аналізовані зв'язки у сферу предиката транспонують іменники, прикметники, числівники та прислівники, які мають свої особливості функціонування.

У реченнях моделі N – cop N/Adj/Adv/Pron основне змістове навантаження має саме іменний компонент. У процесі дослідження звернено особливу увагу на взаємодію ад'єктива з предикатними зв'язками. Прикметним є те, що із семантичної точки зору є суттєва різниця між тим, які прикметники (як компоненти предиката) можуть бути пов'язані з копулою *sein* чи *werden*. Ад'єктиви, поєднані із *sein*, утворюють предикати стану, з *werden* – предикати дії. Таке обмеження зумовлене синтаксичною перспективою. У німецькій мові таксономія прикметників за функцією визначається тим, чим вони виконують атрибутивну і/або предикативну функцію [5, с. 602, с. 604; 6, с. 309–316; 8].

У позиції іменної частини можуть виступати повні та (або) короткі форми прикметників. У німецькій мові, на відміну від української, немає коротких форм, проте є незмінні прикметники *lila, super, prima, quitt, klasse: Ein klasse Auto; Hier hast du die geliehenen 10 Euro zurück, damit sind wir quitt* (J.Buscha). Вони не набувають флективних закінчень і в атрибутивній позиції: *Das ist doch eine prima Idee!; Sie hat eine trendy Tasche; Sie hat eine sexy Stimme*. Низка незмінних прикметників поповнюють форми *oliv, türkis, ultramarin, magenta, ocker, creme, beige* [6, с. 344], *bang(e), feig(e), flügge-, gerade, leis(e), mürb(e), öd(e), prüde, solid(e), spröd(e), träg(e), weise* [4, с. 299].

В українській мові короткі прикметники можуть вживатися як у предикативній, так і в атрибутивній функції. Короткі предикативні прикметники є нечисленними, вживаються обмежено й мають тільки форму чоловічого роду. В українській мові збереглася обмежена кількість якісних коротких форм прикметника, які виступають у предикатній позиції: *винен*,

годен, згоден, варт, здоров, рад, повен та ін.: *Ти не винен, що тато заблудився, або десь наразився на приманку* (М. Матіос). У сучасному мовленні такі форми сприймають стилістично забарвленими, а нейтральними вживають їхні повні еквіваленти. В українській мові з короткими прикметниковими формами вживається екзистенційна зв'язка *бути*, яка в теперішньому часі має нульове вираження.

Зв'язка не поєднується з прикметниками, які не містять конотації зміни чи переходу до нового стану, наприклад: *Dieses Problem ist gesundheitlich*.

У таких випадках можуть виникати конотації «відбуватися», «кудись потрапляти». Із когнітивно-семантичної точки зору лексеми-корелянти ПЗ містять два компоненти: вони виражають *werden*, тобто вказують на зміну й уточнюють “*werden*” одночасно за цільовим станом [9, с. 49].

Проаналізуємо висловлення *Er wurde besonnener* (D. Kehlmann) / *Анна стала страшенно сумна* (Т. Прохасько). Із першої ситуації отримуємо інформацію про успішний перехід до нового й тривалого, а не до тимчасово зміненого стану. Таким чином, цільовий стан тут позначений як *besonnener*. Лексема *besonnener* містить пресу позицію: суб'єкт до початку змін перебував у стані «спокійний, урівноважений», а зараз перебуває у цільовому стані. Друга семантична ситуація вказує на вищий рівень зміни із суб'єктом, який виражається за допомогою лексеми «*страшенно*». У цьому реченні не вказується каузатор такої зміни, але підкреслено її серйозність. Лексема «*страшенно*» містить пресупозиційну інформацію, зокрема про стан суб'єкта до зміни, який міг бути сумним або веселим. Тобто до теперішнього стану суб'єкта з ним могли відбуватися зміни, які в кінцевому результаті спричинили теперішній його стан. Отже, другою функцією аналізованих предикатних зв'язок набування нової ознаки / нового стану / зміни приналежності до класу.

Прикметним для обох мов є ситуація з динамічним цільовим станом, виникнення якого пов'язане з інтенсивністю зміни: *Von nun an wurde Bonplands Fieber schlimmer; Der Schnee wurde immer höher; Der Regen...wurde noch starker* (D. Kehlmann) // *Вона ставала все більшою й більшою*. Однак у процесі дослідження виокремлюємо ситуацію без залученого суб'єкта, наприклад: *Dann wurde es langweilig; Allmählich wurde es dunkel; Der Bewuchs wurde dichter, der Weg schmaler*. (D. Kehlmann) / *Темніє. Зеленіє*. Суб'єктна синтаксема процесу в українській мові є зрозумілою з контексту, із семантики предиката.

Виконавець невідомої чи малозрозумілої сили може бути виражений займенниковим словом «воно», напр.: *...вчора воно гриміло громами...* (В. Малик). Під час дослідження у зіставлюваних мовах виявлено розбіжності, які стосуються наявності суб'єктної синтаксеми. Прослідковано випадки, коли для повного розкриття семантики предиката необхідна відповідна кількість компонентів, яку в структурі речення встановлює семантико-синтаксична залежність суб'єкта.

Якщо в українській мові суб'єктна синтаксема є зрозумілою з контексту, то в німецькій вона є обов'язковою і має формальне вираження (es). Серед безособових виражень конструкція *werden + N* виражена найсильніше. Із виразами, які дозволяють безособове вживання, провідною є аналітична конструкція та зворотні дієслова: *es wird Tag, es wird Sommer, es wird Abend; es wird hell, es wird kalt, es wird trüb, es dämmert*. Такі вирази стосуються природних явищ. Безособові предикати з аналітичною формою позначають процес зміни (видозміни), який веде до нового цільового стану. У цьому разі не названо об'єкт, на який спрямований цей процес.

Залежно від того, яку синтаксичну роль відіграє опорний субстантив, прикметник може передавати тимчасову або постійну ознаку. Якщо ад'єктив входить до складу предиката *cop – N – Adj*, то він вказує на постійну, на думку мовця, ознаку; якщо прикметник є залежним словом при суб'єкті, то ад'єктив може бути носієм тимчасової ознаки, порівняймо: *Er war groß und schwer und trug einen weiten, braunen Raglan aus Kamelhaar* (E. M. Remark) (постійна ознака); *Er wurde groß und schwer...*(тимчасова ознака) / *Хлопець веселий* (Л. Костенко) (постійна ознака); *Хлопець став веселий* (тимчасова ознака). Семантика ситуації: в обох висловленнях прослідковуємо перехід до нового стану без зазначення каузатора та тривалості. У наведених прикладах тимчасовість репрезентується за допомогою зв'язок *werden i ставати*. Однак наявність квантифікатора в таких семантичних ситуаціях може вказувати на постійність стану.

Серед предикатних зв'язок констативну функцію виконує абстрактна зв'язка *бути*, яка вказує на наявність чи відсутність певних ознак суб'єкта. Зв'язка *стати* констатує зміну, яка відбувається або вже відбулась з агенсом. Проілюструймо це прикладами: *Von nun an wurden seine Noten besser* (D. Kehlmann); *Der Himmel wurde klar* (D. Kehlmann); // *... від однієї думки про неї людина з хама, стає янголом* (І. Багрянний); *Вітер став мало не зимовим* (С. Андрухович).



З аналітичними формами предиката (*werden*-ситуація) корелюють повнозначні дієслова та вербативи *entstehen, machen*: *Der Trainer macht Hans zu einem Profi* (Duden). Це речення вказує на каузатора виникнення нового стану. Якщо трансформувати це твердження, де відсутній контроль, то воно звучатиме *Hans wird ein Profi*. У такому разі не буде вказівки на особу, яка спонукала чи мотивувала суб'єкт до змін.

Із предикатними зв'язками *ставати* і *стати* в українській мові корелюють дієслова *робитися/зробитися*:

*І миттєво зробився вечір...* (Н. Тисовська)

*Її голос робився хрипким від нервів* (В. Івченко).

*Зір зробився до болю гострим* (Л. Дереш).

*Дуж зробився старанним, уважним, зосередженим* (Дара Корній).

Семантичне наповнення цих дієслів указує на відсутність каузатора, який спричиняє зміну. Однак цю інформацію може містити контекст.

**Висновки.** Отже, предикатні зв'язки *werden* у німецькій та *ставати/стати* в українській мовах позначають процес, який веде до цільо-

вого/нового стану і спрямований на суб'єкт. Важливою ознакою таких предикатів є те, що суб'єкт (як партиципant ситуації) не має контролю, але може бути контрольованим. У процесі дослідження виокремлено основні функції предикатних зв'язок, що полягають у транспонуванні іменних частин мови в синтаксичну сферу дієслова та вираженні граматичних категорій (особи, числа, часу, способу), набутті нової ознаки, маркуванні тимчасової ознаки і констатації набутих ознак. На основі зіставно-типологічний аналізу було виявлено основні розбіжності у функціонуванні предикатних зв'язок, які полягають у наявності та облігаторності формальної суб'єктної синтаксеми *es* у німецькій мові та її імпліцитності в українській (оскільки вона зрозуміла з контексту); у взаємодії з предикативом (насамперед із деякими прикметниками, які в німецькій мові є незмінними, а в українській мові можуть бути короткими).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні абстрактних предикатних зв'язок у німецькій та українській мовах.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису. Київ: Наук. думка, 1992. 256 с.
2. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Косенко К. Предикатна основа та семантично-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 192 с.
4. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2009. B. 4. 1349 S.
5. Heidolph K., Flämig W., Motsch W. Grundzüge einer deutschen Grammatik. Berlin: Akademie-Verlag, 1984.
6. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Leipzig: Enzyklopädie Verlag, 1986. 737 S.
7. Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1980.
8. Kotin M. Zur Diachronie des Verbs werden: Vollverb – Kopula – Auxiliar // ZAS Papers in Linguistics. Berlin: E. Lang., 2000. № 16. S. 31–67.
9. Rogler G. Die Versprachlichung des Konzepts ‚werden‘: Mutative Prädikate und ihre Funktion im Sprachsystem/ Dissertation. Bielefeld, 2009. 341 S.
10. Schumacher H. Verben in Feldern, Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben. Berlin: de Gruyter, 1986.

Наукове видання

# ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

**Випуск 3**  
**Том 1**

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.  
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 21,39. Замов. № 0818/110. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»  
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105  
Телефон +38 (0552) 39-95-80  
E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.